МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2522-4557 (Print)
ISSN 2522-4565 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія «Філологія»

Випуск 47

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

ISSN 2522-4557 (Print)
ISSN 2522-4565 (Online)

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 15 від 28 грудня 2021 року)

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б у галузі філологічних наук (спеціальність 035 «Філологія») відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 420 від 19.04.2021 р. (додаток 3) і зареєстровано в міжнародних наукометричних базах **Google Scholar, Polish Scholarly Bibliography (PBN), ResearchBib – Academic resourse index, Cite Factor, Index Copernicus (ICV 2017 = 66.18; ICV 2018 = 80.88; ICV 2019 = 73.76).**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: КВ № 21249-11049Р від 27.02.2015 року.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія» / ред. кол. **Марія Федурко** (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 47. 278 с. DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2021

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2522-4557 (Print)
ISSN 2522-4565 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

«Philology» Series

Issue 47

"Helvetica"
Publishing House
2021

ISSN 2522-4557 (Print)
ISSN 2522-4565 (Online)

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(28 December 2021, Minutes № 15)

Problems of humanities: a collection of scientific works of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. Series «Philology» is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category B in the field of philological sciences (specialty 035 «Philology») according to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 dated 19.04.2021 (Annex 3) and registered in the international scientometric databases **Google Scholar, Polish Scholarly Bibliography (PBN), ResearchBib – Academic resourse index, Cite Factor, Index Copernicus (ICV 2017 = 66.18; ICV 2018 = 80.88; ICV 2019 = 73.76).**

The state registration of mass media Certificate: КВ No 21249-11049Р of 27 February, 2015.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Problems of Humanities. «Philology» Series : a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / **Mariya Fedurko** (Editor-in-chief) & others. Drohobych : Publishing House "Helvetica", 2021. Issue 47. 278 p. DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47

© Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Федурко Марія Юліанівна – головний редактор, *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Альбота Соломія Миколаївна, *кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, заступник декана магістратури з міжнародних навчально-наукових проектів Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій Національного університету «Львівська політехніка».*

Косович Ольга Василівна, *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.*

Котович Віра Василівна, *доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Кушлик Оксана Павлівна, *доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Мацьків Петро Васильович, *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Яремко Ярослав Петрович, *доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.*

Чижевський Фелікс, *Prof. dr hab. (Університет Марії Кюрі-Склодовської (UMCS), Польща).*

EDITORIAL BOARD

Maria Fedurko – Editor-in-chief, *Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Philological Disciplines and Methods of their Teaching in Primary School, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.*

Solomiia Albota, *PhD in Philology, Senior Lecturer at the Department of Applied Linguistics, Deputy Dean of Master Studies for Educational and Scientific Projects of the Institute of Computer Sciences and Information Technologies, Lviv Polytechnic National University.*

Olha Kosovych, *Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Romanic and Germanic Philology, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.*

Vira Kotovych, *Doctor of Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Philological Disciplines and Methods of their Teaching in Primary School, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.*

Oksana Kushlyk, *Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at the Department of the Ukrainian Language, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.*

Petro Matskiv, *Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of the Ukrainian Language, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.*

Yaroslav Yaremko, *Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at the Department of the Ukrainian Language, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.*

Feliks Chyzhevskyi, *Prof. dr hab. (University of Maria Curie-Skłodowska University, Poland).*

ЗМІСТ

Андрушенко Олена. Теорія репрезентації дискурсу – новітній напрям дослідження інформаційної структури речення в корпусах текстів 11

Артеменко Людмила. Предметно-образна концептосфера «поет» у поетологічному дискурсі української поезії XIX–XX століть 19

Белінська Юліана. Поняття літературного концепту: проблеми трактування 25

Бережна Маргарита. Психолінгвістичний образ Ґрейс Оґустін у фільмі Дж. Кемерона «Аватар» 31

Бондарева Олена. Драматургічна антологія «Часо&Простір» як метатекст 38

Василенко Ольга, Костюк Леся. Відтворення категорії емотивності в перекладі твору Е. Бронте «Буремний перевал» на фонетико-графічному рівні 45

Horlova Olena. Specifics of screening the literary space of F. Kafka's novel "Castle" 51

Даниленко Людмила. Кримпленове щастя: радянський одяг – образ часу в сучасній прозі 58

Дубцова Ольга. Перцептивні причини комунікативних невдач 67

Зевако Валентина. Про комбінаторні звукові процеси в східнополіських говірках Новгород-Сіверського району 75

Kapranov Yan. Viability vs. resilience concept in context of psycholinguistic triad "resource – potential – vitality" 82

Кобилко Наталія. Сучасна українська химерна проза та жанрові різновиди «темної літератури» 93

Красуля Алла, Шумило Анжеліка. Особливості збереження прагматичного потенціалу англомовних рекламних слоганів 99

Литвинко Оксана. Проблема абревіації в сучасній англійській субмові насособудування 105

Макарук Лариса. Мультимодальні засоби репрезентації заборони в англомовних інфографічних текстах у період пандемії COVID-19 111

Мандзій Христина, Ділай Маріанна. Особливості побудови та перспективи використання англійсько-українського паралельного корпусу IT-текстів 120

Masanovets Viktoriia. Verbalisation of the individual author's concept DEATH in the translation of "The Secret History" by Donna Tartt 128

Монастирська Римма, Сірант Алла. Лексика релігійної терміносистеми: лексикографічний аспект 137

Набок Маріка. Від поетики та риторики до постструктуралістської наратології: теоретичні засади розвитку науки як об'єкта лінгвістичних студій 144

Поліщук Людмила, Пушкар Тетяна. Мовленнєві тактики і стратегії ввічливості в англомовному політичному дискурсі 151

Румянцева-Лахтіна Оксана. Колективна пам'ять у сімейному романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» як засіб усвідомлення національної ідентичності 158

Саркісова Іванна. Зародження та розвиток письменницького епістолярію в українській літературі 165

Свенцицька Еліна. Символ і метафора в поезії молодших символістів (на матеріалі віршів В. Іванова) 171

Семенюк Антоніна, Спориш Яна. Структурно-семантичні особливості англійських фразеологізмів на позначення рис людини та їх переклад 179

Сидельникова Лариса. Літерна символіка сучасного французького письма 185

Стефоненко Денис, Бондарчук Наталія. Особливості використання дієслів, прикметників та фразеологізмів на позначення погоди в англійській мові 193

Сукаленко Тетяна. Мовні одиниці у формуванні концепту «жінка» у сучасній українській лінгвокультурі 199

Тиховська Оксана. Етнопсихологічна специфіка образу упиря у фольклорі Закарпаття 206

Товстенко Вікторія. Специфічні особливості термінологічного номінування економічних понять 215

Токарська Іванна. Образ-символ Євхаристії у творі «Жовтий князь» Василя Барки 224

Труба Ганна. Розмежування понять освітнього й освітянського дискурсу 231

Чистяк Дмитро. Міфопоетична концептуалізація у драмі Моріса Метерлінка «Сліпі» 237

Чубак Аїда, Кулина Ольга. Особливості ґендерного відтворення емотивності щодо вакцинації в період пандемії COVID-19 у медіа 244

Шкворченко Наталія. Дискурсивне портретування токсичних політиків Сполучених Штатів Америки, Великої Британії й України (аудіовізуальний аналіз) 251

Щербак Олена. Типи та види комунікативного впливу в публіцистичному кінодискурсі 260

Яремчук Наталія, Павлюк Надія. Історична проза Ю. Мушкетика: філософія гуманізму 268

CONTENTS

Andrushenko Olena. Discourse representation theory as a new approach to analyze information structure of the sentence in text corpora 11

Artemenko Liudmyla. "Poet" subject and image conceptosphere in the poetological discourse of Ukrainian poetry in XIX–XX centuries 19

Belinska Yuliana. The definition of literary concept: problems of interpretation 25

Berezhna Marharyta. Psycholinguistic image of Grace Augustine in the film "Avatar" by J. Cameron 31

Bondareva Olena. Dramatic anthology "Time & Space" as a metatext 38

Vasylenko Olha, Kostiuk Lesia. The expression of the category of emotionality on the phonetic and graphic levels in the translation of Emily Brontë's "Wuthering Heights" 45

Horlova Olena. Specifics of screening the literary space of F. Kafka's novel "Castle" 51

Danylenko Liudmyla. Crimplen happiness: Soviet clothes – the image of time in modern prose 58

Dubtsova Olga. Perceptual causes of communicative failures 67

Zevako Valentyna. About combinatorial sound processes in the East Polissya dialects of the Novgorod-Siverskiy district 75

Kapranov Yan. Viability vs. resilience concept in context of psycholinguistic triad "resource – potential – vitality" 82

Kobylko Nataliia. Modern Ukrainian chimerical prose and its genre varieties of "dark literature" 93

Krasulia Alla, Shumylo Anzhelika. Features of preserving the pragmatic potential of English-language advertising slogans 99

Lytvynko Oksana. The problem of abbreviation in modern English pump engineering sublanguage 105

Makaruk Larysa. Multimodal devices for conveying prohibition in English-language infographic texts during the period of the COVID-19 pandemic 111

Mandziy Khrystyna, Dilai Marianna. Specificity of compiling and perspectives of using of English-Ukrainian parallel corpus of it texts 120

Masanovets Viktoriia. Verbalisation of the individual author's concept DEATH in the translation of "The Secret History" by Donna Tartt 128

Monastyrska Rymma, Sirant Alla. Vocabulary of religious terminological system: lexicographic asect 137

Nabok Marika. From poetics and rhetoric to poststructural narratology: theoretical fundamentals of the science development as the linguistic doctrine object 144

Polishchuk Ludmyla, Pushkar Tetiana. Speech tactics and politeness strategies in English political discourse 151

Rumiantseva-Lakhtina Oksana. Collective memory in O. Zabuzhko's family novel "Museum of abandoned secrets" as a means of awareness of national identity 158

Sarkisova Ivanna. Generation and formation of writer's epistolary in Ukrainian literature 165

Sventsytska Elina. Symbol and metaphor of the poetry of the younger symbolists (based on the poems by V. Ivanov) 171

Semeniuk Antonina, Sporysh Yana. Structural-semantic features of English phraseologisms to denote human features and their translation 179

Sydelnykova Larysa. Alphabet symbolism of modern French writing 185

Stefonenko Denys, Bondarchuk Nataliia. Peculiarities of the use of weather verbs, adjectives and idioms in English 193

Sukalenko Tetiana. Languageunits in the formation of the concept of "woman" in modern Ukrainian linguistic culture 199

Tykhovska Oksana. Ethno-psychological specifics of the image of a ghoul in the folklore of Transcarpathia 206
Tovstenko Viktoria. Specific features of terminological nomination of economic concepts 215
Tokarska Ivanna. The character-symbol of the Eucharist in Vasil Barka's work "Zhovtyy knyaz" ("Yellow Prince") 224
Truba Hanna. The concepts difference of educational and teachers' discourse 231
Chystiak Dmytro. Mythological conceptualization in the play "The Blind" by Maurice Maeterlinck 237
Chubak Aida, Kulyna Olha. Features of gender reproduction of emotionality about vaccination during COVID-19 pandemic in media 244
Shkvorchenko Nataliia. Discursive portraits of toxic politicians in the USA, Great Britain and Ukraine (audiovisual analysis) 251
Shcherbak Olena. Types and kinds of communicative influence in journalistic film discourse 260
Yaremchuk Natalia, Pavliuk Nadiya. Ju. Mushketyk's historical prose: the philosophy of humanism 268

УДК 811.111'01/01

АНДРУШЕНКО Олена *– кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської та фіно-угорської філології імені Г.Г. Почепцова, Київський національний лінгвістичний університет, вул. Велика Васильківська, 73, Київ, 03150, Україна (and.olenka@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7699-9733

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.1

Бібліографічний опис статті: Андрушенко, О. (2021). Теорія репрезентації дискурсу – новітній напрям дослідження інформаційної структури речення в корпусах текстів. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 11–18. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.1

ТЕОРІЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДИСКУРСУ – НОВІТНІЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ В КОРПУСАХ ТЕКСТІВ

Анотація. *У статті представлено сучасні концепції вивчення інформаційної структури (ІС) речення та можливість їх застосування під час дослідження електронних синхронійних і діахронійних корпусів текстів. Висвітлено методи й методики для розробки автоматичного алгоритму аналізу ієрархії типів інформації в дискурсі – даної й нової – з урахуванням декількох типів контекстів, а також аналізу речень з урахуванням альтернатив та істинності суджень. Доведено, що розмежування даної та нової інформації пов'язано з учасниками ситуації: адресантом та адресатом, а формування висловлень залежить від спільних знань учасників процесу комунікації та їхніх ставлень. Увагу приділено теорії репрезентації дискурсу, у якій представлені механізми, призначені для інтерпретації тексту та збереження його змісту. Розроблений інструмент пошуку інформації має містити окремий файл, у якому зберігаються записи про всіх індивідів, події тощо (дискурс-референтів), згаданих попередньо в тексті, а також запис того, що говориться про кожного з індивідів. Основною метою за аналізу даності є відстеження всіх дискурс-референтів (ДР). Так будується репрезентаційна структура (РС), яку ментально представляє адресант. Виявлено, що такий підхід вимагає врахування двох аспектів: сфери референтів і низки критеріїв побудови структури репрезентації, що сприяє декодуванню інформації. На підставі положень теорії репрезентації дискурсу відстежено такі основні типи контекстів: контекст дискурсу (той, у якому наявні попередньо згадані ДР), енциклопедичний (може містити слова 'the king', 'God' тощо), ситуативний контекст і контекст-сценарій (який випливає з узагальнень, як-от "All planes have pilots"). Ураховуючи окреслені типи контекстів, усю текстову інформацію можна визначати як дану (неспецифіковану), дану-активовану, дану-неактивовану, доступну, ситуативно доступну, передбачувану, загальну, нову (неконкретизовану). Описаний підхід, використаний для аналізу пам'яток, допомагає алгоритмізувати інформацію про елементи речення в різних корпусах текстів.*

Ключові слова: *інформаційна структура, дана/нова інформація, теорія репрезентації дискурсу, дискурс референти, репрезентаційна структура.*

ANDRUSHENKO Olena *– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Postdoctoral Student at the Department of Germanic and Finno-Ugric Philology named after G.G. Pocheptsov, Kyiv National Linguistic University, 73, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03150, Ukraine (and.olenka@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7699-9733

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.1

To cite this article: Andrushenko, O. (2021). Teoriia reprezentatsii dyskursu – novitnii napriam doslidzhennia informatsiinoi struktury rechennia v korpusakh tekstiv [Discourse representation theory as a new approach to analyze information structure of the sentence in text corpora]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*

© Андрушенко Олена, 2021

imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47, 11–18. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.1 [in Ukrainian].

DISCOURSE REPRESENTATION THEORY AS A NEW APPROACH TO ANALYZE INFORMATION STRUCTURE OF THE SENTENCE IN TEXT CORPORA

Summary. *The article presents new modern concepts of sentence information structure examination and the possibility to apply them while investigating electronic synchronic and diachronic text corpora. It highlights methods and methodologies for elaborating an automated algorithm to analyze givenness and newness hierarchy in the discourse taking into account several types of contexts, as well as, alternatives for the utterance and its verity. It proves that given/new marking is related to the participants of communicative situation, viz. the speaker and the addressee. The utterance construction depends on the participants' common ground in regards to the communicative situation, as well as, their attitude to it. The paper focuses on the discourse representation theory that provides mechanisms designed at text interpretation and its context retention. The instrument elaborated to search information should contain a separate file, which stores the records of all individuals, events, etc. (i.e., discourse referents), previously mentioned in the text along with the information on every individual. The main goal while analyzing givenness is to keep track of all discourse referents (DRs). Therefore, the speaker mentally builds a representation structure (RS). It has been found that such approach presupposes two aspects to be taken into account: reference domain and a set of criteria to construct the representation structure, which facilitates information decoding. Based on discourse representation theory such types of contexts were considered: a discourse context (which contains the previously mentioned discourse referents), an encyclopedic context (that may include such words as 'the king', 'God', etc.), a situational context and scenario context (which correlates with such generalizations as "All planes have pilots"). Hence, taking into account the highlighted context types, information in the text can be presented as given (non-specific), given-activated, given-non-activated, accessible, situationally accessible, inferable, general, new (non-specified). Thus, the approach described has been implemented to analyze written records, allows framing an algorithm that provides information on sentence elements in different corpora.*

Key words: *information structure, give/new information, discourse representation theory, discourse referents, discourse representation structure.*

Постановка проблеми. Сучасна теорія інформаційної структури (далі – ІС) головним завданням уважає вивчення принципів організації та розподілу інформації в реченні й дискурсі, що пов'язано з розглядом мови як живого організму, представленого мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації (Krifka, 2008). Проблематику ІС відображено в працях науковців різних шкіл і напрямів, таких як функціоналізм (Firbas, 1992; Hajičová, 2017), генеративна (Reinhart, 2004; Rizzi, 2004), когнітивна лінгвістика й теорія дискурсу (Chafe, 1976; Prince, 1992; Krifka, 2008). Проте думки лінгвістів щодо формальних методик дослідження ІС у корпусах текстів різняться залежно від особливостей наукового підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представники дискурсивного напряму (Gundel, 2006; Krifka, 2008) розглядають ІС як посередника між формою мови й ментальним станом співрозмовників, тобто аналіз зосереджено на лінгвістичній структурі та психологічному стані учасників процесу комунікацій (Krifka, Mussan, 2012, с. 287). На погляд В. Чейфа, важливо враховувати, як представлена інформація на противагу інформації як такій (Chafe, 1976). Отже, інформаційну структуру визначають як «аспекти природної мови, що дають змогу адресантові взяти до уваги поточний стан адресата, у такий спосіб сприяючи перебігу комунікації» (Krifka, Mussan, 2012, с. 1).

У теорії дискурсу дослідники процесу мовлення виділяють три етапи: створення повідомлення, його граматичне й фонологічне кодування. Генерування повідомлення передбачає певну концептуальну репрезентацію інформації, тобто те, що адресант має на меті висловити в повідомленні; іншими словами, інформаційна структура відображає ментальні репрезентації адресанта, тобто те,

про що він має намір розповісти адресатові (Levelt, 1999). Формування висловлень залежить від спільних знань учасників процесу комунікації та їхніх ставлень, тобто від «точки дотику» (*common ground*) (Clark, 1996). ІС розглядають у трьох площинах: представлення даної/нової інформації для дискурсу, топік-коментар, фокус-фон.

Мета статті – проаналізувати сучасні концепції в розрізі теорії дискурсу, передусім теорії репрезентації дискурсу (далі – ТРД), методи й методики якої ми використали для анотації ІС у синхронійних і діахронійних корпусах текстів англійської мови.

До завдань дослідження належать аналіз даності/новизни інформації в дискурсивно-орієнтованому підході та можливості її анотування в корпусах текстів.

Виклад матеріалу. Даність/новизну представники дискурсивного напряму розглядають як інформацію, опосередковано відображену в структурі мови завдяки контекстуальній прив'язці, що дістала назву референційної даності/новизни (Baumann, Riester, 2012).

У ранніх працях В. Чейф пов'язує розмежування даної та нової інформації з учасниками ситуації: «Дана інформація – це ті знання, які, на думку адресанта, містяться у свідомості адресата на час представлення повідомлення» (Chafe, 2005). Нова інформація – це те, яку, «на думку адресанта, він уводить у свідомість адресата за допомогою свого повідомлення» (Chafe, 1976, с. 30). Найбільш влучний опис даної/нової інформації в термінах «контракту» між адресантом та адресатом виявляємо в статті Х. Кларка та С. Гевіленд «Comprehension and the given-new contract»: «мовець (адресант – *О. А.*) і слухач (адресат – *О. А.*) мають імпліцитну домовленість стосовно того, яким чином інформація а) відома для слухача, б) нова для слухача, з'являється в реченні» (Clark, Haviland, 1977, с. 3). Для цього адресант використовує різноманіття наявних у мові синтаксичних прийомів, а успіх адресата в рамках стратегії дана-нова інформація залежить від того, чи інформація, яку адресант маркує як дану, наявна в пам'яті адресата (Haviland, Clark, 1974). Також науковці зазначають, що знання адресата може бути представлене як інформаційна структура, сформована з низки пропозицій, включно з тими, які можна вивести зі змісту речень або з екстралінгвістичного контексту (Clark, Haviland, 1977, с. 5). Нові висловлення мають відповідати дискурсу, у якому їх створюють за умови, що інформація, представлена як дана, відома для інформаційної структури адресата, а інформація нова не засвідчена в цій структурі (Rosén, 1996, с. 254).

Представники дискурсивно-орієнтованого підходу до дослідження ІС, приділивши значну увагу референтам, даним або новим для дискурсу, намагалися представити різні типи ієрархії даності, що, безперечно, не лише є суттєвим для інтерпретації змісту речення, а й впливає на порядок аранжування елементів у ньому. Зокрема, Gundel, Hedberg & Zacharski (1993) пропонують когнітивні статуси ієрархії даності стосовно предмета мовлення, який може бути репрезентований у свідомості адресата.

Розрізняють два типи даності – референційну та реляційну. Остання стосується не лише референта, а й даності стосунків між референтом і станом або процесом (Brisard et al., 2009). У такий спосіб адресант обирає елементи мови, які можна інтерпретувати як референційну даність, відповідно до його гіпотези стосовно когнітивного статусу референтів у свідомості адресата (Schröter, 2019).

Згідно з Ariel (1994), доступність ієрархії референційних виразів зумовлює лінгвістичну кодифікацію референтів відповідно до

in		uniquely		type	
(в)		(унікальний)		(типовий)	
focus	> activated	> familiar	> identifiable	> referential	> identifiable
фокус	активований	відомий	ідентифі-фікований	референційний	ідентифікований

універсальних психологічних принципів когнітивної доступності. Тож Е. Прінс пропонує здійснювати аналіз дискурсу з урахуванням певної таксономії «передбаченої обізнаності»: викликана > невикористана > передбачувана > така, що містить передбачуване > нова фіксована > абсолютно нова (Prince, 1992). Отже, інформацію можна представити у вигляді таксономії двох взаємопов'язаних відмінностей (таблиця 1):

Таблиця 1

Різновиди інформації у висловленні

Інформація	Відома для адресата	Нова для адресата
Відома для дискурсу	Викликана	Не зустрічається
Нова для дискурсу	Невикористана	Абсолютно нова

Як видно з таблиці 1, головними факторами, що визначають структурування інформації, є її статус у дискурсі, а також особливості сприйняття адресатом.

Укладачі корпусу PROIEL (*Pragmatic Resources in Old Indo-European Languages*) D. Haugh, H. Eckhoff та E. Welo, розробляючи власну методику вивчення ІС, наводять приклад, як можна аналізувати нову-дану інформацію в корпусах давніх текстів (Haug et al., 2014). Увагу сфокусовано на тому, як референт іменної групи співвідноситься з іншими референтами, представленими в тексті. Основні принципи аналізу ґрунтуються на можливості застосування теорії репрезентації дискурсу для дослідження давніх текстів, позаяк складність виокремлення даності й новизни інформації полягає в тому, що для позначення інформації як такої, що представлена в тексті, недостатньо повторюваності лексичної одиниці: лексема може бути замінена синонімами, займенниками, референційними виразами (Lavidas et al., 2020). Л. Карттунен помітив, що «інструмент, призначений для читання й інтерпретації тексту та збереження його змісту, повинен складатися з окремого файлу, у якому містяться записи про всіх індивідів (події, об'єкти тощо), згаданих у тексті, а також запис того, що сказано про кожного індивід» (Karttunen, 1976, с. 364). Індивіди, згадані в тексті, отримали назву дискурс-референтів (ДР) (Haugh et al., 2014), а відстеження їх визнано провідною метою аналізу даності. У такий спосіб будують репрезентаційну структуру (РС), яку ментально представляє адресант. Це вимагає врахування двох аспектів: сфери референтів і критеріїв побудови структури репрезентації, яка сприяє декодуванню інформації (Geurts et. al., 2020). При тегуванні дискурс-референтів також варто взяти до уваги типи контекстів з позиції адресата. Спираючись на описаний вище підхід Дж. Гундел та ін. (1993), за яким виокремлюють референтів «у фокусі уваги» й «активованих», автори концепції вважають, що таке розмежування неможливе щодо історичних текстів. Погоджуємося з тезою, що замість цього варто розглянути контексти знання, які допомагають адресанту встановити референцію (Haugh et. al., 2014). Відповідно до положень теорії репрезентації дискурсу, яка корелює з матрицею Е. Прінс, виокремлюють такі основні типи контекстів: контекст дискурсу (тобто той, у якому наявні попередньо згадані ДР), енциклопедичний контекст (містить такі слова, як *the king, God* тощо), ситуативний контекст і контекст-сценарій (який випливає з узагальнень, як-от: *All planes have pilots*) (Geurts et al. 2020).

Дискурс-контекст будують на основі загального контексту всього тексту. Так, загальна схема індексації універсуму речення *John is reading a book* виглядає так:

(1) [x, y: John (x), book (y), is reading (x, y)].

У тексті наявні два нові дискурс-референти – *x* та *y*. Відповідно до теорії Х. Кампа (2013), індексація дискурс-референтів на першому етапі стосується виключно NP. Схематично дериваційна модель речення (1) має такий вигляд:

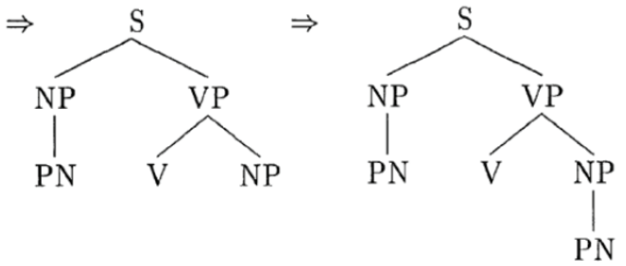

Рис. 1. Схема деривації речення (1)

Для заповнення схеми нам потрібні правила лексичної вставки (*lexical insertion rules*),

що є індикаторами для певної синтаксичної категорії з зазначенням, які слова підпадають під цю категорію. Проаналізуємо контекст фрагмента:

(2) John is reading a book. It fascinates him. Mary also wants to read this book. She finds it interesting.

Правило лексичної вставки для власних назв матиме такий вигляд:

(3) PN →*John, Mary, ...*

Як бачимо, ураховано всі власні назви, представлені в текстовому фрагменті. Правило лексичної вставки для дієслів натомість дає можливість специфікувати всі дієслова, що містяться у відрізку тексту:

(4) V→*is reading, fascinates, wants, finds…*

Докладніше правила для різних фразових структур описані в праці Х. Кампа «From Discourse to Logic» (2013), яка містить схеми деривації речень та узгодження NP і VP. Найцікавішими для опису нашої методики є правила лексичної вставки при заміні NP займенником (NP→ PRO), а також правило, відповідно до якого NP може бути складним компонентом, тобто містити детермінант NP →DET N.

У теорії репрезентації дискурсу речення *John is reading a bo*ok записують у вигляді блоку-нотатки (5), де у верхній частині – універсум для всіх дискурс-референтів, представлених у дискурсі, а в нижній – «умови», тобто ті твердження, що згадані в дискурсі (Haugh et al., 2014).

(5)

x y
John (x)
read (x, y)
book (y)

Відповідно до окреслених правил, розглянемо семантичний контекст речень (1), (6), що може бути представлений у порядковій індексації (7) за умови, що за реченням (1) слідує речення (6):

(6) *It fascinates him.*

(7) [v, w: fascinate (v, w)].

Займенники *it* та *him* корелюють із дискурс-референтами, згаданими раніше (*book, John*). У такий спосіб можна проаналізувати 13 попередніх речень для визначення даності й новизни інформації (Andrushenko, 2017). Наступний етап – операція злиття дискурс-референтів, представлена в індексації (8):

(8) [x, y, v, w: John (x), book (y), is reading (x,y), fascinates (v, w)].

На рівні структури репрезентації дискурсу відбувається прирівнювання дискурс-референтів, пор.: (9) – (10).

(9) [x, y, v, w: w=x, v=y, John (x), book (y), is reading (x, y), fascinates (v,w)].

(10) [x, y: John (x), book (y), is reading (x, y), fascinates (y, x)].

Блок-нотатка для речень (1), (6) виглядає так:

(11)

x y
John (x)
read (x, y)
book (y)

дискурс контекст

v w
it (v)
fascinate (v, w)
him (w)

речення

Злиття речень відбувається відповідно до їх співвіднесення з попереднім дискурсом (єдність змісту й контексту). Отже, *it* і *him* представлені в дискурсі як дискурс-референти *v, w*, що мають бути ідентифіковані з дискурс-референтами в контексті. У цьому випадку дискурс-референти *x, y* співвідносять із референтами *v, w* на основі лексичної вставки PRO (*him=John, it=book*). Нова структура репрезентації дискурсу, утворена в результаті операції злиття дискурс-референтів, представлена у (12).

(12)

x y v w
John (x)
read (x, y)
book (y)
y=v
x=w
it (y)
fascinate (y, x)
him (x)

Отже, приписування даності й новизни інформації в текстах базується на їх попе-

редній активації (Petrova, 2009; Lavidas et al., 2020).

Іншими типами контексту є енциклопедичний і ситуативний, у яких дискурс-референти можуть бути даними для адресата, проте не зазначені раніше. Розглянемо речення (13) – (14).

(13) oh jesu have mercy on us. (A true & faithful relation, 1659, EEBO)

jesu (x) have mercy (x, y) on us (y)

(14) oh king of jews have mercy on us (A true & faithful relation, 1659, EEBO)

king of jews (v) have mercy (v, y) on us (y).

Саме енциклопедичний контекст дає можливість прирівняти два дискурс-референти Jesu (*x*) і King of Jews (*v*).

Ситуативний контекст дає можливість прирівняти дискурс-референти речення (15a) на основі загальної інформації, як це представлено в структурі репрезентації дискурсу (15b). Наприклад:

(15a) *This man is a robbe.r.*

(15b)

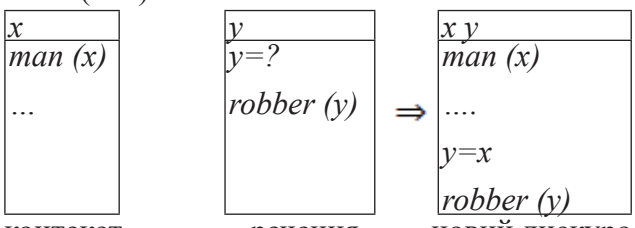

контекст висловлення | речення | новий дискурс контекст

Останнім типом контексту, котрий варто взяти до уваги під час аналізу корпусів текстів, є контекст-сценарій, у якому анафори інтерпретовано на основі знань-сценаріїв, що можна представити у вигляді генералізації *All planes have pilots* як умови (16).

(16)

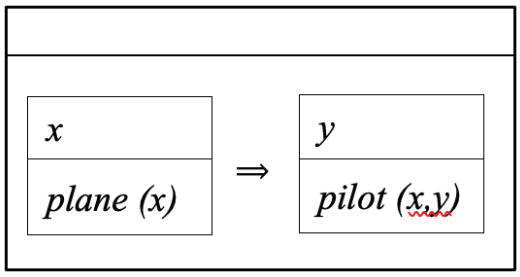

Отже, якщо *x* – це літак (*plane*), то існує певний *y*, який є пілотом (*pilot*), то можна зробити припущення щодо аналізу дискурсу, у якому дискурс контекст збагачено за допомогою означеного припущення.

(17) *The plane arrived. The pilot was tired.*

(18)

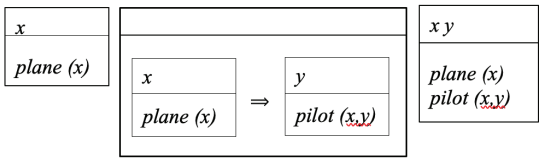

дискурс контекст | контекст-сценарій | збагачений контекст

Так, друге речення в прикладі (17) хоч не є експліцитно даним, проте завдяки генералізації новий дискурс-контекст матиме вигляд, як на схемі (19).

(19)

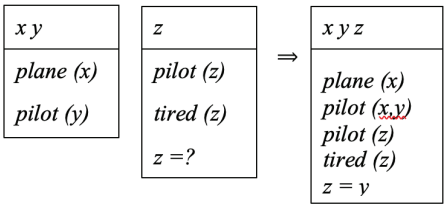

збагачений контекст | речення | новий дискурс контекст

З огляду на її різнотипність, інформацію в контексті можна визначити так: дана (неспецифікована), дана-активована, дана-неактивована, доступна, ситуативно доступна, передбачувана, загальна, нова (неконкретизована) (Petrova, 2009; Andrushenko, 2021).

Висновки. Дослідження ІС у межах дискурсивно-орієнтованого підходу, зокрема теорії репрезентації дискурсу, уможливлює анотацію інформації в корпусах текстів з урахуванням різних типів контексту та, як наслідок, представлення ієрархії даності/новизни інформації, а також аналіз речення з урахуванням альтернатив та істинності судження. Підхід, використаний для вивчення пам'яток, дає змогу алгоритмізувати інформацію про елементи речення в текстах, зокрема даність/новизну інформації, застосувавши запропоновану методику для аналізу діахронійних корпусів текстів.

ЛІТЕРАТУРА

Andrushenko O. Information-Structural Impact on Adverbial only Evolution in the Middle English Language. *Science and Education in a New Dimension. Philology*. 2017. V. 5 (29). 116 p. P. 10–15.

Andrushenko, O. On Marking NPs by Exclusive only in EEBO Corpus: Eyntactic and Information Structural Considerations. *Proceedings of the 5th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (COLINS 2021)*. 2021. Vol. I : Main Conference, Lviv, Ukraine, April 22–23. P. 459–474. URL: http://ceur-ws.org/Vol-2870/paper34.pdf.

Ariel M. Interpreting Anaphoric Expressions: A Cognitive Versus a Pragmatic Approach. *Journal of Linguistics*. 1994. № 30 (1). P. 3–42.

Baumann S., Riester A. (2012). Referential and Lexical Givenness : Semantic, Prosodic and Cognitive Aspects. *Prosody and Meaning*. New-York : Mouton de Gruyter, 2012. P. 119–162.

Brisard F., Östman J.-O., Verschueren J. Grammar, Meaning and Pragmatics. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publ, 2009.

Chafe W. Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics, and Point of View. *Subject and Topic.* New York : Academic Press, 1976. P. 25–55.

Chafe W. The Relation of Grammar to Thought. *The Dynamics of Language Use: Functional and Contrastive Perspectives*. Amsterdam, Philadelphi a: John Benjamins Publ, 2005. P. 57–78

Clark H., Haviland S. Comprehension and the Given-New Contract. *Discourse Production and Comprehension*. Norwood : Ablex, 1977. P. 1–40.

Clark H. Using Language. Cambridge : Cambridge University Press, 1996.

Fery C., Ishihara Sh. (Eds.) Oxford Handbook on Information Structure. Oxford : OUP, 2016.

Firbas J. Functional Sentence Perspective and Spoken Communication. Cambridge : CUP, 1992.

Geurts B., Beaver D., Maier E. Discourse Representation Theory. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Metaphysics Research Lab, Stanford University spring 2020 edn*. URL: https://plato.stanford.edu/entries/ discourse-representation-theory/.

Gundel J., Hedberg N., Zacharski R. Cognitive Status and the Form of Referring Expressions in Discourse. *Language.* 1993. № 69. P. 274–308.

Gundel J.K. Clefts in English and Norwegian: Implications for the Grammar-Pragmatics Interface. *The Architecture of Focus.* Berlin : Mouton de Gruyter, 2006. P. 517–548.

Hajičová E. Syntax-Semantics Interface. Prague : Karolinum Press, 2017.

Haug H. Eckoff, E. Welo. The Theoretical Foundations of Givenness Annotation. *Information Structure and Syntactic Change in Germanic and Romance Languages*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publ, 2014. P. 17–52.

Haviland S.E., Clark H.H. What's New? Acquiring New Information as a Process in Comprehension. *Journal of Verbal Learning & Verbal Behavior.* 1974. № 13 (5). P. 512–521.

Kamp H., Reyle U. From Discourse to Logic: Introduction to Modeltheoretic Semantics of Natural Language, Formal Logic and Discourse Representation Theory. Dordrecht : Springer Science & Business Media, 2013.

Karttunen L. Discourse Referents. *Syntax and Semantics 7 – Notes from the Linguistic Underground*. N.-Y. : Academic Press, 1976. P. 363–385.

Krifka M., Musan R. The Expression of Information Structure. Berlin : Walter de Gruyter, 2012.

Lavidas N., Haugh D.T.T. Postclassical Greek and Treebanks for a Dachronic Analysis. *Postclassical Greek: Contemporary Approaches to Philology and Linguistics*. Berlin : Walter de Gruyter, 2020. P. 163–202.

Levelt W.J.M. Producing Spoken Language: A Blueprint of the Speaker. *The Neurocognition of Language*. Oxford : Oxford University Press, 1999. P. 83–122

Petrova S. Information Structure and Word Order Variation in the Old High German Tatian. *Information Structure and Language Change*. Berlin : Mouton de Gruyter, 2009. P. 251–279.

Prince E.F. The ZPG Letter: Subjects, Definiteness, and Information Status. *Discourse Description. Diverse Linguistic Analyses of a Fund Raising Text*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publ, 1992. P. 295–325.

Reinhart T. Topics and the Conceptual Interface. *Context Dependence in the Analysis of Linguistic Meaning*. Amsterdam : Elsevier, 2004. P. 275–305

Rizzi L. Locality and Left Periphery. Structures and Beyond. *The Cartography of Syntactic Structures.* New York, Oxford : OUP, 2004. № 3. № 223–251.

Rosén V. The Interpretation of Empty Pronouns in Vietnamese. *Reference and Referent Accessibility*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publ, 1996. P. 251–262.

Schröter V. Null Subjects in Englishes. A Comparison of British English and Asian Englishes. New York : Mouton de Gruyter, 2019.

УДК 821.161.2 «19»

АРТЕМЕНКО Людмила *– кандидат філологічних наук, професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін, викладач української мови та літератури, Фаховий медичний коледж КЗВО «Рівненська медична академія», вул. М. Карнаухова, 53, Рівне, 33018, Україна (rolld@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6653-3043

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.2

Бібліографічний опис статті: Артеменко, Л. (2021). Предметно-образна концептосфера «поет» у поетологічному дискурсі української поезії XIX–XX століть. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 19–24. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.2

ПРЕДМЕТНО-ОБРАЗНА КОНЦЕПТОСФЕРА «ПОЕТ» У ПОЕТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ XIX–XX СТОЛІТЬ

Анотація. *Метою статті є аналіз і систематизація поетологічних уявлень митця щодо предметно-образної концептосфери «поет», еволюції її жанрово-тематичної модифікації впродовж основних етапів історичного розвитку літератури.*

Теоретико-методологічною основою статті послугували історико-літературний, культурно-історичний, компаративний, загальнонаукові методи філологічного аналізу (систематизація, узагальнення, синтез тощо).

Об'єкт дослідження – поетичні твори українських митців, у творчості яких найбільш яскраво й послідовно продемонстровано тематичний зв'язок із поетологічною художньою тематикою, зокрема твори поетів XIX–XX ст. Предмет дослідження – специфіка художньо-поетичної реалізації предметно-образної концептосфери «поет», виявленої в площині ідейно-тематичних і жанрово-стильових стратегій українських поетів XIX–XX ст., теоретичних принципів художньої організації поетологічного ліричного дискурсу, специфічних прийомів його поетики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в розвідці систематизовано сукупність головних семантичних моделей відтворення поетологічних уявлень українських митців XIX–XX ст. щодо предметно-образної концептосфери «поет».

Унаслідок проведеного дослідження встановлено таке:

1) основними елементами предметно-образної концептосфери художніх уявлень митця щодо поетологічного дискурсу є уявлення про поета, поетичну творчість, літературні й технічні засоби словесного вираження;

2) суттєву частку реінтерпретації образно-предметної площини «поет» у творчості українських поетів XIX–XX ст. займають міфологічні образи суб'єктів поетичної творчості;

3) в українській поетологічній ліриці XIX–XX ст. не менш важливим і суттєвим компонентом є також літературно-історична реінтерпретація образу поета.

Ключові слова: *поетологія, тема митця і мистецтва, міфологія, поезія, раціоцентризм.*

ARTEMENKO Liudmyla *– Candidate of Philological Sciences, Professor at the Social Sciences and Humanities Department, Lecturer in Ukrainian Language and Literature, Professional Medical College of Public Higher Educational Institution "Rivne Medical Academy", 53 Karnaukhova str., 33018, Rivne, Ukraine (rolld@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6653-3043

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.2

To cite this article: Artemenko, L. (2021). Predmetno-obrazna kontseptosfera «poet» u poetolohichnomu dyskursi ukrainskoi poezii XIX–XX stolit ["Poet" subject and image conceptosphere in the poetological discourse of Ukrainian poetry in XIX–XX centuries]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 19–24. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.2 [in Ukrainian].

© Артеменко Людмила, 2021

"POET" SUBJECT AND IMAGE CONCEPTOSPHERE IN THE POETOLOGICAL DISCOURSE OF UKRAINIAN POETRY IN XIX–XX CENTURIES

Summary. *The purpose of the article is to analyze and systematize the poetological perceptions of an artist regarding the "poet" subject and image conceptosphere, the evolution of its genre and thematic modification over the key stages of the historical development of literature.*

As its theoretical and methodological background, the article uses historico-literary, cultural and historical, comparative, as well as general scientific methods of philological analysis (systematization, generalization, synthesis etc.).

The object of research is the poetical works of Ukrainian artists whose creative work most vividly and consistently demonstrate thematic connection with poetological artistic subject matter, in particular, the works of XIX–XX century poets.

The subject of research is the specific features of artistic and poetical realization of the "poet" subject and image conceptosphere exposed through the lens of the conceptual and thematic and genre and stylistic strategies employed by Ukrainian poets of XIX–XX centuries, theoretical principles of artistic organization of poetological lyrical discourse, the specific techniques of its poetic matter.

The scientific novelty of the obtained results lies in the research's systematization of the assembly of basic semantic models of displaying poetologic ideas of Ukrainian artists of the XIX–XX centuries pertaining to the "poet" subject and image conceptosphere.

The conducted research helped establish that:

1. The basic elements of the subject and image conceptosphere of an artist's artistics ideas of poetologic discourse are the ideas of a poet, poetry writing, literary and technical means of verbal expression.

2. An essential part of reinterpretation of the image and subject of the plain "poet" in the creative activity of Ukrainian poets of XIX–XX centuries is occupied by mythological images of the subject of poetry writing.

3. An equally important and substantial part of the Ukrainian poetological lyrics of XIX–XX centuries is also played by the literary and historic reinterpretation of the poet's image.

Key words: *poetology, the topic of artist and creativity, mythology, poetry, ratiocentrism.*

Постановка проблеми. Важливим складником тематичного діапазону сучасної європейської та української поезії варто визнати поетологічну семантику, співвідносну зі специфічним художнім дискурсом, у якому предметом авторської творчої рецепції є тема митця та мистецтва. Дослідження поетологічної семантики загалом і його художньої концептосфери зокрема належить сьогодні до актуальних теоретичних питань літературознавчої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення теоретичного кола проблем поетологічної семантики ліричних творів у сучасному літературознавстві лише розпочинається. До аналізу окремих її питань зверталися такі зарубіжні літературознавці, як А. Вежбицька, Х. Вайнріх, Є. Мюллер-Зетельман, Х. Шлаффер, Л. Хатчен (етапи розвитку й закономірності художньої еволюції поетологічної лірики), О. Анциферова, Т. Пахарєва (проблеми вивчення літературної саморефлексії), Д. Бак (історія та теорія літературної самосвідомості), М. Грінцер (поетологічні аспекти ранніх етапів розвитку європейської літератури), М. Дмитренко, І. Латипова (міфологеми творчих саморефлексій митців), С. Бройтман, О. Ладохіна, С. Жиляков (жанрові аспекти поетичної поетології), а також окремі українські дослідники: І. Лучук (рефлексія особливостей поетичного мистецтва в творчій свідомості українських митців, методологічні проблеми поезієзнавства тощо), В. Папушина (рецепція античної міфології в поезії українського й російського символізму), В. Пуліна (естетичні позиції в культуротворчості Пантелеймона Куліша), О. Рисак (проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.), С. Руссова (типологія образу автора в ліричному тексті), О. Юферева (поезія в системі метакатегорій) та ін. Водночас у вітчизняному літературознавстві помітно бракує праць, присвячених узагальненню власне теоретичних аспектів поетологічної семантики, специфіки її вияву у творчості українських поетів.

Мету статті вбачаємо в дослідженні специфіки художнього вияву предметно-образної концептосфери «поет» у поетологічному дискурсі української поезії XIX–XX ст.

Головне завдання роботи полягає в систематизації й характеристиці теоретичних моделей міфологічної та літературно-історичної реінтерпретації постаті поета в українській поезії XIX–XX ст.

Виклад матеріалу. Предметно-образна концептосфера охоплює спектр художніх уявлень митця про базові концепти поетологічного дискурсу – 1) поета, 2) поетичну творчість, 3) літературні й технічні засоби словесного вираження. У площині концептосфери увиразнена автором семантика поетичної творчості набуває відповідного художнього вияву у формі таких предметних уявлень, які образно конкретизують і деталізують тематичну спрямованість авторської поетологічної рефлексії.

Образно-предметну площину концептосфери «поет» сформовано з міфологічних і літературно-історичних художніх реінтерпретацій постаті поета, а також тих міфологічних персон, яких умовно можна вважати суб'єктами поетичної творчості.

1-1. Міфологічні образи суб'єктів поетичної творчості.

Серед міфологічних образів – суб'єктів поетичної творчості – пріоритет в українській поетологічній ліриці XX ст. належить постаті музи. У художніх рефлексіях українських поетів музу представлено в найрізноманітніших предметно-образних іпостасях і мистецьких ракурсах.

Більшість предметних конотацій пов'язана зі сферою мистецтва та, зокрема, персоніфікованим образом музи як символом поетичного натхнення або поетичної творчості загалом. При цьому образ музи здебільшого постає в схвально-позитивному предметно-емоційному контексті: Леся Українка «До Музи»; Г. Чупринка «До Музи»; П. Филипович «Кому не мріялось, що є незнана Муза…»; М. Доленго «Муза»; М. Терещенко «Муза»; В. Забаштанський «Муза»; Г. Шепітько «Спасибі, Музо, що вручила слово…»; Б. Бойко «Муза, словесна натурниця…».

В окремих випадках образ музи може навіювати поетам і певні негативні асоціації. Так, не викликає оптимістичного припливу творчої енергії з'ява музи в ліричного героя твору Б.-І. Антонича «До музи»: «Навіщо ти прийшла до мене й застукала в вікно?» (Антонич, 2003, с. 78). Свою неочікувану гостю митець називає «музою, вигнаною за дійсності вузької межі» (Антонич, 2003, с. 79). У ліричного героя іншого Антоничевого твору – «Гострим ножем» – поетичне натхнення асоційоване з ножем, яким поетові розітнули груди. Ю. Коломієць у творі «До Музи» скаржиться на музу, яка більше не помічає поетів. У вірші О. Германової «Муза» богиня поезії полює на молодих поетів і вливає в їхні душі гіркий бальзам. Мисливські асоціації виникають і в ліричної героїні поезії В. Климентовської «А до Музи не можна близько…». Спіймана музою, вона припускає те, що близькість до музи може знівечити душу поета.

Образно-предметні уявлення українських поетів про музу може бути диференційовано й за критерієм їхньої належності до певної сфери людської життєдіяльності:

– соціально-політичної, зокрема за ознакою образного апелювання до контексту громадсько-політичної діяльності (П. Кононенко «До Музи»; І. Франко «До Музи»; О. Олесь «Не плач, о Музо, на труні!..»; С. Черкасенко «Моя муза») або військової сфери (М. Боєслав «Партизанській музі»; Л. Дмитерко «Муза в шинелі»; П. Усенко «До Музи» й ін.);

– географічної, зокрема за ознакою протиставлення міській музі музи сільської (С. Черкасенко «Нашим поетам»; М. Зеров «Чупринчин сад в Оглаві»; В. Базилевський «Ще постачає село поетів…»);

– морально-етичної (Іван Багряний «Комета»; М. Луків «Другові-поету»);

– вікової (Іван Багряний «Мале дівча, моя босенька музо!..»; Г. Світлична «Дівчинка Муза»):

– етнічної (Л. Костенко «Циганська Муза»).

Доволі поширеним в українській поетологічній поезії є також такий мистецький ракурс представлення музи, у якому в різних асоціативних варіаціях ідеться про ту або ту її жіночу іпостась. Мотив дружніх обіймів із музою прочитуємо в поезії О. Кобеця «До Музи». Порівняння музи із земною жінкою, зокрема коханою, наявне у вірші Б. Пав-

лівського «Прийшла до мене світла Муза». «Шукав музу, а втратив – дружину», – скаржиться ліричний герой поезії Р. Расевича «Шукав музу...» (Расевич, 2009, с. 78). Музу як коханку зображено в однойменному творі М. Осадчого.

Мотив жіночої іпостаси музи з дещо несподіваною інтерпретацією подає в поезії «Чи справді необхідно, щоб жінка була мужня?» й Ліна Костенко:

Чи й справді необхідно,
щоб жінка була мужня?
Спасибі вам, спасибі за цей пріоритет.
Поетам всіх віків була потрібна Муза.
А жінці хто потрібен, якщо вона – поет?

(Костенко, 1989, с. 79).

У сукупності міфологічних образів – суб'єктів поетичної творчості – в українській поетологічній ліриці доцільно виокремити образи Аполлона (С. Гординський «Ліра і лук»); Орфея (Леся Українка «Орфеєве чудо»; О. Маковей «Орфей і Ґеврідіка»; М. Орест «До Орфея»; В. Вовк «Орфей»; В. Базилевський «Орфей»; Б. Рубчак «Орфеєві»; М. Приходько «Нічна розмова з Орфеєм»); Еола (Г. Чупринка «Еол»); Бояна (Г. Чупринка «Славетна могила»; П. Воронько «Ось тут Боян сидів. Він тут сидіти мусив…»).

Доволі часто українські поети звертаються й до міфологічного образу крилатого коня поезії Пегаса, щоправда, останній викликає в митців здебільшого комічну поетологічну рефлексію (Бабай «Пегас»; Ю. Клен «Знекульбачений Пегас»; Л. Дмитерко «Усіх чекає неминучість…»; Л. Забашта «Я думала, що немічна була…»; М. Руденко «Мій Пегас», «Будні Пегаса», «Березовий Пегас»; П. Перебийніс «Ой, Пегасе, Пегасе…»; Б. Жолдак «Вибрики Пегаса»; Г. Шепітько «Скільки сил тримаю Пегаса за вуздечку…»; С. Білохатнюк «Лист без зворотньої адреси»).

1-2. Літературно-історичні образи поета.

Суб'єкти поетичної творчості в українській поетологічній ліриці – це не постаті давньогрецької міфології, а реальні або умовно-реальні літературно-історичні образи поетів. Серед предметно-образних уявлень про особу поета, відтворених у творчих рефлексіях митців, на нашу думку, можна диференціювати такі чотири семантичні модифікації: поет як історико-біографічний суб'єкт; поет як автобіографічний суб'єкт; поет як рольовий образ; поет як узагальнений образ.

1-2-1. Поет як історико-біографічний суб'єкт.

Історико-біографічний ракурс зображення передбачає художню інтерпретацію образу реального поета – попередника або сучасника автора поетологічного тексту: Б.-І. Антонич «Франко»; Іван Багряний «Миколі Бажанові»; М. Бажан «Гофманова ніч», «Міцкевич в Одесі»; Г. Мазуренко «Гоголь»; Б. Кравців «Миколі Зерову»; В. Лесич «Причинний Рембо»; І. Качуровський «Петрарка», «Овідій»; Б. Олександрів «Петрарка», «Пам'яті Т. Осьмачки»; П. Воронько «Зустріч з Рільке»; М. Братан «Стусова криниця» й ін.

1-2-2. Поет як автобіографічний суб'єкт.

В автобіографічній площині предметно-образних уявлень творчої особистості поета об'єктом поетологічної рефлексії є безпосередньо автор твору, а не сторонній щодо нього митець: Леся Українка «Мій шлях»; М. Зеров «Самоозначення»; М. Семенко «Поезійка про себе»; Б.-І. Антонич «Автобіографія», «Автопортрет»; С. Гординський «Автопортрет»; Бабай «Запаморочення від віршів або слово до себе, самого»; О. Забужко «Літературщина»; Б. Павлівський «У праці дні мої минають»; П. Вольвач «Он розсунув обаполи місто…»:

Мабуть, не модний я. Що ж – я такий, як є.
Звичайно, не такий, щоб гостроту тематик
Міняти на легкий ліричний тріолет,
Проціджений, немов чайок той ароматний.
Люблю я, признаюсь, чутливий, щирий вірш,
Та треба, – то впаду і в політичний нежит
І цензору тоді кров напсую незгірш
Від рідних мазунів, що шкварять марсельєзи.

(Гординський, 1997, с. 32–33).

1-2-3. Поет як рольовий образ.

У контексті аналізу поетологічної лірики доволі часто спостерігаємо конструю-

вання образу поета як умовно-реального, або, іншими словами, як рольового. У рольовому тексті образ поета змальовано у фіктивному історико-біографічному ракурсі, позаяк тут він заміщує автора як суб'єкта мовлення поетичного твору, а справжній автор приписує йому слова або дії, які у фактичній реальності не відбувалися: Б.-І. Антонич «Смерть Гете»; Л. Полтава «Генріх Гайне»; Л. Забашта «Монолог чілійської поетеси «Габрієли Містраль»; В. Стус «Останній лист Довженка»; І. Драч «Джон Стейнбек у музеї Тараса Шевченка», «Монолог Сальєрі», «Мовчанка Стефаника»; В. Кордун «Молитва Григорія Сковороди»; І. Андрусяк «Микола Зеров. 1937»; А. Анастасьєв «Роздуми біля пам'ятника Т.Г. Шевченку»; В. Грабовський «Монолог вісімнадцятирічного Франка» й ін.

1-2-4. Поет як узагальнений образ.

Якщо в перших трьох семантичних модифікаціях предметно-образні уявлення постаті поета мають персоніфіковану реально- або умовно-історичну форму, то остання передбачає звернення до образу поета в його узагальненій, персонально не ідентифікованій іпостасі, як-от у віршах: М. Вороного «Ода до поетів»; М. Зерова «Класики»; А. Малишка «Так живуть на цій землі поети…»; О. Тарнавського «Поет-мистець»; В. Стуса «Еволюція поета»; І. Качуровського «Поет»; Ж. Васильківської «Поетові»; Бабая «105% ліричний поет»; І. Малковича «Традиційний портрет поета»; Г. Чубач «Виняткова винятковість» та ін.

В українській поетологічній ліриці доволі часто й рольову, й узагальнену постать поета зображують в образі графомана: О. Тарнавський «Віршування»; І. Світличний «Супліка графомана-демократа»; М. Луків «Графоман»; Б. Жолдак «Ніяк себе не зупиню», «Біля причалу поезії», «Заполяр'я»; Г. Шепітько «Графомани виросли, зміцніли…»; Є. Титикайло «Віршописці», «Графомани» й ін.

Українська поетологічна лірика представлена також численними зразками метафоричних і символічних художньо-образних уявлень про постать поета, співвіднесених із предметними площинами:

– легендарно-історичної тематики: *пророк* (Леся Українка «Пророк», «Народ пророкові»; С. Черкасенко «Пророк»; Г. Чупринка «Поет»; Л. Забашта «Пророк»; М. Вінграновський «Пророк»; Д. Луценко «Пророк»); *Боян* (О. Маковей «Боян»; Л. Забашта «На Тарасовій горі», «Князю, князю, гей Бояне…»; Р. Лубківський «Балада про Бояна»; В. Кордун «Славія»); *княгиня* (В. Біляїв «На смерть Оксани Лятуринської»); *царівна* (М. Вороний «Балада моря»); *Жанна д'Арк* (Л. Забашта «Луцька балада»); *конквістадор* (М. Вороний «Ода до поетів»); *аргонавт* (М. Зеров «Аргонавти»);

– літературних і музичних асоціацій: *кобзар* (Х. Алчевська «Кобзарі»; П. Кононенко «Княгиня-кобзар»; Олександр Олесь «Умер кобзар, порвались струни…»; В. Сосюра «Кобзар»; А. Малишко «Кобзарі»; В. Голобородько «Кобзарі»; В. Ілля «Кобзар»); *співець* (Леся Українка «Співець»; С. Черкасенко «Співець-титан»; Г. Чупринка «Гордість співця», Т. Масенко «Співець»); *лірник* (Олександр Олесь «Слухайте лірників, слухайте…»; Г. Чупринка «Лірники»; Б. Павлівський «Лірник»); *каменяр* (І. Франко «Каменярі»; П. Карманський «Великий Каменяр»; М. Терещенко «Каменяреві»; В. Забаштанський «Син каменяра»; Р. Лубківський «Перед каменярем»); *імператор залізних строф* (Є. Маланюк «Напис на книзі віршів»; Ю. Клен «Архистратиг»);

– природного середовища: *птах* (П. Усенко «Поети»; В. Базилевський «Поет – самотня птаха…»; Б. Олійник «Чотири посвяти безсмертним»); *лебідь* (Х. Алчевська «До Кобилянської»; М. Драй-Хмара «Лебеді»; Л. Полтава «Балада про п'ятого лебедя»; Ю. Клен «Моєму вчителеві Малярме»); *крук* («В. Герасим'юк «Крук»); *комар* (Бабай «Мистець»); *бджола* (Яр Славутич «Як бджоли п'ють нектар, беру слова…»); *квітка* (Х. Алчевська «Пам'яті Насті Грінченко»);

– матеріальної сфери: *археологічна атрибутика* (В. Базилевський «Дві декларації»); *хірургічна атрибутика* (М. Руденко «Поет»); *церковна атрибутика* (М. Дмитренко «Поет – то дзвін…»);

– екзистенційної сфери: *дивак* (Б. Олександрів «На смерть поета»; М. Луків «Вірш із назвою в кінці»; О. Барбак «Поезія це наче магія…»); *чародій* (Л. Забашта «Чаклунка слова»; М. Руденко «Поет»; Б. Жолдак «Запис

у музеї»); *блазень* (П. Карманський «До поета»).

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження встановлено, що предметно-образна концептосфера «поет» в українській поезії XIX–XX ст. представлена численними реінтерпретаційними моделями свого художнього вияву, узагальнюючи які варто відзначити пріоритетні моделі рецепції як міфологічних образів поетичної творчості, так і різноманітних ракурсів зображення літературно-історичних образів поета. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розширенні кола теоретичних узагальнень, що стосуються предметно-образних сфер поетологічної семантики української лірики XIX–XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

Антонич Б.-І. Велика гармонія : Модерністична поезія XX століття. Київ : Веселка, 2003. 350 с.
Гординський С. Колір і ритми : Поезії. Переклади. Київ : Час, 1997. 479 с.
Костенко Л.В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
Расевич Р. День прийдешній : поезії, спогади, статті. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 156 с.

REFERENCES

Antonych, B.-I. (2003). *Velyka harmoniia : modernistychna poeziia XX stolittia* [Great harmony : modernistic poetry of the XX century]. Kyiv : Veselka [in Ukrainian].
Hordynskyi, S. (1997). *Kolir i rytmy : Poezii. Pereklady* [Color and rhythms : Poems. Translations]. Kyiv : Chas [in Ukrainian].
Kostenko, L. (1989). *Vybrane* [Selected Works]. Kyiv : Dnipro. [in Ukrainian].
Rasevych, R. (2009). *Den pryideshnii : poezii, spogady, statti* [Upcoming day : poems, memories, articles]. Ternopil : Mandrivets [in Ukrainian].

УДК 82.091

БЕЛІНСЬКА Юліана *– аспірантка, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, викладач кафедри української філології, КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», вул. Нагірна, 13, м. Вінниця, 21019, Україна (yulianabelinska@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7012-6237

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.3

Бібліографічний опис статті: Белінська, Ю. (2021). Поняття літературного концепту: проблеми трактування. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 25–30. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.3

ПОНЯТТЯ ЛІТЕРАТУРНОГО КОНЦЕПТУ: ПРОБЛЕМИ ТРАКТУВАННЯ

Анотація. *Стаття присвячена аналізу етимології терміна «концепт». Універсальність і міждисциплінарний характер його дефініції полягає в тому, що ним оперують філософія, мовознавство, культурологія, психологія, літературознавство. Це породжує певну складність у розумінні терміна. Тож постає потреба конкретизації поняття «концепт», зокрема «літературний концепт». У статті узагальнено сучасні підходи до його трактування, зроблено спробу визначити диференційні риси суміжних із концептом термінів (поняття, образ, символ, мотив, архетип, стереотип, художня дефініція). Так, терміни «концепт» і «поняття» ототожнюють. Проте нам такий погляд видається застарілим. Низка науковців схильна вважати, що художній концепт і художній образ перебувають у тісному зв'язку між собою. Однак дотримуємося думки, що концепт є гіперонімом стосовно образу, а відтак ширшим за образ поняттям. Натомість поняття «архетип» значно ширше, ніж «концепт», а тому його реконструкція неможлива в межах одного або кількох текстів. Художній концепт розглядають як одиницю концептосфери письменника; індивідуально-авторське осмислення сутності предметів і явищ. Розуміння концептів досить варіативне, однак, проаналізувавши різні тлумачення терміна, можна вивести певне узагальнене визначення цього феномена: одиниця пізнання та мисленнєвого пояснення світу, що відображає культурну специфіку певної етнічної спільноти й, отримуючи вербальне вираження в літературному тексті, набуває статусу художнього. Доведено, що художній концепт – феномен індивідуальний, психологічно складний, який тяжіє до потенційних образів і скерований на них; це комплекс почуттів, бажань, ірраціонального; символ, котрий зберіг внутрішній органічний зв'язок зі своїм значенням.*

Ключові слова: *концепт, літературний концепт, художній концепт, концептосфера.*

BELINSKA Yuliana *– Postgraduate Student, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky, Lecturer of the Department of Ukrainian Philology of the Municipal Institution of Higher Education "Vinnytsia Humanitarian and Pedagogical College", 13, Nagirna Str., Vinnytsia, 21019, Ukraine (yulianabelinska@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7012-6237

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.3

To cite this article: Belinska, Y. (2021). Poniattia literaturnoho kontseptu: problemy traktuvannya [The definition of literary concept: problems of interpretation]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47*, 25–30. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.3 [in Ukrainian].

THE DEFINITION OF LITERARY CONCEPT: PROBLEMS OF INTERPRETATION

Summary. *The article analyzes the etymology of the term "concept". The universality and interdisciplinary nature of the definition lies in the fact that the term is operated by philosophy,*

© Белінська Юліана, 2021

linguistics, culture studies, psychology, literature studies. This generates a certain complexity of understanding the term. Therefore, there is an urgent need to specify the concept of the concept, the literary concept. The article summarizes modern approaches to the interpretation of this concept, an attempt is made to determine the differential features of the terms related to the concept (concept, image, symbol, motive, archetype, stereotype, artistic definition). Thus the terms "concept" and "concept" are identified. However, such a view of these lexemes seems outdated to us. A number of scientists tend to believe that the artistic concept and the artistic image are in close connection with each other. However, we adhere to the opinion that the concept acts as a hyperonym in relation to the image, so it is a broader concept than the image. In turn, the concept of "archetype" is much broader than "concept", and therefore its reconstruction is impossible within one or more texts. Artistic concept is considered as a unit of the conceptosphere of the writer; individual-author's comprehension of the essence of objects and phenomena. Understanding of concepts is quite variable, however, having analyzed various interpretations of the term, we can deduce a certain generalized definition of this definition: a unit of knowledge and thinking explanation of the world, reflects the cultural specificity of a certain ethnic community, which, receiving verbal expression in a literary text, acquires the status of artistic. It is proved that the artistic concept is individual, psychologically complex, gravitates to the potential images, aimed at them; a complex of feelings, desires, the irrational; the symbol contains an internal organic connection with its meaning.

Key words: *concept, literary concept, artistic concept, conceptosphere.*

Постановка проблеми. Термін «концепт» отримав широке застосування не тільки в когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології, а й в інших гуманітарних дисциплінах. Міждисциплінарне значення концепту визначає багатоваріантність його трактування, як і множинність алгоритмів дослідження. Тож низка термінологічних питань стосовно літературного концепту досі залишається відкритою.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що термін «концепт» у сучасному українському літературознавстві малодосліджений. Досі при неодноразовому зіставленні з іншими суміжними поняттями художній концепт не отримав конкретизації.

Розробка поняття «художній концепт» і методів його аналізу допомогла б детальніше вивчити ключові концепти творів української літератури, прояснити особливості світогляду письменників, а також установити їхній унесок у розвиток національної концептосфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні концепт – предмет досліджень у лінгвокультурології (Н. Арутюнова, А. Воркачев, В. Кононенко, В. Красних, В. Маслова, Ю. Степанов), когнітивній лінгвістиці (А. Бабушкін, О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін, М. Фрімен та ін.). В останні роки зріс інтерес до вивчення художнього концепту. Про нього йдеться в працях С. Аскольдова, О. Беспалової, В. Зусмана, О. Кагановської, В. Ніконової, О. Пономаревої, І. Тарасової. Проте теорія художнього концепту остаточно ще не сформована. Відсутність єдиного підходу до методики опису художнього концепту породжує необхідність подальших розробок у цій ділянці.

Мета статті полягає в ґрунтовному дослідженні особливостей літературознавчого розуміння терміна «концепт»; у виокремленні рис, які відрізняють художній концепт від інших видів концептів.

Завдання дослідження – узагальнити сучасні підходи до трактування поняття концепту; подати узагальнене визначення цього феномена.

Виклад матеріалу. Досліджуючи концепт, розглядають його з погляду різних гуманітарних наук – лінгвістики, літературознавства, логіки, філософії, мистецтвознавства та культурології.

Поняття «концепт» можна інтерпретувати в таких аспектах:

− логіко-філософському (Дж. Кемені, Ч. Пірс, Г. Фреге);

− власне філософському (Ф. Гаватарі, Ж. Дельоз);

− лінгвістичному (В. Богуславський, В. Виноградов, В. Гак, В. Звегінцев, Л. Резников, О. Тараненко, П. Чесноков);

− лінгвокультурологічному (А. Вежбицька, Д. Гудков, І. Захарченко, Л. Іванова, В. Іващенко, В. Красних, В. Маслова);

− когнітивному (В. Дем'янков, О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін);

– психолінгвістичному (О. Залевська, Л. Лисиченко, О. Селіванова, В. Старко, О. Цапок, І. Штерн);

– літературно-культурологічному (Л. Грузберг, Л. Іванова, О. Кагановська).

Лінгвісти досліджують концепт, зіставляючи його з термінами «поняття», «лексичне значення». Одні вчені ототожнюють концепт і поняття, інші, навпаки, указують на відмінності між ними. Низка науковців переконана, що поняття *концепт* також не збігається з лексичним значенням слова, воно значно ширше за нього, тоді як Ю. Степанов у фундаментальній праці «Константи: Словник російської культури. Досвід дослідження» зазначає: «Поняття (концепт) – явище того ж ряду, що й значення слова, але розглядається воно в іншій системі зв'язків; значення – у мовній системі, поняття – у системі логічних відношень і форм, які вивчають і в лінгвістиці, і в логіці» (Степанов, 2004, с. 42).

Лінгвокультурологи зосереджують свою увагу на тріаді **знання – концепти – уявлення/стереотипи**. Вони переконані, що кожний окремий концепт підтверджує існування в конкретній етнічній культурі певних, властивих тільки їй цінностей. Внутрішня форма концепту (етимологія) піддається розумінню тільки певній категорії людей. Так, С. Воркачев стверджує: «Концепт – це одиниця колективного знання/свідомості, яка належить до вищих духовних цінностей, має мовне вираження й відрізняється лінгвокультурною специфікою» (Воркачев, 2001, с. 70). Тож концепт постає як наслідок зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини.

Якщо в лінгвістиці виникала необхідність розмежування слів «концепт» і «поняття», то в літературознавстві кількість понять, що мають близьке значення до терміна «концепт», значно більша. Це **«образ», «символ», «архетип», «міф», «міфологема», «мотив».**

У літературознавчій енциклопедії за редакцією Ю. Коваліва виявляємо таке визначення терміна: **концепт** (лат. conceptus: думка, поняття, від concipio: збираю, задумую) – формулювання, розумний образ, загальна думка, поняття, інноваційна авторська ідея, мотив, що домінують у художньому творі чи літературознавчій статті (Ковалів, 2007, с. 521).

Термін «концепт» у сфері науки про літературу запровадив російський філософ і літературознавець С. Аскольдов-Алексеєв. У статті «Концепт і слово» він запропонував таке визначення: концепт – «мисленнєве утворення, яке заміщує нам у процесі думки невизначену множину предметів того самого роду» (Аскольдов, 1997, с. 269). Окрім того, дослідник виділяє дві групи концептів – пізнавальні та художні, зазначаючи, що художній концепт більш індивідуальний і первинно означає те, що вкладає в нього автор художнього твору (Аскольдов, 1997, с. 274).

С. Аскольдов міркував і над тим, художній концепт треба вважати суто авторським творінням чи все ж колективним. Дослідник дійшов висновку, що художній концепт поєднує в собі й поняття, і колективне зерно, а також ірраціональне, тобто почуття, емоції, уявлення, створювані виключно індивідуально. Однак художній концепт не завжди означає тільки те, що автор твору мав на меті сказати.

У цьому прихована відмінність між лінгвістичним і художнім концептами. Автор літературного тексту створює концепт, вкладаючи в нього власну ідею, а читач навколо цього концепту може вибудовувати додаткову ідею, яка, імовірно, буде поза межами концептуального ареолу. Також С. Аскольдов стверджує, «що зв'язок елементів художнього концепту базується на зовсім чужій логіці й реальній прагматиці художньої асоціативності» (Аскольдов, 1997, с. 274), підкреслюючи тим самим індивідуальність та унікальність художніх концептів.

Якщо лінгвісти виділяють суміжні з концептом терміни, подаючи при цьому лише одну синонімічну пару «концепт/поняття», то літературознавці – щонайменше три такі тріади: перша – **концепт/образ/символ,** друга – **концепт/мотив/стереотип,** третя – **концепт/художня дефініція/авторська ідея.**

Аналітичний огляд наукових джерел дає підстави до висновку, що художній концепт дослідники розглядають як:

1) **одиницю свідомості творця художнього тексту**. Так, І. Тарасова в статті «Художній концепт: діалог лінгвістики і літературознавства», спираючись на роботу О. Беспалової, зазначає: «Художній концепт –

одиниця пізнання поета чи письменника, яка отримує свою репрезентацію в художньому творі чи їхній сукупності і виражає індивідуально-авторське осмислення сутності предметів і явищ» (Тарасова, 2010, с. 742), підкреслюючи тим самим однорідність концепту та авторської ідеї.

За О. Пономаревою, «художній концепт – це одиниця свідомості письменника, яка репрезентована в художньому творі або сукупності творів і виражає індивідуально-авторське розуміння суті предметів чи явищ» (Пономарева, 2008, с. 7–8).

Разом з тим художній концепт включає в себе не лише загальномовні й авторські смисли, а й ті, які вкладає в нього читач. У художньому концепті завжди наявний як асоціативний простір мислення автора, так і простір мислення читача, оскільки письменник завжди веде внутрішній діалог зі своїм реципієнтом. Художні концепти літературного твору відбивають насамперед специфіку авторського світобачення, але водночас вони активізують ті рівні значень і смислів, що цікаві й аксіологічно значущі для читачів;

2) **мовленнєво-розумове утворення**; О. Кагановська послуговується терміном «текстовий концепт», указуючи на його віднесеність до сфери художньої літератури: «… кодоване мовленнєво-мисленнєве утворення змістового плану, яке зумовлюється багатосмисловою напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність однакових рис художнього твору» (Кагановська, 2001, с. 117);

3) **складне ментальне утворення;** Л. Міллер: «… складне ментальне утворення, яке належить не лише індивідуальній свідомості, а й психоментальній сфері певної етнокультурної спільноти» (Миллер, 2000, с. 41). Дослідниця також стверджує, що художній концепт – це універсальний художній досвід, зафіксований у культурній пам'яті певного народу та який може бути стимулятором і допоміжним елементом у створенні нових художніх смислів (Миллер, 2000, с. 39–45);

4) **інструмент;** в інтерпретації В. Ніконової, концепт «дає змогу розглянути в єдності художній світ твору та національний світ культурно-етнічної спільноти», тож, досліджуючи художній концепт, отримуємо інформацію й про культурну специфіку спільноти, і про особистість автора твору» (Ніконова, 2007, с. 174);

5) структуру когнітивного рівня мовної особистості; це «структура когнітивного рівня мовної особистості, репрезентована мовними одиницями, засобами художньої образності, що відображає художньо-образне світосприйняття» (Петрова, 2011, с. 144);

6) **образ, символ, мотив**; найповніше літературознавче розуміння поняття концепту представлене в роботах **В. Зусмана**, який стверджує: «Літературний концепт – це такий образ, символ або мотив, який має вихід на геополітичні, історичні, етнопсихологічні моменти, що знаходяться поза художнім твором і відкривають одночасну можливість великої кількості тлумачень у різних ракурсах» (Зусман, 2001, с. 14). Науковець переконаний, що дослідження концептів у художній літературі допоможе глибше та багатогранніше аналізувати художній текст.

В. Зусман акцентує на принциповій відмінності між лінгвокультурологічним і літературознавчим вивченням концепту. Дослідник продемонстрував це на прикладі реконструкції концепту «будинок», складниками якого є «затишок», «сім'я», «тепло». Проте в концептосфері поезії В. Маяковського «будинок» зовсім не пов'язаний із цими позитивно емоційно забарвленими поняттями. Натомість виникає інша асоціація: «будинок – труна». Цей концепт не тільки не співвідносний із лінгвокультурним концептом, а й наділений діаметрально протилежною конотацією.

Науковці зауважують, що художній концепт варто розглядати як одиницю **концептосфери** письменника, яка виражає індивідуально-авторське розуміння предмета концептуалізації й відображає соціально-історичні, культурні, етнографічні, інтелектуальні, мовні особливості суспільства.

Концептосфера, за визначенням Д. Лихачова, – це «сукупність концептів нації, утворена всіма потенціями концептів носіїв мови. Чим багатша культура нації, її фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатшою є концептосфера народу» (Лихачев, 1993, с. 5). Учений пропонував послуговуватися терміном «концептоносій», це в ситуаціях, коли йдеться про

концепти, представлені у свідомості окремої людини (Лихачев, 1993, с. 3). Можна, отже, вести мову про авторські концепти в художній літературі.

Низка науковців схильна вважати, що поняття «художній концепт» і «художній образ» перебувають у тісному зв'язку між собою, але при цьому концепт є гіперонімом стосовно образу, тож є поняттям ширшим, ніж образ.

І. Тарасова стверджує, що «образ» і «концепт» різні «одиниці» авторської свідомості: «Інформація кодується образно на одному рівні обробки, тоді як на іншому, імовірно, більш глибинному, вона кодується концептуально ... образ як аналогова репрезентація передбачає синтетичність, концепт – аналітизм» (Тарасова, 2010, с. 743).

Поняття **«архетип»** значно ширше, ніж термін «концепт», а тому його реконструкція неможлива в межах одного або кількох текстів. Художній концепт реконструйований на матеріалі конкретних творів, архетип же перебуває в постійному зв'язку з історією. Художній концепт, як і **мотив**, може бути художньою ідеєю твору, основною думкою, темою.

Концепт і **стереотип** також мають спільні та відмінні риси. Ж. Краснобоєва-Чорна в статті «Термінополе концепт», посилається на думку лінгвіста В. Карасика й пропонує такі варіанти протиставлення концепту і стереотипу: 1) основним складником концепту є мовні знання, а стереотип – це образ-уявлення в його вербальній оболонці; 2) концепт – це поняття більш абстрактного рівня, стереотип є більш конкретним; 3) концепт є феноменом парадигматичного плану, співвідноситься із системою ментальних утворень, а стереотип проявляється в комунікативній поведінці (Краснобаєва-Чорна, 2006, с. 74–75).

Висновки. Термін «концепт» першочергово належав когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології. Нині його досить широко використовують в інших галузях гуманітарного знання. Доволі дискусійним стало введення терміна «концепт» у термінологічний апарат літературознавства. Розуміння художнього концепту досить варіативне, однак, проаналізувавши різні тлумачення терміна, можна вивести певне узагальнене визначення цього феномена: одиниця пізнання й мисленнєвого пояснення світу, що віддзеркалює культурну винятковість певної етнічної спільноти й, отримуючи вербальне вираження в літературному тексті, набуває статусу художнього. Різноманітні погляди, пов'язані з розумінням сутності художнього концепту, свідчать про те, що теорія цього поняття перебуває лише на стадії формування. Запропонована розвідка не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, тож їх глибокий і всебічний аналіз – завдання подальших наших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

Аскольдов С.А. Концепт и слово. *Русская словесность: От теории словесности к структуре текста : антология*. Москва : Academia, 1997. С. 267–279.

Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки.* 2001. № 1. С. 64–72.

Зусман В.Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка : монографія. Новгород : Деком, 2001. 168 с.

Кагановська О.М. Проблема інтерпретації текстових концептів у художньому прозаїчному творі. *Мова і культура. Філологія.* Вип. 3. Київ, 2001. Т. IV : Мова і художня творчість. С. 114–121.

Клепикова О.В. Особливості концептосфери та ідіостилістики у прозі Лариси Денисенко : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2013. 203 с.

Краснобаєва-Чорна Ж.В. Термінополе концепт. *Українська мова*. 2006. № 3. С. 67–79.

Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. Москва : РАН, 1993. 287 с.

Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / упоряд. Ю.І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. 624 с.

Миллер Л.В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория. *Мир русского слова.* 2000. № 4. С. 39–45.

Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра : монографія. Дніпропетровськ. 2007. 364 с.

Петрова Л.А. Художественный концепт в современной лингвокогнитологии. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство».* 2011. № 11. Т. 19. С. 137–145.

Пономарева Е.Ю. Концептуальная оппозиция «Жизнь – Смерть» в поэтическом дискурсе : на материале поэзии Д. Томаса и В. Брюсова : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Тюмень, 2008. 241 с.

Степанов Ю.С. Константы : словарь русской культуры. 3-е изд. Москва : Академический проект, 2004. 824 с.

Тарасова И.А. Художественный концепт: диалог лингвистики и литературоведения. *Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского.* 2010. № 4 (2). С. 742–745.

REFERENCES

Askoldov, S.A. (1997). Kontsept i slovo [Concept and word]. *Russkaya slovesnost': Ot teorii slovesnosti k strukture teksta: antologiya – Russian Literature. From the theory of literature to the structure of the text: Anthology* (pp. 267–279). Moscow: Academia [in Russian].

Vorkachev, S.G. (2001). Lingvokul'turologiya, yazykovaya lichnost', koncept: stanovlenie antropocentricheskoj paradigmy v yazykoznanii [Linguaculturology, linguistic personality, concept: the formation of an anthropocentric paradigm in linguistics]. *Filologicheskie nauki – Philological Sciences, 1,* 64–72 [in Russian].

Zusman, V.G. (2001). *Dialog i koncept v literature. Literatura i muzyka [Dialogue and concept in the literature. Literature and music*]. Novgorod : Dekom [in Russian].

Kaganovska, O.M. (2001). Problema interpretaciji tekstovykh konceptiv u khudozhnjomu prozajichnomu tvori [Problem of Interpretation of Textual Concepts in Prose Art*]. Mova i kuljtura. Filologhija – Language and Culture. Philology* (Issue 3; Vol. 4), (pp.114–121). Kyiv [in Ukrainian].

Klepikova, O.V. (2013). *Osoblyvosti konceptosfery ta idiostylistyky u prozi Larysy Denysenko [Peculiarities of Conceptosphere and Idio stylistics in the Prose of Larysia Denysenko]*. (Thesis Ph. Cand. of Philology). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University [in Ukrainian].

Krasnobayeva-Chorna, J.V. (2006). Terminopole concept [Terminopoly concept]. *Ukrajinsjka mova – Ukrainian Language, 3,* 67–79 [in Ukrainian].

Likhachev, D.S. (1993). *Konceptosfera russkogo yazyka [Conceptosphere of the Russian language]*. Moscow : RAS [in Russian].

Kovaliv, Y.I. (2007). *Literaturoznavcha encyklopedija [*Literary encyclopedia]. Kyiv: Academy [in Ukrainian].

Miller, L.V. (2000). Hudozhestvennyj koncept kak smyslovaya i esteticheskaya kategoriya [Literary concept as a semantic and aesthetic category]. *Mir russkogo slova – The World of Russian Word, 4,* 39–45 [in Russian].

Nikonova, V.G. (2007). *Traghedijna kartyna svitu v poetyci Shekspira [Tragic worldview in Shakespeare's poetics]*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

Petrova, L.A. (2011). Hudozhestvennyj koncept v sovremennoj lingvokognitologii [Artistic concept in modern linguocognitology]. *Visnik Dnipropetrovs'kogo universitetu. Movoznavstvo – Journal of the Dnipropetrovsk University Languages, 11* (Vol. 19), 137–145 [in Ukrainian].

Ponomareva, E.Y. (2008). *Konceptual'naya oppoziciya «ZHizn' – Smert'» v poeticheskom diskurse : na materiale poezii D. Tomasa i V. Bryusova [Conceptual opposition "Life – Death" in poetic discourse: on the material of the poetry of D. Thomas and V. Brusov]*. (Thesis Ph. Cand. of Philology). Tyumen [in Russian].

Stepanov, Y.S. (2004). Konstanty: Slovar russkoj kultury [Constants: Dictionary of Russian Culture]. Moscow: Academic Project [in Russian].

Tarasova, I.A. (2010). Hudozhestvennyj koncept: dialog lingvistiki i literaturovedeniya [Artistic concept: a dialogue of linguistics and literary studies]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta imeni N.I. Lobachevskogo – Visnik of Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod, 4 (2),* 742–745 [in Russian].

УДК 811.111'23:791.221.8

БЕРЕЖНА Маргарита *– кандидатка філологічних наук, докторантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69061, Україна (margaret.berezhna@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3345-256X

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.4

Бібліографічний опис статті: Бережна, М. (2021). Психолінгвістичний образ Ґрейс Оґустін у фільмі Дж. Кемерона «Аватар». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 31–37. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.4

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ОБРАЗ ҐРЕЙС ОҐУСТІН У ФІЛЬМІ ДЖ. КЕМЕРОНА «АВАТАР»

Анотація. *У статті йдеться про особливості формування психолінгвістичного образу кіноперсонажа за психологічним архетипом «Жінка-месія». Розвідка є частиною комплексного дослідження цілісної системи психолінгвістичних образів персонажів англомовного кінодискурсу масової культури XXI сторіччя, що визначає її актуальність і новизну. Дослідження виконано на матеріалі фентезі-фільму Дж. Кемерона Avatar (2009). Методи роботи: описовий, метод суцільної вибірки, метод контекстуального і статистичного аналізів. За основу визначення основних психологічних рис персонажів взято класифікацію В. Шмідт (2007). До архетипу «Жінка-месія» в досліджуваному фільмі віднесено Ґрейс Оґустін, визначальними рисами якої є такі: 1) «Жінка-месія» – це шлях до любові та просвітництва; її підсилено другорядним архетипом «Ментор», головна функція якого – навчити героя; у мовленні персонажа ця риса актуалізована використанням апелятивів на позначення Джейка Саллі, прямих і непрямих директивів, лексики зі значенням позитивної оцінки; 2) її віра – непорушна, а смисл усього життя – змінити життя тисяч людей; риса актуалізована використанням конфронтативного комунікативного стилю в спілкуванні з антагоністами Паркером Селфріджем і Майлзом Кворічем; 3) її послання можуть бути як фемінними (про любов і співчуття), так і маскулінними (про порятунок, боротьбу, вигнання загарбників); риса актуалізована застосуванням кооперативного й конфронтативного комунікативних стилів; використанням лексем з позитивним і негативним оцінним значенням, зниженої лексики; 4) вона живе в гармонії з природою, кожна жива істота для неї – утілення вищої сили; риса актуалізована за допомогою позитивно маркованої оцінної лексики; 5) вона піклується більше про інших, ніж про себе, і переймається тільки тим, що її сім'я може постраждати внаслідок її дій; риса актуалізована частотним використанням займенника другої особи 'you', першої особи множини 'we' й апелятивів на позначення команди науковців, яких Ґрейс уважає своєю сім'єю.*

Ключові слова: *персонажне мовлення, кіноархетип, архетип «Жінка-месія», архетип «Ментор», кінодіалог, Дж. Кемерон, «Аватар».*

BEREZHNA Marharyta *– Candidate of Philological Sciences, Doctoral Student at the Department of English Translation Theory and Practice, Zaporizhzhia National University, 66, Zhukovskoho str., Zaporizhzhia, 69061, Ukraine (margaret.berezhna@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3345-256X

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.4

To cite this article: Berezhna, M. (2021). Psykholinhvistychnyi obraz Grace Augustine u filmi J. Camerona "Avatar" [Psycholinguistic Image of Grace Augustine in the Film "Avatar" by J. Cameron]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 31–37. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.4 [in Ukrainian].

© Бережна Маргарита, 2021

PSYCHOLINGUISTIC IMAGE OF GRACE AUGUSTINE IN THE FILM "AVATAR" BY J. CAMERON

Summary. *The article focuses on the formation of the psycholinguistic image of film characters according to the psychological archetype the Female Messiah. The work contributes to the creation of the holistic system of psycholinguistic images represented by characters from the English-language films of mass culture released in the XXI century. The indicated determines the relevance and novelty of the research. This particular work is based on the fantasy film Avatar (2009) by J. Cameron. Methods of the research are the following: descriptive, method of continuous sampling, method of contextual and statistical analysis. The classification of V. Schmidt (2007) is taken as the basis for definition of the fundamental psychological features of characters. Grace Augustine embodies the Female Messiah archetype in the studied film; for her the defining features are as follows: 1) the Female Messiah is the way to love and enlightenment; it is further enhanced by the Mentor archetype, whose main function is teaching the hero. Her speech is characterized by the frequent use of appellatives to denote Jake Sally, explicit and implicit directives, the vocabulary of positive evaluation. 2) She has a strong spiritual belief system, and her life seems to be for one purpose only and that purpose affects the lives of thousands of people. It is conveyed with the confrontational communicative style in dialogs with the antagonists Parker Selfridge and Miles Quaritch. 3) Her messages can be both feminine (about love and compassion) and masculine (about salvation, fight and expulsion of invaders). It is expressed respectively by cooperative and confrontational communication styles; nouns with positive and negative evaluative meaning, informal and rude vocabulary. 4) She lives in harmony with nature, and every living thing is a manifestation of the Divine to her. It is expressed through positive evaluative vocabulary. 5) She cares more about others than about herself, and she only suffers if her family is persecuted because of her actions. It is conveyed by the frequent use of the second person pronoun 'you', the first person plural 'we', and the appellatives to denote the team of scientists, whom she takes for her family.*

Key words: *character's speech, film archetype, Female Messiah archetype, Mentor archetype, film dialogue, J. Cameron, "Avatar".*

Постановка проблеми. Значення кіно в системі координат сучасної культури важко переоцінити. Воно визначає стереотипи поведінки, формує світогляд, установлює моделі для наслідування. Щорічне підвищення попиту на кінопродукцію в усьому світі, економічна та культурна глобалізація зумовлюють зростання інтересу дослідників до різних аспектів вивчення кінодискурсу. Інтердисциплінарність таких досліджень увиразнює актуальність і новизну розвідок у цій царині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образи персонажів художніх текстів різних жанрів і форм завжди привертали увагу дослідників. З'ява й бурхливий розвиток кіноіндустрії дали поштовх дослідженням типових образів персонажів. Кіноархетипіка поєднує архетип і кіно, де архетип (від грець. *arhe* 'початок' і *typos* 'образ') – це «першообраз», первинна форма для наступних утворень, своєрідна матриця, яка, насичуючись конкретним змістом, отримує одне з безлічі можливих утілень, перетворюючись на архетипічний образ. Як і годиться «праформам», архетипи лежать в основі усього сущого, формуючи одиниці значення, які можуть бути осягнені інтуїтивно. Кінематограф – мистецтво, яке, поєднуючи канони образотворення (образну систему літератури, театру та образотворчого мистецтва), стає у XX–XXI ст. однією з провідних сфер трансляції архетипічних мотивів та образів (Зубавіна, 2015, с. 119).

Цей погляд перегукується з дослідженням персонажів із позицій психолінгвістики, коли чуттєвий досвід уважають не менш важливим для розуміння образів-персонажів, аніж суспільно-культурні передумови. Наприклад, у розумінні А. Андреєва «образ – це спрощена, «відредагована» модель дійсності» (Андреев, 1981, с. 145).

Попри те що фільм становить складну синергетичну систему з мовних і немовних знаків, уважаємо, що саме вербальним знакам належить важлива роль у визначенні нюансів повідомлення, увиразненні смислів і відтінків значень, у наданні багатоплановості висловленню й здатності набувати багатьох інтерпретацій. І. Коваленко зазначає, що, хоч віде-

оряд і домінує над словесним компонентом у наративній структурі кінофільмів, саме вербальне робить кінодискурс правдоподібним і ближчим до життя (Коваленко, 2011, с. 51). Такого ж погляду дотримується й С. Козлофф, визнаючи саме кінодіалоги засобом передачі повідомлення, адже фокус на візуальному призводить до суперечностей у трактуванні кінодискурсу загалом (Kozloff, 2000, p. 14).

Утім, варто також розуміти, що мовлення персонажів у художньому творі, відтворюючи чинні норми та правила спілкування, створює правдиву картину світу й образи самих персонажів. Однак, на відміну від реального повсякденного спілкування, мова персонажів має свої особливості, є не точним аналогом розмовного мовлення, а його стилізацією (Adamson, 1995, p. 196). Вона дає змогу створювати спрощені моделі, які, своєю чергою, можуть слугувати шаблонами для подальшого використання, адже, «доки персонаж був маскою або ідеальним образом, він складався з набору однотипних ознак, іноді навіть з однієї ознаки-властивості. Поступово набуваючи багатовимірності, складові елементи персонажа стають різноспрямованими, а тому особливо потребують домінант … які забезпечуватимуть єдність героя» (Гинзбург, 1979, с. 89).

У попередніх працях, присвячених психолінгвістичним особливостям мовлення, дослідники розглядали параметри та моделі мовлення персонажів на основі теорії ввічливості Браун-Левінсона, моделі «Великої п'ятірки», теорій архетипів персонажів, а також за допомогою методів корпусної лінгвістики. Тоді як одні лінгвісти вважають, що за допомогою методів корпусної лінгвістики можна отримати більш детальну модель мовлення окремого персонажа (Walker et al., 2011), інші зазначають, що теорія ввічливості Браун-Левінсона та модель «Великої п'ятірки» пропонують перелік важливих параметрів і моделей персонажного мовлення, а теорія архетипів – систему таких типових персонажів, як «Герой», «Тінь», «Годувальниця», які виконують шаблонні ролі, є типовими особистостями й можуть бути повторно використані в різних наративах. Так, Дж. Роув та ін. (Rowe, Ha & Lester, 2008) пропонують евристичну модель поведінки персонажів на основі таксономії із сорока п'яти головних архетипів В. Шмідт (Schmidt, 2007) і демонструють, як теорію архетипів можна поєднати з побудовою діалогів персонажів в інтерактивних рольових комп'ютерних іграх (Lin & Walker, 2011).

Нині робіт, які пропонують використання теорії архетипів В. Шмідт для дослідження й систематизації психолінгвістичних образів персонажів у англомовному кінодискурсі масової культури, немає. Зазначене зумовлює актуальність і новизну пропонованого дослідження.

Мета статті – визначити складники психолінгвістичного образу персонажа за архетипом «Жінка-месія» в англомовному фільмі жанру фентезі для широкого глядацького загалу.

Серед її основних завдань – актуалізувати поняття «кіноархетипіка» та «кіноархетип»; з досліджуваного матеріалу виокремити репліки Ґрейс Оґустін; визначити її архетип за типологією В. Шмідт; установити лексико-семантичні, стилістичні, синтаксичні, прагматичні особливості мовлення персонажа; визначити кореляцію між психологічними чинниками та їхньою реалізацією в мовленні.

У дослідженні використано описовий метод, метод суцільної вибірки, метод контекстуального та статистичного аналізів.

Виклад матеріалу. Стаття є частиною комплексного дослідження цілісної системи психолінгвістичних образів персонажів англомовних фільмів масової культури XXI сторіччя. У ній розглядаємо особливості формування мовленнєвого портрета кіноперсонажа за психологічним архетипом «Жінка-месія». Об'єкт роботи: мовлення Ґрейс Оґустін загальним обсягом у 118 реплік, отриманих методом наскрізної вибірки з фільму жанру фентезі Дж. Кемерона «Аватар». Репліки Ґрейс Оґустін становлять 13% від загальної кількості реплік у фільмі, тобто Ґрейс є другим персонажем за цим показником і третім за значущістю для сюжету. Відповідно до класифікації В. Шмідт (Schmidt, 2007, p. 101–106), Ґрейс Оґустін відносимо до архетипу «Жінка-месія», для якої визначальними є такі риси:

1. «Жінка-месія» – це шлях до любові та просвітництва (за сюжетом Ґрейс – головне джерело знань про Пандору та її природу; вона автор книги про планету, відкриває на

Пандорі школу для місцевих жителів, навчає їх англійської, сама вивчає культуру й мову *на'ві*); ця риса додатково підсилена архетипом «Ментор», головна функція якого – навчити героя. За сюжетом, спочатку Ґрейс не сприймає Джейка Саллі, колишнього морського піхотинця, як частину своєї команди дослідників: GRACE AUGUSTINE: *Yeah, yeah. I know who you are, and I don't need you. I need your brother. You know, the PhD who trained for 3 years for this mission?* (Avatar, 2009, 0:11:26). Риса актуалізована лексемами *need* у заперечній формі (на семантичному рівні) та протиставленням *I don't need you. I need your brother* для емфази (на синтаксичному рівні).

З часом вона починає бачити в ньому не тільки свого учня, а й сина: GRACE AUGUSTINE: *Jake, Jake! Come on back, kid. Come on. That's it. There you go. There you go, there you go. You're okay. You're okay* (Avatar, 2009, 0:48:38). Риса актуалізована апелятивами *Jake* та *kid* (на лексико-семантичному рівні), множинними редуплікаціями й синонімічними повторами для емфатизації емоцій (на синтаксичному рівні).

2. «Жінка-месія» може додатково втілювати будь-який інший архетип, який допоможе їй досягти своєї мети (у досліджуваному матеріалі Ґрейс уособлює архетип «Ментор», який детально розглянемо в подальшому викладі).

3. «Жінка-месія» може не знати про свій зв'язок із вищою силою, але ця вища сила спонукатиме її досягати чогось важливого, навіть якщо персонажеві доведеться пожертвувати ради цієї мети своїм життям (із розвитком сюжету Ґрейс розуміє цінність та унікальність планети в усесвіті; після смертельного поранення її «під'єднують» до Ейви – божества народу *на'ві*, уособлення всього живого на планеті, своєрідної мережі, банку спогадів усіх істот, які колись жили або живуть на планеті, єдиного мозку, який пов'язує між собою все живе на планеті). GRACE AUGUSTINE: *I'm with her, Jake. She's real!* (Avatar, 2009, 2:00:53). Риса актуалізована займенником *she* та лексемою *real*.

4. Її віра – непорушна, а смисл усього її життя – змінити життя тисяч людей (смислом життя Ґрейс Огустін спочатку є дослідження планети Пандора, а далі – її порятунок від варварського споживацького ставлення загарбників із Землі). Риса актуалізована лексемою *salvage:* GRACE AUGUSTINE: *Parker, there is time to salvage the situation. Parker...* (Avatar, 2009, 1:31:37), використанням конфронтативного комунікативного стилю в спілкуванні з Паркером Селфріджем і Майлзом Кворічем: MILES QUARITCH: *Shut your pie hole!* GRACE AUGUSTINE: *Or what, Ranger Rick? You gonna shoot me?* MILES QUARITCH: *I could do that.* GRACE AUGUSTINE (to Parker Selfridge): *You need to muzzle your dog* (Avatar, 2009, 1:31:39).

5. У проблемній ситуації «Жінка-месія» має здатність бачити картину цілісно (у діалозі з Паркером вона спростовує його примітивне, вузьке бачення планети, зашорене прибутками від видобутку унобтанію – цінного мінералу планети). GRACE AUGUSTINE: *You need to wake up, Parker* (Avatar, 2009, 1:33:03). Риса реалізована конфронтативним комунікативним стилем, використанням метафоричного *wake up*.

6. Вона поважає всі релігії та вірування (Ґрейс із легкістю сприймає вірування народу *на'ві*, як і визнає існування системи цінностей землян, для яких головним божеством стало матеріальне збагачення).

7. «Жінку-месію» широкі маси не завжди сприймають за духовного лідера (у досліджуваному фільмі це можна простежити у порівнянні з репліками Джейка, чоловіка-месії: за кількістю сцен (1/4) і реплік (6/7), які можна сприймати як настанови, а також чисельності аудиторії (6 осіб/сотні *на'ві*)).

8. Її послання можуть бути як фемінними – про любов і співчуття, так і маскулінними (у досліджуваному матеріалі послання комбіноване – про любов до планети, а також про порятунок, про вигнання загарбників). Риса актуалізована використанням кооперативного й конфронтативного комунікативних стилів; використанням лексем із позитивним і негативним оцінним значенням, зниженою лексикою, апелятивом *you murderer!* у розмові з Паркером Селфріджем.

9. Її можуть зневажати, а її заслуги – применшувати (зрештою, Паркер висміює її позицію). PARKER SELFRIDGE: *What the hell have you people been smoking out there? They're just goddamn trees!* (Avatar, 2009, 1:32:55). Рису реалізовано в мовленні інших

персонажів через конфронтативний комунікативний стиль, використання розмовних, знижених лексем, риторичних запитань та окличних речень для емфатизації гніву, зневіри, незадоволення.

10. Вона живе в гармонії з природою; кожна жива істота для неї – втілення вищої сили; особливо вона уважна до дітей і тварин, бо вони найбезпорадніші (за сюжетом, Ґрейс бореться за всю планету, її народ, тваринний і рослинний світ; особлива увага належить рослинному світу й дітям). GRACE AUGUSTINE: *Amazing, isn't it?* (Avatar, 2009, 0:26:41). / *You are so pretty* (Avatar, 2009, 1:02:55). Риса актуалізована використанням позитивної оцінної лексики, лексем *amazing* і *pretty* для висловлювання емоцій здивування, захоплення, радості, коли мова йде про рослинний світ Пандори, дітей *на'ві*.

11. Вона цінує зцілення духа більше за зцілення тіла (Джейк – каліка, який через серйозну травму переміщується за допомогою інвалідного візка. Ґрейс ніколи не жаліє його, не говорить (на відміну від Кворіча) про лікування, яке допоможе повернути йому фізичне здоров'я, її більше цікавить його духовне зцілення). GRACE AUGUSTINE: *Don't make me force-feed a cripple* (Avatar, 2009, 1:25:29). Риса актуалізована використанням неполіткоректної лексеми *cripple* для створення гумористичного ефекту в ситуації неформального спілкування, для демонстрації визнання стану здоров'я Джейка, небажання прикрасити ситуацію, пом'якшити її, для підкреслення неважливості фізичного каліцтва.

12. Вона боїться переслідування за свої переконання, але сприймає це як неминучу частину своєї долі (погоджується на варіант силового спротиву, розуміючи всі ризики, як і власну неминучу загибель). Отримавши смертельне поранення, вона реагує у звичайній для неї саркастичній манері: GRACE AUGUSTINE: *This is gonna ruin my whole day* (Avatar, 2009, 1:51:12). Риса реалізована використанням применшення (на стилістичному рівні).

13. Вона переймається тим, що її сім'я може постраждати внаслідок її дій (Ґрейс сім'єю вважає свою команду науковців). Риса актуалізована частим використанням займенника другої особи *you* (55% від загальної кількості), першої особи множини *we* (11%) та апелятивів *guys*, *everybody*, *gang*, *kiddies* на позначення команди науковців (друга група апелятивів за кількістю). Уважаємо частотне використання займенників цієї групи характерним для образу «Жінка-месія» (для порівняння з іншими архетипами див., наприклад, Бережна, 2021).

14. Її не цікавлять матеріальні блага (а саме унобтаній, заради якого була організована місія на Пандору). GRACE AUGUSTINE: *The wealth of this world isn't in the ground. It's all around us. The Na'vi know that, and they are fighting to defend it* (Avatar, 2009, 1:33:07). Риса актуалізована лексемою *wealth*.

Образ Ґрейс Оґустін доповнений другорядним архетипом «Ментор». Цьому архетипові властиві такі риси (Schmidt, 2007, p. 222–223):

1. «Ментор» схожий на головного персонажа твору (Ґрейс і Джейк є операторами аватарів, вони досліджують планету, вивчають мову і культуру *на'ві*, бачать красу планети, прагнуть захистити її від загарбників, зберегти унікальність, готові відмовитися від старого життя на Землі та навіть пожертвувати собою заради досягнення мети).

2. «Ментор» дає поради й бере участь у розв'язанні проблем героя (Ґрейс із готовністю долучається до першої спроби Джейка керувати аватаром, рушає на його пошуки після нападу хижака, супроводжує його в селище *на'ві*, разом із ним активно намагається переконати Паркера і Кворіча не знищувати природу планети, разом із ним намагається врятувати *на'ві* від атаки землян).

3. «Ментор» – потужний помічник, якому згодом знадобиться допомога (отримавши смертельне поранення, Ґрейс може розраховувати тільки на допомогу Джейка, щоб потрапити до священного дерева *на'ві* та «переселитися» до неушкодженого тіла аватара).

4. Чим більша різниця у віці, тим легше «Ментору» відпустити учня; якщо ця різниця невелика, стосунки між учителем та учнем можуть перерости в конкурентну боротьбу (різниця у віці між Ґрейс і Джейком – значна, з часом вона починає сприймати Джейка як сина, дбає про нього).

За результатами статистичного аналізу реплік мовлення Ґрейс Оґустін, у яких

реалізується архетип «Ментор», бачимо, що Джейк Саллі є центральним персонажем, до якого прикута увага Ґрейс. Це загалом характерне для взаємин «ментор – учень». Так, у її мовленні виявляємо п'ять варіантів звертання до Джейка Саллі: від насмішкуватого *numbnuts* (1) на початку знайомства, загальних *Jake* (10) і *Marine* (4), емоційне забарвлення яких залежить від контексту й коливається від роздратування та занепокоєння до пом'якшення й захоплення, до дружньо-іронічного *you lucky swine* (1) і зменшувально-пестливого *kid* (1).

Піклування Ґрейс проявляється в побутових ситуаціях, коли вона в характерній грубувато-саркастичній манері слідкує, щоб Джейк міг відпочити, вчасно харчувався чи слідкував за гігієною. GRACE AUGUSTINE: *Don't make me force-feed a cripple* (Avatar, 2009, 1:25:29). / *And when was the last time you took a shower? Jesus, Marine* (Avatar, 2009, 1:26:03). Рису актуалізовано лексемами *eat, bon appétit, force-feed, take a shower*.

5. Хороший «Ментор» бачить себе в герої й сприймає успіх героя як власний (Ґрейс радіє з успіхів Джейка, вона знає, що він продовжить її справу). Попри те що Ґрейс прямо не виказує свого задоволення успіхами Джейка, можемо побачити в її мовленні констативи, які виражають позитивну оцінку: GRACE AUGUSTINE: *Motor control's looking good* (Avatar, 2009, 0:19:00). / *You know, for reasons I cannot fathom, the Omaticaya have chosen you* (Avatar, 2009, 0:49:18). Риса актуалізована лексемами *good* і *chosen*.

Роль Ґрейс Оґустін як ментора реалізована через використання значної кількості прямих і непрямих директивів у репліках, адресованих Джейку (31 речення з 231, що становить 13%) протягом перших двох третин фільму, на етапі навчання Джейка. GRACE AUGUSTINE: *Keep your arms in, hands in, head down. Down* (Avatar, 2009, 0:15:00). / *All right. Jake, hang a left. You'll be in the link at the end* (Avatar, 2009, 0:57:22). Тут варто зазначати, що поступово кількість прямих директивів поступається непрямим.

Також для мовлення Ґрейс Оґустін характерним є використання іронії та сарказму, які демонструють її в цілому скептичне ставлення до людей навколо, а особливо до нового члена команди, який спочатку не знає майже нічого про світ, до якого потрапив. GRACE AUGUSTINE: *Just relax and let your mind go blank. That shouldn't be hard for you* (Avatar, 2009, 0:15:05). / *Don't do anything unusually stupid* (Avatar, 2009, 0:51:45). Таке скептичне ставлення вважаємо характерним для спілкування «Ментора» з учнем.

Висновки. У підсумку зазначимо, що для мовлення Ґрейс Оґустін, яку відносимо до архетипу «Жінка-месія» з додатковим архетипом «Ментор», характерними є такі елементи: частотне використання займенника другої особи '*you*', першої особи множини '*we*' та розлога система апелятивів на позначення команди науковців, зокрема Джейка Саллі, яких вона сприймає як родину; прямі та непрямі директиви, використані на етапі навчання Джейка; позитивно маркована лексика й використання кооперативного комунікативного стилю в спілкуванні з народом *на'ві*, командою науковців, Джейком; лексика негативної оцінки, знижена лексика, конфронтативний комунікативний стиль у спілкуванні з антагоністами Паркером Селфріджем і Майлзом Кворічем.

Серед перспектив дослідження – створення на матеріалі англомовних фільмів масової культури XXI століття цілісної системи психолінгвістичних образів персонажів відповідно до їхнього архетипу.

ЛІТЕРАТУРА

Андреев А.Л. Художественный образ и гносеологическая специфика искусства: Методологические аспекты проблемы. Москва : Наука, 1981. 193 с.

Бережна М.В. Червона королева vs. Біла королева: мовленнєвий портрет (у фільмі Т. Бертона Alice in Wonderland). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса, 2021. № 50. У друкові.

Гинзбург Л. О литературном герое. Ленинград : Сов. писатель, 1979. 222 с.

Зубавіна І. Кіноархетипіка як ядро екранного наративу. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого*. 2015. Вип. 16. С. 75–83.

Коваленко И.В. Интерсемиотический перевод в межкультурном аспекте : постановка проблемы. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. 2011. № 2. Т. 2. С. 50–53.

Adamson S. From empathetic deixis to empathetic narrative: stylization and (de)subjectivisation as processes of language change. Subjectivity and Subjectivisation : *Linguistic Perspectives*. Cambridge University Press, 1995. P. 195–224.

Avatar. Directed by James Cameron, 20th Century Fox, 2009.

Kozloff S. Overhearing Film Dialogue. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 2000. 332 p.

Lin Grace I., Walker Marilyn A. All the World's a Stage : Learning Character Models from Film. In *Proceedings of the Conference on Artificial Intelligence and Digital Entertainment*. AAAI Press. 2011. URL: https://users.soe.ucsc.edu/~maw/papers/lin-walker.pdf.

Rowe J.P., Ha E.Y., Lester J.C. Archetype-Driven Character Dialogue Generation for Interactive Narrative. *H. Prendinger, J. Lester, M. Ishizuka (Eds.) Intelligent Virtual Agents*. IVA 2008. Lecture Notes in Computer Science, vol 5208. Springer, Berlin, Heidelberg. 2008. P. 45–58. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-540-85483-8_5.

Schmidt V. The 45 Master characters. Cincinnati, Ohayo : Writers Digest Books, 2007. 338 p.

Walker Marilyn A., Grant Ricky, Lin Grace, Sawyer Jennifer, Wardrip-Fruin Noah and Buell Michael. Murder in the Arboretum : Comparing Character Models to Personality Models. *4th International Workshop on Intelligent Narrative Technologies. Long Oral Presentation*. 2011. URL: https://users.soe.ucsc.edu/~maw/papers/int4-v10.pdf.

REFERENCES

Andreev, A. L. (1981). *Hudozhestvennyj obraz i gnoseologicheskaja specifika iskusstva* [*The artistic image and the epistemological specificity of art*]. *Metodologicheskie aspekty problemy – Methodological aspects of the problem*. Moscow: Nauka [in Russian].

Berezhna, M. V. (2021). *Chervona koroleva vs. Bila koroleva: movlennievyi portret (u filmi T. Bertona Alice in Wonderland)* [*Red Queen vs. White Queen: Speech Portrait (in the film Alice in Wonderland by T. Burton)*]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Filolohiia – Scientific Bulletin of International Humanitarian University. Series : Philology, 50*. To appear. Odessa [in Ukrainian].

Ginzburg, L. (1979). *O literaturnom geroe* [*On a Literature Hero*]. Leningrad : Sov. pisatel [in Russian].

Zubavina, I. (2015). Kinoarkhetypika yak yadro ekrannoho naratyvu [Film archetype as the core of the screen narrative]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho – Scientific Bulletin of I. K. Karpenko-Kary Kyiv National University of Theater, Film and Television* (Issue 16), (pp. 75–83). Kyiv [in Ukrainian].

Kovalenko, I. V. (2011). *Intersemioticheskij perevod v mezhkul'turnom aspekte: postanovka problemy* [*Intersemiotic translation in the intercultural aspect: problem statement*]. *Izvestija Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta – Bulletin of the Volgograd State Pedagogical University, 2* (Vol. 2), (pp. 50–53). Volgograd [in Russian].

Avatar. Directed by James Cameron, 20th Century Fox, 2009 [in English].

Adamson, S. (1995). From empathetic deixis to empathetic narrative : stylization and (de)subjectivisation as processes of language change. *Subjectivity and Subjectivisation : Linguistic Perspectives* (pp. 195–224). Cambridge University Press [in English].

Lin Grace I. and Walker Marilyn A. (2011). All the World's a Stage : Learning Character Models from Film. In *Proceedings of the Conference on Artificial Intelligence and Digital Entertainment. AAAI Press*. From https://users.soe.ucsc.edu/~maw/papers/lin-walker.pdf [in English].

Rowe, J.P., Ha, E.Y., Lester, J.C. (2008). Archetype-Driven Character Dialogue Generation for Interactive Narrative. In H. Prendinger, J. Lester, M. Ishizuka (Eds.) *Intelligent Virtual Agents. IVA 2008. Lecture Notes in Computer Science* (Vol. 5208), (pp. 45–58). Springer, Berlin, Heidelberg From https://doi.org/10.1007/978-3-540-85483-8_5 [in English].

Schmidt, V. (2007). *The 45 Master characters*. Cincinnati, Ohayo: Writers Digest Books [in English].

Walker, M. A., Grant, R., Lin, G., Sawyer J., Wardrip-Fruin, N. & Buell, M. (2011). Murder in the Arboretum: Comparing Character Models to Personality Models. In *4th International Workshop on Intelligent Narrative Technologies. Long Oral Presentation*. From https://users.soe.ucsc.edu/~maw/papers/int4-v10.pdf [in English].

УДК 8(09)883

БОНДАРЕВА Олена – *доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник кафедри української літератури, компаративістики та грінченкознавства, Інститут філології Київського університету імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053, Україна (o.bondareva@kubg.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7126-452X

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.5

Бібліографічний опис статті: Бондарева, О. (2021). Драматургічна антологія «Часо&Простір» як метатекст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47*, 38–44. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.5

ДРАМАТУРГІЧНА АНТОЛОГІЯ «ЧАСО&ПРОСТІР» ЯК МЕТАТЕКСТ

Анотація. *У статті з кількох актуальних методологічних позицій розглянуто антологію сучасної української історичної драматургії «ЧАСО&ПРОСТІР», яку вписано в загальні контексти українського літературного антологізування XXI століття й у структурно-функціональні контексти ще восьми драматургічних колекцій, упорядкованих фахівцями Національного центру театрального мистецтва ім. Леся Курбаса. До цієї антології включено дванадцять сучасних драматургічних текстів Анни Багряної, Ярослава Верещака, Олександра Вітра, Олександра Гавроша, Богдана Жолдака, Надії Марчук, Олега Миколайчука-Низовця, Неди Нежданої, Анатолія Покришеня, Ігоря Юзюка. Установлено, що «ЧАСО&ПРОСТІР» можна розглядати як метатекстову структуру насамперед через внутрішні особливості цього корпусу (акцентована постать упорядника-«колекціонера», побудова певної внутрішньої стратифікації, двоїста природа концептуальної антології як літературного тексту і як літературознавчої рефлексії водночас, запрошення реципієнтів до різних форматів діалогічності, ускладнена семантика театральних знаків, деколоніальна оптика текстів). Разом із тим привернуто увагу й до зовнішніх контекстів антології «ЧАСО&ПРОСТІР» із багатьма сучасними українськими антологіями, у яких упорядковані тексти інших жанрів. Також відрефлектовано типологічні паралелі цього корпусу драматургічних текстів та інших драматургічних колекцій, що репрезентують на широкий загал реципієнтів (читачів/глядачів/дослідників/театрів) сучасну українську драматургію. У підсумку показано, у який спосіб драматургічна антологія «ЧАСО&ПРОСТІР» семіотизує сучасну художню версію української історичної ретроспективи: її «реперним» сюжетам присвоєно стійкі моделювальні смисли, ці сюжети наділено властивостями потенційних і перспективних структур, здатних впливати на подальші культурно-історичні процеси.*

Ключові слова: *антологія, колекція, драматургія, «ЧАСО&ПРОСТІР», метатекст, транспоколіннєва травма, семіотизація.*

BONDAREVA Olena *– Doctor of Philological Sciences, Professor, Chief Researcher at the Department of Ukrainian Literature, Comparative Studies and Grinchenko Studies, Institute of Philology of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2, Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, 04053, Ukraine (o.bondareva@kubg.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7126-452X

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.5

To cite this article: Bondareva O. (2021). Dramaturhichna antolohiya “Chas&Prostir” yak metatekst [Dramatic anthology “Time & Space” as a metatext.)]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia “Filolohiia” – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47*, 38–44. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.5 [in Ukrainian].

© Бондарева Олена, 2021

DRAMATIC ANTHOLOGY "TIME & SPACE" AS A METATEXT

Summary. *The article examines the anthology of contemporary Ukrainian historical drama "TIME & SPACE" from several current methodological positions, which is inscribed in the general contexts of Ukrainian literary anthology of the XXI century and in the structural and functional contexts of eight more drama collections organized by the Lesy Kurbas National Center for Theater Arts. This anthology includes twelve modern dramatic texts by Anna Bagryana, Yaroslav Vereshchak, Oleksandr Viter, Oleksandr Gavrosh, Bohdan Zholdak, Nadiya Marchuk, Oleg Mykolaychuk-Nyzovets, Neda Nezhdana, Anatoliy Pokryshen, and Igor Yuzyuk. It is established that "TIME & SPACE" can be considered as a metatext structure primarily due to the internal features of this corpus (the accentuated figure of the compiler-"collector", construction of a certain internal stratification, dual nature of conceptual anthology as a literary text and as literary reflection at the same time, invitation of recipients to different formats of dialogicity, complicated semantics of theatrical signs, decolonial optics of texts). At the same time, attention was drawn to the external contexts of the anthology "TIME & SPACE" with many modern Ukrainian anthologies, in which texts of other genres are arranged. The typological parallels of this corpus of dramatic texts and other dramatic collections, which represent modern Ukrainian drama to a wide range of recipients (readers/spectators/researchers/theaters), are also reflected. In the end, it is shown how the dramatic anthology "TIME & SPACE" semiotizes the modern artistic version of Ukrainian historical retrospective: its "benchmark" plots are assigned stable modeling meanings, these plots are endowed with properties of potential and promising processes that can influence further cultural.*

Key words: *anthology, collection, dramaturgy, "TIME & SPACE", metatext, trans-knee trauma, semiotisation.*

Постановка проблеми. Від 2015 року зусиллями відділу драматургічних проєктів Національного центру театрального мистецтва ім. Леся Курбаса різними, проте вельми обмеженими накладами (від 100 до 500 примірників) видано дев'ять антологій сучасної української драми. При цьому аналітичне літературознавче поле щодо більшості цих видань є спорадичним або взагалі порожнім, хоча кількість і художня якість презентованих у серії антологій драматургічних текстів заслуговує на ґрунтовну літературознавчу рецепцію. У статті до розгляду взято лише одну з антологій – «ЧАСО&ПРОСТІР», у якій читачам, дослідникам і сучасним театрам запропоновано 12 п'єс, належних до жанру історичної драми. Зовні вони далеко не всі присвячені українській історії, наприклад, «Амазономахія, або Останні зойк матріархату» О. Миколайчука-Низовця, «Яблуко Помони» О. Вітра, «Час чорного сонця» Н. Неждано є текстами авторського міфосвіту та авторських символіко-алегоричних історій, проте в загальній структурі антології навіть вони набувають контекстуального звучання, суголосного сучасним стратегіям осмислення саме українського історичного поступу не як героїко-міфологічного, а як філософськи-буттєвого, нелінійного, позначеного, з одного боку, глобальними травмами та викривленнями, а з іншого – національним оптимізмом і колосальним рефлективним потенціалом. Це спонукає запропонувати аналітичний погляд на антологію «ЧАСО&ПРОСТІР» як на своєрідний метатекст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки аналітичний ракурс поєднуватиме кілька наукових підходів (культурно-антропологічний, історико-літературний, теоретико-літературний, інтермедіальний, постколоніальний), до уваги будуть узяті дослідження, відмінні за змістом і принципами опрацювання літературного тексту. Саме комплексний підхід до розгляду сучасних літературних антологій як корпусних і теоретично структурованих видань убачаємо головним маркером актуальності статті.

З історико-літературного погляду антологія «ЧАСО&ПРОСТІР» є одним із видань ще не завершеної антологійної серії, віднесеної до «етапу колекцій» (2015 – теперішній час), може бути вписана в так звану «жанрову колекцію» (Бондарева, 2021, с. 75), адже складається із сучасних драматургічних текстів, що презентують «новий погляд на історію та культурну спадщину» (Мірошниченко, 2020, с. 4). Сам «етап колекцій» засвідчує якісно нові підходи до укладання

драматургічних антологій, оскільки, на відміну від попереднього «етапу пошуку форматів» (1979–2014), головною метою якого було зібрати та презентувати сучасні драматургічні тексти, новий етап постає на розлогому тлі ґрунтовних наукових рефлексій про сучасну українську драму й на «архівному» досвіді антологій попередніх двох з половиною десятиліть, тому «засвідчує тенденцію до семіотизації новітньої української драматургії» (Бондарева, 2021, с. 76), яка, нарешті, постала як недискретний метатекст.

У культурно-антропологічній оптиці О. Галета запропонувала розглядати літературні антології як своєрідні колекції, у яких важливими є не лише «експонати» – включені до них літературні твори, а ті, де на перший план виходить сама постать колекціонера. На відміну від упорядника збірки-архіву, «колекціонер» як укладач концептуальної антології – це епістемологічно значно вища позиція. Саме «колекціонер», у нашому випадку укладач антології, на думку дослідниці, не лише «архівує», а й водночас «спостерігає за історією», а відтак саме він уможливлює ситуацію, у якій «попередні культурні епохи самі перетворюються на елементи рухомої культурної збірки» (Галета, 2015, с. 96).

В аспекті теорії літератури про кожну з драматургічних антологій «етапу колекцій» логічно говорити як про своєрідну метакритичну систему, якою може бути охоплено велику «сферу застосування критичних та інтерпретаційних стратегій» (Енциклопедія постмодернізму, 2003, с. 258), що ними уможливлені найрізноманітніші способи прочитання окремих текстів та інтертекстів, окремих антологій у рамках відкритого антологійного проєкту, а також цілісного контекстуального масиву концептуальних драматургічних антологій. Разом із тим «антологія є водночас і самою літературою, і літературою про літературу, тобто вже власне літературознавством», тож О. Галета закономірно визначає такий тип видань як «металітературу: мовлення про літературу самою ж таки літературою» (Галета, 2015, с. 103). О. Вісич звертає увагу на три різновиди західних наукових концепцій трактування метатексту «як пояснювального механізму та водночас суголосного явища самосвідомості літератури» (Вісич, 2018, с. 9): 1) пояснення, інтерпретація, коментар; 2) текст поза межами основного тексту, прив'язаний до нього, але відносно автономний; 3) надструктура, пов'язана з рецепцією та інтерпретацією твору, коли відбувається «запрошення читача до співавторства» (Вісич, 2018, с. 9).

Специфіку драматургічного твору Л. Синявська вбачає в наявності «умовного уявного діалогу» (Синявська, 2019, с. 21) між адресантом та адресатом, який виникає ще на етапі створення тексту в цій родовидовій площині, а Є. Васильєв приділяє увагу драматургічному метаперсонажу, сама наявність якого в драмі «є конститутивною ознакою її метатеатральності» (Васильєв, 2017, с. 192).

Якщо ж розглядати антологію драматургічних творів як текстів для театру, то з рівня теорії літератури ми переходимо в поле інтермедіальності, а з металітературності піднімаємося на рівень метатеатральності: остання, згідно з міркуваннями П. Паві, «є фундаментальною властивістю кожної театральної комунікації», оскільки «операція «мета» в театрі полягає в сприйманні сцени й усього того, з чого вона складається, ... як об'єктів, позначених указуючим (і заперечним) знаком (це не об'єкт, а значення об'єкта)» (Паві, 2006, с. 247).

Зрештою, антологією «ЧАСО&ПРОСТІР» засвідчено новий постколоніальний погляд сучасних драматургів на українську історію, яку «тривалий час писали «переможці»-окупанти – у казках і притчах, трагедіях і драмах, баладах і рок-операх, докудрамі й фентезі» (Мірошниченко, 2020, с. 10), а відтак її «маргінесність» балансувала «на межі різних систем влади й утиску» (Доманська, 2012, с. 147), породжуючи численні віктимні комплекси, актуалізовані літературою та гуманітарним знанням. У таких контекстах з визначеними рамками того, про що можна й про що не можна було говорити, А. Матусяк розмірковує про «змісти, витіснені із суспільної свідомості у сферу колективного несвідомого, натомість це витискання, дотримуючись фройдівської думки, стає причиною виникнення суспільних травм, які виражені в культурних практиках» (Матусяк, 2020, с. 13). Отже, деколоніальний погляд на всю діахронію української історії та деколоніальний

перегляд українського пантеону історичних «героїв»/«не-героїв» є способом проговорення травматичного досвіду та суспільного пережиття задавнених травм, урешті-решт, вивільнення з-під їх тягаря колоніального минулого.

Різнорівневий міждисциплінарний аналіз концептуальної драматургічної антології сучасної історичної драми «ЧАСО&ПРОСТІР» стає **метою статті**, а реалізації мети сприятимуть такі завдання: уведення досліджуваного антологійного тексту в ширший контекст сучасних літературних антологій загалом і драматургічних антологій етапу колекцій зокрема; аналіз формозмісту та смислових контекстів антології «ЧАСО&ПРОСТІР» як деколоніального проєкту; погляд на місію упорядників цієї антології та інших антологій етапу колекцій як на діяльність культурних «колекціонерів».

Виклад матеріалу. Антологія «ЧАСО&ПРОСТІР» повністю вкладається в теоретичну матрицю «літератури про літературу», тобто металітератури. Її чітко позиціонована архітектоніка (чотири розділи по три тексти, загалом 12 драматургічних творів) без наголошення на цьому числовому рішенні зримо кореспондує з іншими українськими антологіями XXI століття, що структуровані апостольським числом-символом 12: «Дванадцятка: наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX століття. Антологія урбаністичної прози» (Львів: ЛА «Піраміда», 2006); «Зв'язокрозрив 12х12/Сувязьразрыў 12х12. Антологія сучасної української та білоруської поезії» – 12 українських і 12 білоруських поетів (Київ: Критика, 2006); «АЗ, два, три... дванадцять – лист у пляшці: Антологія Авторського Зарубіжжя» (Львів: ЛА «Піраміда», 2010); «Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку» – переклади 12 знакових праць сучасних західних аналітичних філософів (Львів: Літопис, 2014); «12. Антологія прози літературного угруповання «Свідки Слова» (Київ: Український письменник, 2016); «12 неймовірних жінок: про цінності, які творять людину», проєкт Мар'яни Савки (Львів: Видавництво Старого Лева, 2019) тощо. Напрошується аналогія між текстами антології та нумерологічною семантикою числа 12 як символу космічного порядку та спасіння, зодіакальної гармонії та «філософського каменя», логіки сакральної геометрії та раптового усвідомлення того, що раніше було прихованим. Очевидно, що й авторам драматургічних текстів відведено певні «апостольські» ролі у створенні нової драматургічної історії для постколоніальної України. Логіка такої історії теж визначена структурою антології «ЧАСО&ПРОСТІР»: від міфічних прачасів (розділ «Прадавня історія. Міфопростір»: «Амазономахія, або Останній зойк матріархату» О. Миколайчука-Низовця, «Яблука Помони» О. Вітра, «Час чорного сонця» Н. Нежданої) через утрачений «золотий вік» (розділ «Давня історія. Козаччина»: «Повернення в ніколи» Н. Нежданої, «Чарований запорожець» Б. Жолдака, «Алхімія Карла XII» О. Миколайчука-Низовця), через випробування «вогнем і залізом» (розділ «Нова історія. Війни»: «Балада про Крути» А. Покришеня, «Останнє танго у Хусті» О. Гавроша, «Ой, Дніпро, Дніпро...» І. Юзюка) до протистояння людини й тоталітарної держави-монстра (розділ «Новітня історія. На межі»: «Гойдалка, або Є в ангелів – від лукавого» А. Багряної, «Калина та песиголовці» Н. Марчук, «Пекельна дорога до раю» Я. Верещака).

Оскільки обсяг статті не дає змоги зупинитися на докладному аналізі кожної представленої в антології п'єси, то зосередимося на внутрішньому антологійному контексті, твореному через ті смисли й інтерпретаційні рівні, які є впізнаваними для українського читача/глядача в процесах постійного переосмислення української історії та кристалізації нової постколоніальної/деколоніальної української ідентичності. Це є важливою культурологічною акцією, оскільки, на відміну від традиційних релігійних спільнот, де «смисл переживається невід'ємним від історії як сукупності взаємопов'язаних подій і внаслідок подібного переживання належить водночас й особистості, й загалу» (Астрахан, 2021, с. 8), постмодерні спільноти не сприймають багато різних смислів живими та актуальними, тож на театр покладено місію їх перформативної актуалізації.

Які сучасні сенси відшукує упорядниця Н. Мірошниченко в першому розділі, який «історичним» можна вважати лише з великою натяжкою? В «Амазономахії» вона розгле-

діла модель перехідного періоду з нарочитим перелицюванням гендерних ролей, у «Яблуку Помони» – алюзії на Майдан 2013–2014 рр., у «Часі чорного сонця» – антиутопію про фальшивого короля – колишнього актора, який обманним шляхом очолив країну під час війни й намагався встановити авторитарну владу, що ледь не призвело до краху цієї країни (Мірошниченко, 2020, с. 4–5). До речі, остання п'єса писалася задовго до сучасних політичних «пристрастей» в Україні, у жодному разі не є реакцією на них, скоріше, універсальною художньою моделлю.

У розділі, присвяченому українському козацтву, відбувається сучасне переосмислення одного з найрепрезентативніших героїчних сюжетів української історичної міфології. Сучасні драматурги інтерпретують міф козацтва по-різному: через його перепрочитання в сюжеті втрати людиною власної подобизни, тобто своєї національної ідентичності («Чарований запорожець»), через трагічні трансформації та роздвоєння мужніх персонажів-воїнів під впливом імперського тиску, що, зрештою, призводить до їхньої загибелі («Повернення в ніколи»), через паралельні біографії молодого шведського короля Карла XII та досвідченого українського гетьмана Івана Мазепи й актуалізацію топосу «зради своїх» через їхню лояльність до спільного ворога обох правителів («Алхімія Карла XII»).

Військовий конфлікт на Сході України активізував увагу до переосмислення попередніх збройних протистоянь у XX столітті, тож вповні закономірним треба визнати включення до антології трьох сучасних історичних п'єс, у центр яких поставлені знаменита битва під Крутами («Балада про Крути»), військові події Другої світової війни на території Західної України («Останнє танго у Хусті») та криваве форсування Дніпра під час визволення Києва від німецько-фашистських окупаційних військ («Ой, Дніпро, Дніпро...»).

Останній розділ антології – це переосмислення трагедій голодомору («Калина та песиголовці») та масових репресій і депортацій («Є в ангелів – від лукавого») як ключових транспоколіннєвих тоталітарних травм українського суспільства, які не лише змінили його генофонд, а й заклали глибинні комплекси та ментальні травми, а також це й поповнення пантеону драматургічних героїв, знакових для України, персоналією політичного діяча Степана Бандери («Пекельна дорога до Раю»).

Упорядниця намагається розташувати тексти так, щоб оформився внутрішній хронологічно лінійний сюжет антології як книги, що «розповідає про помилки і катастрофи, моменти слави і ганьби» (Мірошниченко, 2020, с. 10) українського народу, а також про його героїв і не-героїв і колонізаторів. Чимало раніше офіційних «героїчних» сюжетів (оспівана російською історіографією битва під Полтавою; Тарас Бульба як площинно-героїчна, за версією М. Гоголя, персоніфікація українського козацтва; позитивно конотоване радянською історіографією криваве форсування Дніпра; виправдання масових репресій і депортацій; заперечення голодомору; таврування постаті та спадщини Степана Бандери) при цьому деструктуровані й постають своїми протилежностями, натомість «героїчну» площину в антології займає індивідуальна культура опору та боротьба персонажів за національну ідентичність і власну людську гідність.

Моменти загального сюжетного напруження цілісного антологійного тексту створено різними авторськими концепціями драматургів, за рахунок чого мовби інспіровано внутрішню полеміку між ними. Також читач може моделювати уявні рецептивні діалоги з упорядницею антології, яка у вступному слові запропонувала коротенькі, дайджестові варіанти власної інтерпретації кожного з дванадцяти драматургічних текстів, зокрема й власних (упорядник Надія Мірошниченко має літературне ім'я Неда Неждана), адже кожен із цих текстів потенційніший за наведені інтерпретації й може бути прочитаний з інших читацьких/глядацьких/режисерських позицій.

Від кількох читачів антології «ЧАСО&ПРОСТІР» мені доводилося чути подив, що в контекст сучасних історичних драм не вписано п'єси про Майдан і війну на Сході України. Це свідомий крок упорядниці, оскільки Майдану та гібридній російсько-українській війні на Донбасі присвячено дві окремі антологійні колекції – «Майдан. До і після» (Київ: Світ знань, 2016) і «Лабіринт із криги й вогню» (Київ: Смолоскип, 2019).

Якщо вписувати антологійний проєкт «ЧАСО&ПРОСТІР» у контекст інших антоло-

гій «етапу колекцій», то варто наголосити на кількох особливостях. По-перше, у цій антології є драматургічні тексти, актуальні для інших колекцій: наприклад, «Пекельна дорога до раю» Я. Верещака під назвою «Дорога до Раю» та в дещо зміненому варіанті тексту входить до антології біографічної драми «Таїна буття», «Алхімія Карла XII» О. Миколайчука-Низовця в «Таїні буття» представлена скороченим варіантом «Гетьман і король», його ж «Амазономахія» – в антології української драми для дітей «Драмовичок», «Гойдалка» А. Багряної та «Калина і песиголовці» Н. Марчук увійшли до антології української жіночої драматургії «Мотанка». По-друге, кожен із укладачів має власну концепцію як оформлення антології, так і її супровідних текстів: наприклад, в антології «ЧАСО&ПРОСТІР» наявні вступне слово упорядника, біографічні відомості про авторів і їхні фото, що не є обов'язковим для інших антологій, у яких натомість трапляються додаткові аналітичні матеріали, післямови й інші структурні елементи. По-третє, не всі антології етапу колекцій мають додаткову внутрішню рубрикацію. Зрештою, кожна з антологій центрована особливим внутрішнім інтелектуальним сюжетом. Проте всі вони є репрезентативними корпусами сучасних драматургічних текстів, частина з яких уже широко відома в Україні та за кордоном.

Висновки. Драматургічна антологія «ЧАСО&ПРОСТІР» є унікальною формою презентації сучасної української історичної драматургії широкому загалу реципієнтів – читачів/глядачів/дослідників/театрів. Оскільки цей корпус текстів включений до інших проєктів «етапу колекцій» як етапу певної семіотизації сучасних українських драматургічних антологій, то можемо говорити про те, що в аналізованій антології через драматургічну поетику семіотизовано українську історичну ретроспективу: її «реперним» сюжетам присвоєно стійкі моделювальні смисли, ці сюжети наділено властивостями потенційних і перспективних структур, здатних впливати на подальші культурно-історичні процеси.

Перспективи подальших досліджень – це насамперед докладний деколоніальний аналіз усіх художніх текстів, включених до антології «ЧАСО&ПРОСТІР», контекстуальний аналіз функціональних відмінностей у сприйнятті драматургічних текстів «Пекельна дорога до раю», «Алхімія Карла XII», «Амазономахія», «Гойдалка», «Калина і песиголовці» за їх розгляду в інших антологіях-колекціях, а також фахова інтерпретація сукупного масиву драматургічних антологій етапу колекцій.

ЛІТЕРАТУРА

Астрахан Н. Металітература як спосіб оприявнення метареальності: на шляху до нової картини світу. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2021. № 17. С. 6–15.

Бондарева О. Сучасні драматургічні антології у контексті антологізації українських культурних процесів. Стаття 1. Етап пошуку форматів (1979–2014). *Курбасівські читання. Науковий вісник НЦТМ ім. Л. Курбаса.* 2021. № 16. С. 50–86.

Васильєв Є. Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації. Луцьк : Твердиня, 2017. 532 с.

Вісич О. Метадрама : теорія і репрезентація в українській літературі. Луцьк : Вежа, 2018. 340 с.

Галета О. Від антології до онтології : антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століття. Київ : Смолоскип, 2015. 639 с.

Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ : Ніка-Центр, 2012. 264 с.

Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та И. Тейлора ; пер. з англ. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 503 с.

Матусяк А. Вийти з мовчання: деколоніальні змагання української культури та літератури XXI століття з посттоталітарною травмою / пер. з польськ. Львів : ЛА Піраміда, 2020. 307 с.

Мірошниченко Н. «Часопростір» новітньої української драми від минулого до майбутнього. ЧАСО&ПРОСТІР. Антологія сучасної української історичної драми : збірка п'єс / упоряд. Н. Мірошниченко. Київ : Саміт-книга, 2020. С. 4–10.

Паві П. Словник театру / пер. з фр. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 639 с.

Синявська Л. Українська драматургія кінця XIX – початку XX століття: комунікативні стратегії. Одеса : КП ОМД, 2019. 304 с.

ЧАСО&ПРОСТІР. Антологія сучасної української історичної драми : збірка п’єс / упоряд. Н. Мірошниченко. Київ : Саміт-книга, 2020. 512 с.

REFERENCES

Astrakhan, N. (2021). Metaliteratura yak sposib opryyavnennya metareal′nosti: na shlyakhu do novoyi kartyny svitu [Metaliterature as a way of expressing metareality: on the way to a new picture of the world]. *Literaturnyy protses: metodolohiya, imena, tendentsiyi. – Literary process: methodology, names, trends*, *17*, pp. 6–15 [in Ukrainian].

Bondareva, O. (2021). Suchasni dramaturhichni antolohiyi u konteksti antolohizatsiyi ukrayinskykh kulturnykh protsesiv. Stattya 1. Etap poshuku formativ (1979-2014) [Modern dramatic anthologies in the context of anthologization of Ukrainian cultural processes. Article 1. The stage of searching for formats (1979-2014)]. *Kurbasivski chytannya. Naukovy visnyk NTsTM im. L.Kurbasa*. *– Kurbas’ reading, 16,* 50–86 [in Ukrainian].

Haleta, O. (2015). *Vid antolohiyi do ontolohiyi: antolohiya yak sposib reprezentatsiyi ukrayinskoyi literatury kintsya XIX – pochatku XXI stolittya [From anthology to ontology: anthology as a way of representing Ukrainian literature of the end of the XIX – beginning of the XXI century]*. Kyiv : Smoloskyp [in Ukrainian].

Domanska, E. (2012). *Istoriya ta suchasna humanitarystyka: doslidzhennya z teoriyi znannya pro mynule [History and modern humanities: research on the theory of knowledge about the past]*. Kyiv : Nika-Tsentr [in Ukrainian].

Matusyak, A. (2020). *Vyyty z movchannya: dekolonialni zmahannya ukrayinskoyi kultury ta literatury XXI stolittya z posttotalitarnoyu travmoyu [Breaking the silence: decolonial competitions of Ukrainian culture and literature of the XXI century with post-totalitarian trauma]*. Lviv : LA Piramida [in Ukrainian].

Miroshnychenko, N. (Ed.) (2020). *CHASO&PROSTIR. Antolohiya suchasnoyi ukrayinskoyi istorychnoyi dramy [TIME & SPACE. Anthology of modern Ukrainian historical drama]: zbirka pyes*. Kyiv : Samit-knyha, 2020 [in Ukrainian].

Miroshnychenko, N. (2020). *“Chasoprostir” novitnoyi ukrayinskoyi dramy vid mynuloho do maybutnoho [“Time and Space” of the latest Ukrainian drama from the past to the future]. CHASO&PROSTIR. Antolohiya suchasnoyi ukrayinskoyi istorychnoyi dramy*. Kyiv : Samit-knyha (pp. 4–10) [in Ukrainian].

Pavi, P. (2006). *Slovnyk teatru [Dictionary of theater]*. Lviv : Vydavnychyy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2006 [in Ukrainian].

Synyavska, L. (2017). *Ukrayinska dramaturhiya kintsya XIX – pochatku XX stolittya: komunikatyvni stratehiyi [Ukrainian drama of the end of the XIX – beginning of the XX century: communicative strategies]*. Odesa : KP OMD [in Ukrainian].

Vasylyev, Ye. (2017). *Suchasna dramaturhiya: zhanrovi transformatsiyi, modyfikatsiyi, novatsiyi [Modern drama: genre transformations, modifications, innovations]*. Lutsk: Tverdynya [in Ukrainian].

Vinkvist Ch., Teylor Y (Ed.) (2003). *Entsyklopediya postmodernizmu [Encyclopedia of Postmodernism]*. Kyiv : Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko “Osnovy” [in Ukrainian].

Visych, O. (2018). *Metadrama : teoriya i reprezentatsiya v ukrayinskiy literaturi [Metadrama: theory and representation in Ukrainian literature]*. Lutsk : Vezha [in Ukrainian].

УДК 81'25:811.111'42

ВАСИЛЕНКО Ольга *– кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійської мови, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, Луцьк, 43025, Україна (olyavnu@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8341-350X

КОСТЮК Леся *– магістр факультету іноземної філології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, Луцьк, 43025, Україна (lesya.kostuk@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3220-7797

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.6

Бібліографічний опис статті: Василенко, О., Костюк, Л. (2021). Відтворення категорії емотивності у перекладі твору Е. Бронте «Буремний перевал» на фонетико-графічному рівні. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 45–50. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.6

ВІДТВОРЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЕМОТИВНОСТІ В ПЕРЕКЛАДІ ТВОРУ Е. БРОНТЕ «БУРЕМНИЙ ПЕРЕВАЛ» НА ФОНЕТИКО-ГРАФІЧНОМУ РІВНІ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню категорії емотивності на фонетико-графічному рівні твору Емілії Бронте «Буремний перевал» в україномовному перекладі. Мета статті – проаналізувати проблеми відтворення категорії емотивності на фонетико-графічному рівні під час перекладу англійського варіанта українським на прикладі твору англійської письменниці Е. Бронте «Буремний перевал», перекладеного О. Андріяш. У статті застосовано комплексну методику: методи аналізу, синтезу, зіставного аналізу. Наукова новизна роботи полягає в детальному аналізі фонетичного та графічного планів україномовного перекладу твору. Тема актуальна, з огляду на те що сьогодні бракує українських перекладів англійських творів. Особливістю роботи перекладача є його майстерність відображати в перекладі творів не лише семантики емотивів, а й манери, стиль автора оригіналу, його внутрішній світ. Установлено, що в перекладі використано комплекс фонетичних, графічних, лексичних, синтаксичних прийомів передачі емотивності. Фонетико-графічний рівень характеризують особливості інтонації, темпу, логічного наголосу, знаків пунктуації (знак оклику, тире, три крапки тощо). Ідіостиль автора простежуваний і на фонетичному рівні, і на графічному, тобто виявляє себе як у звучанні тексту, так і в його графічному оформленні. У перекладі твору «Буремний перевал» виявлено такі фонетико-графічні ознаки емотивності: розділові знаки, знаки оклику, алітерацію, зміну графічних символів, капіталізацію. У перекладі, здійсненому О. Андріяш, виявлено заміну капіталізації, алітерації семантичними засобами та часткове фонетичне відтворення оригіналу (неповна алітерація). Такі заміни потребують детального аналізу, оскільки кожен перекладацький прийом демонструє різний ступінь емотивності. Для перекладача важливо максимально відтворити оригінальність твору, застосовуючи відповідні перекладацькі прийоми.*

Ключові слова: *ідіостиль автора, емотивність, алітерація, мовна економія.*

VASYLENKO Olha *– Doctor of Philosophy, Assistant Professor, Assistant Professor at the Conversational English Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Volia Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine (olyavnu@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8341-350X

KOSTIUK Lesia *– Master Student at the Faculty of Foreign Philology, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Volia Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine (lesya.kostuk@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3220-7797

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.6

© Василенко Ольга, Костюк Леся, 2021

To cite this article: Vasylenko, O., Kostiuk, L. (2021). Vidtvorennia katehorii emotyvnosti u perekladi tvoru E. Bronte "Buremnyi Pereval" na fonetyko-hrafichnomu rivni [The expression of the category of emotions on the phonetic and graphic level in the translation of Emily Brontë`s "Wuthering Heights"]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 45–50. *doi:* https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.6 [in Ukrainian].

THE EXPRESSION OF THE CATEGORY OF EMOTIONALITY ON THE PHONETIC AND GRAPHIC LEVELS IN THE TRANSLATION OF EMILY BRONTË'S "WUTHERING HEIGHTS"

Summary. *The article is devoted to the study of the category of emotionality at the phonetic and graphic levels of Emily Brontë's work "Wuthering Heights" in Ukrainian translation. The purpose of the article is to analyse the problems of the reproduction of the category of emotionality at the phonetic–graphic level when translating the English version into Ukrainian on the example of the work of the English writer E. Bronte "Wuthering Heights", translated by O. Andriyash. The article uses a comprehensive methodology: analysis, synthesis, comparative analysis. The scientific novelty of the work lies in a detailed analysis of the phonetic and graphic sides of the Ukrainian translation of the work. The topic is relevant given that there are currently an insufficient number of Ukrainian translations of English works. The peculiarity of the translator's work is his skill to reflect in the translation of works not only the semantics of emotives, but also the style of the author of the original, his inner world. It is stated that the complex of phonetic, graphic, lexical, syntactic and other techniques are used in the transmission of emotions. Phonetic and graphic levels are characterized by features of intonation, tempo, logical emphasis, punctuation marks (exclamation mark, dash, three dots, etc.). The author's idiosyncrasy becomes noticeable already at the phonetic level. It is manifested both in the sound of the text and in its graphic design. Analysis of the translation of the work "Wuthering Heights" is characterised by the following phonetic and graphic features of emotionality: punctuation, exclamation marks, alliteration, change of graphic symbols, capitalization.*

The analysis of the Ukrainian translation of the work "Wuthering Heights" by O. Andriyash showed that there are substitutions of capitalization, alliteration by semantic means, or partial phonetic reproduction of the original (incomplete alliteration). Such substitutions require detailed analysis, as each translation technique demonstrates a different degree of emotionality. It is important for the translator to reproduce the originality of the work as much as possible, using appropriate translation techniques.

Key words: *author's idiostyle, emotionality, alliteration, language economy.*

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма є панівною в сучасному мовознавстві. Відповідно до її основ, мова перебуває в тісному зв'язку з людиною – носієм цієї мови. У процесі комунікації важливу роль відіграють чинники, пов'язані з цілеспрямованою діяльністю суб'єкта діяльності. Серед них чільне місце посідає емоційна сфера людини, яка є стимулом для вербалізації почуттів. Домінування антропоцентричної парадигми ознаменувало становлення нової галузі лінгвістики – емотиології. Мовні засоби вираження емоцій – головний об'єкт досліджень цієї молодої науки. У зв'язку з цим постала необхідність не лише детальнішого вивчення категорії емотивності, а й особливості її представлення під час перекладу особливо на фонетико-графічному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд праць, присвячених проблемі відтворення емотивності лексичними засобами рідної мови, свідчить про те, що експресивність та емоційність є незмінними атрибутами художнього стилю. Крім того, саме в художньому мовленні закладені всі підстави для розкриття емотивної та естетичної функцій мови. Науковці декларують різні лінгвістичні підходи до визначення поняття емотивності. В. Телія (1991) визначає емотивність як сукупність мовних засобів, що характеризують текст у лінгвістичному аспекті. Саме вони забезпечують створення емоційного ефекту. В. Шаховський (2014) розглядає емотивність як семантичну властивість мови, яка за допомогою системи своїх засобів виражає емоції, що є фактом психіки. Більш комплек-

сний підхід до вирішення проблеми демонструє О. Філімонова (2007): емотивність, на її думку, – це категорія з багатьма статусами, яка виявляє своє категорійне значення на різних рівнях мовної системи.

Зарубіжна лінгвістика теж дотримується думки, що емоції та мова – нероздільні феномени (Barrett, 2006), хоч немало дослідників уважає, що емоції є психічним явищем, майже не співвідносним із лінгвістикою та процесом концептуалізації (Shariff,&Tracy, 2011). На противагу їм, А. Вежбицька (2008) стверджує, що основним ключем до розуміння емоцій є мова. Розходження між вітчизняною та зарубіжною інтерпретацією природи емоцій призводить до розбіжностей передачі в перекладному тексті емотивно маркованих фонетико-графічних явищ. Це переконує в тому, що питанню відтворення категорії емотивності на фонетико-графічному рівні має бути приділено більше уваги. Перекладацькі рішення повинні базуватися на обґрунтованих стратегіях, зокрема, і стосовно найнижчого мовного рівня. Сучасному перекладознавству бракує теоретичних знань у цій царині; цим умотивовуємо актуальність нашої розвідки.

Мета статті – проаналізувати способи відтворення категорії емотивності на фонетико-графічному рівні під час перекладу англійського тексту українською мовою на прикладі твору англійської письменниці Е. Бронте «Буремний перевал», перекладеного О. Андріяш.

Для досягнення поставленої мети ми поставили такі завдання:

1) виявити особливості роботи перекладача під час перекладу іншомовних творів;

2) проаналізувати ідіостиль Емілії Бронте на фонетико-графічному рівні;

3) за допомогою зіставного аналізу англійського й українського варіантів твору «Буремний перевал» простежити перекладацькі прийоми О. Андріяш, застосовані для передачі алітерації, капіталізації та інших засобів вираження емотивності на фонетико-графічному рівні.

Виклад матеріалу. Творчість англійських письменниць XIX століття сестер Бронте є культурно-художнім явищем світового рівня. Їхня літературна спадщина подарувала багатий матеріал для вивчення культури Вікторіанської доби, насичений емотивами. Крім того, явище диглосії, тобто контрастування стандартної англійської мови з йоркширським діалектом, підсилює колоритність їхніх творів (Belmerabet, 2021).

У людському житті емоції відіграють важливу роль. Особистість формує думку з приводу кожної речі й кожної події, з якими має справу. Ці думки викликають певні емоції (Caffi, 1994). У творі «Буремний перевал» спостерігаємо багатозначність сприйняття героями твору один одного. Ментальні процеси їхньої свідомості віддзеркалює їхнє мовлення, що має також експресивне забарвлення (Ebert, 2020). Очевидно, що завданням перекладача є не тільки передати потрібну емоцію, а й правильно зрозуміти задум автора. Ще одним доказом насиченості твору емотивами є мовлення Катрини, схоже на потік свідомості. Це зумовлено її психологічним станом (Peter, 2019). У художньому перекладі важливо враховувати етнокультурні та прагматичні аспекти мови автора. Урахування позамовних факторів покращує комунікативний зв'язок між автором, перекладачем і читачем. Окрім того, в оригінальному тексті відображаються манера, стиль письменника, його ставлення до подій і героїв твору. Це найкраще видно в епізодах, що стосуються внутрішнього світу людини.

Читач, який не володіє мовою оригіналу, має іншу ментальність, мовний досвід і часто значно менші базові знання стосовно теми твору чи тих суспільно-політичних подій, у рамках яких відбувається дія. Виходить, що завданням перекладу є не лише передача сюжету твору, а й ознайомлення читача з історичними періодами, їх основними подіями. Саме тому переклади того самого видання можуть істотно відрізнятися один від одного через відмінності в застосуванні тактик перекладу та загальному розумінні комунікаційної мети автора, особливо в уживанні емотивної лексики.

Емотивність властива всім мовним рівням: фонетичному, морфологічному, лексичному й синтаксичному. Кожен із них має свою систему засобів вираження. Найнижчим рівнем є фонетичний. Звукам не властиве семантичне наповнення, проте вони мають здатність створювати додаткове емоційне забарвлення

й нести додатковий зміст. Найкраще ця здатність проявляється в таких художніх засобах, як алітерація чи асонанс. Фонетико-графічний рівень характеризується особливостями інтонації, темпу, логічним наголосом, знаками пунктуації (знак оклику, тире, три крапки тощо).

Ідіостиль автора проявляється у звучанні тексту, а також його графічному оформленні. Для досягнення максимального впливу художнього твору на реципієнта текст повинен сприйматися не лише засобами зору, а й слуху, тобто за допомогою інтонації, відображеної на письмі розділовими знаками (Ткаченко, 2003). Вираження емоцій у творі Е. Бронте «Буремний перевал» на фонетико-графічному рівні розпочинається саме з розділових знаків, які створюють емотивне навантаження.

Наведений нижче приклад демонструє спробу перекладачки створити ідентичний до оригіналу комунікативний ефект, удаючись до мовної економії та уникаючи тавтології:

You must come home directly. You're to nurse it, Nelly: to feed it with sugar and milk, and take care of it day and night (Brontë, 38). – *Тож, Неллі, іди прямо додому. Ти будеш няньчити його, і годувати молочною сумішшю, і глядіти за ним денно і нощно!* (Андріяш, 39).

У реченні оригінального тексту відсутній знак оклику, натомість у перекладі О. Андріяш він є. Це можна пояснити тим, що перекладачка намагалася досягнути того ж тону у висловленні, опустивши звертання й додавши натомість знак оклику.

Звуки мовлення позбавлені семантичного наповнення. Однак така мінімальна одиниця, як звук, включаючись у художньо організоване мовлення, створює додаткову естетичну інформацію висловлень і додатковий зміст (Кузенко, 2000, с. 77). Це можна простежити на прикладі стилістичного прийому алітерації:

I meditated this plan just to have one glimpse of your face, a stare of surprise, perhaps, and pretended pleasure… (Brontë, 57). Повторення приголосної *«р»* створює ефект монотонності, що можна співвіднести з нездоровою зацикленістю героя твору на Кетрін. Переклад О. Андріяш звучить так: … *і, стоячи отам унизу, на подвір'ї, міркував ось як: тільки раз погляну тобі в лице – щоб побачити на ньому подив та вдавану радість…* (с. 61). У цих рядках теж спостерігаємо алітерацію, однак повторюються інші приголосні – *«п»* та *«д»*. Так перекладачка реалізує емотивну функцію мови, використовуючи той самий художній прийом, що й авторка твору.

За допомогою зміни графічних символів О. Андріяш намагається передати фонетичне звучання персонажа. Наприклад, Е. Бронте навмисне використала знак «-» в слові *«contrary»*, порушивши правила правопису, але досягнувши комунікативної мети – формування в читача повного розуміння того, як звучало це слово у вустах літературного героя. Перекладачка дотрималася того ж принципу, розділивши український еквівалент на ще більше складів: – *Про-ти-леж-ність! – мовив голос, чистий, мов срібний дзвіночок* (Андріяш, 192). У такий спосіб вона наголосила на тональності та протяжності, з яким вимовляв це слово літературний персонаж.

Заради дотримання пунктуаційних правил О. Андріяш змінює знак «–»у вихідній мові на три крапки. Варто зауважити, що ігнорування пунктуації призвело б до втрати відчуття перерваності й незакінченості думки:

I heard yesterday you had had some thoughts … (Brontë, 6). – *Учора чув, що ви роздумували…* (Андріяш, 1).

У наступному прикладі перекладачка опустила важливий, на наш погляд, спосіб акцентування уваги – капіталізацію. В оригіналі авторка вдається до цього прийому задля підкреслення презирства та неповаги, які характеризують ставлення героїні твору до хлопця:

Is HE to have any?' she asked, appealing to Heathcliff (Brontë, 11). – *А йому теж наливати? – звернулася вона до Гіткліфа* (Андріяш, 7).

Припускаємо, що за допомогою прислівника «теж», що виражає в цьому контексті негативне та іронічне ставлення, перекладачка компенсує відсутність капіталізації слова «he».

Висновки. Проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1) особливістю роботи перекладача є відображення в перекладі творів не лише семантики емотивів, а й манери, стилю автора оригіналу, його внутрішнього світу;

2) ідіостиль Е. Бронте відрізняється численним вживанням фонетико-графічних засобів вираження емотивності: алітерація, заміна графічних символів (використання знаку «-»), капіталізація;

3) в україномовному перекладі твору «Буремний перевал» О. Андріяш використовувала як ідентичні, так і відмінні від оригіналу засоби передачі емотивності. Подібно до Е. Бронте, О. Андріяш використовує алітерацію і знак «-». Водночас виявлені приклади заміни звертання в англійському варіанті на знак оклику в українському, капіталізації в англійському варіанті на семантичний еквівалент передачі емоцій в українському.

Уважаємо, що проблема перекладу емотивів потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

Бронте Е. Буремний перевал / пер. О. Андріяш. URL: file:///C:/Users/Admin/AppData/Local/Temp/bronte-emili-buremnyy-pereval1311-1.pdf (last accessed: 04.10.2021).

Кузенко Г.М. Мовні засоби вираження емотивності. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Філологічні науки»*. 2000. Т. 18. С. 76–83.

Телия В.Н. Механизмы языковой окраски языковых единиц. *Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности*. Москва : Наука, 1991. С. 36–66.

Ткаченко А.О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства : підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.

Филимонова О. Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в научном тексте : учебное пособие. Санкт-Петербург : Престо, 2007. 225 с.

Шаховский В.И. Эмотивная лингвоэкология : комплексный подход к изучению языка, речевой деятельности и человека. *Вопросы психолингвистики*. Москва : ФГБУН Институт языкознания РАН, 2014. № 1 (19). С. 13–21.

Barrett L.F. Solving the emotion paradox: categorization and the experience of emotion. *Pers. Soc. Psychol. Rev*. 2006. № 10. P. 20–46.

Belmerabet, F. Thematic implications and representativeness in Wuthering Heights (1848): Dialect as a social reality. *International Journal of New Trends in Social Sciences*. 2021. № 5 (1). P. 16–27. URL: https://doi.org/10.18844/ijntss.v5i1.5499 (last accessed: 04.10.2021).

Brontë E. Wuthering Heights. URL: https://www.ucm.es/data/cont/docs/119-2014-04-09-Wuthering%20Heights.pdf (last accessed: 04.10.2021).

Caffi C. Toward a Pragmatics of Emotive Communication. *Journal of Pragmatics*. 1994. V. 22. P. 325–373.

Ebert L. Chapter 1 Ambiguities of Perception in Wuthering Heights. Ambiguity in Emily Brontë's Wuthering Heights. Leiden, Niederlande : Brill/Schöningh, 2020. URL: https://doi.org/10.30965/9783657704958_002 (last accessed: 04.10.2021).

Peter A. The Complexity of Characterization in Emily Bronte's Wuthering Heights: Focus on Heathcliff and Catherine Earnshaw. *Shanlax International Journal of English*. 2019. № 8 (1). P. 1–18. URL: https://doi.org/10.34293/english.v8i1.1331 (last accessed: 04.10.2021).

Shariff A.F., Tracy J.L. What are Emotion Expressions for? Curr. Dir. Psychol. Sci. 2019. № 20. P. 395–399.

Wierzbicka A. A conceptual basis for research into emotions and bilingualism. *Language and Cognition*. 2008. № 11 (2). P. 193–195.

REFERENCES

Bronte, E. *Buremnyi pereval [Wuthering Heights]. (O. Andriiash, Trans.).* From file:///C:/Users/Admin/AppData/Local/Temp/bronte-emili-buremnyy-pereval1311-1.pdf [in Ukrainian].

Kuzenko, H. M. (2000). Movni zasoby vyrazhennia emotyvnosti [Linguistic means of expressing emotionality]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky. – Scientific notes. Series " Philological sciences"* (Vol. 18), (pp. 76–83) [in Ukrainian].

Telyia, V. N. (1991). Mekhanyzmy yazykovoi okrasky yazykovykh edynyts [Mechanisms of linguistic colouring of linquistic units]. *Chelovecheskyi faktor v yazyke. Yazykovye mekhanyzmy ekspressyvnosty – The human factor in the language. Language mechanisms of expressiveness* (pp. 36–66). Moscow : Nauka. [in Russian].

Tkachenko, A. O. (2003). Mystetstvo slova : *Vstup do literaturoznavstva* [The art of the word : Introduction to literary criticism]. Kyiv : VPTs «Kyivskyi universytet» [in Ukrainian].

Fylymonova, O. E. (2007). *Emotsyolohyia teksta. Analyz reprezentatsyy emotsyi v nauchnom tekste [The emotionology of the text. Analysis of the emotions representation in a scientific text:]*. St. Petersburg : Presto [in Russian].

Shakhovskyi, V.Y. (2014). Emotyvnaia lynhvoekolohyia: kompleksnyi podkhod k yzuchenyiu yazyka, rechevoi deiatelnosty i cheloveka [Emotive linguoecology: a complex approach to the study of language, speech and human]. *Voprosy psykholynhvystyky. – Psycholinguistics issues*, *1(19),* 13–21 [in Russian].

Barrett, L. F. (2006). Solving the emotion paradox: categorization and the experience of emotion. *Pers. Soc. Psychol. Rev*. 10. 20–46 10.1207/s15327957pspr1001_2 [in English].

Belmerabet, F. (2021). Thematic implications and representativeness in Wuthering Heights (1848): Dialect as a social reality. *International Journal of New Trends in Social Sciences*, *5(1)*, 16–27. DOI: https://doi.org/10.18844/ijntss.v5i1.5499 [in English].

Brontë, E. *Wuthering Heights*. From: https://www.ucm.es/data/cont/docs/119-2014-04-09-Wuthering%20 Heights.pdf. (last accessed: 04.10.2021) [in English].

Caffi, C. Toward a Pragmatics of Emotive Communication (1994). *Journal of Pragmatics*, *22,* 325–373 [in English].

Ebert, L. (2020). Chapter 1 Ambiguities of Perception in Wuthering Heights. *In Ambiguity in Emily Brontë's Wuthering Heights*. Leiden, Niederlande: Brill | Schöningh. DOI: https://doi.org/10.30965/9783657704958_002 [in English].

Peter, A. (2019). The Complexity of Characterization in Emily Bronte's Wuthering Heights: Focus on Heathcliff and Catherine Earnshaw. *Shanlax International Journal of English*, *8 (1),* 1–18. DOI: https://doi.org/10.34293/english.v8i1.1331 [in English].

Shariff, A. F., Tracy, J. L. (2011). What are Emotion Expressions for? *Curr. Dir. Psychol. Sci.* 20 395–399 10.1177/0963721411424739 [in English].

Wierzbicka, A. (2008). A conceptual basis for research into emotions and bilingualism. *Language and Cognition*, 11 (2), 193–195 [in English].

UDC 821.112.2(436):791.43-2(470)

HORLOVA Olena *– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of World Literature, Horlivka Institute for Foreign Languages of the Donbas State Pedagogical University, 45, Blagoveshchenskaya str., Bakhmut, Donetsk region, 84500, Ukraine (yelena77@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7702-3222

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.7

To cite this article: Horlova, O. (2021). Spetsyfika ekranizatsii literaturnoho prostoru romanu F. Kafky "Zamok" [Specifics of screening the literary space of F. Kafka's novel "Castle"]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 51–57. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.7 [in English].

SPECIFICS OF SCREENING THE LITERARY SPACE OF F. KAFKA'S NOVEL "CASTLE"

Summary. *The article is focused on the description of the film adaptation specifics of the F. Kafka's novel "Castle" literary space. It considers how fully the meaning of a literary work can be transferred and why an intermediate translation does not mean a literal reproduction of the text of the original source. The path from the author's idea to its embodiment in literary texts and films is traced, the changes that occur during the recoding of a literary work by means of another art form are identified and compared. It has been found that the author of the film enters into a dialogue with the author of the original literary work, and the film itself enters into a dialogue with this literary this literary source. The achievements of receptive poetics focused on the reader's/viewer's perception of the text are taken into account. The interaction of "languages" of different types of art (literature and cinema) is proved, the means and techniques of artistic expression of literary works and their cinematic interpretations are determined (methods of spatial organization of Kafka's novel: subjectivity, fragmentation, hierarchy in cinema space). It has been discovered that the features of space in Kafka's texts are subjectivity, fragmentation, hierarchy, which can be conveyed in the language of cinema. Thus, we can see how the space depicted in a literary work is transmitted in film adaptations – that is, in acts of transmedia translation from the verbal form of the media to the visual. Directors A. Balabanov and M. Haneke do not convey everything that is depicted in Kafka, perfectly on the screen (especially since this is impossible), but select the most significant elements of the literary text, and sometimes come up with their own. In terms of literality, it is a departure from the text and its distortion. However, from a semiotic point of view, such digressions are justified: in this way, the directors fully convey the essence of the novel, its deep meanings, and depict the space not as it is literally described, but as it must be to be Kafka's space.*

Key words: *literature, cinema, recoding, Franz Kafka, Alex Balabanov, Michael Haneke.*

ГОРЛОВА Олена *– кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури, Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету, вул. Благовіщенська, 45, Бахмут, Донецька область, 84500, Україна (yelena77@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7702-3222

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.7

Бібліографічний опис статті: Горлова, О. (2021). Специфіка екранізації літературного простору роману Ф. Кафки «Замок». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 51–57. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.7

© Horlova Olena, 2021

СПЕЦИФІКА ЕКРАНІЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОСТОРУ РОМАНУ Ф. КАФКИ «ЗАМОК»

Анотація. *Стаття зорієнтована на опис специфіки екранізації літературного простору роману Ф. Кафки «Замок». Розглянуто те, наскільки повно може бути перенесено сенс літературного твору та чому інтермедіальний переклад не означає буквального відтворення тексту першоджерела. Простежено шлях від авторського задуму до його втілення в літературних текстах і кінострічках, виявлено та зіставлено зміни, які відбуваються під час перекодування літературного твору засобами іншого виду мистецтва. З'ясовано, що автор екранізації вступає в діалог з автором літературного твору-оригіналу, а сама екранізація вступає в діалог із цим літературним першоджерелом. Враховано здобутки рецептивної поетики, орієнтованої на сприйняття тексту читачем/глядачем. Доведено взаємодію «мов» різних видів мистецтва (літератури та кіно), визначено засоби й техніки художньої виразності літературних творів і їх кінематографічних інтерпретацій (прийоми просторової організації роману Ф. Кафки, а саме суб'єктність, фрагментарність, ієрархічність у кінопросторі). З'ясовано, що особливостями простору в текстах Ф. Кафки є суб'єктність, фрагментарність, ієрархічність, які можна передати мовою кіно. Таким чином, ми можемо бачити, як простір, зображений у літературному творі, передано в екранізаціях, тобто в актах трансмедіального перекладу з вербального виду медіа у візуальний. Режисери О. Балабанов та М. Ханеке не переносять усе, що зображено у Ф. Кафки, докладно на екран (тим паче що це неможливо), а відбирають найбільш важливі елементи з літературного тексту, часом навіть додумують свої. З погляду буквальності це відступ від тексту та його спотворення. Проте з погляду семіотики такі відступи виправдані: у такий спосіб режисери повною мірою переносять на екран саму суть роману, його глибокі смисли, зображують простір не таким, яким його описано буквально, а таким, яким він повинен бути, щоб бути простором Ф. Кафки.*

Ключові слова: *література, кіно, перекодування, Франц Кафка, Олексій Балабанов, Міхаель Ханеке.*

Research analysis and problem statement. The interaction of literature and cinema is the subject of many discussions and research. Literary works force directors to painstakingly process the original in order to create their own unique language through visualization. In our opinion, the film adaptation of Frans Kafka's novel "Castle" of the same name (directed by A. Balabanov and M. Haneke) continues the artistic tradition of the German author's text, at the same time introduces its uniqueness into images and creates its own new paradigm, interpenetrations and interspecific synthesis of the novel and cinematic techniques, determining the main results of recoding.

With the rapid pace of cinema development, the problem of the interaction between literature and visual aids has become a central research topic for many foreign (J. Bluston, B. McFarlane, E. Murray, J. Fell), Soviet (Yu. Andreeva, A. Vartanov, E. Dobin, N. Kryuchechnikov) and Ukrainian scientists (L. Bryukhovetska, L. Generalyuk, N. Gornytska, G. Klocheka, O. Punina). In the XXI century cinema becomes even more technologically advanced, which causes a new wave of interest in the synthesis of cinema and literature. Modernized visual means of interpreting the artistic word have renewed discussions among scholars. Among modern researchers there should be noted L. Gualdo, B. Humbert, S. Ercolino, L. Zenobi, M. Lino, T. Litcha, M. Fusilo, in whose works the analysis of literature and cinema is conducted in two directions: literature in cinema and cinema in literature. The direction of "literature and cinema" concerns the film adaptation of literary works. Theoretical understanding of the phenomenon of filmmaking began much later than the theory of cinema and in the first half of the twentieth century through works of J. Dyulak, L. Dellyuk, J. Epstein, S. Eisenstein, L. Kuleshov, D. Vertov, R. Arnheim, B. Balash, Z. Krakauer, V. Shklovsky, Yu. Tynyanov, X. Masenberg.

The second direction, based on the formal influence of cinema on literature, turns to the semiotic analysis of narrative structures. In other words, the focus of this area is the comparison of narrative codes of literature and cinema, as well as the history of the influence of "new art" on literary forms. Due to the fundamental research of

K. Metz, R. Bart, U. Eco, Yu. Lotman in the field of semiotics of cinema and literature, the semiotic approach acquires special importance in the study of film adaptations.

In philological studies of the film adaptation of domestic scholars, the theme of film adaptation is considered in the context of studying world literature as a semiotic inter-artistic translation and a hermeneutic approach to the problem is proposed. The theoretically important and relevant is the connection of the researched topic with the general problems of Ukrainian cinema.

The aim of our paper is to identify the specifics of the film adaptation of the literary space of F. Kafka's novel "Castle".

Presentation of the main material. The interaction of cinema and literature consists in a kind of recoding of the message through the development of equivalents available to each of these types of creativity. In this case, we cannot talk about the synonymy of these two systems, which are not able to equally convey the same message, image, picture. Identifying borrowed methods is a rather complex process, as different arts have constantly used the techniques of storytelling and demonstration, modifying them in relation to a particular historical epoch, cultural priorities of society and technical capabilities.

Jörgen Kobs calls the presented fictional world of the novel "Castle" a "phenomenon of K's consciousness" (Kobs, 1970, p. 327). Developing this position, we can assume that the visual perception, which occupies a central place in the mind of the protagonist, is the most important reference point in this space. Accordingly, it seems appropriate to assume that the logic of the "image" of this fictional world is based on the "principle of cinema". The title of the novel "Castle" is related to the spatial image. A surveyor is a protagonist who, according to his professional duty, must measure space and orient himself well in it. And the whole collision of the work, its whole plot – is the search for a way to the Castle, approaching and moving away from it. It is obvious that the image of a special space is the pathos of the whole work. Therefore, the idea of space seems to be the most important and fundamental for the film adaptation of this novel.

Many researchers of Kafka's work believe that the artistic space of his books has a certain specificity. In this regard, the German researcher Friedrich Beissner speaks of the principle of uniformity of image and unity of perspective in the texts of the writer (Beissner, 1952). This principle means that all the spaces that encompass the action of the works of F. Kafka, are always perceived from the position of the protagonist. As a result, although the story is told in third person, the only center of the story is the hero of the work. We see only what he sees. The central character acts as the only center of spatial orientation, with the actions of which all spatial symbols are connected.

Felix Gress, analyzing Franz Kafka's novel "Castle", notes the main thematic line of the novel, namely – the representation of the protagonist in the role of surveyor, for whom the main tool in the process of learning, gaining knowledge about the Castle, "due to his professional habit, own eyes" (Gress, 1994, p. 169). The protagonist, acting in the "image" of the surveyor, is a certain symbolic figure, the qualitative characteristics of which are fixed by certain "skills" – the greatest concentration on the visible. "Тепер увесь Замок ясно вимальовувався перед ним на свіжому повітрі, а сніг, що тонким шаром вкривав усе довкола, робив побачене ще чіткішим, обвівши контури усіх предметів. Здавалося, що на горі снігу значно менше, ніж у Селі, де К. доводилося прокладати собі дорогу так само важко, як учора на гостинці" (Кафка, https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3264). This example demonstrates not only the "primacy" of visual perception, but also the functionality of visual images as such. Visual perception becomes the very way of thinking, and what is seen acquires a certain status. Based on this, we can assume that this orientation of the protagonist to the visual perception determines the logic of the story in the novel.

From the first paragraph of the novel there is already an actualization of the situation of observation and the focus of the protagonist's attention is on the visible: "К. прибув пізнього вечора. Село загрузло в глибокому снігу. Замкової гори не було видно, її поглинули туман і темрява, жоден, навіть слабенький, промінчик світла не виказував існування великого Замку. К. довго стояв на дерев'яному містку, який з'єднував гостинець із Селом, і вдивлявся в те, що здавалося порожнечею" (Кафка, https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3264).

The story begins with the presentation of certain visual images, due to which the logic of structuring the field of view is set at the level of the reader's perception, namely the logic of building optically figurative series. This logic, in turn, is directly related to both the protagonist's perspective and the theme of the observation process: "looking into the emptiness that is seen".

Thus, the elements that make up the space (windows, doors, stairs, furniture, buildings, courtyards) are specified only when the hero begins to look around. And in many cases, the space has only very approximate outlines and is not detailed. As a result, the orientation of the reader in the depicted space completely coincides with the perception of the protagonist. Thus, the first feature of the perception of the literary space of F. Kafka – its subjectivity, or rather – subjectiveness.

The second feature of the development of space in Franz Kafka – fragmentation. For example, K. always perceives the manor house not as something unique, but in fragments, remembering the most important details: stairs, windows, fireplace. There is no high point of view in the work, which allows to cover a large space, which creates in readers a sense of chaos and incomprehensibility of the artistic world of Kafka: "У цьому будиночку для К. не знайшлося нічого, крім комірчини на горищі, <…> кімната була прибрана, навіть єдине ліжко не застелили, на ньому лежали лише пара ковдр та попона, що залишилися з минулої ночі. На стінах висіло кілька релігійних картинок і фотокарток солдат. Але К. був на все готовий, він загорнувся в ковдру, сів до столу і при свічці став перечитувати лист", or "Контора була затісна, жарко натоплена. Вздовж вузької стіни стояли пюпітр і сейф, вздовж довгих стін – гардероб і оттоманка. Господиня вказала К. на оттоманку, а сама сіла на табурет, що крутиться біля конторки" (Кафка, https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3264).

What is common in the presentation of these interiors is both the description of the objects that fill the space and the fact that the description of the interior is then narrowed to list the actions performed by the characters in this subject context. The gaze is focused on each individual object – it focuses on it, due to which the space is transformed. The attic closet and the owner's office are nothing more than a set of visual objects. And this very status of the space is a kind of "duplicate", in other words, themed by the direct naming of "objects" of visual art ("religious pictures and photographs of soldiers"). Thus, the description of the visual series and interiors has the features of cinematic visuality.

Finally, the third important feature of Kafka's space is its hierarchy. The protagonist places objects and objects that he perceives (both furniture and people), usually vertically, on the scale unten (under) – oben (above). The very perception of space by the protagonist usually comes from the position of unten (under). Land-surveyor K. defines the position of the village where he stayed in relation to the Castle as "below": "К. сів, поправив рукою волосся, подивився на людей знизу догори і сказав: – У яке село мене занесло? Хіба тут є Замок?" (Кафка, https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3264). He talks to people who decide his fate, lying or sitting, that is, being downstairs. The principle of hierarchical arrangement of objects and subjects helps to convey the idea of humiliation, oppression of the protagonist by relentless external forces.

The hierarchy of space is the easiest to convey. Alex Balabanov has this idea clearly and throughout the film. The point of view of the Castle, high officials – is always a position from above. K. is often forced to watch their world from below. When K. tries to approach the Castle, he is always filmed from above. The castle seems to be watching him. When he or his assistants call the Castle, they are shown from the point of view of a person standing at their level. When we hear the answer in the phone booth, the camera immediately moves up. After waking Land-surveyor, the castellan's son asks him to leave the count's possession immediately, and as soon as he wakes up and is still lying on the floor, K. is forced to look up at him – this is the angle of the camera. When K. met a school teacher who dropped a folder with the inscription "Land-Surveyor". K. tries to lift it, squats down, studies the folder in surprise, and thus also talks to a local official from the bottom up.

In Michael Haneke's film, the hierarchy of space is visualized only in the first episodes. When K. came to the tavern and went to bed, falling asleep on the floor, he looked at the people below – this is the position of the cell. And

when Schwartzer woke him up and demanded that he leave, K. was still looking at the world from below, lying down. Then throughout the film there is no angle of the camera from below or above.

The subjective organization of Kafka's space is manifested in the construction of symbolic thresholds-borders (windows, doors, stairs, bars). In Alex Balabanov's film, and especially in Michael Haneke's film, new characters appear against the backdrop of the door. Even if they do not enter the room through the door to meet people, they appear for the first time against the background of the door. Thus, the new character seems to enter the symbolic door of the work and get acquainted with the viewer.

The second important spatial object is the window, as a symbol of the hero's connection with the outside world. The characters, looking at the houses, try to look out the windows; being in the room, look out the glass. But these windows do not fulfill their main function because they always remain closed.

Symbolic significance is such a spatial attribute as the stairs, which, being designed to indicate the path, determine the direction of movement, perform a completely opposite function: they confuse the hero, confuse him, deprive him of confidence.

It is also interesting to use gratings without a special purpose as purely decorative elements. Frieda lies on the floor in the arms of Land-Surveyor, fenced off, on the one hand, by a stand from visitors, and on the other hand, by a decorative lattice on the wall, behind which sits Klamm – her former lover. Thus, it is protected, on the one hand, from people who live by the logic of the Castle and do not understand it, and on the other hand, from their former life.

In M. Haneke's film, in the first scene, when K. enters a tavern, he sees parts of people's bodies and food on tables through a decorative partition. It is not functional in this room, but symbolically contrasts it with the people in the pub and as the people of the Castle world.

A. Balabanov created a world that lives by its own logic, with distorted space, small and large doors, a mysterious simultaneous approach and distance from the Castle. During the film, K. sleeps six times and sees the Castle in a dream. At first, the Castle stands behind a snow-white plain and invites Land-Surveyor to come to it, but gradually the snow turns out to be the surface of the water, which boils and creates a funnel. In the last two dreams, the water is already black, not white. And a giant black bird, behind its beak resembles a crow trying to escape from the vortex, to fly, but cannot. The world of the village and the Castle is the realization of Land-Surveyor's terrible fantasies. He speaks to Frieda, who felt he had come here for a long time. And with each step, new visualizations of nightmares and fantasies from Land-Surveyor's subconscious appear on the screen. The film ends with a symbol of infinity – an oval, moving in a closed circle.

There is no visual image of the Castle in Haneke. Gradually, from the dialogues of the film's characters, the viewer begins to understand that the Castle as a certain point does not exist. The castle is a world of socialized people, a certain type of consciousness. As K. walks past the village and school buildings, the teacher asks him: "Що, Замок розглядаєте?" – "Так. Я нетутешній, я тільки з учорашнього вечора в ваших місцях". – "І що, Замок Вам не подобається?" – "Як? – здивовано відповів питанням на питання К. і повторив слова вчителя, злегка пом'якшавши. – Чи мені подобається Замок? Чому ви вирішили, що Замок мені не подобається?" (Кафка, https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3264). Thus, the Land-Surveyor inspected and estimated not one concrete architectural building, and all streets, houses and various buildings of this district.

In another scene, Frieda tells K. about Klamm, an official from the Castle, who symbolizes the whole Castle: "Та тут навкруги один Кламм, так що не продихнути від Кламма". Castles and Clamps in the film adaptation of M. Haneke exist only in the human mind and are not visualized. The fact that the Castle does not really exist is confirmed three times by a map of the area hanging on the door of the tavern. In this regard, you can see many houses, roads and mountains, but no building resembling a castle. And the subtitles for the film and the title of the film appear against the background of this plan, and therefore the title of the film can be considered as a caption to this picture. It turns out that the space of the Castle in M. Haneke is a space without a Castle.

The fragmentary perception of Kafka's space by means of cinema is interestingly presented. A detailed description leads to the fragmentary nature of the image, and the latter in turn creates a special type of spatial structure. In other words, space arises at the moment of perception, is structured by sight. Lighting also plays an important role in the process of perception of space. We will remind, the main character pays attention, first of all, to the subjects lighted by "beautiful lantern".

Lighting becomes both a condition and a quality of perception. The degree of illumination is seen by a certain quality of the image. Bright light serves not only as a "condition" under which the protagonist has the opportunity to "see" the details, but, above all, the "quality" of perception.

In Alex Balabanov's film, all the objects of interest to the main character are lighted and highlighted. The rest – disappears into the darkness. A lantern hangs over the door, so K. confidently hurries to them and enters. In the room, he immediately sees a bright window – so he approaches it, then an even brighter fireplace – and K. finds himself by the fireplace. He always chooses the brightest object. Schwartzer, having aroused Land-Surveyor, holds a lantern and stands with a whole group of friends, but during a relatively long conversation K. looks only at the man with the lantern, only at one point, and does not seem to see other people. The hero's behavior resembles insects, which instinctively always fly to the light and gather at light sources – windows or lamps.

In Haneke's film, lighting is opposed to the principle of darkness. The darkness in Haneke's concept is very intimate. Before the first love scene of the heroes, a voice-over says: "Не встиг господар вийти з буфетної, як Фріда, вимкнувши електрику, вже опинилася під стійкою біля К.". In another scene, K. runs out of a lighted inn into a night blizzard into the street after Barnabas to talk, in his words, about his "relationship with the Castle". Barnabas utters a very interesting phrase-question: "Може, повернемося до шинку, і ти даси мені там нове доручення?" Barnabas cannot talk about his work on the street, in the dark: he needs a lighted pub. But for K. the relationship with the Castle is personal. He explains that he can't talk about it in the pub. One can speak of the personal only in the dark.

Conclusions and prospects for further research. The analysis of the novel "Castle" by F. Kafka and the analysis of film adaptations by A. Balabanov and M. Haneke allowed us to conclude that the features of space in Kafka's texts are subjectivity, fragmentation, hierarchy, which can be conveyed in the language of cinema. Thus, we can see how the space depicted in a literary work is transmitted in film adaptations – that is, in acts of transmedia translation from the verbal type of media to the visual. A. Balabanov and M. Haneke do not transfer everything depicted in F. Kafka, perfectly on the screen (especially since this is impossible), but select the most significant elements of the literary text, and sometimes come up with their own.

BIBLIOGRAPHY

Беньямин В. Франц Кафка / пер. с нем. М. Рудницкого ; вступ. ст. М. Рыклина. Москва : Ad marginem, 2000. 317 с.

Кафка Ф. Замок. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3264 (дата звернення: 12.05.2021).

Король З.А. Своеобразие художественного пространства и времени в романах Франца Кафки : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.01.03 ; Институт мировой литературы им. А.М. Горького РАН. Москва, 2010. 21 с.

Beissner F. Der Erzähler Franz Kafka. Stuttgart, 1952. 51 S.

Gress F. Die gefährdete Freiheit: Franz Kafkas späte Texte. Würzburg : Königshausen u. Neumann, 1994. 302 S.

Kobs J. Kafka. Untersuchungen zu Bewußtsein und Sprache seiner Gestalten. Bad Homburg, 1970. 559 s.

REFERENCES

Ben'yamin, V. (2000). Frants Kafka [Franz Kafka], transl. from German M. Rudnitskiy, introductory article by M. Ryklin. Moscow: Ad marginem [in Russian].

Kafka, F. Zamok [Castle]. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3264 [in Ukrainian].

Korol, Z.A. (2010). Svoyeobraziye khudozhestvennogo prostranstva i vremeni v romanakh Frantsa Kafki [The originality of artistic space and time in the novels of Franz Kafka]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

Beissner, F. (1952). Der Erzähler Franz Kafka [The narrator Franz Kafka]. Stuttgart [in German].

Gress, F. (1994). Die gefährdete Freiheit: Franz Kafkas späte Texte [Freedom Endangered: Franz Kafka's Late Texts]. Wurzburg: Königshausen u. Neumann [in German].

Kobs, J. (1970). Kafka. Untersuchungen zu Bewußtsein und Sprache seiner Gestalten [Investigations into the consciousness and language of his characters]. Bad Homburg [in German].

УДК 82-03'06.09

ДАНИЛЕНКО Людмила *– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної підготовки, Запорізький державний медичний університет, вулиця Сталеварів, 31а, Запоріжжя, 69035, Україна (ladadana17@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8617-6378

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.8

Бібліографічний опис статті: Даниленко, Л. (2021). Кримпленове щастя: радянський одяг – образ часу в сучасній прозі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47*, 58–66. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.8

КРИМПЛЕНОВЕ ЩАСТЯ: РАДЯНСЬКИЙ ОДЯГ – ОБРАЗ ЧАСУ В СУЧАСНІЙ ПРОЗІ

Анотація. *У статті досліджено художню реконструкцію в сучасній прозі повсякдення радянської людини (твори М. Гримич «Юра», О. Забужко «Музей покинутих секретів», І. Карпи «З роси, з води і з калабані», М. Лаюка «Баборня»). Розглянуто зображення одягу як маркера минулого. Використано герменевтичний, проблемно-тематичний, порівняльно-історичний, біографічний методи дослідження.*

Виявлено, що в текстах про радянське минуле сучасні письменники наповнюють художній простір достовірністю і відповідним колоритом, відновлює втрачену або деформовану постколоніальну пам'ять. Це важливо для вдумливого осягнення минулого. Смисловими деталями у творах про радянське минуле є образи одягу людей різних соціальних груп, ґендерного й вікового складу. У романі «Музей покинутих секретів» О. Забужко виявлено символічність і впізнаваність образів, що ілюструють повсякдення. Описуючи одяг, авторка пояснює людські стосунки на тлі усталених норм радянського суспільства, що приречене на незворотну руйнацію. І. Карпа у творі «З роси, з води і з калабані» викриває безглуздя радянських норм життя, налаштовуючи на критичне сприйняття правди. Зображення повсякденного одягу радянської дитини, а особливо шкільної форми в цій книзі, іронічне й карикатурне. У романі М. Лаюка образ одягу радянської вчительки доповнює антураж ретропростору, демонструє соціальний стан та вдачу людини. Акценти на учнівській формі засвідчують тоталітарність радянської системи виховання, одноликість юних громадян, штампованість їхніх прагнень. М. Гримич у романі «Юра» виразно показала смаки в одязі головної героїні Клавки – персони зі столичної еліти. Це дало змогу виявити контраст соціальних пластів у Радянському Союзі.

Отже, художнє увиразнення одягу в сучасному українському романі про радянський час створює антураж минулого, виявляє типові риси зовнішнього вигляду людей. За допомогою іронії, сарказму, карикатури письменники показують достовірні картини колишнього життя, руйнують міфи про «щастя» радянського громадянина.

Ключові слова: *радянське повсякдення, іронія, сарказм, ретропростір, ностальгія за радянським, художня деталь.*

DANYLENKO Liudmyla *– Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Language Training, Zaporizhzhia State Medical University, 31a, Stalevariv str., Zaporizhzhia, 69035, Ukraine (ladadana17@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8617-6378

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.8

To cite this article: Danylenko, L. (2021). Krymplenove shchastia: radianskyi odiah – obraz chasu v suchasnii prozi [Crimplen happiness: Soviet clothes – the image of time in modern prose]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka.* Seriia «Filolohiia» – *Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 58–66. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.8 [in Ukrainian].

© Даниленко Людмила, 2021

CRIMPLEN HAPPINESS: SOVIET CLOTHES – THE IMAGE OF TIME IN MODERN PROSE

Summary. *The purpose of the study is to analyze the artistic reconstruction of everyday life of a Soviet man in modern prose (M. Hrymych "Yura", O. Zabuzhko "Museum of Abandoned Secrets", I. Karpa "From dew, from water and from calabash", M. Layuk "Babornya"). The image of clothes as a marker of the past is considered. The article uses hermeneutic, problem-thematic, comparative-historical, biographical research methods.*

It has been found that in texts about the Soviet past, modern writers fill the artistic space with authenticity and appropriate color, restoring lost or distorted postcolonial memory.

This is important for a thoughtful comprehension of the past. The semantic details in the works about the Soviet past are the images of clothes of people of different social groups, gender and age. In the novel "Museum of Abandoned Secrets" O. Zabuzhko revealed the symbolism and recognizability of images that illustrate everyday life. Describing clothes, the author explains human relations against the background of established norms of Soviet society, which is doomed to irreversible destruction. In his work "From Dew, Water, and Calaban", I. Karpa exposes the absurdity of Soviet norms of life, adjusting to a critical perception of the truth. The depiction of the Soviet child's everyday clothes, and especially the school uniform in this book, is ironic and caricatured. In M. Layuk's novel, the image of the Soviet teacher's clothes complements the entourage of the retro space, demonstrates the social status and temperament of a person. Emphasis on the school uniform speaks of the totalitarianism of the Soviet system of education, the uniformity of young citizens, the stamping of their aspirations. M. Hrymych in the novel "Yura" clearly showed the tastes in the clothes of the main character Klavka – a person from the capital's elite. This made it possible to identify the contrast of social strata in the Soviet Union.

Thus, the artistic expression of clothing in the modern Ukrainian novel about the Soviet era creates the entourage of the past, reveals the typical features of people's appearance. Using irony, sarcasm, caricature, writers show authentic pictures of the past life, destroy the myths about the "happiness" of the Soviet citizen.

Key words: *soviet everyday life, irony, sarcasm, retro space, nostalgia for Soviet, artistic detail.*

Постановка проблеми. Пам'ять про радянське минуле – особливий вид пам'яті, бо вона не тільки відтворює пережите, а ще й виявляє незручну правду, колись сфальшовану чи стерту; виводить постколоніальну людину зі стану забуття й тотальної «амнезії». «Щастя» будівника комунізму насправді не було настільки осяйним і переможним, як уявлялося воно мільйонам громадян – виокремленій зі світу спільноті.

Питання пам'яті про життя в Радянському Союзі проявляє травми покоління, які неможливо замовчувати. Політичні репресії, ламання національного духу, програмування масової свідомості, привчання до терплячості й моралізаторства – усе це було невіддільним від сірого побуту, спрощеного комфорту, контрольованого культурного розвитку. Саме умови повсякдення й колективного співжиття найбільше розбурхують у середньостатистичного обивателя меланхолійні переживання за радянським. Така ностальгія – потяг до уявного, а не справжнього. «<…> Ностальгія за радянською епохою охоплює суспільну пам'ять вибірково, причому активніше залучає приватні спогади, а не факти і статистики, що засвідчують дійсний стан речей», – зазначає Я. Поліщук (Поліщук, 2020, с. 127).

Отже, радянське минуле як об'єкт колективної та індивідуальної пам'яті перебуває у протистоянні між спробами ностальгічних «реміксів», які не мають шансів на сприйняття у світі (хіба що тільки в Росії), та в констатуванні реалій пережитого з викриттям, зіставленням, детальним аналізом. Дослідження радянського минулого в контексті проговорення травм суспільства, десятки років утримуваного за «залізною завісою» у його ілюзорній реальності, особливо актуальне в час зовнішньої воєнної агресії та ідеологічних атак проросійських сил всередині нашої країни.

У відтворенні специфічного радянського буття велике значення має сучасна художня література. Образ радянського часу постає в різних жанрових формах (автобіогра-

фія, політичний роман, мелодрама, детектив, хроніка тощо). Автори (С. Батурин, Ю. Винничук, П. Вольвач, П. Дараманчук, С. Процюк, Б. Крамер, В. Лис, С. Оксеник та інші) знаходять цікаві теми, конструюють драматичні, романтичні чи комічні сюжети, використовують оригінальні виражальні засоби, щоб проілюструвати події минулого, пояснити їхні наслідки для сьогодення. У площині ретрочасу українські письменники розробляють ідею відмови від радянської ідентичності як зайвої та шкідливої для державницького розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостями художньої реконструкції пам'яті зацікавлені літературознавці Я. Поліщук, О. Пронкевич, О. Пухонська, С. Філоненко. Привертають увагу їхні дослідження «радянськості» у текстах сучасного літературного простору. Дослідження художньої картини минулого невіддільне від розуміння історичного процесу. Тож напрацювання істориків М. Борисенка, Р. Любавського, А. Киридон, О. Коляструк, О. Стяжкіної та багатьох інших допомагають зрозуміти «нове бачення «старих» проблем» (Киридон, 2019, с. 22), проаналізувати специфіку відображення світу «гомо совєтікуса».

Накладання образів минулого на сучасне підкреслює знакові елементи свідомості, що мають інформативний і психологічний потенціали. Така специфіка пам'яті про травмоване колишнє в сучасному романі переконлива й емоційна. Художня реконструкція життєвого досвіду радянської людини детально показує її внутрішній і зовнішній світи, різні сфери буття – від глобального до повсякденного. Українська література втілює позицію сучасників, що сприйняли розвінчання міфів про свою історію як момент істини. Це зумовлює актуальність статті.

Метою статті є характеристика візуальних образів радянського минулого (період брежнєвського «застою»), власне одягу та побутових аксесуарів у творах М. Гримич «Юра», О. Забужко «Музей покинутих секретів», І. Карпи «З роси, з води і з калабані», М. Лаюка «Баборня». Його завданнями передбачено аналіз авторського бачення художньої типізації радянських громадян; пояснення підходів до художнього створення антуражу як вияву соціальних цінностей; визначення особливостей використання художніх деталей відповідно до стилів різних письменників.

Виклад матеріалу. Образи пам'яті фіксують чіткі життєві моменти й емоції. Для людини, зануреної в ностальгію за радянським, такими орієнтирами є щасливі спогади про придбані в довгих чергах дефіцитні харчі або добуті «по блату» чи «з-під поли» імпортні джинси й відрізи кримплену на костюми, презентабельні туфлі чи запаморочливі парфуми. З усього пережитого, окрім епізодів молодості, найчастіше в пам'яті пострадянського індивідуума зринає якраз це. Інтенсивність переживань гомо совєтікуса в умовах абсолютизації політики партії та покірності сірому повсякденню викликана фанатичним споживацтвом, а не прозрінням щодо свого становища у кризі «брежнєвських п'ятирічок».

Художньо-естетичні засоби текстів можуть стати рушієм у відновленні правди і формуванні здорових емоцій – важливих для сприйняття минулого. Щоб досягти найкращого ефекту у відтворенні часу, письменники добирають прийоми, що забезпечують достовірність, актуальність, колорит і чуттєвість описаного. Для наповнення ретроплощини потрібні насамперед смислові деталі. Знаковими є образи вбрання – певного мірила вподобань і прагнень радянської людини. Акценти на передових чи вимушених тенденціях в одязі демонструють характер часу. Німецький історик К. Шльоґель у книзі «Археологія комунізму» пише: «Якщо б хтось умів читати форми й кон'юктуру радянської моди, то він міг би знайти ключ до більш точного трактування історичних процесів» (Шльоґель, 2018, с. 80).

Художня реконструкція затребувана, якщо в ній задіяні знаки, близькі та зрозумілі комунікаторам по обидва боки тексту. Особливо коли йдеться про читачів, для яких авторська нарація ілюструє їхнє колишнє життя, пробуджує, загострює судження про минуле.

У сучасному романі осягнення радянського часу візуалізує буття людей різних соціальних груп, ґендерного й вікового складу на тлі суспільних подій, побутових і родинних стосунків. Зважаючи на особливості періоду, охопленого спогадами, письменники вибу-

довують опозиційність смислів – правди і фальші, колективного й особистісного, пропагандистського і духовного. Конкретно-чуттєвий світ виявляє опір критичного мислення ностальгічним переживанням.

У контексті повсякдення визначальним є художнє зображення гардероба радянської людини – речей, що «діставалися» правдою і неправдою й одягалися на святкові демонстрації, на роботу чи навчання. У зазначених творах змалювання одягу привертає увагу як традиційний засіб насичення ретроспекцій, поведінки та портретів персонажів. Кожен з авторів – представник елітарної чи масової літератури – по-своєму моделює художню ретроплощину з образами різної змістової ваги і художньої привабливості.

О. Забужко – майстер володіти словом, пише «мовою європейського інтелектуального роману» (Семків, 2012, с. 420). У шквалі аналітичних роздумів і характеристик кожна створена нею деталь вагома, адже входить у єдину систему організму твору і впливає на процеси в ньому. У романі «Музей покинутих секретів», за словами Р. Семківа, «незаперечно шедевральному творі» (Семків, 2012, с. 419), ретрообрази вільно заповнюють полотно спогадів різних періодів життя, зокрема й радянського. Ці образи продумані так, щоб достеменно чесно й чуттєво показати доступне та приховане в житті радянської людини, наголосити на проблемах, що турбують світ сьогодні.

Роман «Музей покинутих секретів» – сага про родовід тележурналістки Дарини Гощинської та її коханого Андріяна. Події охоплюють великі пласти історичного часу від героїки і трагедій Української повстанської армії до розбудови української незалежності 2004 р. Кожен період і кожен залюднений простір активізує пам’ять. Радянське минуле має велике значення в розвитку сюжету й поясненні світоглядів персонажів. Авторка змальовує Київ 70–80-х рр., зосереджує увагу на радянських реаліях політичного, культурного та повсякденного життя. Спливає правда про спорудження в Києві палацу «Україна», що виявився надто гарним для столиці соціалістичної республіки. У цьому контексті розгортається трагедія Дарининої сім’ї. Її батько – талановитий архітектор, співавтор палацу, на довгий час запроторений до психлікарні. Мама намагається створити для доньки достойні умови життя й одружується із чоловіком, якого Дарина ненавидить. Інтереси й цілі дівчини, як і всього її покоління, формуються у світі неправди, ілюзій та контролю. Художні образи в тексті живі й викликають відповідні емоції. Описи зовнішності, точна вибудова діалогів, авторські коментарі – усе це творчий арсенал письменниці для розгортання задуму.

Повсякденність життя, утілена в радянському ретростилі речей, їхній деталізації й особливостях використання, висвітлює прагнення людей презентувати себе в соціумі. Увага на тенденціях в одязі фіксує моменти, що дають відчуття руху часу. О. Забужко вказує на символічність образів. Вагома деталь – чоловічі хутряні шапки. Їхня візуалізація несе смислове навантаження в картині традиційної жовтневої демонстрації в Москві на Красній площі (як і по всій території СРСР): «<…> Обличчя країни визначають чоловіки – принаймні тієї, що була. Пам’ятаєш, які вони носили шапки? Такі однакові, як уніформа, хутряні куби-вушанки. «Пижикові», еге ж, ось як це звалось, − по-армійському вишикувані лави мовчазно чорніючих «пижиків» на трибуні Мавзолею 7-го листопада <…>» (Забужко, 2013, с. 12). Змалювання чоловічих шапок у динамічній масовці вирізняє типи, що становлять явище соціальної одноманітності та структурованості. Варто зауважити, що у пропагандистських колективних заходах − «своєрідній хореографії пересування мас» (Шльоґель, 2018, с. 30), як точно визначив К. Шльоґель, серед транспарантів, картонних макетів техніки та повітряних кульок виділялися постаті високопосадовців у шапках на трибунах. Ті ефектно запевняли громадян у вічному щасті за присутності влади. Хутряна шапка як символ радянського благополуччя – вдала ілюстрація в сатиричному контексті: механізм безликих «ґвинтиків» повинен обов’язково демонструвати своє «щастя».

Художні деталі в романі найточніше демонструють характер, підкреслюють найсуттєвіше і створюють умови для гри уяви. Побутовий портрет типового радянського чоловіка в романі О. Забужко дуже стислий, але сповнений важливих смислів. Наприклад, подано мінімум інформації про зовнішність дяді Володі – вітчима Дарини. Це

«звичайнісінький жлоб у синіх спортивних штанях із спузирілими коліньми» (Забужко, 2013, с. 117); із «знущальним пуком у сині спортивні штани» (Забужко, 2013, с. 309). Візуалізуючи інформацію, авторка не просто показує штани, а сутність того, хто їх носить. Це ница, підступна людина, що скористалася чужою любов'ю, принизивши її до побутового рівня. Образ дяді Володі в ретрочасі виділяє нюанси типу радянської людини, а саме «домашнього» чоловіка, «совковий» світогляд якого обмежений трьома маркерами: диван, телевізор, холодильник.

Одяг радянської людини в «Музеї <…>» виявляє прагнення і стосунки на тлі усталених норм суспільства, приреченого на незворотну руйнацію. Розповіді про імпортне вбрання – це розрив шаблону про добробут у СРСР. Яскравий спогад героїні про джинсові штани й сорочку, які родина отримала посилкою з Канади на початку 80-х рр., ілюструє пошук виходу за межі безликості й тиску. Джинси, власне, й уособлюють свободу. Захоплення красивим і недоступним («Мамцю ріднесенька: перші твої лівайси», (Забужко, 2013, с. 14) – це виклик злидням та заборонам. Емоційність увиразнює контраст протилежних світів – консервативного і прогресивного. Імпортний одяг став частиною умовного заряду, що таки вибухнув, знищивши тоталітарну імперію.

Твір І. Карпи «З роси, води і калабані» – автобіографічна розповідь зі щирими зізнаннями, смішними ситуаціями й дошкульними коментарями про життєвий період від дитячих років до становлення й визнання як особистості. Передусім захоплює перша частина книги «З роси <…>». Тут розгортається пізнавальна комічна картина радянського світу, у якому росте та розвивається дівчинка, непередбачувана і креативна. На час розпаду СРСР Ірені Карпі було 11 років, тож спогади про дитинство – це кумедні яскраві замальовки з непідробними дитячими враженнями. Головні події розгортаються в місті Яремче, де живе героїня з родиною. Сімейний побут, шкільні турботи й розваги охоплюють повсякдення звичайних людей в умовах пошуку комфорту та самовираження. Безглуздя радянських норм життя з погляду наївної, але кмітливої дитини здається карикатурним, що викликає в читача вибух сміху й налаштовує на критичне сприйняття правди.

Ставлячись до художнього слова з «підвищеною інтимністю» (Голобородько, 2010), І. Карпа своє уявлення й відчуття про радянський час утілює в легкій іронічно-світлій манері з оригінальними провокативними коментарями й ілюструванням дійсності з несподіваних ракурсів. Письменниця нестримна в коментуванні шкільної форми. Не переймаючись делікатністю, вона асоціює школу з «дурними білими фартушками, комірцями, бантами» (Карпа, 2013, с. 78). На вістрі комізму зображено образ жовтенятської зірочки. Письменниця навмисно поєднала невимушені дитячі враження з гострою насмішкою, щоб руйнування радянського міфу набуло анекдотичного характеру – смішного, але із серйозним смислом. «Розгерматизація» ідола, «портретик» якого найменші школярі мусили носити на значках, саркастично викриває зухвалість нав'язування тенденційності з малолітства: «У всіх <…> був навіки викарбуваний – ні, не в серці, а на зірочці металевій, з золотком зі зворотного боку, − володя-ульянов, кучерява бестія, що розбила синє горня й не зізналася» (Карпа, 2013, с. 65). Кумедна гра з образливими словами, емоційною контрастністю цілком знецінює радянську канонічну символіку.

Зображення повсякденного одягу радянської дитини у творі І. Карпи легко-іронічне, з яскравими «смачними» зауваженнями про нелогічність і недосконалість певних його ознак. Авторка показує відоме й звичне з «прикольними» неупередженими коментарями.. Критичні спостереження в розлогому описі – це неприховане висміювання з відповідними жаргонами: «Мене <…> найбільше тривожила естетика «хлопчатобумажної колготи». Цього ганебного рябого витвору легкої промисловості Радянського Союзу, котрий (витвір) завжди спадав, і морщився, і натирав між ногами хвилястою «жопою», і тримав форму ноги власника з припуском» (Карпа, 2013, с. 56). Нонкоформістська чутливість письменниці до неповноцінного та зайвого вимальовує карикатурний образ колготів: «Зате в них можна було заодно вдягати хлопців і не можна було переплутати, де зад, а де перед, − такими промовистими були

жирні шви» (Карпа, 2013, с. 56). Авторський стиль І. Карпи відповідає природі іронічного викриття радянського минулого.

М. Лаюк, відтворюючи життя у СРСР, занурюється в часи, які відомі йому лише збоку, адже сам він народився в незалежній Україні. Інтерес автора до теми радянського минулого підтверджує гостроту проблеми. У романі «Баборня» провокаційно зображено долю вчительки Марії Василівни Семенко, яка свій професійний шлях почала ще за часів «союзу нерушимого» (Лаюк, 2017, с. 200), а тепер у 71-річному віці аналізує пережите. Радянська школа 70-х рр. з атеїстичним гуртком, парадами «на честь Жовтневої революції», виловлюванням колядників на Святвечір – це образ часу, у якому Марія Василівна знайшла своє місце. Її консервативність і зверхність у стосунках з учнями й колегами, турбота про «прикрашення особової справи» (Лаюк, 2017, с. 169) переплітаються зі вседозволеністю в отриманні бажаного – коханця, чоловіка іншої вчительки, Анни, соціального пріоритету, гарного вбрання тощо. Збурює плинність такого життя страшна таємниця її чоловіка, підполковника КДБ, що мав особисту причетність до вбивства мирних людей. Письменник шукає витоки формування сучасного в минулому, використовує знаки суспільної пам'яті. Він пише «про наше суспільство, про його часом дуже дивакуваті мутації радянських і пострадянських часів, про долю маленької людини, що опинилася посеред цих мутацій і викликає якщо не співчуття, то хай уже хоч інтерес», − так стверджує О. Коцарєв (Коцарєв, 2016).

Автор намагається достовірно змалювати простір, у якому діють його герої. Демонстрація речей дещо обмежує гру уяви та все ж відіграє певну роль у розумінні минулого. Одяг, як художня деталь, демонструє різні соціальні типи радянських людей. М. Лаюк сконцентровує увагу на жіночому вбранні − кримпленовому костюмі Марії та зелено-червоній хустці Анни (обидві вчительки із протилежними життєвими пріоритетами і поведінкою). В одязі Марії підкреслено привілейованість особи, беззаперечну визначеність особливого статусу в суспільстві. У неї був «кримпленовий костюм, якого не могла просто так мати звичайна людина <…>» (Лаюк, 2017, с. 25). А в постаті Анни увиразнюється меншовартість жінки, витіснення її в нішу простолюду: «Анна завжди ходила в одній і тій самій зелено-червоній хустині, і від неї часом немилосердно смерділо свинями» (Лаюк, 2017, с. 26). Зображення одягу вказує на несумісність перебування двох жінок у спільному просторі, що увиразнює конфлікт твору.

М. Лаюк переважно конкретизує речі, не надаючи їм експресивності. У ретроінтер'єрі деталі доповнюють антураж: «<…> У велетенській дубовій інкрустованій та різьбленій шафі на вішаку чекала на чиєсь соковите граційне тіло червона сукня <…> Крім плаття, Марія помітила в іншій шафі прекрасну песцеву шубу, а у ванні – купу різної косметики, імпортної, і – о небеса! – парфуми "Lancome"» (Лаюк, 2017, с. 81). Перелік подробиць демонструє соціальний стан (Марія – дружина підполковника у відставці, набагато старшого за віком). До опису майна автор додає коментар, яким підкреслює ідейний смисл твору: «За ці речі деякі вельми нестійкі перед вітрами моди могли б і вбити» (Лаюк, 2017, с. 81), змальовує в такий спосіб характер радянського соціуму.

Помітне місце в тексті відведено ілюстрації типових рис радянських учнів, зокрема шкільній формі. М. Лаюк вибудовує колективні портрети з безликими рисами-штампами під час параду 7 листопада – головного комуністичного свята: «Попереду колони вишикували найвродливіших дівчат з велетенським червоним оксамитовим полотнищем <…> Наймолодші були одягнуті в коричневі спіднички, білі кофтинки й червоні галстуки» (Лаюк, 2017, с. 53). Посутнє враження про тоталітарність радянської держави передають інформаційні елементи: «військова форма», «рубінові зірки» на пілотках у дівчат, «червоні прапорці» у руках дітей, «велетенське червоне оксамитове полотнище із зображенням Леніна, Енгельса, Маркса» (Лаюк, 2017, с. 53). Сцена урочистостей і подробиці участі дітей у «жовтневій» демонстрації – це гірка сатира, перетворення пафосності на цинізм. У холодну погоду школярі мали познімати пальта, віддати їх учительці і мерзнути «у кофтинках і сорочках» «тільки щоб червоний галстук виділявся на білому фоні» (Лаюк, 2017, с. 53). М. Лаюк указав на елементи

життя радянського суспільства, що традиційно спливають у пам'яті причетних до тих подій. Авторська позиція тут безкомпромісно викривальна.

Роман М. Гримич «Юра» – це твір про життя в українській столиці 1968 р. Крупним планом виведено яскраві типи представників радянського суспільства. Авторка розповідає про будні та свята компартійної еліти, членів Спілки письменників, комсомольських ватажків і радикально налаштованої молоді. Суспільні й особисті конфлікти охоплюють складні питання життя у СРСР – державний контроль громадян, ідеологічні чистки, соцреалізм у мистецтві, початок дисидентського руху, шістдесятництво, підпілля Греко-католицької церкви, вторгнення радянської армії в Чехословаччину.

Для повнішого осмислення сутності радянської держави створено детальну картину повсякдення. Житло, розваги, їжа, одяг повідомляють про суперечливий час і пристосування до правил (або ж виклик!) людей із різними цінностями. Я. Поліщук зауважує, що авторка прагне знайти компроміс між крайнощами, які репрезентують Радянський Союз, – дискредитацією та замилуванням. «Не ідеологічні проблеми цікавлять письменницю насамперед – її основну увагу привертає чисто людська, гуманістична сторона суспільної ситуації 1968 р., що проявляється через приватне життя, побутові інтереси, любовні інтриги тощо» (Поліщук, 2021). Очевидним є й те, що М. Гримич створила душевний текст про молодість свого покоління. Вона попрацювала з ретрообразами так, щоб читач зміг пройнятися духом часу, вдумливо зважити умови і пропозиції, розподілені в суспільстві. Деталі повсякдення тут найкраще допомагають виявити щирі прагнення радянської людини.

Виразні смаки головної героїні – Клавки. Її одяг – це маркер жіночої персони зі столичної еліти. Клавка працює завідувачкою редакції видавництва «Молодь», знайома з багатьма письменниками, добре орієнтується в літературі. Вона інтелектуальна, красномовна, чуттєва. Клавка ще й дружина партійного високопосадовця та мама студента, комсорга факультету. Побутові можливості в неї широкі, а смаки витончені. Це помітно в облаштуванні квартири й дачі, у приготуванні страв і в організації сімейних свят. Про те, як одягається Клавка Бакланова і якими парфумами користується, письменниця розповідає із симпатією, сповна насолоджуючись різними жіночими «штучками», заохочуючи читача до оглядання речей, які могли належати жінці лише з особливим статусом. Письменниця акцентує увагу на найменших дрібницях, повідомляє не тільки про смаки й характер героїні, а й про загальну специфіку повсякдення у СРСР – для когось несприятливого, а для когось комфортного. До того ж робить це м'яко і без іронії. Головний ідейний смисл полягає в контрастності деталей. У Клавки є речі, що привіз їй чоловік з-за кордону, і ті, що купила сама в радянських магазинах. Тут добре спрацьовує інтимність буденної атмосфери. Красномовним є образ Клавчиних нічних сорочок: «Вітчизняну, схожу на комбінацію, зроблену з ацетату», що «вночі стріляє електрикою», жінка ладна комусь «віддарувати» («Це ж додуматись – виробляти нижню білизну з ацетату! Бр-р-р!»); Інша річ – чеська трикотажна сорочка «на шлейках» (Гримич, 2020, с. 176–177).

Обов'язковий атрибут жіночої моди кінця 60-х рр. XX ст. – кримпленова сукня. У Клавки вона одна із кращих («чеська»!), тож одягає в особливі моменти, навіть якщо не за погодою («Трохи паритиме <…> Але, як то кажуть, краса вимагає жертв» (Гримич, 2020, с. 177). Дефіцитних парфумів у жінки вдосталь, а в потрібний момент (скажімо, під час зборів на зустріч із колишнім коханим) віддає перевагу найвишуканішим: «Які? «Дзінтарс» чи "Climat"? «Дзінтарс» практичніші, і пляшечка в них компактніша <…> Але <…> рука сама кладе французькі парфуми в сумку <…>» (Гримич, 2020, с. 177). Так само «гедеерівський» крем для тіла "Florena" у виборі жінки безкомпромісно перемагає звичайне вітчизняне «Молочко мигдальне». Художня деталізація повсякдення минулого з асоціативним відчуттям запахів, тактильності, блиску та барв близька, здавалося б, до наративу ностальгії. Водночас у насиченому композиційному рішенні увагу приділено полярності образів речей – привабливих імпортних та недоладних вітчизняних. Це спрацьовує на асоціативне зіставлення й аналіз справжнього стану речей.

Мають місце у романі «Юра» і відверто критичні характеристики минулого. Контраст соціальних світів розлого подано у стосунках Клавки з Єлизаветою Прохоровою – вірною подругою, письменницею, ветеранкою війни. Матеріальна безтурботність і пристосування до постійних нестач мирно вживаються у дружбі двох жінок. Водночас помітні конфлікти «щасливого» добробуту і «пріоритетності» людини-ґвинтика. В одному з епізодів ключовим є образ синьої сукні Прохорової, яку та замовила в ательє індпошиву. Специфіка роботи будинків побуту була такою, що сукню довелося чекати аж п'ять років. Жінка з гіркою іронією ділиться, як її принижували через вік («Поймітє, женщіна, у них свадьба, а вам куда спешить?» (Гримич, 2020, с. 185), відмовляли через завантаженість («Дама, успокойтесь, ви у нас не одна!» (Гримич, 2020, с. 185)). І таки пошили ту сукню, бо довелося йти на чергову примірку «при параді», брязкаючи «нагородами на груді» (Гримич, 2020, с. 185). Тепер «безнадійно старомодна» одежина годиться тільки для «урочистих зборів ветеранів» та «уроків пам'яті» у школах, а не для прогулянок Хрещатиком. Саркастична антитеза тут пряма: «І що мені було робити? Викинути? Не можна! Я ж не мільйонерша! <…> Я ж не Клавка, якій на блюдечку з золотою кайомочкою все подається: латиський трикотажний костюмчик <…> Чеське взуття – бери, люба, і ні в чому собі не відмовляй! Чеська біжутерія, модний кримпленчик – вуаля!» (Гримич, 2020, с. 186). Ретрокартини повсякдення в романі М. Гримич щільно наповнені образами, що розвивають уяву, навіюють спогади, загострюють меланхолійні почуття. Така естетизація минулого природна для мотивів ностальгії. Письменниця використала маркери пам'яті, які фіксують правду життя, а не упереджену уяву.

Висновки. Отже, зображення, зображення гардероба людини в різних творах відіграє певну концептуальну роль: демонструє антураж минулого, характеризує персонажів, виявляє типовість радянського соціуму. Повсякденність, а саме вбрання людей, висвітлено засобами комічного (іронія, сарказм, карикатура). Письменники урізноманітнюють художній простір, створюють достовірні картини минулого, показують людину в різних умовах – контрасті вітчизняної сірості й імпортної вишуканості. Автори звертають увагу на святковість і буденність ситуацій, у яких портрети радянських громадян, номенклатури, ветеранів, робітників, письменників, учителів, школярів, правдиво ілюструють час.

О. Забужко через описи вбрання персонажів пояснює приреченість на незворотну руйнацію тоталітарної країни. І. Карпа висміює безглуздя консервативних норм життя радянських людей, зокрема дітей. М. Лаюк засвідчує сірість і безперспективність розвитку індивідуальності у СРСР. М. Гримич розгортає протилежні світи – пересічних громадян і представників столичної еліти.

Кожен з авторів показує ретрочас і ретрообрази відповідно до особливостей свого художнього стилю і світоглядних інтересів. Важливо те, що сучасна українська проза розвінчує радянські міфи і посилює процес відторгнення ментальних рис «совка» як ганебного явища в долі українського народу.

Перспективи подальших досліджень. Окреслені проблеми ця стаття не вичерпує. Зображення сучасними українськими авторами повсякдення у СРСР цікаве й важливе для подальшого дослідження теми пам'яті про радянське минуле.

ЛІТЕРАТУРА

Голобородько Я. Ірена Карпа – флореаль стьоб-реальності. *ZN, UA*. 12.11.2010. URL: https://dt.ua/CULTURE/irena_karpa__floreal_stob-realnosti.html (дата звернення: 19.03.1921).

Гримич М. Юра : роман. Київ : Нора-Друк, 2020. 352 с.

Забужко О. Музей покинутих секретів : роман. Київ : Комора, 2013. 832 с.

Карпа І. З роси, з води і з калабані. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 496 с.

Киридон А. Спогади і постпам'ять у символьній системі координат (ре)конструювання минулого. *Життя «по-радянськи»: проблеми вивчення та інтерпретації (із циклу «Повсякдення: візії та смисли») :* збірник матеріалів IV Всеукраїнського науково-теоретичного семінару, 27–28 квітня 2018 р., м. Вінниця / за ред. О. Коляструк ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. С. 105–116.

Коцарєв О. Що означає слово «Баборня», або Новий український прозаїк. *Друг читача.* 10.11.2016. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/47216/ (дата звернення: 14.03.2019).

Лаюк М. Баборня : роман. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 304 с.

Любавський Р. Студії з робітничої історії в Україні : «радянські» сюжети та пострадянські контексти. *Життя «по-радянськи»: проблеми вивчення та інтерпретації (із циклу «Повсякдення: візії та смисли») :* збірник матеріалів IV Всеукраїнського науково-теоретичного семінару, 27–28 квітня 2018 р., м. Вінниця / за ред. О. Коляструк ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. С. 22– 31.

Поліщук Я. Наші прекрасні шістдесяті (?). *Буквоїд*. 22.01.2021. URL: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/01/22/105515.html (дата звернення: 24.06.2021).

Поліщук Я. Пошуки Східної Європи : тіні минулого, міражі майбутнього. Чернівці : Книги-XXI, 2020. 192 с.

Семків Р. Леді Ґодіва із країни дулібів. *Літературна дефіляда. Сучасна українська критика про сучасну українську літературу.* Київ : Темпора, 2012. С. 404–427.

Шльоґель К. Археологія комунізму, або Росія у XX столітті. Реконструкція картини / пер. з нім. І. Витрикуш. Київ : Дух і літера, 2018. 120 с.

REFERENCES

Holoborodko, Ya. (2010). Irena Karpa – floreal stob-realnosti [Irena Karpa is a floral joke of reality]. *ZN, UA.* URL: https://dt.ua/CULTURE/irena_karpa__floreal_stob-realnosti.html [in Ukrainian].

Hrymych, M. (2020). *Yura [Yura].* Kyiv : Nora-Druk [in Ukrainian].

Zabuzhko, O. (2013). Muzei pokynutykh sekretiv [Museum of Abandoned Secrets]. Kyiv : Komora [in Ukrainian].

Karpa, I. (2013). Z rosy, z vody i z kalabani [From dew, from water and from calabash]. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub "Klub Simeinoho Dozvillia" [in Ukrainian].

Kyrydon, A. (2018). Spogad i post-pamyat u symvolichnij systemi koordynat (re)konstruyuvannya mynulogo [Memories and post-memory in the symbolic coordinate system of (re)constructing the past]. *Zhyttia "po-radiansky": problemy vyvchennia ta interpretatsii (iz tsyklu "Povsiakdennia : vizii ta smysly") – Life "in the Soviet way": problems of study and interpretation (from the series "Everyday life: visions and meanings") :* Proceedings of the IV All-Ukrainian scientific-theoretical seminar. Vinnytsia : Tvory. Pp. 105–116 [in Ukrainian].

Kotsariev, O. (2016). Shcho oznachaie slovo "Babornia", abo Novyi ukrainskyi prozaik [What does the word "Babornya" or New Ukrainian prose writer mean?]. *Reader's friend*. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/47216/ [in Ukrainian].

Laiuk, M. (2017). Babornia [Babornya]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].

Liubavskyi, R. (2018). Studiyi z robitnychoyi istoriyi v Ukrayini: "radianski" siuzhety ta postradianski konteksty [Study of working history in Ukraine: "soviet" plots and post soviet contexts]. *Zhyttia "po-radiansky": problemy vyvchennia ta interpretatsii (iz tsyklu "Povsiakdennia: vizii ta smysly") – Life "in the Soviet way": problems of study and interpretation (from the series "Everyday life: visions and meanings") :* Proceedings of the IV All-Ukrainian scientific-theoretical seminar. Vinnytsia : Tvoty. Pp. 22–31 [in Ukrainian].

Polishchuk, Ya. (2021). Nashi prekrasni shistdesiati (?) [Our beautiful sixties]. *Bukvoyd.* URL: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/01/22/105515.html [in Ukrainian].

Polishchuk, Ya. (2020). *Poshuky Skhidnoi Yevropy: tini mynuloho, mirazhi maibutnoho [The search for Eastern Europe: shadows of the past, mirages of the future].* Chernivtsi : Knyhy-XXI [in Ukrainian].

Semkiv, R. (2012). Ledi Godiva z krayiny dulibiv [Lady Godiva from the land of the Dulibs]. *Literaturna defiliada. Suchasna ukrainska krytyka pro suchasnu ukrainsku literaturu. Library "LitAccent"* Kyiv : Tempora. Pp. 404–427 [in Ukrainian].

Shlogel K. (2018). Arkheolohiia komunizmu, abo Rosiia u XX stolitti. Rekonstruktsiia kartyn [Archeology of Communism, or Russia in the XX century. Reconstruction of the picture] / Ivanny Vytrykush, Trans. Kyiv : Dukh i litera [in Ukrainian].

УДК 811.111'42

ДУБЦОВА Ольга *– кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, пр. Науки, 9-А, Харків, 61166, Україна (olgadubtsova@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2612-5843

Scopus-Author ID: 57215682317

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.9

Бібліографічний опис статті: Дубцова, О. (2021). Перцептивні причини комунікативних невдач. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 67–74. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.9

ПЕРЦЕПТИВНІ ПРИЧИНИ КОМУНІКАТИВНИХ НЕВДАЧ

Анотація. *У статі виявлено й описано комунікативні невдачі, спричинені перцептивними чинниками в межах інтерсуб'єктивної парадигми. Комунікативну невдачу розглянуто як нездатність суб'єктів інтеракції вивести інференцію або виведення хибної інференції в межах інтерсуб'єктного акту. Інтерсуб'єктний акт тлумачено як взаємодію, у межах якої вербальні/невербальні комунікативні дії комунікантів розглянуто як перцептивні стимули, що запускають паралельні свідомі/несвідомі інференційні процеси, які включають когніцію, волевиявлення й афект в ініціацію мотивованої комунікативної соціальної дії. Інференційний аналіз, застосований у дослідженні, надає інструментарій для відтворення інференційних процесів комунікантів та уможливлює врахування когнітивних, перцептивних, афективних і волевиявних аспектів взаємодії, що зумовлюють їхні цілеспрямовані мотивовані вербальні/невербальні комунікативні дії. Випадки комунікативних невдач, підданих інференційному аналізу, відібрані з американського кінодискурсу, представленого жанром ситуаційної комедії, який моделює живе спілкування. Ми доводимо, що комунікативні невдачі, спричинені перцептивними чинниками, можуть бути внутрішніми (психологічними та психофізіологічними) або зовнішніми (технічними) стосовно комунікантів. Психологічні причини комунікативних невдач пов'язані з фокусуванням уваги адресата на сутностях, які перебувають поза ситуацією комунікації, що заважає йому/їй брати активну участь у спілкуванні. Психофізіологічні причини комунікативних невдач є наслідком аномального психічного й/або фізичного стану адресанта або адресата, який унеможливлює їхню повноцінну участь у процесі комунікації. Технічні причини комунікативних невдач виникають через перешкоди в сенсорних каналах сприйняття інформації в процесі комунікативної взаємодії.*

Ключові слова: *афект, волевиявлення, інтерсуб'єктний акт, інференція, когніція, комунікативна невдача, перцепція.*

DUBTSOVA Olga *– Ph.D. in Philology, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, 9-A, Nauky Avenue, Kharkiv, 61166, Ukraine (olgadubtsova@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2612-5843

Scopus-Author ID: 57215682317

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.9

To cite this article: Dubtsova, O. (2021). Pertseptyvni prychyny komunikatyvnykh nevdach [Perceptual causes of communicative failures]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 67–74. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.9 [in Ukrainian]

© Дубцова Ольга, 2021

PERCEPTUAL CAUSES OF COMMUNICATIVE FAILURES

Summary. *The article reveals and describes communicative failures caused by perceptual factors within the framework of the intersubjectivity paradigm. A communicative failure is viewed as an inability of interacting subjects to make an inference or making a faulty inference in an intersubjective act. An intersubjective act is interpreted as an inter-action, where communicants' verbal/non-verbal communicative actions are viewed as perceptual stimuli, which trigger parallel conscious/non-conscious inference processes involving cognition, volition and affect resulting in a motivated communicative social action. Inferential analysis applied in the research provides tools for the recreation of communicants' inferential processes and enables to consider cognitive, perceptual, affective and volitional aspects of interaction stipulating their goal-oriented motivated communicative verbal and non-verbal actions. American cinema discourse represented by the genre of a situation comedy and modeling live communication supplied instances of communicative failures subjected to analysis. We prove that communicative failures caused by perceptual factors come either from inner (psychological and psychophysiological) or outer (technical) sources. Psychological causes of communicative failures are connected with the addressee focusing his/her attention on subject matters going beyond the communication involved, thus preventing him/her from active participation in the process of communication. Psychophysiological causes of communicative failures result from abnormal psychological and/or physical state of an addresser or addressee, which prevents them from participating fully in the communication process. Technical causes of communicative failures are caused by the hindrance in sensory channels available to the communicants in the process of communication.*

Key words: *affect, cognition, communicative failure, inference, intersubjective act, perception, volition.*

Постановка проблеми й аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж тривалого часу вчені досліджують явище комунікативної невдачі з різних лінгвістичних ракурсів. Прибічники формальних підходів розглядають комунікативну невдачу як відхилення від мовленнєвих норм (Кукушкіна, 1998). Представники функціональних підходів убачають у ній збій у спілкуванні, за якого певні відрізки мовлення не виконують свого призначення (Городецький, Кобозева, Сабурова, 1985). Низка дослідників, підкреслюючи роль невербаліки в комунікації, тлумачить її як нерозуміння або неадекватне розуміння одним із комунікантів мовленнєво-поведінкового акту іншого (Гудков, 2003; Лосєва, 2007). У межах прагматики під комунікативною невдачею розуміють неуспішний мовленнєвий акт (Єрмакова, Земська, 1993; Кънева, 1999; Остін, 1986; Теплякова, 1998), що включає незапланований негативний емоційний ефект (Лосєва, 2007; Смірнова, 2003). Прагматичні та соціокультурні чинники дають підстави розглядати комунікативну невдачу як неспроможність вивести імпліцитний смисл висловлення через відмінний лінгвальний і/або культурний досвід (Томас, 1983). Зважаючи на психологічне ставлення до дійсності й емоційні особливості індивіда, комунікативну невдачу тлумачать як розбіжність очікуваного та дійсного ефекту висловлення (Полякова, 2009). У межах когнітивних досліджень комунікативну невдачу розуміють як нездатність мовця згенерувати бажаний ментальний стан у свідомості партнера з комунікації (Бара, 2010), а також як неспроможність адресата пов'язати повідомлення з моделлю власних уявлень так, як цього прагне адресант (Рінгл, Брюс, 1982).

Усі зазначені підходи до вивчення комунікативної невдачі виявилися неспроможними розкрити повною мірою сутність цього явища, позаяк розглядають комунікацію здебільшого як «ментально-мовленнєву взаємодію комунікаторів на рівні усвідомлюваних когнітивних процесів, які передбачають раціональне оперування концептуальними пропозиційними структурами нашого досвіду й виведення раціональних інференцій» (Мартинюк, 2020, с. 36), тоді як комунікація є «інтерсуб'єктивною взаємодією, яка відбувається в соціально-культурно сконструйованому контексті інтерсуб'єктного акту в момент фокусування уваги одного суб'єкта на комунікативній (вербально-невербальній) дії іншого суб'єкта» (Мартинюк, 2020, с. 36) паралельно на кількох

рівнях психіки – перцептивно-акціональному, когнітивному, афективному, волевиявному – і має як усвідомлюваний/контрольований, так неусвідомлюваний/неконтрольований характер (Hardy, 1998, с. 28–29).

Актуальність дослідження зумовлена вивченням явища комунікативної невдачі з позиції інтерсуб'єктивної моделі комунікації.

Мета статті – виявлення й опис комунікативних невдач, спричинених перцептивними чинниками в межах інтерсуб'єктивної парадигми. Досягнення визначеної мети передбачає виконання таких завдань:

- подати визначення комунікативної невдачі;
- виявити комунікативні невдачі, що є наслідком дії перцептивних чинників;
- здійснити опис комунікативних невдач, спричинених перцептивними чинниками.

Емпіричний матеріал дослідження становлять близько 1000 фрагментів американського кінодискурсу жанру ситуаційної комедії, що моделюють побутові інтерсуб'єктні акти з комунікативними невдачами.

Виклад матеріалу. Для досягнення мети й завдань дослідження за одиницю аналізу використовуємо **інтерсуб'єктний акт комунікації,** під яким прийнято розуміти інтеракцію, «що включає мінімум два вербальні/невербальні висловлення (ініціальне й респонсивне), занурені в складно організований динамічний контекст психічного досвіду, 'спільного' для комунікантів, які фокусують увагу на тому самому висловленні як перцептивному стимулові», що «запускає паралельні усвідомлювані/неусвідомлювані інференційні процеси, що включають когніцію, волевиявлення й афект в ініціацію мотивованої, цілеспрямованої комунікативної й/або (миттєвої чи відкладеної) соціальної дії» (Martynyuk, 2017, с. 51).

Інтерсуб'єктний акт є водночас і конкретною подією комунікативної взаємодії, й одиницею її аналізу, моделлю, яка уможливлює врахування всіх можливих параметрів, що впливають на процес смислотворення (Мартинюк, 2020, с. 36).

У межах інтерсуб'єктивної парадигми **комунікативну невдачу** тлумачать як нездатність суб'єктів інтеракції виведення інференції або виведення хибної інференції в межах інтерсуб'єктного акту. Інференцію при цьому розуміють «і як природний емергентний продукт усвідомлюваної/неусвідомлюваної взаємодії волі, когніції й афекту в ініціації комунікативної й/чи соціальної дії, і як інструмент виявлення цієї ключової структури психічного досвіду людини в процесі когнітивного лінгвістичного аналізу комунікації» (Martynyuk, 2017, с. 51).

Причини комунікативних невдач установлюють на основі **інференційного аналізу**, за якого дослідник стає учасником інтерсуб'єктного акту та виконує роль спостерігача, що інтерпретує комунікативні дії інших учасників комунікативної взаємодії. Дивлячись телевізійні серії, дослідник поділяє ментальний (події, стосунки між учасниками цих подій тощо) і фізичний (усі перцептивні стимули – мовні вирази, інтонація, жести, міміка тощо) контекст інтерсуб'єктного акту. Завданням дослідника-інтерпретатора є виведення інференцій щодо пресупозицій адресанта та інференцій адресата, утілених у їхніх вербальних і/або невербальних діях, і встановлення причин комунікативних невдач на підставі врахування когнітивних, перцептивних, афективних і волевиявних аспектів взаємодії, які зумовлюють цілеспрямовані мотивовані вербальні й/або невербальні комунікативні дії комунікантів.

Як свідчать результати інференційного аналізу, комунікативні невдачі, що виникають унаслідок перцептивних причин, представлені інтерсуб'єктними актами, де мають місце певні перешкоди в сприйнятті висловлення адресанта, які можуть бути внутрішніми або зовнішніми стосовно комунікантів. Внутрішні причини можуть бути психологічними та психофізіологічними, а зовнішні – технічними. Розглянемо кожен із цих типів окремо.

Комунікативні невдачі, що виникають унаслідок **психологічних причин**, пов'язані з впливом на процес інтерпретації такого психологічного чинника, як увага або те, що У. Чейф називає «фокус свідомості» (Chafe, 1994, с. 26–30). «Увага зазвичай конструюється відповідно до ступеня активації концептуальних структур у моделі нейронної сітки мозку» (Croft, 2004, с. 46–47). Попри те що увага пов'язана з когнітивними можливостями людини, існують природні властивості

явищ навколишнього світу, які привертають увагу людини і сприяють «висуненню» цих явищ у свідомості, що впливає на розподіл уваги людини (Croft, 2004, с. 47).

Проілюструємо психологічні причини комунікативних невдач такими прикладами:

Tim and Jill went to the restaurant although Tim wanted to watch a football game.

JILL: *So anyway, the lessons are on Tuesday nights.*

TIM: *A-ha.*

JILL: *And, uh, it doesn't really cost very much.*

TIM: *Oh.* [there are more shouts from the kitchen. Tim turns to look]

JILL: ***And, ah, I've been having an affair with a space alien.***

TIM: ***A-ha.***

JILL: ***Yep, um, I'm having his baby.***

TIM: ***A-ha.***

RICK: [Rick presses his face against the window in the door to the kitchen]. *Goal! Goal! Touchdooown!*

[Tim turns to look at Jill, hopefully]

JILL: *Honey, go.*

TIM: *I'm fine, I don't have to see the game.*

JILL: *No, trust me. It's okay I reallllly want you to go.*

TIM: *Thank you!* [Tim goes into the kitchen]. (Home Improvement: season 1, episode 3).

Під час бесіди з Тімом Джіл здалося, що він не слухає її, постійно відповідаючи *A-ha.* Вирішивши упевнитися в цьому, вона сказала, що в неї роман із прибульцем і що вона вагітна від нього, на що її чоловік продовжував твердити *A-ha.* Ця реакція адресата свідчить про те, що, хоч він фізично й присутній під час розмови, його увага зосереджена на іншому об'єкті, більш цікавому для нього.

JILL: ***You can't go! I've got this job interview.***

TIM: ***What job interview?***

JILL: ***I've been telling you all this week. It's the personnel manager at King and Parkwell.***

TIM: ***You never told me about a job interview.***

JILL: ***Tim! Do you ever listen to me? It was the last thing that I said in bed to you last night.***

TIM: ***No, I believe, if you recall, the last thing you said to me in bed last night was "No!"*** [short pause].

JILL: ***You're thinking of tonight!*** [Jill smiles. Tim shakes his head] (Home Improvement: season 1, episode 1).

У наведеній ситуації комунікативна невдача є результатом неуважності адресата через незацікавленість в інформації, повідомлюваній адресантом. Виявляється, що Джіл уже не раз розповідала Тіму про її намагання отримати запрошення на співбесіду стосовно посади менеджера з персоналу в солідній компанії, а Тім наче вперше про це чує.

Rachel was on a date with Michael. She was in love with Ross. She found out that Ross and his girlfriend were getting a cat and was very much disappointed.

MICHAEL: *I don't know if Monica told you but this is the first date I've gone on since my divorce so, if I seem a little nervous, I am.*

RACHEL: [distracted] ***How long do cats live?***

MICHAEL: [confused] ***I'm sorry?***

RACHEL: *Cats, how long do they live figuring you don't... y'know, throw 'em under a bus or something?* (Friends: season 2, episode 7).

Рейчел на побаченні з Майклом, але думає про свого колишнього хлопця Роса, який планував зі своєю новою дівчиною завести кота. Занурена у власні думки, Рейчел не слухає Майкла, тож ставить запитання, яке хлопець не розуміє, адже воно поза контекстом ситуації спілкування.

Психофізіологічні причини комунікативних невдач пов'язані в основному з аномальним психофізіологічним станом адресанта або адресата (алкогольне сп'яніння, наркотична залежність, утрата свідомості через біль, хворобу, утрата пам'яті тощо), який унеможливлює їхню повноцінну участь у процесі комунікації.

Розглянемо такі приклади:

Sam is a major league ballplayer.

MARTIN: [entering] *Oh, Sam Malone! Hey, I'm Marty Crane, I'm one of your biggest fans!* [they shake hands] *Yeah, I was at the Kingdome the night you gave up four consecutive home runs.* ***I bet you remember that, don't you?***

SAM: ***Well, actually I don't. You see, that was during my drinking phase. Did I hit anybody? Did I hurt them?***

MARTIN: *No.*

SAM: *Oh, hey, then that was a good game!* (Frasier: season 2, episode 16).

У наведеному прикладі комунікативна невдача викликана втратою пам'яті адресата. Запитання Мартіна не відсилає Сема до тематизованої референтної ситуації: Сем, бейсболіст, не може пригадати одну зі своїх успішних ігор через проблеми з алкоголем, які спричинили часткову втрату пам'яті.

ZACH: *You know, I don't really remember a thing after we left that bar last night.*

JOEY: *Oh, I know.* [Zach picks up a videotape].

ZACH: *What is this?* "*Nostra Boda*"*?*

MICHAEL: *Our... something, I don't know. Why would we have made a video tape?* [Zach puts the tape in the VCR].

JOEY: [to Elisa, who's fully dressed now] *Hey, what does that mean?*

ELISA: [gasps] *Dios mio!* [**the tape starts playing, wedding songs play in the background, Michael and Elisa are going inside a chapel**].

MICHAEL: ***I think it means "Our Wedding"…***

JOEY: ***Oh my god, you'd gotten married?!***

MICHAEL: [freaking out] *How could you let this happen to me?*

JOEY: *Hey, don't blame us Michael, you did this on your own! If* I *had been there, I would* never *have let…* [Joey appears on the tape, wearing a sombrero, with a whip in one hand and a bottle of Tequila in the other, whipping the air and drinking half of what's left from the bottle] *Well, whoever that is, he's very handsome...*

MICHAEL: *This is how you show me how great single life can be, you get me married?!* [Zach shushes him, cut to the tape, Michael cheers].

JOEY: ***Why didn't Michael go up to the altar? And what is Zach doing there?*** [**Zach and Joey are in front of the minister, they hug**].

JOEY: [on tape, totally hammered] ***This is a weird party...*** [**Michael realizes something**].

MINISTER: ***Estamos reunidos hoy aquí para celebrar uno de los momentos más grandes de la vida. El matrimonio de Joseph y Zach.***

ZACH: ***Woah, woah, wait! He said Zach! What does «Zach» mean in Spanish!***

MICHAEL: ***You know, I'm starting to think that I'm not the one who got married...*** [**Joey and Zach stand up from the bed, wide-eyed and raise their left hands, to see a wedding ring on each of them, look at each other and scream**] (Joey: season 2, episode 12).

Прокинувшись вранці після бурхливого відпочинку, Джої, Майкл і Зак намагаються пригадати, що вони робили минулої ночі. Дізнавшись, що Майкл провів ніч із дівчиною на ім'я Еліза, і знайшовши касету, на якій ті заходять до каплиці під весільну музику, друзі зрозуміли, що Майкл одружився з Елізою. Це припущення було б найбільш вірогідним з огляду на наявну інформацію. Але далі на запису Джої та Зак з'явилися біля вівтаря, і коли вони глянули на свої руки, то побачили на них обручки. Як виявилося, не Майкл одружився з Елізою, а Джої із Заком, але друзі не пам'ятали цього, вони перебували в стані алкогольного сп'яніння, тож не могли правильно інтерпретувати ситуацію.

Технічні причини комунікативних невдач зумовлені механічним комунікативним шумом, що спричиняє деформацію інформації в каналах комунікації (шум мотора автомобіля/вентилятора тощо, гомін у приміщенні/на вулиці, несправності телефонного апарату, якщо спілкування ведеться по телефону тощо). Наприклад:

Jessica sits in a taxi with a large winter coat on. She's on the phone. It's summer in New York.

JESS: [into phone] *It's a surprise for him. I'm going to walk in and just drop my coat on the ground. What do you think?*

[Jess' model-beautiful best friend, Cece Meyers, is putting on her shoes in front of the mirror].

CECE: *Why don't you hang it up?*

JESS: *No...* [speaking softly] ***I'm not wearing anything underneath.***

[The driver looks back at her through the rearview mirror].

CECE: ***What? I can't hear you.***

JESS: ***I'm... I'm naked under my coat***.

CECE: ***Are you whispering something?***

JESS: [louder] ***I'm naked!*** (New Girl: season 1, episode 1).

У представленій ситуації комунікативна невдача спричинена шумом автомобіля й поганим мобільним зв'язком: Джесіка в таксі розмовляє телефоном зі своєю подружкою Сісі, але та не чує її.

Проілюструємо ще одну комунікативну невдачу, яка виникає в процесі спілкування комунікантів по телефону:

Frasier is a radio psychiatrist. In "Seattle" magazine, with the hottest hundred men and women in town he noticed a very attractive woman and his producer, Roz, insisted on phoning her but Fraiser was busy talking with Chester.

FRASIER: *Chester, I'm afraid this problem might be just a little too complex for the few seconds we have remaining. Uh, why don't you try to call us back tomorrow, I'll make sure that you get on first thing.*

CHESTER: *Gee, it's awful tough to get through.*

FRASIER: *Well, I'll tell you what, hang tight and when I get off the air I'll pick up and try to help you then.*

CHESTER: *Take your time* […]

ROZ: *Hi, Miss Marshall? Could you please hold for Dr. Crane? Thank you.*

[She pushes Hold and steps back. She and Bulldog urge Frasier to pick up the phone].

FRASIER: *Oh, all right. "Once more unto the breach".* [picks up and punches line one] ***Hello, this is Dr. Frasier Crane. I know we've never met, but you know, from everything I know about you, you just seem like the most fascinating person. I was just wondering if – well, why don't I just come out and say it? Would you be so good as to have dinner with me tonight? Oh well, well, that's very gracious of you to accept, Chester, but I didn't mean you.*** [to Roz] ***Roz, you could have told me Madeline was on line two!***

ROZ: *You could have asked* (Frasier: season 2, episode 8).

Час радіопередачі Фрейзера добігав кінця, і він попросив Честера, слухача, якому надавав психологічну підтримку, зачекати на лінії. Продюсер Фрейзера вирішила познайомити його з дівчиною із журналу та набрала її номер, скориставшись другою лінією зв'язку. Фрейзер, натиснувши першу лінію, виказав своє захоплення дівчиною та запросив її на вечерю, але на цій лінії очікував Честер, який зрозумів, що на вечерю запрошують саме його. Таким чином, телефонні лінії завадили сприйняти повідомлення тому адресатові, якому насправді воно було адресоване.

Перешкодою в спілкуванні можуть бути предмети, що розділяють комунікантів, наприклад, двері:

Chandler was talking to his mother and Joey was listening at the door when Ross walked up.

JOEY: *He said "When are you gonna grow up and start being a mom?"*

ROSS: *Wow!*

JOEY: ***Then she came back with "The question is, when are you gonna grow up and realise I have a bomb?"***

ROSS: ***Okay, wait a minute, are you sure she didn't say "When are you gonna grow up and realise I am your mom?"***

JOEY: ***That makes more sense*** (Friends: season 1, episode 11).

Підслуховуючи за дверима розмову Чендлера з матір'ю, Джої почув, що її турбує, коли син нарешті подорослішає та зрозуміє, що в нього є бомба (*I have a bomb*). Слухаючи переказ подій, Рос поставив під сумнів інформацію, сприйняту Джої, і припустив, що мати Чендлера запитала сина, коли він зрозуміє, що в нього є матір (*I am your mom*). Неправильна інтерпретація спричинена нерозрізненням близьких за звучанням слів *bomb і mom*, підсиленим бар'єрами в сенсорних каналах сприйняття інформації.

Висновки. Тлумачення комунікації як інтерсуб'єктивної взаємодії дає змогу враховувати не лише когнітивний досвід комунікантів, який є основою смислотворення, а й перцепцію, волевиявлення й афект, що, своєю чергою, дає можливість розробити більш детальну класифікацією комунікативних невдач і ретельніше дослідити природу цього явища.

За результатами інференційного аналізу, комунікативні невдачі, що виникають унаслідок перцептивних причин і призводять до хибної інтерпретації вербального й/або невербального повідомлення, мають психологічну природу (пов'язані з фокусуванням уваги комунікантів на сутностях, які перебувають поза ситуацією комунікації, що заважає їм брати активну участь у спілкуванні), є результатом

аномального психофізіологічного стану адресанта або адресата (алкогольне сп'яніння, наркотична залежність, утрата свідомості через біль, хворобу, утрата пам'яті тощо) або зумовлені технічними причинами, пов'язаними з перешкодами в сенсорних каналах сприйняття інформації (шум мотора автомобіля/вентилятора тощо, гомін у приміщенні/на вулиці, несправності телефонного апарату тощо).

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у виявленні специфіки причин комунікативних невдач в інших типах дискурсу з їх подальшою класифікацією та описом на базі інтерсуб'єктивної моделі комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

Городецкий Б.Ю., Кобозева И.М., Сабурова И.М. К типологии коммуникативных неудач. *Диалоговое взаимодействие и представление знаний*. Новосибирск, 1985. С. 64–78.

Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 288 с.

Ермакова О.П., Земская Е.А. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога). *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*. Москва : Наука, 1993. С. 30–64.

Кукушкина О.В. Основные типы речевых неудач в русских письменных текстах : монография. Москва : МГУ, 1998. 285 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.philol.msu.ru%2F~lex%2Fpdfs%2Fkukushkina_chapter2.pdf&clen=1692802&chunk=true (дата звернення: 25.10.2021).

Кънева Н.К. Интегральный подход к проблеме коммуникативных неудач : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.19. Тверь, 1999. 19 с.

Лосева А.А. К проблеме возникновения речевых конфликтов в билингвальных группах : учеб.-метод. комплекс дисциплины «Язык и конфликт» / сост. Т.С. Вершинина. Екатеринбург, 2007. С. 215–221.

Мартинюк А.П. Проблема смислотворення в комунікації. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов».* 2020. Вип. 91. С. 27–41.

Остин Дж.Л. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. *Теория речевых актов* / под ред. Б.Ю. Городецкого. Москва : Прогресс, 1986. Вып. 17. С. 22–129.

Полякова С.Е. Коммуникативные неудачи в англоязычном политическом дискурсе : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2009. 21 с.

Теплякова Е.К. Коммуникативные неудачи при реализации речевых актов побуждения в диалогическом дискурсе (на материале современного немецкого языка) : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04. Тамбов, 1998. 17 с.

Смирнова М.Н. Коммуникативные неудачи в неофициальном диалоге (на материале английского языка) : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2003. 24 с.

Bara B.G. Cognitive pragmatics: the mental processes of communication. Cambridge, MA : MIT Press, 2010. 304 p.

Chafe W.L. Discourse, consciousness and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing. Chicago : Chicago University Press, 1994. 327 p.

Croft W., Cruse D.A. Cognitive linguistics. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 356 p.

Hardy C. Networks of meaning: A bridge between mind and matter. Westport, Connecticut ; London : Praeger. 1998. 232 p.

Martynyuk A. «Now that the magic is gone» or toward cognitive analysis of verbal/co-verbal communication. *Cognition, communication, discourse*. 2017. № 15. P. 51–72.

Ringle M.H., Bruce B.C. Conversation failure. *Strategies for Natural Language Processing* / ed. by W.G. Lehnert, M.H. Ringle. Hillsdale, New Jersey, London : Lawrence Erlbaum Associates, 1982. P. 203–221.

Thomas J. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics.* 1983. Vol. 4. № 2. P. 91–112.

REFERENCES

Austin, J. L. (1986). Slovo kak deystvie [How to do things with words]. In B. Yu. Gorodetskiy (Ed.), *Novoye v zarubezhnoy lingvistike – New in foreign linguistics* (Issue 17), (pp. 22–129). Moscow : «Progress» [in Russian].

Ermakova, O. P., Zemskaya, E. A. (1993). K postroeniyu tipologii kommunikativnykh neudach (na materiale estestvennogo russkogo dialoga) [Toward the typology of communicative failures (based on the natural

Russian dialogue)]. E. A. Zemskaya (Ed.), *Russkiy yazyk v ego funktsionirovanii: kommunikativno-pragmaticheskiy aspekt – The Russian language in its functioning: communicative-pragmatic aspect* (pp. 30–64). Moscow: Nauka [in Russian].

Gorodetskiy, B. Yu., Kobozeva, I. M., Saburova, I. G. (1985). K tipologii kommunikativnykh neudach [Toward the typology of communicative failures]. *Dialogovoe vzaimodeystvie i predstavlenie znaniy – Dialogical interaction and knowledge presentation* (pp. 64–78). Novosibirsk: SO AN SSSR [in Russian].

Gudkov, D. B. (2003). *Teoriya i praktika mezhkulturnoy kommunikatsii* [*Theory and practice of intercultural communication]*. Moscow : ITDGK «Gnosis» [in Russian].

Kukushkina, O. V. (1998). *Osnovnye tipy rechevykh neudach v russkikh pismennykh tekstakh [Main types of speech failures in Russian written texts]*. Moscow: MGU. Retrieved from: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.philol.msu.ru%2F~lex%2Fpdfs%2Fkukushkina_chapter2.pdf&clen=1692802&chunk=true [in Russian].

Loseva, A. A. (2007). K probleme vozniknoveniya rechevykh konfliktov v bilingvalnykh gruppakh [Toward the problem of verbal conflicts in bilingual groups]. In T. S. Vershina (Ed.), *Yazyk i konflikt – Language and conflict* (pp. 215–221). Yekaterinburg [in Russian].

Martynyuk, A. P. (2020). Problema smyslotvorennya v komunikatsii [The problem of sense making in communication]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriya: Inozemna filolohiya. Metodyka vykladannya inozemnykh mov – Visnyk KhNU named after VN Karazin. Series «Foreign Philology». Methods of teaching foreign languages.* (Issue 91), (pp. 27–41) [in Ukrainian].

Polyakova, S. E. (2009). *Kommunikativnye neudachi v angloyazychnom politicheskom diskurse [Communicative failures in English political discourse]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Saint Petersburg [in Russian].

Teplyakova, E. K. (1998). *Kommunikativnye neudachi pri realizatsii rechevykh aktov pobuzhdeniya v dialogicheskom diskurse (na materiale sovremennogo nemetskogo yazyka) [Communicative failures in performative speech acts in the dialogue discourse (based on the modern German language).* (Extended abstract of candidate's thesis). Tambov [in Russian].

K'neva, N. K. (1999). *Integralnuy podkhod k probleme kommunikativnykh neudach [Integral approach to the problem of communicative failures]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Tver [in Russian].

Smirnova, M. N. (2003). *Kommunikativnye neudachi v neofitsialnom dialoge (na materiale angliyskogo yazyka [Communicative failures in the unofficial dialogue (based on the English language)]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Moskva [in Russian].

УДК 811.161.2'282.2(477.41./42)

ЗЕВАКО Валентина *– кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, майдан Волі, 1, Тернопіль, 46001, Україна (v_zevako@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5663-2926

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.10

Бібліографічний опис статті: Зевако, В. (2021). Про комбінаторні звукові процеси в східнополіських говірках Новгород-Сіверського району. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 75–81. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.10

ПРО КОМБІНАТОРНІ ЗВУКОВІ ПРОЦЕСИ В СХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО РАЙОНУ

Анотація. *У статті проаналізовано комбінаторні процеси у звуковому потоці (асиміляція, дисиміляція, афереза, діереза, епентеза, метатеза, гаплологія), притаманні східнополіським говіркам. Зазначено, що такі фонетичні модифікації є джерелом збільшення лексики й важливою ознакою їх фонетичної системи. Установлено, що вивчення й опис взаємодії звуків сприяють виявленню виразних специфічних ознак окремих говірок і діалектних груп. Цей фактор набуває особливого значення для східнополіського ареалу, розташованого в регіоні споконвічного міждіалектного контактування, й умотивовує актуальність статті, мета якої – аналіз комбінаторних звукових змін, здійснений на матеріалі власних письмових і звукових записів. Підкреслено, що комбінаторні зміни звуків належать до тих фонетичних ознак, які включають досліджувану говірку до складу східнополіських говорів української мови та певним чином об'єднують із суміжними західнобрянськими діалектами, білоруськими у своїй основі. Прокоментовано з використанням значного фактичного матеріалу, зібраного автором, модифікації груп приголосних і голосних сіверської говірки. Із залученням численних прикладів охарактеризовано повну та часткову суміжну й дистантну асиміляцію за такими ознаками: способом і місцем творення, за дзвінкістю, м'якістю, твердістю; численні випадки дисиміляції за способом творення і глухістю, а також обидва процеси щодо взаємодії голосних. Певну увагу приділено говірковим особливостям аферези як одного з найвиразніших маркерів діалектного Полісся; специфічним проявам в досліджуваному ареалі діерези й епентези. Розглянуто відносно нечисленні приклади метатези й гаплології. Подано деякі історико-етимологічні коментарі; у певних випадках матеріал висвітлено в діахронічному, порівняльно-історичному та соціолінгвістичному аспектах. Доведено, що фонетичні процеси, притаманні досліджуваним говіркам, збагачують їх лексичний склад і за своєю природою й особливостями реалізації відповідають тенденціям розвитку північноукраїнських діалектів загалом і східнополіського мовного ареалу зокрема.*

Ключові слова: *комбінаторні процеси, асиміляція, дисиміляція, афереза, діереза, епентеза, метатеза, гаплологія.*

ZEVAKO Valentyna *– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at Department of Ukrainian Language, Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Voli Square, 1, Ternopil, 46001, Ukraine (v_zevako@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5663-2926

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.10

To cite this article: Zevako, V. (2021). Pro kombinatorni zvukovi zminy u skhidnopolis'kykh hovirkakh Novhorod-Sivers'koho rajonu [About combinatorial sound processes in the East Polissya dialects of the Novgorod-Siverskiy district]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 75–81. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.10 [in Ukrainian].

© Зевако Валентина, 2021

ABOUT COMBINATORIAL SOUND PROCESSES IN THE EAST POLISSYA DIALECTS OF THE NOVGOROD-SIVERSKIY DISTRICT

Summary. *The study and description of phonetic phenomena is an important component of dialectological research, as it reveals clear differential features of individual dialects and dialect groups. This factor acquires special significance for the East Polissya area, located in the region of the original interdialectal contact and motivates the relevance of our article. The aim of the work is to analyze combinatorial sound changes (assimilation, dissimilation, apheresis, dieresis, epenthesis, metathesis, haplology) on the basis of own written and sound recordings, which are inherent in both North Ukrainian dialects in general and their specific manifestations in the studied material that we call Siveskiy dialect. Systematization of the collected material, identification of the causes of sound dialect changes are the main tasks of our research.*

To achieve this goal we use the following methods. Classification of factual material and its generalization is carried out by methods of analysis and synthesis. Using the linguogeographical method, we study the area of functioning of dialect units. Reconstruction of the meanings of individual regional word forms takes place by the method of semantic-etymological analysis. We use a descriptive method to describe the studied phonetic phenomena.

Sound processes characteristic of Polissya dialects are analyzed and reflected in various aspects. However, there are no works that systematically trace the combinatorial phenomena of the northern part of the East Polissya area, which determines the novelty of our publication. In addition, new factual material of the Siverskiy dialect is introduced into scientific circulation.

The study illustrates the number of combinatorial changes in the groups of consonants and vowels and their various modifications in the form of assimilation, dissimilation, apheresis, dieresis, epenthesis, metathesis, haplology in the northern dialect. The most frequent among the phonetic interactions in the speech flow are different types of assimilation and apheresis. It is proved that the phonetic processes inherent in the Northern dialect enrich its lexical structure and by their nature and peculiarities of implementation correspond to the general tendencies of development of the North Ukrainian dialects in general and the East Polissya language area in particular.

Key words: *combinatorial processes, assimilation, dissimilation, apheresis, dieresis, epenthesis, metathesis, haplology.*

Постановка проблеми. Відомо, що комбінаторні звукові зміни – одне з істотних джерел поповнення кількісного складу лексики говірок і суттєва риса їх фонетичної системи (Громик, 2014, с. 68). У потоці мовлення такі звукові процеси найчастіше пов'язані з асимілятивними або дисимілятивними змінами.

Вивчення й опис фонетичних явищ – вагомий складник діалектологічних досліджень, позаяк у характері «тих чи інших звукових змін виявляється досить виразна диференціація окремих говіркових груп» (Дзендзелівський, 1965, с. 117–118). Цей фактор набуває особливого значення для східнополіського ареалу, розташованого в регіоні споконвічного міждіалектного контактування, й умотивовує актуальність статті. Діалектний фонетичний матеріал не менш важливий для порівняльно-історичного мовознавства, а за ступенем показовості й надійності відповідних наукових результатів свідчення фонетики є найважливішими, зазначає В. Коломієць (Коломієць, 1983, с. 70).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На матеріалі західнополіських говірок результати взаємодії звуків у мовленнєвому потоці проаналізовано в роботах Ю. Громика. В одній зі статей автор зазначає, що внаслідок комбінаторних фонетичних модифікацій у поліських говірках склався помітний шар вторинних, пізніх за часом з'яви структур, які часто не формують чітко окреслених ареалів і поза досліджуваним говором або й конкретною говіркою не фіксовані (Громик, 2014, с. 68).

Оскільки предметом дослідження є мікроареал, що об'єднує мовні особливості населених пунктів на північ від Новгорода-Сіверського (сіверська говірка), зупинимося на роботах, що більшою мірою стосуються саме цієї території.

Останніми роками з'явилося чимало праць, у яких фонетичні риси окремих говірок аналізуються через призму літературних творів. Т. Видайчук розглядає, як відобра-

жаються специфічні східнополіські особливості в етнографічних (фольклорних) записах Б. Грінченка, й аналізує реалізацію дифтонгів, рефлексацію ятя й носових, особливості відбиття акання і якання, консонантну специфіку й деякі комбінаторні явища, зокрема протезу, епентезу, аферезу (Видайчук, 2017). Фонетичні ознаки східнополіських говірок у творах П. Куліша досліджує О. Кумеда, при цьому акцентує на реалізації голосних у новоутворених закритих складах, варіантах реалізацій звуків у наголошеній і ненаголошеній позиціях, включаючи акання (Кумеда, 2012). Специфічні модифікації давніх фонем, деякі комбінаторні зміни в консонантних групах східнополіських говірок, використання діалектних елементів як художній прийом досліджено в статтях А. Яворського (Яворський, 2017).

О. Юсікова описує наголошені й ненаголошені рефлекси давніх голосних як диференційні особливості вокалічної системи говірок Полісся (Юсікова, 2010). Функціонування й реалізацію дифтонгів у північноукраїнських діалектах інструментальними методами аналізує О. Іщенко (Іщенко, 2010).

Звукові процеси, характерні для поліських діалектів, проаналізовані в різних аспектах. Проте робіт, які системно простежують комбінаторні явища північної частини східнополіського ареалу, немає, що зумовлює новизну публікації.

Мета статті – на матеріалі власних письмових і звукових записів проаналізувати комбінаторні звукові зміни, притаманні північноукраїнським діалектам загалом, і їх специфічні прояви в досліджуваній говірці. Систематизація зібраного матеріалу, виявлення причин звукових діалектних змін є основними завданнями роботи.

Виклад матеріалу. Серед комбінаторних явищ найпоширенішою є асиміляція. Так, повну суміжну регресивну асиміляцію за способом творення найчастіше простежувано між прийменником (префіксом) *від* (етимологічно **otъ*) і початковим приголосним кореня, наприклад, у групах [*дч*] > [*ч*':], [*дц*] > [*ц*:] тощо: *аˈч':іᵘсліт'* ‘відчислити’; *ац:аˈд'іт'* ‘відцідити’, *аˈц:в'іс'т'і* ‘відцвісти’, *аˈц:окат'* ‘відцокати’ і под. В аналогічній позиції спостерігаємо й неповну регресивну асиміляцію за способом творення: *аˈцсуват'* ‘відсувати’, *аˈцсад'іт'* ‘відсадити’, *аˈцстаўл'ат'* ‘відставляти’, *аˈцстават'* ‘відставати’, де [*дс*] > [*тс*] > [*цс*].

Неповну асиміляцію за способом творення фіксуємо також серед звукосполучень [*жк*] >[*зц*]: *на ˈнозци* ‘на ніжці’, *ваˈрозци* ‘ворожці’; [*нк*] > [*нц*]: *ˈн'інци* ‘Нінці’, *ˈл'енци* ‘Оленці’; [*дк*] > [*дц*]: *у_ˈбудци* ‘у будці’, *на_ˈвудци* ‘на вудці’, *на_ˈдудци* ‘на дудці’, [*бк*] > [*бц*]: *у_каˈробци* ‘у коробці’, *у_ˈбанци* ‘у банці’, *у_ˈскл'анци* ‘у склянці’. Важлива особливість наведених словоформ – відсутність, на відміну від літературної мови, палаталізації в асимілятивних групах через притаманну говірці твердість свистячого [*ц*]. Водночас усі наведені форми співіснують у говірці з відповідниками без асимілятивних змін: у *ˈложк'і*, *у ˈкн'іжк'і*, *на ˈножк'і*, *ваˈрожк'і*, *б'азˈножк'і*, *паˈлажк'і*; *ˈн'інк'і*, *ˈл'енк'і*, *аˈл'онк'і*, *галаˈган'кі* тощо.

Подекуди маємо неповну асиміляцію за способом творення серед інших груп приголосних: суміжну [*гд*] > [*йд*]: *йˈд'е* ‘де’, *н'ійˈд'е* ‘ніде’ (*ˈйд'е ти ˈд'еўс'а*) або дистантну, наприклад, *ˈбурбалк'і* ‘бульбашки’: [*л…б*] > [*р…б*].

Уподібнення за місцем творення нечисленні: неповна дистантна асиміляція [*р…х*] > [*р…ш*]: *в'аˈршушка* ‘верхівка’, [*б…н*] > [*б…м*]: *ˈб'езма* в переносному значенні ‘багато, неймовірно’ від ‘безодня’; повна дистантна у словоформі *ˈшаршик* ‘шарфік’, де [*ш…х*] > [*ш…ш*].

Неповну регресивну асиміляцію за глухістю фіксуємо найчастіше на межі прийменника (префікса) з кінцевим дзвінким і кореня з початковим глухим приголосними, зокрема [*дт*] > [*т*':] / [*т*:]: *ат':агават'* / *ат':агнут'* ‘відтягувати’ / ‘відтягнути’, *ат:аˈват'* ‘відтавати’, *аˈт:ул'* ‘звідти, звідтіля’ (*маˈйа с'аˈстра п'ріˈход'а ат:уˈл'а* / *пріˈстол'ни ˈпраз'н'ік буў*) і *аˈт':ул'* ‘звідси, звідсиля’. Це можуть бути й кореневі звукосполучення [*дк*] > [*тк*]: *ˈлотка* ‘човен’, *ˈжертка* ‘жердка’; *аткасˈнуц:а* буквально ‘відкоснутися’ (‘відчепитися’), *іспуˈжац:а* ‘злякатися’. Кілька трансформацій характеризують словоформу *жис'т'* ‘життя’: по-перше, контамінація інфінітиву *жит'* ‘жити’ й іменника *жиз'н'* ‘життя’ призвела до утворення форми **жиз'т'*; по-друге, оглушення свистячого [*з*] під впливом [*т*] офор-

мило лексему в її характерному звучанні; крім того, виявляємо тут і типову асиміляцію за м'якістю в групі зубних [*с'т'*]): *жис'т' т'а|п'ерк'і |л'огкайа // раска|жу ў|с'у сва|йу жис'т'*.

Неповну регресивну асиміляцію за дзвінкістю фіксуємо в небагатьох словоформах, серед яких *|здукать* 'стукати' (*у ва|кно па|здукала*); *|бломба* 'пломба'.

У говірці рясно представлені результати повної прогресивної асиміляції за м'якістю в групах зубних приголосних: *|м'ал':а, |плат':а, ка|чан':а , св'і|н':а, см'е|т':а; |с'ес'т'і, і|з'л'езу, |плот'н'ік, |йос'т'і.*

Суміжна неповна регресивна асиміляція за твердістю найчастіше відбувається в консонантних групах [*л*] + велярний приголосний [*н*], [*ц*] або [*ш*], подекуди [*н*] + [*ц*]: *|волни* 'вільний', *бал|ни* 'хворий', *нар|мална* 'нормально'; [*н*] + [*к*]: *|йабланка* 'яблунька'; [*л'ц*] > [*лц*]: *|палци* 'пальці', *|мас'алца* 'масельце', *|м'ілца* 'мильце'; [*л'ш*] > [*лш*]: *бал|шун* 'старший'; [*н'ш*] > [*нш*]: *|ранши* 'раніше' тощо.

Асиміляція між голосними переважно відбувається на відстані. Результати міжскладового повного регресивного уподібнення [*і*] < [*а*], ['*а*] представлені в словоформах *іп'і|т'іт* 'апетит'; *ік|б'і* 'якби'; [*у*] < [*а*]: *ку|жу* 'кажу'; прогресивного – у *|йабланка* 'яблунька', *|парабак* 'парубок', де [*у*] > [*а*]; регресивна неповна дистантна асиміляція – у словоформах *р'і|з'етка* 'розетка', *ти|к'і* 'таки', *|ічи|ш* 'бачиш'.

Основу розподібнення найчастіше становить спосіб творення приголосних. Так, контактну регресивну дисиміляцію спостерігаємо в словоформах *|смашни* 'смачний', де [*шн*] < [*чн*]; унаслідок переходу [*хт*] < [*кт*] з'явилися діалектні форми *|трахтар* 'трактор', *|д'ір'ехтар* 'директор', *|дохтар* 'доктор'; у власній назві *зм'і|тро* 'Дмитро' відбулося розподібнення [*зм*] < [*дм*].

Приклади міжскладової регресивної дисиміляції за способом творення з набуттям шиплячого компонента демонструють зміни [*ш…ц*] < [*с…ц*] у дієслові *пра|шнуцца* 'проснутися'; *ч'і|трад'* 'зошит', де [*ч…т*] < [*т…т*]. У формі *ун'і|стожить* 'знищити', навпаки, фіксуємо втрату шиплячості, унаслідок чого [*с…ж*] < [*ч…ж*] через стадію [*ш*], аналогічно *су|пшина* 'шипшина': [*с…ш*] < [*ш…ш*], окрім того, тут простежуємо вокалічну дисиміляцію [*у*] < [*и*]. Контактна регресивна дисиміляція за способом творення відображена в словоформі *балма|тат'* 'бурмотіти', де [*л…м*] < [*р…м*].

Результати регресивного міжскладового розподібнення за способом творення представлені також у словах *ган'д'і|роп* 'гардероб': [*н…р*] < [*р…р*], прогресивного – у словоформах *|йармалка* 'ярмарок' [*р…р*] > [*л…р*], *ка|в'ілка* 'ковінька' , де [*к…н*] > [*к…л*],: *|буйіш*, 'будеш', *|буйіт'а* 'будете', де [*б…д*] > [*б…й*].

Іноді фіксуємо випадки контактної: *сла|бодни* 'вільний', де [*сл*] < [*св*], *ін|бар* 'амбар' або міжскладової дисиміляції за місцем творення: *слу|хм'ани* 'слухняний': [*м…н*] < [*н…н*].

Наслідком прогресивної дистантної дисиміляції за глухістю вважаємо діалектну словоформу *б'і|тон, б'і|тонч'і"к* 'бідон', де [*б…т*] > [*б…д*]; регресивної контактної за глухістю *а|ткубр'іт'*, *ра|скубр'іт'* 'відкупорити, відкоркувати', де [*бр*] < [*пр*]); прогресивної дисиміляції за дзвінкістю – *пай|д'іт'* 'піти', де [*д…т*] > [*т…т*], проте в останньому прикладі можлива уніфікація дієслівної основи.

Афереза – одна з найвиразніших фонетичних ознак як східнополіських діалектів, так і поліського наріччя загалом. Приклади аферези в досліджуваній говірці численні й демонструють взаємодію таких голосних: кінцевого прийменникового [*а*] та початкового [*а*] < [*о*]: *ти год зара|бл'айіш / за_дну* (← *за_ ад|ну* 'за одну') *ноч прап'і|вайіш // у йа|го за|слуг |поўна |банка / і за_|твагу* (← *за_атва|гу* 'за відвагу') */ і за |брагу // на_|байіх* (← *на а|байіх* 'на обох') *си|ноў // пр'і|шл'і да_|ніс:і* (← *да а|ніс:і* 'до Онисcі'); кінцевого ['*а*] < ['*е*] й [*а*] < [*о*]: *н'а_дда|ла* (← *н'а адда|ла* 'не оддала') *м'ін'е мат'і // на |бжинках* (← *на_а|бжинках* 'на обжинках') *// йа|го на_п'і|рацийу* (← *на_ап'і|рацийу* 'на операцію') *пак|лал'і // н'а_|б'єдал'і* (← *н'а а|б'єдал'і* 'не обідали') *// за |вуха н'а т':агн'іш* (← *н'а а|т':агн'іш* 'не відтягнеш') *// бу|л'і на_ста|ноўци* (← *на_ аста |ноўци* 'на зупинці') *ўд|вох*; кінцевого [*а*] або ['*а*] й початкового етимологічного [*а*] в іншомовних словоформах: *на_|ўтобус* (← *на аў|тобус* 'на автобус') *йдут' // в'іч'в'а|р'ен'куйіц:а / йак вош на_ р|кан'і* (← *на ар|кан'і* 'на аркані') // *на_|птек'і* (← *на ап|тек'і* 'на аптеці') *ў |горад'і // буў на _па|раті* (← *на апа|раті* 'на апараті').

Інколи спостерігаємо взаємодію між іншими голосними: *йа та|ди па|л'езла за_|йконай* (← за і|*конай* 'за іконою') // *йон |богу н'а |мол'іцца, йа|му_|йкона* (← *йа|му ікона* 'йому ікона') *н'а |нада // замк|н'і_мбар / нбар* (← *замк|н'і ім|бар / ін|бар* 'замкни амбар'); *йд'і_к вак|ну* (← *й|д'і ік вак|ну* 'йди к вікну').

На стику морфем аферезу найчастіше представлено в етимологічних префіксах *-об, -од*: *пабб':і|вал'і* (← паабб':і|вал'і 'пооббивали') |*хату да паб|крашавал'і* (← *пааб|крашавал'і* 'пофарбували') // *паб|рубуй* (← *пааб|рубуй* 'пообрубуй') |*гол':а // пад|б'івал'і* (← *паад|б'івал'і* 'поодбивали') *шч'ика|турку // пач:и|н'ал'і* (← *паач':и|н'ал'і* 'повідчиняли' |*вокни й д'в'ер'і да п'ат'н'і|ка // і|д'і патга|н'ай* (← *паатга|н'ай* 'повідганяй') *гу|с'ей* тощо.

Діерезу – викидання звука чи складу – найчастіше фіксуємо в середині слова й спостерігаємо, наприклад, щодо приголосного [*й*] у прислівнику *с'і|час* (з варіантом *си|час*) 'зараз': *с'і|час б'а|ру му|ку / ражчи|н'айу |дрожчи, |стаўла'у |т'еста*. Форма *с'і|час* утворена в процесі злиття вказівного займенника *с'ей* 'цей', що широко представлений у говірці саме з м'яким початковим зубним, та іменника *час*. Архаїчний, проте достатньо вживаний різновид *си|час* є результатом поєднання займенника *сей* 'цей' із твердим початковим [с] і названого іменника. Сіверській говірці в цілому не властиві тверді зубні перед голосними переднього ряду, проте південніше локалізовані діалекти зі стверділими в описаній позиції приголосними, тож подібний варіант вимови міг закріпитися як поодиноке вкраплення в досліджуваному ареалі.

Крім [*й*], у середині слова можуть скорочуватися інші приголосні. Наприклад, утрату [*с*] зафіксовано у власному імені *хр'і|т'іна* 'Христина' та в його скороченому варіанті |*хріт'а* 'Христя' (*хр'і|т'іна |пурк'іна там жи|ла*). Уважаємо, що розглянуті форми є результатом контамінації двох антропонімів: Христина й Харитина, Христя й Харитя. Редукцію [*д*] маємо у формі *ражаст|во* 'рождество' (*пад_ражаст|во йду ўд|вор*); [*в*] – в іменнику *аб'і|конка* 'віконниця'; [*р*] – у запозиченнях *пат|р'ет* 'портрет', *хва|т'ера* 'квартира'. Інколи в середині слова відбувається втрата голосних, як-от: *кран|даш* (із варіантом *кр'ан|даш*) 'олівець' (*кр'анда|ши ку|п'іл'і да чи|т|рад'к'і*); *шкар|лупка* 'шкаралупка' або складів: *бу|йе(т')* 'буває', *па|н'ай* 'йди, рухайся'.

Подекуди – найчастіше в кінцевих складах – спостерігаємо усічення вокалічних елементів. Зокрема, це явище фіксуємо в прислівникових формах |*навпрот'* 'навпроти', *ранш* 'раніше': *ранш па|гана м'і жи|л'і*; *мо* 'може': *мо / пайа|с'і хот' |трох'і*; іменниках |*ножн'і* 'ножиці'.

Уживання епентези фіксуємо в говірці дещо ширше, ніж у літературній мові. Так, неетимологічний [*л*] зафіксовано в словах *ас'|т'ул'к'і* 'остюки, остюччя' (*ас'|т'ул'к'і за кан|байінам'і |брал'і*); *вуш|лати* 'вухатий» (*карз'іна вуш|латайа йета з вушамі*), *ку|с'л'уч'и* 'кусливий, колючий»; *пу|плешка* 'пуп'янок»: *цв'а|ти ў пу|плешках.*

Епентезу [*в*] маємо в інтервокальній позиції, що запобігає немилозвучному збігові голосних: |*пов'ас* 'пояс» (*н'і|ма_шч'е н'і|чога за_ |пов'асам*), *пав'ас'|н'іца* 'поперек' (*пав'ас'|н'іца ба|л'іт'*), *па|вут':а* 'павутиння' *сира|в'ега, сира|в'ежка* 'сироїжка' (*сира|в'ежак ў б'ар'аз'н'а|ку*), а також у запозичених словах: *рад'і|вон* 'Родіон' (|*хто_ўзаў / рад'і|вон / |від'із_|хати вон*); |*рад'ава* 'радіо'; *ка|кава* 'какао'.

Епентетичний [*й*] представлений у словозмінній парадигмі дієслова *па|йт'іт'* (з варіантом *па|йд'іт'*), прикметникових формах |*войстр'і, |войстрайа, |войстр'ійа* (|*цапка |войстрайа ў т'а|б'е*), а також в іменниках |*в'ейка* 'повіка', запозиченнях |*чамай|дан* 'валіза', *кайст|рул'а* 'каструля'.

Спостерігаємо й інші вставки. Наприклад, неетимологічний приголосний [*к*] зафіксовано у формі *п'і|скл'он* 'паслін' (*п'і|скл'онам ус'і бура|к'і зат'а|гнула*), можливо, як наслідок народної етимології в запозиченні; епентетичним можна вважати звуки [*з*] у прислівниках *ізна|рошна* 'навмисне', *ізна|ружку* 'зовні'; [*ч*] у словоформі *у|ходчини* 'уходини': *а та|ди ўже у|ходчини |д'елал'і*; [*п*] у дієслові *сав|пацца* 'соватися'; [*р*] у формі *ра|стр'ац:а* 'розстатися': *ра|стр'ац:а н'а |можим.*

Як епентетичний на півночі східнополіського регіону вживають і голосні [*а*] різної етимології та [*і*]: [*а*] фіксуємо в інтерконсонантній позиції для уникнення збігу приголосних (*на|рав'іц:а* 'подобатися', *б'і|нокал'*

‘бінокль’; *ˈм’ет’ар* ‘метр’; [*і*] – в іншомовній словоформі *камˈбайін / канˈбайін* ‘комбайн’.

Метатеза – переставляння звуків або складів у слові – відображена в говірці поодиноко. Ідеться про словоформи *в’адᵊ’ˈм’ед’* ‘ведмідь’ (наприклад, у старовинному віршику *в’ад’ˈм’ед’ухна ти мой ˈбат’ухна / слабаˈн’і маˈйу гаˈловушку / зад’аˈр’і маˈйу каˈровушку*), *каˈрват’* ‘кровать’, *жаˈв’іна* ‘ожина’, *бандаˈроўка*, похідне від *ˈбондар*, що від етимологічного ‘боднар’; *кам’іˈшир* ‘кашемір’, *б’ірˈкоса* ‘абрикоса’; у цьому ряду наводимо й власне ім’я *йаˈўх’ім* ‘Єфим’, проте останню форму можна розглядати як результат контамінації двох номенів – Єфим (у говірці *йаˈхв’ім*) і Юхим (*йу|хі’м*). Варто додати, що в говірці функціонують етимологічні форми *маˈн’істи* ‘намисто’, подекуди *м’адᵊ’ˈв’ед’* ‘ведмідь’.

Маємо два приклади гаплології, тобто усунення одного з двох однакових складів: *напаˈлам* < *напапаˈлам* ‘напополам’, “навпіл’, набаˈрот < *наабаˈрот* ‘навпаки’.

Висновки. Стаття ілюструє численність комбінаторних змін у групах приголосних і голосних і їх різноманітні модифікації у вигляді асиміляції, дисиміляції, аферези, діерези, епентези, гаплології в сіверській говірці. Найчастотнішими серед фонетичних взаємодій у мовленнєвому потоці є різні види асиміляції й афереза. Проаналізований матеріал засвідчує, що фонетичні процеси, притаманні сіверській говірці, збагачують її лексичний склад і за своєю природою й особливостями реалізації відповідають тенденціям розвитку північноукраїнських діалектів загалом і східнополіського мовного ареалу зокрема.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні й описі лексико-граматичних особливостей сіверської говірки з метою уточнення її місця в складі східнополіських говорів української мови.

ЛІТЕРАТУРА

Видайчук Т.Л. Фонетичні особливості східнополіського говору північного наріччя української мови (на матеріалі етнографічної спадщини Бориса Грінченка) *Studia Philologica*. 2017. Вип. 8. С. 11–16.

Громик Ю.В. Комбінаторні звукові зміни в Поліській говірці села Липне: метатеза, протеза, афереза, синкопа, апокопа, епентеза. *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 2. С. 67–76.

Дзендзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ужгород, 1965. Ч. 1 : Фонетика. 126 с.

Іщенко О. Дифтонги в північноукраїнських діалектах (за даними інтонографування). *Волинь-Житомирщина* : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. 2010. № 22. С. 89–100.

Коломиец В.Т. Значение данных сравнительно-исторической фонетики для исследования славянского этногенеза. *Слов’янське мовознавство :* доповіді IX Міжнародного з’їзду славістів. Київ : Наукова думка, 1983. С. 70–86.

Кумеда О. Риси східнополіського вокалізму в мові першодруків творів П.О. Куліша. *Мовознавчий вісник :* збірник наукових праць. 2012. Вип. 14–15. С. 22–27.

Юсікова О. Зі спостережень над системою голосних фонем у поліських говірках. *Волинь-Житомирщина :* історико-філологічний збірник з регіональних проблем. 2010. № 22. С. 310–316.

Яворський А.Ю. Східнополіська говірка в романі Володимира Дрозда «Листя землі»: фонетичний рівень. *Лінгвостилістичні студії*. 2017. Вип. 7. С. 186–190.

REFERENCES

Vydajchuk, T. L. (2017). Fonetychni osoblyvosti skhidnopolis'koho hovoru pivnichnoho narichchia ukrains'koi movy (na materiali etnohrafichnoi spadschyny Borysa Hrinchenka [Phonetic features of the Eastern Polissian dialect of Ukrainian (on the basis of Borys Grinchenko’s folkloristic records)]. *Studia Philologica* (Issue 8), (pp. 11–16) [in Ukrainian].

Hromyk, Yu. (2014). Kombinatorni zvukovi zminy v Polis'kij hovirtsi sela Lypne: metateza, proteza, afereza, synkopa, apokopa, epenteza [Combinatorial sound changes in the Polissya dialect of the village of Lipne: metathesis, prosthesis, apheresis, syncope, apocopy, epentesis]. I*Typolohiia ta funktsii movnykh odynyts': nauk. zhurn – Typology and functions of language units: science magazine, 2*, pp. 67–76. Lutsk : Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].

Dzendzelivs'kyj, J. O. (1965). *Konspekt lektsij z kursu ukrains'koi dialektolohii. Ch. 1. Fonetyka [Synopsis of lectures on the course of Ukrainian dialectology. Part 1. Phonetics]*. Uzhhorod [in Ukrainian].

Ischenko, O. (2010). Dyftonhy v pivnichnoukrains'kykh dialektakh (za danymy intonohrafuvannia) [Diphthongs in North Ukrainian dialects (according to intonography)]. *Volyn'-Zhytomyrschyna. Istoryko-filolohichnyj zbirnyk z rehional'nykh problem – Volyn-Zhytomyr region. Historical and philological collection on regional issues, 22*, pp. 89 –100 [in Ukrainian].

Kolomyets, V. T. (1983). Znacheniie dannykh sravnitelno-istoricheskoi fonetiki dlia issledovaniia slavianskogo etnogeneza [The Significance of the Data from Comparative-Historical Phonetics for the Study of Slavic Ethnogenesis]. *Slovianske movoznavstvo. Vosmyi mizhnarodnyi zizd slavistiv : dopovidi – Slavic Linguistics. Eighth International Congress of Slavic: Reports* (pp. 70–86). Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

Kumeda, O. (2012). Rysy skhidnopolis'koho vokalizmu v movi pershodrukiv tvoriv P. O. Kulisha [Features of East Polissya vocalism in the language of first editions of works by P.A. Kulish]. *Movoznavchyj visnyk. Zbirnyk naukovykh prats' – Linguistic Bulletin. Collection of scientific works* (Issue 14–15), (pp. 22–27) [in Ukrainian].

Yusikova, O. (2010). Zi sposterezhen' nad systemoiu holosnykh fonem u polis'kykh hovirkakh [From observations on the system of vowel phonemes in Polissya dialects]. *Volyn'-Zhytomyrschyna. Istoryko-filolohichnyj zbirnyk z rehional'nykh problem – Volyn-Zhytomyr region. Historical and philological collection on regional issues, 22*, 310–316 [in Ukrainian].

Yavors'kyj, A. (2017). Skhidnopolis'ka hovirka v romani Volodymyra Drozda «Lystia zemli»: fonetychnyj riven' [Eastern Polissian Patois in the Novel «Leaves of the Earth» by Volodymyr Drozd: Phonetic Aspect]. *Linhvostylistychni studii – Linguistic and stylistic studies* (Issue 7), (pp. 186–190) [in Ukrainian].

UDC 159.9.07

KAPRANOV Yan *– Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor at Korunets Department of English Philology and Translation, Kyiv National Linguistic University, 73, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 06150, Ukraine (skinner@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2915-038X

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.11

To cite this article: Kapranov, Ya. (2021). Kontseptsiia zhyttiezdatnosti vs. rezylentnosti u konteksti psykholinhvistychnoi triady "resurs – potentsial – vitalnist" [Viability concept as manifestation form of activity and adaptability of systems in context of philosophical triad "resource – potential – vitality"]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47*, 82–92. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.11 [in English].

VIABILITY VS. RESILIENCE CONCEPT IN CONTEXT OF PSYCHOLINGUISTIC TRIAD "RESOURCE – POTENTIAL – VITALITY"

Summary. *The article has an attempt to describe viability vs. resilience concept as manifestation form of activity and adaptability of systems in context of psycholinguistic triad "resource – potential – vitality".*

First, the definition of "viability" has been given: "the ability to retain important personality traits for a long time, but in the short term – less important, but more relevant here and now; combination of system stability and its adaptability, self-identity and conformity, usefulness, suitability, optimality and suboptimality" (according to E. Rylska).

Second, the philosophical triad "resource – potential – vitality" has been characterized: a) resource(s) include everything that can be used by a person for effective existence and maintaining the quality of life; b) potential is the means that are available, as well as the means that can be mobilized, used to achieve a certain goal, to solve a problem; c) the vitality category is associated with flexibility, resilience, the ability to take any necessary form.

Third, the key properties of viability have been fixed: a) resilience to life is the structure of attitudes and strategies that facilitate the process of transforming stressful circumstances from potentially destructive to growth opportunities (S. Maddi); b) resilience as the ability to recover from stressful situations, the ability to regenerate, to post-traumatic growth; c) sense of coherence (A. Antonovsky) is "a person's ability to coherently, cognitively and emotionally, perceive what is happening as controlled by him" (T. Ivanova); d) optimism as a positive personality trait associated with success, joy, well-being and satisfaction; e) self-efficacy is a cognitive assessment of one's own ability to perform effectively and cope with difficult situations (A. Bandura); f) tolerance to uncertainty is a neutral or positive attitude of a subject to uncertain situations (unfamiliar, complex, changeable, ambiguous; g) control of one's behaviour is considered a personal characteristic that predicts the success of an activity and well-being, including in the long term.

Key words: *viability, activity and adaptability of systems, philosophical triad, resource, potential, vitality.*

КАПРАНОВ Ян *– доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської філології і перекладу імені професора І. В. Корунця, Київський національний лінгвістичний університет, вул. Велика Васильківська, 73, Київ, 06150, Україна (skinner@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2915-038X

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.11

Бібліографічний опис статті: Капранов, Я. (2021). Концепція життєздатності vs. резилентності в контексті психолінгвістичної тріади «ресурс – потенціал – вітальність». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 82–92, doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.11

© Kapranov Yan, 2021

КОНЦЕПЦІЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ VS. РЕЗИЛЕНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОЇ ТРІАДИ «РЕСУРС – ПОТЕНЦІАЛ – ВІТАЛЬНІСТЬ»

Анотація. *У статті описано концепцію життєздатності й резилентності як форми прояву активності та адаптивності систем у контексті філософської тріади «ресурс – потенціал – вітальність».*

По-перше, надано визначення поняття «життєздатність» як здатності впродовж тривалого часу зберігати важливі властивості особистості, а в короткостроковій перспективі – менш важливі, проте більш актуальні тут і зараз; поєднання стійкості системи та її адаптивності, самоідентичності й відповідності, корисності, придатності, оптимальності та неоптимальності (за Е. Рильською).

По-друге, охарактеризовано філософську тріаду «ресурс – потенціал – вітальність», де: а) ресурс(-и) – це допоміжні засоби, до яких належить усе, що може бути задіяне людиною для ефективного існування й підтримки якості життя; б) потенціал – це наявні засоби, а також засоби, які можуть бути мобілізовані, використані для досягнення певної мети чи вирішення певного завдання; в) категорія вітальності асоціюється з гнучкістю, пружністю, здатністю прийняти будь-яку необхідну форму.

По-третє, зафіксовано ключові ознаки життєздатності, зокрема: а) життєстійкість – структуру установок і стратегій, які полегшують процес перетворення стресогенних обставин із потенційно руйнівних на можливості для зростання (S. Maddi); б) резилентність – здатність відновлюватися після стресових ситуацій, здатність до регенерації, посттравматичного зростання; в) почуття зв'язності (A. Antonovsky) – «здатність людини узгоджено, когнітивно й емоційно сприймати те, що відбувається як контрольоване нею» (Т. Іванова); г) оптимізм – позитивну особистісну рису, пов'язану з успіхом, радістю, благополуччям і задоволеністю; д) самоефективність – когнітивну оцінку власної здатності до ефективної діяльності та оволодіння важкими ситуаціями (A. Bandura); е) толерантність до невизначеності – нейтральне або позитивне ставлення суб'єкта до невизначених ситуацій (незнайомих, складних, мінливих, неоднозначних); ж) контроль власної поведінки – таку особистісну характеристику, що забезпечує успішність діяльності та благополуччя, зокрема, у довгостроковій перспективі.

Ключові слова: *життєздатність, активність та адаптивність системи, філософська тріада, ресурс, потенціал, вітальність.*

Problem statement. In the era of continuous globalization modern society in general and every person in particular are in constant adaptation to economic, cultural, political, social changes, events, situations, etc., which have a negative impact on his/her life in general and emotional, moral, mental, psychological and physical health in particular. In other words, all members of society are trying to achieve *harmony of the viability concept*, i. e. they are looking for ways to overcome problems of various kinds in order to preserve well-being, internal balance, etc.

An important role in solving these and other problems belongs to psychology, because, according to L. Antsyferova, "it is the work of psychologists to identify constructive, unconstructive and self-generating strategies in dramatic living conditions that has led to the identification of personal characteristics that either contribute, or prevent the individual from coping with a situation that poses a threat to human values: life, health, self-esteem, the content of existence" (Анцыферова, 1994, p. 4). At the same time, some scholars (Ye. Rylskaya et al.) are convinced that the answers to these and other disputable and problematic questions must be sought in philosophy.

Today it is proved that ***viability as a form of activity and adaptability of systems*** is a broad concept in scientific knowledge, which includes *invulnerability* (A. Antony, N. Garmezy, D. Lasley, P. Hill, D. Clarke), *hardiness* (K. Allred, T. Smith, R. Brooks, D. Evan, J. Pellizzari, B. Culbert, M. Metzen, E. Florian, M. Mikulincer, O. Taubman, D. Koshaba, S. Maddi, S. Kobasa), *resistance* (C. Carver, J. Ionesky), *resilience* (M. Bernard, D. Hellerstein, J. Kidd, A. Masten, J. Powell, M. McCubbin, H. McCubbin, M. Neenan, F. Norris, J. Richman, M. Fraser, M. Ungar, E. Werner), *self-efficiency* (A. Bandura), *sense of coherence* (A. Antonovsky, M. Bergstein, M. England, B. Artinian, Z. Dilani, J. Golembiewski,

A. Weizman), *subjective vitality* (R. DeCharms, R. Ryan, E. Deci), *thriving* (V. O'Leary, J. Iscovics, M. Seligman).

The aim of the article is to present the viability vs. resilience concept as a manifestation form of activity and adaptability of systems in the context of psycholinguistic triad "resource – potential – vitality".

The following objectives of the article are to be solved: 1) to interpret the "viability" concept as a philosophical category; 2) to consider the "viability" concept in the context of psycholinguistic triad "resource – potential – vitality"; 3) to name the key viability properties.

"Viability" concept as psycholinguistic category. Ye. Rylskaya interprets the "viability" concept, referring to O. Razumovsky (Разумовский, Хазов 1998), who understands it as "the ability to retain important personality traits for a long time, but in the short term – less important, but more relevant here and now; combination of system stability and its adaptability, self-identity and conformity, usefulness, suitability, optimality and suboptimality" (Рыльская, 2013, p. 3–7).

From the linguistic standpoint of view "viability" is a complex lexical unit which contains two components – "life" and "ability", which was also mentioned by Ye. Rylskaya (Рыльская, 2013).

According to A. Bergson, the French philosopher, ***life*** is considered as "the experience of their own existence, but to exist means to change constantly, to feel constantly changing" (Бергсон, http://www.philosophy.ru/library/berg/5.html). It actualizes one more concept that is "change", which is a qualitative process to improvement and development of life. F. Bergson is convinced that the cause of any change is "a life impulse or a life principle that has a certain energy, which <…> is directed in different directions. <…> The scholar gives an example to prove his position: he compares the life impulse with a rocket fired from fireworks. At a certain point in time it explodes and it is divided into parts that symbolize the various beginnings of life: if some of them (symbols of the material world) cool down faster, others (symbols of the spiritual world) continue to burn" (Бергсон, http://www.philosophy.ru/library/berg/5.html).

Let us also recall the opinion of A. Bodalev, who notes that life is a struggle: "if we leave alone the class struggle and clashes on national grounds, then life is a struggle of man for himself with external circumstances, for the realization of his vocation, not only material, but also the spiritual well-being of your loved ones, for justice and respect for man" (Бодалев, 2008, p. 6). In order to solve life's problems related to change, a person needs to go through the process of coping with the trials that life dictates, which will help to achieve a positive result.

From a philosophical point of view, ***ability*** is interpreted as "any ability, strength or talent of a person to act or suffer. <…> The topic of ability is represented in two sections of philosophy: anthropology – in the analysis of the subsequently changing nature or essence of a man; ethics – when the reasoning about what is the duty of a man is associated with the question of his ability to implement the proposed action" (Ивин et al., 2004). Due to the fact that the ability can be innate or acquired, hidden or active (Ивин et al., 2004), a person constantly develops these skills to solve life's problems. Aristotle spoke of ability as a potential opportunity to acquire general principles of knowledge for relevant skills. That is why the ability is often defined as potential personality traits that are actualized under certain circumstances (Ивин et al., 2004).

The viability of both society and the individual is manifested in their dynamic stability of development in the environment, the ability of the subject to ensure his/her survival through self-improvement, the ability to exist, reproduce and develop within the framework of sustainable development of society.

"Viability" in context of psycholinguistic triad "resource – potential – vitality". The "viability" concept is considered through the prism of the both philosophical and philological triad "resource – potential – vitality" (see the works of Ye. Rylskaya (Рыльская, 2013)). Every link of this triad is fully or partially helps to approach the understanding of the mechanisms of viability in general and later up to the psychomental phenomenon of "resilience" in particular.

Ye. Rylskaya suggests considering ***resource*** or ***potential*** for philosophical understanding of the viability concept in a generalized form (Рыльская, 2013, p. 19). It should be noted that the definitions for the two concepts are not traced in lexicographic psychological, phil-

osophical sources (dictionaries and reference books): they are either absent altogether or they are represented in the context of other concepts. We find a general understanding of them in lexicographic explanatory sources: **resource** is 1) a source of supply or support: an available means, a natural source of wealth or revenue, a natural feature or phenomenon that enhances the quality of human life, computable wealth, a source of information or expertise; 2) something to which one has recourse in difficulty; 3) a possibility of relief or recovery; 4) a means of spending one's leisure time; 5) an ability to meet and handle a situation (Meriam-Webster Dictionary Online, https://www.merriam-webster.com/dictionary/resource); **potential** is 1) something that can develop or become actual; 2) any of various functions from which the intensity or the velocity at any point in a field may be readily calculated, the work required to move a unit positive charge from a reference point (as at infinity) to a point in question (Meriam-Webster Dictionary Online, https://www.merriam-webster.com/dictionary/potential). Almost all interpretations include human mental activity.

In a broad sense *resources* (from French *ressource* "an auxiliary means") include everything that can be used by a person for effective existence and maintaining the quality of life (Hobfoll, Vaux, 1993, p. 685–705). Resources are understood as property, material objects, stocks, opportunities, money, social ties, abilities that an individual, a group or a community possesses. V. Tolochek considers resources not as "objects" and "subjects", but as processes of actualization of external and internal conditions, contributing to the involvement of new components in the activity of the subject, establishing links between new and old components and leading to the generation of new structures and states (Толочек, 2015).

According to T. Ivanova, an important role is the systemic organization and dynamic interaction of resources: firstly, if we talk about the systemic organization, then different kinds of resources do not exist separately from each other, but represent a system that is a common resource reserve, which is constantly replenished, accumulated or depleted; secondly, together with dynamic interaction, a person is able to save, use, acquire, exchange, lose resources in the process of life (Иванова, 2016, p. 14). The scholar also suggests the metaphor of "resource rotation" as an analogy with the circulation of natural resources proposed by S. Hobfoll.

In this context *the resource approach* (J. Brown, E. Poulton, M. Posner, S. Boies) is also updated. According to it the "human system" has a number of opportunities to convert energy and information, which are called resources that determine the resource and contribute to its efficiency (Бодров, 2006). The emphasis here is on the fact that there is a set of key resources that manage and direct the general fund of resources, but the process of their allocation explains the fact that some people manage to stay healthy and successfully adapt despite different life circumstances (Логинова, 2009, p. 21). S. Mykytyuk notes that *the resource approach* is aimed at taking into account the continuous changes in the properties and abilities of the subject, which in combination with natural inclinations, talents, constitute the resources of the individual. In this approach, human development is determined by the development of its abilities (according to S. Rubinstein), which are formed as a result of assimilation of the products of human activity and in the process of creating them by man (Микитюк, 2010, p. 84).

In general, the concept of **"potential"** is the means that are available, as well as the means that can be mobilized, used to achieve a certain goal, to solve a problem. For example, the potential is military, vital, economic, etc. (Мещеряков, Зинченко et al., 2003).

We make sure that *the resource* and *potential* reflect the hidden knowledge, capabilities, strength of man, which only complement the viability category and actualize the inner capabilities of man, the body's resources, i.e. the reserves of the psyche.

Another concept that should be placed next to *viability* is the *philosophical problem of vitality*, which in recent decades, according to Ye. Rylskaya, has become the subject of special studies, conferences and symposia (Рыльская, 2013, p. 20).

In philosophical interpretations, **the vitality category** is associated with *flexibility, resilience, the ability to take any necessary form*, such as creativity, adaptability of people to a particular social order and/or the ability to resist it (Рыль-

ская, 2013, p. 20). The positions of many scholars coincide in the interpretation of the general understanding of vitality, which is qualified as the ability to "participate in progress", modernization, civilization, as the ability to resist barbarism, and considering, for example, the problem of social vitality, A. Kara-Murza interprets it from classical positions of philosophy, within the dilemma of "civilization – barbarism" (Кара-Мурза, 1995). In this context, the "vitality" concept is actualized as the "survival" of society in general and a particular person in particular, i. e., according to Ye. Rylskaya, those qualities that determine the ability "to stay on the edge of the abyss" (Рыльская, 2013, p. 20).

Considering the "vitality" concept as "survival" one Ye. Rylskaya (Рыльская, 2013) also mentions the position of A. Akhiyezer, who distinguishes between two aspects of vitality: "1) survival and 2) viability. Survival as a statement that there is a certain process coinciding with life ("real life"), is the life of the individual, the life of society, the life of the community. Survival corresponds to the inertia of life; it comes down to the fact that the subject survives due to what exists. <…>. In this case, the life of any person is determined by the ability to overcome the limitations of existing experience, to constantly transform and enrich it. To characterize such a phenomenon, the "viability" category seems more adequate, i.e. as an opportunity to ensure survival through self-improvement" (Ахиезер, 1996, p. 58, 59).

In philosophy, attempts are also made to determine the specific determinants of human vitality, which include, for example, a certain ratio of selfish and altruistic in human behaviour. R. Dawkins, characterizing this relationship from the standpoint of the theory of classical evolution, wrote that general happiness is impossible without careful control of selfishness: "The common good – perhaps the greatest altruistic system ever known to the animal world. However, any altruistic system is internally unstable, because it is not protected from abuse by selfish individuals who are ready to exploit it" (Докинз, 1993, p. 819).

Key viability properties. The designated triad "resource – potential – vitality" convinced that "vitality" as a phenomenon of scientific knowledge requires the obligatory involvement of a person as an individual, because it is he/she who will help to show how psychological well-being is maintained and successfully coped with stress and overcoming difficult life situations. To do this, it is necessary to turn to the main components of vitality, suggested by T. Ivanova (Иванова, 2016).

In the context of coping with stresses and overcoming difficult life situations, S. Maddi and S. Kobasa (Maddi, Kobasa, 1984) developed a construct of **resilience to life** as a common life disposition, which is a system of beliefs about oneself, about the world, about relations with the world (see also: Maddi, 2006; Леонтьев, Рассказова, 2006). According to F.A. Cowdrey, S.L. Walters, S. Maddi, **resilience to life** is a structure of attitudes and strategies that facilitate the process of transforming stressful circumstances from potentially destructive into opportunities for growth (Cowdrey et al., 2013). According to S. Maddi, the basic concept that underlies the resilience to life concept is the "existential courage" or "courage to be" concepts introduced by P. Tillich, the existential philosopher (Cowdrey et al., 2013). The scholar defines the structure of vitality, which includes three components: involvement, control and acceptance of the challenge.

The origins of the idea of variability and unpredictability of life events, the need to endure and live life situations of various kinds, accepting variability as a given and as a stimulus for further development are found in the works of Heraclitus, the ancient Greek philosopher. One of the main postulates of it is the struggle of opposites. He proclaims "war", i. e. the struggle the father and mother of everything (Причепій et al., 2001, p. 61). The philosophers of *Stoicism* (Zeno, Diogenes, Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius) substantiated the rational nature of man and the need for a stoic attitude to life events. They emphasized the importance of man (the idea of self-worth), the importance of approaching a virtuous life practical "wisdom" or "strength of spirit" (Ивин et al., 2004) and its individual choice, called for courage to endure the blows of fate (Причепій et al., 2001, p. 71).

The works of philosophers and theologians of the Middle Ages also raise the idea of free choice and the courage to make choices, in particular Aquinas, the prominent Italian theologian, emphasized the ability to know and the ability to make free choice, free from external

factors of will as basic human virtues (cit. in: Тиллих, 1995).

The origins of the phenomenon viability are directly connected with later ideas, in particular in the context of *the philosophy of existentialism* (K. Jaspers, M. Heidegger, M. Buber, J.-P. Sartre, A. Camus, W. Frankl, M. Berdyaev, etc.). This direction in philosophy emphasizes the individuality and uniqueness of the person in its inseparability with the world, man is seen in the process of becoming as experiencing anxiety, conflict, alienation from himself, but taking responsibility for his own life, accepting the challenge, he is able to become by itself, free from any prejudice. It is necessary to recall the teachings of P. Tillich, the existentialist philosopher, who in developing the vitality concept gradually reveals the essence of the courage concept, analysing it from the standpoint of various philosophical schools and trends. The author argues that virtually all metaphysical concepts that have been developed throughout the history of human thought, are based on "overcoming something that, at least potentially, threatens a person or denies him" (Тиллих, 1995). The author adds that courage is self-affirmation "contrary", but courage to be oneself is self-affirmation of the Self as oneself (Тиллих, 1995).

Resilience to life includes three basic beliefs, reflecting involvement in the life process that is characterized by the presence of connections with the world and a low level of alienation, an internal locus of control (control) and acceptance of the "challenges" of life (risk taking). It allows us to positively assess those situations with faced by a person (for example, to find benefits in difficult life situations and opportunities to overcome difficulties) (Иванова, 2016: 19).

A similar construct, which is often viewed as a synonym for resilience to life, is **resilience** as the ability to recover from stressful situations, the ability to regenerate, to post-traumatic growth (Masten, 2001; Richardson, 2002). Although the terms are used as synonyms, however, they have a difference in their internal content, which T. Ivanova explains in the following way: "unlike resilience to life, resilience is not a personal disposition (trait), but a state characterized by the ability to correctly allocate and use resources in difficult situations that contribute to the maintenance of psychological well-being" (Иванова, 2016, p. 20). The scholar clarifies that "in the context of successfully coping with stress, ***resilience to life*** is seen as a resource that helps to maintain the existing level of functioning, but ***resilience*** is more associated with the ability to rise above the previous level of functioning, with post-traumatic growth" (Иванова, 2016, p. 20).

Another difference, which T. Ivanova mentions, concerns the peculiarities of their development: "if the resilience concept was originally proposed to designate a specific group of beliefs that contribute to coping with stress (i. e., they represent a necessary, but perhaps not sufficient list of), then the resilience concept was used to denote any features that contribute to overcoming stress, which led to a less clear structure, but a greater breadth of the construct" (Иванова, 2016, p. 20).

The next concept, which was proposed by A. Antonovsky, is the **sense of coherence** (Antonovsky, 1987). T. Ivanova understands it as "the ability of a person to perceive what is happening in a coordinated, cognitive and emotional way, as being controlled by him" (Иванова, 2016, p. 20). This terminological concept includes three components: 1) *comprehensibility* is the degree of a person's perception of information coming to him/her as ordered, clear and structured or, conversely, alarming, chaotic, unpredictable, which contributes to the perception of a stressful event not as accidental, but as a link in the chain of life events; 2) *controllability* characterizes the measure of an individual's perception of his own resources as sufficient to adequately respond to the requirements of the environment; 3) *meaningfulness* is determined by what meaning is given to the current situation, how much the individual evaluates the problems and requirements represented to him/her as deserving energy costs (Иванова, 2016, p. 20).

Research shows that a high sense of connectedness demonstrates both physical health and psychological well-being. According to A. Antonovsky, there are three possible ways that feelings of connectedness can affect health (Antonovsky, 1987). First, a sense of connectedness can lead to physiological changes in the body, i. e. the normalization of the endocrine and immune systems (its effect is inversely the physiological effect of stress). Second, people with a high sense of connectedness tend to avoid

risk-taking behaviours and practice health-promoting and health-promoting behaviours. Third, the sense of connectedness affects the cognitive assessment of the events that are taking place: they are perceived as less threatening and more controllable. Feelings of connectedness are negatively correlated with anxiety, depression and the level of perceived stress, burnout and neuroticism, and positively – with various indicators of mental and somatic health (Осин, 2007).

The fourth concept is **optimism**. It is understood as a positive personality trait associated with success, joy, well-being and satisfaction. Today, two concepts of optimism are traced, in which optimism has different meanings and different functions (Гордеева, 2011). In the concept of dispositional optimism, C. Carver and M. Scheier view optimism as a positive attitude towards the future (Carver, Scheier, 2002). Such an attitude promotes the activity and effective activity of the subject, it is also one of the most important translators of coping with the stresses caused by chronic diseases (Carver, Gaines, 1987). However, if optimism is too high, a positive reassessment of the future can also have negative consequences: illusory expectations may not be justified, but a person may expose himself/herself to unjustified risks.

An alternative approach to understanding the nature of optimism is proposed by M. Seligman, C. Peterson, N. Kaslow, R. Tanenbaum, L. Alloy, L. Abramson, who considers optimism as an attributive style. The optimistic attributive style is associated with the explanation of positive events through a reference to causes that are stable in time, referring to all spheres of life and related to the subject himself, and negative events, on the contrary, through a reference to temporary, private and external reasons. Studies by M. Seligman et al. show that success in various types of activities is more often associated with an optimistic attributive style, which acts as a resource for maintaining motivation, and only in certain types of activities (for example, jurisprudence) the pessimistic attributive style is productive (Seligman et al., 1984).

Self-esteem as a characteristic of self-attitude that expresses a person's attitude towards oneself (positive or negative), is also an important resource (Baumeister, 2003). In contrast to the understanding of self-esteem in psychology (Бодалев, 2008), some studies use a narrower construct of "self-esteem", reflecting a special type of self-attitude, i. e. a sense of the value of one's personality and the need for other people. The self-esteem concept rather corresponds to the term "self-worth" (in the sense of the perception of one's own personality as a value that other people need), in contrast to the broader concept of self-evaluation. However, not all scholars agree on the overall positive connotation of this construct. For example, there has been a direct link between high self-worth and narcissism. There is also an opinion that it is a high sense of self-worth that is a prerequisite for the development of. In general, these data are consistent with the results of a study of self-awareness in borderline personality disorders in pathopsychology (Соколова, 1989). Thus, as in the case of optimism, the resource role of self-esteem is determined by its level.

A. Bandura developed **the self-efficacy construct** (Bandura, 1977). It is more a cognitive assessment of one's own ability to function effectively and cope with difficult situations, as opposed to resilience as a personal disposition, resilience as a state and optimism as an attitude. According to scholar, confidence in one's own effectiveness predicts not only the success of an activity, but also psychological well-being and physical health.

Tolerance to uncertainty is a neutral or positive attitude of the subject to uncertain situations (unfamiliar, complex, changeable, ambiguous). In early studies, it was considered as a personality characteristic associated with early exit from the solution of the problem, resistance to changing unstable stimuli, and a "black-and-white" view of the world. Modern operationalizations of tolerance to uncertainty (Корнилова, Чумакова, 2014) regard it as a stable personal disposition. Several studies have shown links between tolerance to uncertainty and psychological well-being and job satisfaction; individuals with low tolerance to uncertainty level are more susceptible to stress, risk aversion and more sensitive to negative feedback from colleagues.

The ability to control one's behaviour is considered a personality trait that predicts performance and well-being, including in the long term. As a result of the experiment, it was shown that children with a higher level of self-control

and able to postpone pleasure for the sake of subsequent reward after a certain time are more prosperous in the future, have higher incomes and achieve success in their careers (Hagger et al., 2010).

Conclusions. In conclusion, it should be stated that the "viability" concept as "the ability to retain important personality traits for a long time, but in the short term – less important, but more relevant here and now; combination of system stability and its adaptability, self-identity and conformity, usefulness, suitability, optimality and suboptimality" (according to Ye. Rylskaya (Рыльская, 2013)) can be described from the standpoint of three components:

1) interpretation of two components: a) life, which is "the experience of their own existence, but to exist means to change constantly, to feel constantly changing"; b) ability is "any ability, strength or talent of a person to act or suffer";

2) a description of the philosophical triad "resource – potential – vitality", where a) resource(s) include everything that can be used by a person for effective existence and maintaining the quality of life; b) "potential" is the means that are available, as well as the means that can be mobilized, used to achieve a certain goal, to solve a problem; c) the vitality category is associated with flexibility, resilience, the ability to take any necessary form, such as creativity, adaptability of people to a particular social order and/or the ability to resist it, i. e. the ability to "participate in progress", modernization, civilization, as the ability to resist barbarism;

3) fixation of key properties of viability, among which: a) viability is the structure of attitudes and strategies that facilitate the process of transforming stressful circumstances from potentially destructive to growth opportunities (S. Maddi); b) resilience as the ability to recover from stressful situations, the ability to regenerate, to post-traumatic growth; c) sense of coherence (A. Antonovsky) is "a person's ability to coherently, cognitively and emotionally, perceive what is happening as controlled by him" (T. Ivanova); d) optimism as a positive personality trait associated with success, joy, well-being and satisfaction; e) self-efficacy is a cognitive assessment of one's own ability to perform effectively and cope with difficult situations, in contrast to resilience as a personal disposition, resilience as a state and optimism as an attitude (A. Bandura); f) tolerance to uncertainty is a neutral or positive attitude of a subject to uncertain situations (unfamiliar, complex, changeable, ambiguous; g) control of one's behaviour is considered a personal characteristic that predicts the success of an activity and well-being, including in the long term.

BIBLIOGRAPHY

Анцыферова Л. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование и психологическая защита. *Психологический журнал*. 1994. Т. 1. № 1. С. 3–9.

Ахиезер А. Жизнеспособность российского общества. *Общественные науки и современность*. 1996. № 6. С. 58–66.

Бергсон А. Творческая эволюция. URL: http://www.philosophy.ru/library/berg/5.html.

Бодалев А. Быть борцом – значит быть человеком. *Педагогика*. 2008. № 3. С. 3–6.

Бодров В. Психологический стресс: развитие и преодоление. Москва : ПЕР СЭ, 2006. 528 с.

Большой психологический словарь / под ред. Б. Мещерякова, В. Зинченко. Санкт-Петербург, 2003. 672 с.

Гордеева Т. Самоэффективность как составляющая личностного потенциала. *Личностный потенциал: структура и диагностика* / под редакцией Д. Леонтьева. Москва : Смысл, 2011. С. 241–266.

Гордеева Т., Осин Е., Шевяхова В. Диагностика оптимизма как стиля объяснения успехов и неудач: опросник СТОУН. Москва : Смысл, 2009. 152 с.

Докинз Р. Эгоистичный ген. Москва : Наука, 1993. 318 с.

Иванова Т. Функциональная роль личностных ресурсов в обеспечении психологического благополучия : дисс. … канд. психол. наук : 19.00.01. Москва, 2016. 206 с.

Кара-Мурза А. «Новое варварство» как проблема российской цивилизации. Москва : ИФРАН, 1995. 212 с.

Корнилова Т., Чумакова М. Шкалы толерантности и интолерантности к неопределенности в модификации опросника С. Баднера. *Экспериментальная психология*. 2014. № 1. С. 92–110.

Леонтьев Д., Рассказова Е. Тест жизнестойкости. Москва : Смысл, 2006. 63 с.

Логинова М. Жизнестойкость как внутренний ключевой ресурс личности. *Вестник Московского университета МВД России*. 2009. № 6. С. 19–22.

Микитюк С. Витоки наукових основ ресурсного підходу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 2. С. 83–88.

Осин Е. Чувство связности как показатель психологического здоровья и его диагностика. *Психологическая диагностика*. 2007. № 3. С. 22–40.

Разумовский О., Хазов М. Проблема жизнеспособности систем. *Гуманитарные науки в Сибири*. 1998. № 1. С. 3–7.

Рыльская Е. Психологическая концепция жизнеспособности человека : монография. Челябинск : Полиграф-Мастер, 2013. 336 с.

Соколова Е. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. Москва : МГУ, 1989. 216 с.

Тиллих П. Мужество быть / пер. Т. Вевюрко. *Тиллих П. Избранное*. Москва : Юрист, 1995. С. 7–131.

Толочек В. Стили деятельности: ресурсный подход. Москва : Институт психологии РАН, 2015. 365 с.

Философия : учебник / отв. ред. : В. Губин, Т. Сидорина, В. Филатов. 2-е изд., перераб и доп. Москва : ТОН – Остожье, 2001. 704 с.

Философия: энциклопедический словарь / под ред. А. Ивина. Москва : Гардарики, 2004. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1149/СПОСОБНОСТЬ.

Філософія : посібник для студентів вищих навчальних закладів / Є. Причепій, А. Черній, В. Гвоздецький, Л. Чекаль. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 576 с.

Antonovsky A. Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well. San Francisco : Jossey-Bass, 1987. 238 p.

Attributional style and depressive symptoms among children / M. Seligman, C. Peterson, N. Kaslow, R. Tanenbaum, L. Alloy, L. Abramson. *Journal of Abnormal Psychology*. 1984. Vol. 93. P. 235–238.

Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change. *Psychological Review*. 1977. Vol. 84. P. 191–215.

Baumeister R. Ego depletion and self-regulation failure: A resource model Self Control. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*. 2003. Vol. 27. № 2. P. 281–284.

Carver C., Gaines J. Optimism, pessimism, and postpartum depression. *Cognitive Therapy and Research*. 1987. Vol. 11. P. 449–462.

Carver C., Scheier M. Optimism. *Handbook of Positive Psychology* / ed. by C. Snyder, S. Lopez. Oxford : Oxford University Press, 2002. P. 221–244.

Cowdrey F., Walters S., Maddi S. Hardiness, Turning Stressful Circumstances into Resilient Growth. *Applied Research Quality Life*. 2013. Vol. 8. P. 265–267. URL: https://doi.org/10.1007/s11482-013-9230-1.

Ego Depletion and the Strength Model of Self-Control: A Meta-Analysis / M. Hagger, C. Wood, C. Stiff, N. Chatzisarantis. *Psychological Bulletin*. 2010. Vol. 136. № 4. P. 495–525.

Hobfoll S., Vaux A. Social support: social recourses and social context. *Handbook of stress: theoretical and clinical aspects* / ed. by L. Goldberger, S. Breznitz. New York, 1993. P. 685–705.

Maddi S. Hardiness: the courage to grow from stresses. *Journal of Positive Psychology*. 2006. Vol. 1. № 3. P. 160–168.

Maddi S., Kobasa S. The hardy executive: health under stress. Homewood, IL : Dow Jones-Irwin, 1984. 168 p.

Masten A. Ordinary magic: resilience processes in development. *American Psychologist*. 2001. Vol. 56. № 3. P. 227–238.

Potential. *Meriam-Webster Dictionary Online*. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/potential.

Resource. *Meriam-Webster Dictionary Online*. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/resource.

Richardson G. The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*. 2002. Vol. 58. № 3. P. 307–321.

REFERENCES

Antsyferova, L. (1994). Lichnost v trudnykh zhiznennykh usloviyakh: pereosmyslivaniye, preobrazovaniye i psikhologicheskaya zashchita [Personality in difficult living conditions: rethinking, transformation and psychological protection]. *Psikhologicheskiy zhurnal*, vol. 1, no. 1, pp. 3–9 [in Russian].

Akhiyezer, A. (1996). Zhiznesposobnost rossiyskogo obshchestva [The viability of Russian society]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost*, no. 6, pp. 58–66 [in Russian].

Bergson, A. *Tvorcheskaya evolyutsiya [Creative evolution]*. Retrieved from: http://www.philosophy.ru/library/berg/5.html [in Russian].

Bodalev, A. (2008). Byt bortsom – znachit byt chelovekom [To be a fighter means to be a man]. *Pedagogika*, no. 3, pp. 3–6 [in Russian].

Bodrov, V. (2006). *Psikhologicheskiy stress: razvitiye i preodoleniye [Psychological stress: development and overcoming]*. Moscow: PER SE [in Russian].

Meshcheryakov, B., Zinchenko, V. (eds.) (2003). *Bolshoy psikhologicheskiy slovar [Comprehensive psychological dictionary]*. Saint Petersburg [in Russian].

Gordeyeva, T. (2011). Samoeffektivnost kak sostavlyayushchaya lichnostnogo potentsiala [Self-efficacy as a component of personal potential]. *Leontyev D. (ed.) Lichnostnyy potentsial: struktura i diagnostika*. Moscow: Smysl, pp. 241–266 [in Russian].

Gordeyeva, T., Osin, Ye., Shevyakhova, V. (2009). *Diagnostika optimizma kak stilya obyasneniya uspekhov i neudach: oprosnik STOUN [Diagnostics of optimism as a style of explaining successes and failures: STONE questionnaire]*. Moscow: Smysl [in Russian].

Dokinz, R. (1993). *Egoistichnyy gen [The selfish gene]*. Moscow: Nauka [in Russian].

Ivanova, T. (2016). Funktsionalnaya rol lichnostnykh resursov v obespechenii psikhologicheskogo blagopoluchiya [Functional role of personal resources in providing psychological well-being]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

Kara-Murza, A. (1995). *"Novoye varvarstvo" kak problema rossiyskoy tsivilizatsii ["New barbarism" as a problem of Russian civilization]*. Moscow: IFRAN [in Russian].

Kornilova, T., Chumakova, M. (2014). Shkaly tolerantnosti i intolerantnosti k neopredelennosti v modifikatsii oprosnika S. Badnera [Scales of tolerance and intolerance to uncertainty in the modification of S. Badner's questionnaire]. *Eksperimentalnaya psikhologiya*, no. 1, pp. 92–110 [in Russian].

Leontyev, D., Rasskazova, Ye. (2006). *Test zhiznestoykosti [Test of vitality]*. Moscow: Smysl [in Russian].

Loginova, M. (2009). Zhiznestoykost kak vnutrenniy klyuchevoy resurs lichnosti [Resilience to life as an internal key resource of the individual]. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii*, no. 6, pp. 19–22 [in Russian].

Mykytyuk, S. (2010). Vytoky naukovykh osnov resursnoho pidkhodu [Origins of scientific bases of resource approach]. *Pedahohika, psykholohiya ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu*, no. 2, pp. 83–88 [in Ukrainian].

Osin, Ye. (2007). Chuvstvo svyaznosti kak pokazatel psikhologicheskogo zdorovya i yego diagnostika [Feeling connectedness as an indicator of psychological health and its diagnostics]. *Psikhologicheskaya diagnostika*, no. 3, pp. 22–40 [in Russian].

Razumovskiy, O., Khazov, M. (1998). Problema zhiznesposobnosti sistem [The problem of the viability of systems]. *Gumanitarnyye nauki v Sibiri*, no. 1, pp. 3–7 [in Russian].

Rylskaya, Ye. (2013). *Psikhologicheskaya kontseptsiya zhiznesposobnosti cheloveka: monografiya [The psychological concept of human vitality: monograph]*. Chelyabinsk: Poligraf-Master [in Russian].

Sokolova, Ye. (1989). *Samosoznaniye i samootsenka pri anomaliyakh lichnosti [Self-awareness and self-esteem in personality anomalies]*. Moscow: MGU [in Russian].

Tillikh, P. (1995). Muzhestvo byt [The courage to be], transl. by T. Vevyurko. *P. Tillikh (ed.). Izbrannoye*. Moscow: Yurist, pp. 7–131 [in Russian].

Tolochek, V. (2015). *Stili deyatelnosti: resursnyy podkhod [Styles of activity: a resource approach]*. Moscow: Institut psikhologii RAN [in Russian].

Gubin, V., Sidorina, T., Filatov, V. (eds.) (2001). Filosofiya: uchebnik [Philosophy: textbook]. 2nd ed. Moscow: TON – Ostozhye [in Russian].

Ivin, A. (ed.) (2004). *Filosofiya: entsiklopedicheskiy slovar [Philosophy: an encyclopedic dictionary]*. Moscow: Gardariki. Retrieved from: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1149/SPOSOBNOST [in Russian].

Prychepiy, Ye., Cherniy, A., Hvozdetskyy, V., Chekal, L. (2001). *Filosofiya: posibnyk dlya studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Philosophy: a guide for students of higher educational institutions]*. Kyiv: Akademiya [in Ukrainian].

Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass [in English].

Seligman, M., Peterson, C., Kaslow, N., Tanenbaum, R., Alloy, L., Abramson, L. (1984). Attributional style and depressive symptoms among children. *Journal of Abnormal Psychology*, vol. 93, pp. 235–238 [in English].

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change. *Psychological Review*, vol. 84, pp. 191–215 [in English].

Baumeister, R. (2003). Ego depletion and self-regulation failure: A resource model Self Control. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, vol. 27, no. 2, pp. 281–284 [in English].

Carver, C., Gaines, J. (1987). Optimism, pessimism, and postpartum depression. *Cognitive Therapy and Research*, vol. 11, pp. 449–462 [in English].

Carver, C., Scheier, M. (2002). Optimism. *Snyder C., Lopez S. (eds.). Handbook of Positive Psychology*. Oxford: Oxford University Press, pp. 221–244 [in English].

Cowdrey, F., Walters, S., Maddi, S. (2013). Hardiness, Turning Stressful Circumstances into Resilient Growth. *Applied Research Quality Life*, vol. 8, pp. 265–267. Retrieved from: https://doi.org/10.1007/s11482-013-9230-1 [in English].

Hagger, M., Wood, C., Stiff, C., Chatzisarantis, N. (2010). Ego Depletion and the Strength Model of Self-Control: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, vol. 136, no. 4, pp. 495–525 [in English].

Hobfoll, S., Vaux, A. (1993). Social support: social recourses and social context. *Goldberger L., Breznitz S. (eds.). Handbook of stress: theoretical and clinical aspects*. New York, pp. 685–705 [in English].

Maddi, S. (2006). Hardiness: the courage to grow from stresses. *Journal of Positive Psychology*, vol. 1, no. 3, pp. 160–168 [in English].

Maddi, S., Kobasa, S. (1984). *The hardy executive: health under stress*. Homewood, IL: Dow Jones-Irwin [in English].

Masten, A. (2001). Ordinary magic: resilience processes in development. *American Psychologist*, vol. 56, no. 3, pp. 227–238 [in English].

Potential. *Meriam-Webster Dictionary Online*. Retrieved from: https://www.merriam-webster.com/dictionary/potential [in English].

Resource. *Meriam-Webster Dictionary Online*. Retrieved from: https://www.merriam-webster.com/dictionary/resource [in English].

Richardson, G. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*, vol. 58, no. 3, pp. 307–321 [in English].

УДК 82-1/-9

КОБИЛКО Наталія *– кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ, пр. Льва Ландау, 27, Харків, 61080, Україна (kobilko89@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8123-4156

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.12

Бібліографічний опис статті: Кобилко, Н. (2021). Сучасна химерна проза та жанрові різновиди «темної літератури». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 93–98. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.12

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ХИМЕРНА ПРОЗА ТА ЖАНРОВІ РІЗНОВИДИ «ТЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРИ»

Анотація. *У статті розглянуто основні жанри «темної літератури» та виявлено їх спільні риси з українською химерною прозою, яка посідає чільне місце в сучасному літературному процесі. Сьогодні автори дедалі частіше використовують міфологічні мотиви й сюжети, звертаються до фольклорних образів-символів та елементів народної обрядовості.*

В Україні на химерній жанровій та авторській прозі спеціалізується «Дім химер», заснований письменницею В. Гранецькою та поетом В. Сордом. Кластер «темної літератури» об'єднує містично-психологічний трилер, горор, детективний нуар, темне фентезі, магічний реалізм, новітню українську демонологію/міфологію тощо.

У творах сучасних авторів простежено чимало рис, характерних для химерного прозописьма другої половини XX століття, а саме: умовність, саркастичність, гротескність, зміну тональностей, ірреальність, ліричність, філософську спрямованість, інтелектуалізм. У романах немає чіткого сюжету, натомість вони містять заплутану оповідь і несподівану кінцівку, порушено хронотоп. Часто митці вдаються до змалювання двох паралельних світів, а головними героями є люди й міфічні істоти, такі як янгол, відьма, мавка, домовик, перевертень, потерчата, гонихмарник-дводушник, Птаха й Стрибог, Смерть, Одін, Ловець Снів, Бог, Доля, Хаос.

Серед проаналізованих жанрів сучасної «темної літератури» найбільшу спорідненість із химерною прозою виявляють магічний реалізм, готичний роман, фентезі, горор і психологічний трилер, які зберігають атмосферу таємничості й ірреальності, частково використовують елементи міфів і фольклору. Це дає підстави стверджувати, що українська химерна проза еволюціонувала та продовжує розвиватися.

Ключові слова: *химерне прозописьмо, магічний реалізм, готичний роман, фентезі, горор, психологічний трилер.*

KOBYLKO Nataliia *– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Social-Humanitarian Disciplines of Faculty № 6, Kharkiv National University of Internal Affairs, 27, Lva Landau Avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine (kobilko89@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8123-4156

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.12

To cite this article: Kobylko, N. (2021). Suchasna khymerna proza ta zhanrovi riznovydy "temnoi literatury" [Modern Ukrainian chimerical prose and its genre varieties of "dark literature"]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 93–98. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.12 [in Ukrainian].

© Кобилко Наталія, 2021

MODERN UKRAINIAN CHIMERICAL PROSE AND ITS GENRE VARIETIES OF "DARK LITERATURE"

Summary. *The article considers the main genres of "dark literature" and reveals their common features with the Ukrainian bizarre prose, which occupies a prominent place in the modern literary process. Today, authors increasingly use mythological motifs and plots, turn to folklore images-symbols and elements of folk rituals.*

In Ukraine, the House of Chimeras, founded by the writer V. Granetska and the poet V. Sord, specializes in bizarre genre and author's prose. The cluster of "dark literature" combines a mystical-psychological thriller, horror, detective noir, dark fantasy, magical realism, the latest Ukrainian demonology/mythology, etc.

In the works of modern authors there are many features characteristic of the bizarre prose of the second half of the twentieth century, namely: conventionality, sarcasm, grotesqueness, change of tones, unreality, lyricism, philosophical orientation, intellectualism. The novels do not have a clear plot, it contains a confusing story and an unexpected ending, broken chronotope. Artists often depict two parallel worlds, and the main characters are people and mythical creatures, such as an angel, a witch, a peacock, a house, a werewolf, a tortoise, a double-minded chaser, a bird and a jumper, death, one, dream catcher, god, Chaos.

Among the analyzed genres of modern "dark literature" the most related to whimsical prose are magical realism, gothic novel, fantasy, horror and psychological thriller, which preserve the atmosphere of mystery and unreality, partially using elements of myths and folklore. All this gives grounds to claim that Ukrainian bizarre prose has evolved and continues to develop.

Key words: *bizarre prose writing, magical realism, gothic novel, fantasy, horror, psychological thriller.*

Постановка проблеми. В історії розвитку української літератури особливе місце посідає химерна проза. Її з'ява викликала гострі дискусії та суперечки щодо питань жанрової дефініції, причин виникнення і стильових особливостей. Тривалий час не було терміна на позначення нового явища, а саму химерну прозу розглядали в аспекті готичного роману та магічного реалізму. Літературознавці висловлювали думки про безперспективність, умовність і навіть відмирання цього жанру, на що вказувала тривала перерва в тринадцять років між виходом роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» і дилогією В. Земляка «Лебедина зграя» та «Зелені Млини». Це своєрідне перше відродження химерної прози, друге ж відбувається у XXI столітті. На думку В. Шевченко, під час «хрущовської відлиги» митці у творчості повернулися до суто національних традицій з метою популяризувати давню культуру свого народу, відродити її самобутність. Химерна проза сприяє цьому найкраще. «У XXI столітті, а особливо в період з 2014 року й до сьогодні, українська нація потребує вже з інших причин акцентування на національне забарвлення у культурі та освіті. На фоні цього явища в сучасній українській літературі відбувається повернення із забуття та еволюція химерної прози» (Шевченко, 2017, с. 68).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі романи сучасних авторів, які продовжують традиції химерної прози, стали об'єктом дослідження таких літературознавців, як Я. Голобородько, А. Гурдуз, К. Лобань, О. Сазонова, С. Хороб, Н. Янкова та ін. Ґрунтовними є розвідки В. Шевченко про еволюцію жанру химерної прози, про спільні й відмінні риси химерного прозописьма XX і XXI століть, причини його відродження.

Метою статті є розгляд основних жанрів «темної літератури», виявлення спільних їх рис з українською химерною прозою.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: проаналізувати особливості творів магічного реалізму, готичного роману, фентезі, горору та психологічного трилеру, що стали видозміненою формою української химерної прози другої половини XX століття; виокремити міфологічні та фольклорні елементи, які є засобом творення нової художньої реальності.

Виклад матеріалу. Сьогодні жанр химерної прози активно й повноцінно розвивається. Автори використовують міфологічні

мотиви й сюжети, фольклорні образи та символи. Звичайно, на стиль оповіді й зображення чарівних істот та обрядів вплинули постмодерні віяння (Шевченко, 2015, с. 297). Традицію української химерної прози продовжують В. Гранецька («Тіло», «Мантра-омана»), А. Процайло («Привид безрукого ката»), В. Шкляр («Кров кажана»), Т. Винокурова-Садиченко («Жарт перший. Із життя психів», «Жарт другий. Квіт папороті»). Чільне місце фольклор і міфологія посідають у творчості Дари Корній. Більшість дослідників до химерної прози відносять романи «Зозулята зими» та «Крила кольору хмар», створені нею у співавторстві з Талою Владмировою, але ми не можемо залишити поза увагою й «Гонихмарника» й сагу «Зворотній бік світла», «Зворотній бік темряви», «Зворотній бік сутіні» та «Зворотній бік світів».

У творах сучасних авторів представлені два паралельні світи – кожен із своїми мешканцями, законами й правилами, які не можна порушувати, щоб не втратити рівновагу. Поряд із людьми співіснують різні міфічні персонажі, такі як янгол, відьма, мавка, домовик, перевертень, потерчата, гонихмарник-дводушник, Птаха й Стрибог, Смерть, Одін, Ловець Снів, Бог, Доля, Хаос. В. Шевченко зауважує, що твори сучасної української літератури «мають дивні та неоднозначні сюжети, заплутану побудову оповіді, містичних героїв та несподівані кінцівки, до всього цього додаються саркастичність або гротескність, інколи, навпаки, ліричність» (Шевченко, 2015, с. 299).

На думку Ю. Падар, використання міфу, фольклору, елементів народної обрядовості є засобом творення нової художньої реальності, яка порушує важливі соціальні, моральні й етичні проблеми. Саме це і є характерними рисами химерного прозописьма. Твори багатьох сучасних українських авторів засновані на містичних подіях і сповнені національного колориту. Це все дає підстави стверджувати, що химерна проза посідає одне з провідних місць у літературному процесі XXI століття.

Виданням і популяризацією книжок авторів, які «спеціалізуються на химерній жанровій та авторській прозі» в Україні займається «Дім Химер», заснований письменницею В. Гранецькою та поетом В. Сордом. Під химерною прозою вони розуміють кластер «темної літератури», зокрема містично-психологічний трилер, горор, детективний нуар, соціальна фантастику, готику/неоготику, темне фентезі, стімпанк, романи й оповідання на основі історичних містифікацій, екзистенційний (пост)апокаліпсис, футуристичну (анти)утопію, магічний реалізм, моторошні True story, новітню українську демонологію/міфологію (Дім химер, 2021).

Розпочнемо з магічного реалізму, адже в Літературознавчому словнику-довіднику зазначено, що химерний роман має з ним найбільше спільних рис. У творах органічно поєднано елементи реального та фантастичного, побутового й міфологічного, дійсного й уявного (Літературознавчий словник-довідник, 2007, с. 428). Суттєвими ознаками як магічного реалізму, так і химерної прози є умовність, гумор і різні його відтінки, хронологічна непослідовність, зміна тональностей, переплетення реального з ірреальним, сучасного з минулим, філософська спрямованість, інтелектуалізм творів, відсутність хронотопу, наявність міфічних і химерних персонажів. Позаяк ідею автора закодовано, то доречно говорити про насичення прози образами-символами (символіка чисел, кольорів) і міфологемами, тобто уламками міфів. Магічний реалізм притаманний насамперед латиноамериканській літературі. Проте в сучасних українських авторів ми теж простежуємо його риси. Яскравими представниками цього жанру є Ю. Винничук («Вікна застиглого часу», «Місце для дракона»), Т. Прохасько («Непрості»), Г. Пагутяк («Слуга з Добромиля»), Ї. Весни («Душа»), М. Гримич («Острів Білої Сови»).

З міфологією та фольклором пов'язаний ще один літературний жанр, що виник у XX ст. в англомовній прозі й займає проміжне місце між фантастикою та казкою-фентезі. Його генеалогія сягає народних епосів європейських країн. Сьогодні ж фентезійна література багата поетичними й химерними образами, нереалістичними подіями. Для неї характерне змішування жанрів і стилів (філософська, містична, історична, детективна), що спостерігаємо й в українській химерній прозі. Проте нас більше цікавить темне фентезі. Автор роману «Аркан вовків» молодий київський письменник П. Дерев'янко стверджує, що воно відріз-

няється від інших видів фентезі, зокрема міського, героїчного, гумористичного, тим, що в ньому «мало світла», головними героями є поганці. У творах автори подають суміш кривавих, похмурих сцен і депресивних моментів. Здебільшого вони створюють альтернативну історію із залученням українського фольклору та міфології (Поліщук, 2021).

Подібним до фентезійної літератури є готичний роман, в основу якого покладено фантастику, містику, таємничі пригоди, а головний герой – демонічна особа. Готичний роман поєднує в собі середньовічні історії жахів, народні сказання, повір'я та приказки. Сюжет творів будують навколо таємниці, оповідь просякнута атмосферою страху, просторові локуси – ліси, розриті могили, перехрестя доріг. У сучасній українській літературі жанр готичного роману розробляють жінки-письменниці. Н. Герасименко до найяскравіших творів відносить романи А. Сєрової («Інший вид»), І. Хомин («Сакрал»), Х. Талан («Яга»), М. Омели («Квіт папороті»), П. Кулакової («Я пам'ятатиму твоє обличчя»). Дослідниця зазначає, що, незважаючи на перевагу теми ірреального (наявність демонічних істот – відьми, упирі, русалки, чорти, вурдалаки), твори А. Сєрової та І. Хомин належать до готичних, решта романів – симбіоз різних жанрів, поєднання любовної та ірреальної прози. Дослідниця Н. Герасименко причину успіху сучасного готичного роману вбачає в тому, що «жахалки», надприродні явища додають гострих відчуттів до буденності. Саме це спонукає читачів узяти до рук книжки, сторінки яких оповиті таємницями, містикою, де можна зустріти демона, упиря, вовкулаку…» (Герасименко, 2021).

З готичним романом тісно пов'язаний горор (жахи). У Літературознавчому словнику-довіднику готичний роман іменується як «роман жахів», або «чорний роман». Проте в сучасному літературному просторі горор має свою специфіку. В основу творів покладено явища, які найбільше впливають на психіку читача. Найчастіше автори надають перевагу темі смерті. На другому місці – невідомість і присутність потойбічної сили. Важливу роль відіграє зображення замкнутого простору. Переважають такі відчуття, як біль, страждання, провина, самотність. Серед авторів жанру горору варто виокремити Н. Вівчарика («Те, що серед нас»), Д. Піскорського («Лінія шквалу»), В. Кузнєцова («Знаряддя»), І. Антонюка («Шепіт сосен»), О. Завару («Гелтер Скелтер»).

Як жанр детективної та масової літератури, як явище літератури жахів постає трилер. У Літературознавчій енциклопедії виявляємо таке його визначення: «Трилер – жанр кіно та літератури, у яких специфічні засоби повинні викликати в глядачів або читачів почуття співпереживання, пов'язане з емоціями тривожного очікування, невизначеності, хвилювання чи страху» (Літературознавча енциклопедія, 2007, с. 499).

Жанрово трилер дуже подібний до пригодницької літератури, адже заснований на таємниці, яку головний герой має розкрити. Водночас трилер має за мету загострити почуття читача, тож досить часто автор подає неочікуваний фінал, будує текст на контрастах. Сюжет трилеру розвивають за схемою: злочин, його розслідування, викриття злочинця. У тексті оповідь здебільшого ведуть від імені жертви або злочинця. Прикметною рисою цього жанру є затягування драматичної паузи, що викликає в читача нервове напруження, тривогу очікування, неспокій. Із цього погляду трилер близький до готичного роману.

Позаяк в основу сюжету трилера закладено розкриття злочину, то деякі літературознавці (О. Анциферова, Б. Брехт, Я. Маркулан) зараховують його до жанрів детективної літератури. На думку ж А. Охріменко, «хоча детектив і трилер багато в чому схожі, основною їх відмінною рисою є композиція сюжету: в детективі дія в часі рухається назад, до розгадки, тоді як в трилері – вперед, до катастрофи» (Охріменко, 2011, с. 396). Інші дослідники, зокрема О. Малахов, схиляються до думки, що трилер споріднений із горором – літературою жахів, яка останнім часом надзвичайно популярна. Проте не варто забувати, що трилер має на меті не лише викликати почуття страху, а й розгадати таємницю, викрити злочин.

Сьогодні виокремлюють такі різновиди трилера: медичний, історичний, юридичний, пригодницький, політичний, шпигунський, романтичний, психологічний, техно-трилер, трилер-катастрофа. Отже, трилер – жанр літе-

ратури, що виник унаслідок схрещення архаїчних форм і нових структур.

Композиційно трилер можна поділити на такі частини: скоєння злочину, тобто постановка проблеми; боротьба головного героя з негативним персонажем; розкриття злочину. Важливо пам'ятати, що автори цього жанру розповідь вибудовують, застосовуючи ефекти саспенсу (тривога очікування) і стазису (психологічний ступор). У такий спосіб досягають максимального ефекту. Фабула трилеру теж цікава, адже вибудовують її в хронологічній послідовності: від моменту злочину до його розкриття. Водночас автори певною мірою порушують традиційний хронотоп, межу «свій/чужий». «Свій» простір керується законом, правилами, нормами, у «чужому» панує хаос, безлад, аморальність. Тонку межу порушує злочинець, який уносить хаос у гармонійний світ жертви. Події відбуваються здебільшого в темний час доби. Це можуть бути сутінки або глибока ніч. Сюжет твору розгортається динамічно. Оскільки головна увага прикута до відчуттів читача, письменники не перевантажують романи описами, не занурюються в психологію героя-вбивці, навіть обирають прості імена для персонажів.

Трилер – своєрідний літературний жанр, який поєднав у собі риси пригодницького й готичного романів, детективу, горору, він генетично пов'язаний із билиною, чарівною казкою та загадкою. Сьогодні в цьому жанрі працюють М. Кідрук, І. Павлюк, С. Пономаренко, А. Кокотюха, П. Кулакова, К. Циганчук, С. Карюк, В. Лис.

Новим і малодослідженим стилем у літературі є Freakness, який зосереджений на зображенні жахів і темряви людської душі, найпохмуріших аспектів людської свідомості. Його започаткував В. Сліпець, автор книжок «Там, де янголів нема: Рима, біль та журба», «Пісні самогубців», «Кінець шляху». Письменник акцентує свою увагу на унікальності окремих людей, їхніх рисах характеру, що, з одного боку, лякає, а з іншого – притягає читача.

Висновки. Розглянувши окремі жанри сучасної української літератури – своєрідний кластер «химерних творів», можна стверджувати, що вони є видозміненою формою явища, яке виникло в другій половині XIX століття. Магічний реалізм, готичний роман, фентезі, горор, психологічний трилер зберігають атмосферу химерності, таємничості, ірреальності, частково використовують елементи міфів і фольклору. Отже, українська химерна проза еволюціонувала та продовжує розвиватися.

Перспективним є аналіз образів-символів (міфологічних і народнопоетичних) у творах, що належать до кластеру «темної літератури» та химерної прози.

ЛІТЕРАТУРА

Герасименко Н. Український готичний роман : між світлом і темрявою. URL: https://litgazeta.com.ua/articles/ukrayinskyj-gotychnyj-roman-mizh-svitlom-i-temryavoyu/ (дата звернення: 17.10.2021).

Горор (жахи). URL: https://rubie.in.ua/category/ukr_horor/ (дата звернення: 17.10.2021).

Дім химер. URL: https://chimeraspublisher.com.ua/about.html (дата звернення: 17.10.2021).

Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 2. 624 с.

Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 752 с.

Охріменко А.С. Трилер як тип тексту: теоретичний аспект. *Мова і культура.* 2011. Вип. 14. Т. 5. С. 394–401.

Падар Ю.А. «Магічний реалізм» і «химерна проза» : протистояння чи взаємодія? *Літературознавчі студії.* 2011. Вип. 33. С. 397–404.

Поліщук К. Темне фентезі й альтернативна історія : інтерв'ю з письменником Павлом Дерев'янком. URL: https://gre4ka.info/interv-iu/55397-temne-fentezi-i-alternatyvna-istoriia-interv-iu-z-pysmennykom-pavlom-derev-iankom (дата звернення: 17.10.2021).

Шевченко В. Відродження химерної прози XXI століття на фоні зростання національно-патріотичного настрою в суспільстві держави. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Філологічні науки».* 2017. Вип. 1. С. 67–70.

Шевченко В. Еволюція жанру «химерної прози» в XXI столітті. *Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2015. Вип. 2. С. 297–301.

REFERENCES

Gherasymenko, N. (n.d.). *Ukrajinsjkyj ghotychnyj roman: mizh svitlom i temrjavoju [Ukrainian Gothic novel: between light and darkness]*. Retrieved October 17, 2021, from https://litgazeta.com.ua/articles/ukrayinskyj-gotychnyj-roman-mizh-svitlom-i-temryavoyu/ [in Ukrainian].

Ghoror (zhakhy) (n.d.) *[Horror]*. Retrieved October 17, 2021, from https://rubie.in.ua/category/ukr_horor/ [in Ukrainian].

Ghrom'jak, R. T., Kovaliv Ju. I., Teremko, V. I. (Eds.). (2007). Literaturoznavchyj slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference book]. Kyiv : Akademija [in Ukrainian].

Dim khymer (n.d.) *[The house of chimeras]*. Retrieved October 17, 2021, from https://chimeraspublisher.com.ua/about.html [in Ukrainian].

Kovaliv, Yu. I. (Ed.). (2007). Literaturoznavcha encyklopedija [Literary encyclopedia] (Vols. 1–2; Vol. 2). Kyjiv : Akademija [in Ukrainian].

Okhrimenko, A. S. (2011). Tryler jak typ tekstu: teoretychnyj aspekt [Thriller as a type of text: a theoretical aspect]. *Mova i kuljtura – Language and culture* (Issue 14) (Vol. 5), (pp. 394–401) [in Ukrainian].

Padar, Ju.A. (2011). «Maghichnyj realizm» i «khymerna proza»: protystojannja chy vzajemodija? [«Magical realism» and «whimsical prose»: confrontation or interaction?]. *Literaturoznavchi studiji – Literary studies* (Issue 33), (pp. 397–404) [in Ukrainian].

Polishhuk, K. (n.d.). *Temne fentezi j aljternatyvna istorija : interv'ju z pysjmennykom Pavlom Derev'jankom [Dark Fantasy and Alternative History: An Interview with Writer Pavel Derevyanko]*. Retrieved October 17, 2021, from https://gre4ka.info/interv-iu/55397-temne-fentezi-i-alternatyvna-istoriia-interv-iu-z-pysmennykom-pavlom-derev-iankom [in Ukrainian].

Shevchenko, V. (2017). Vidrodzhennja khymernoji prozy XXI stolittja na foni zrostannja nacionaljno-patriotychnogho nastroju v suspiljstvi derzhavy [Revival of bizarre prose of the XXI century against the background of the growth of national-patriotic mood in the society of the state]. *Visnyk Zaporizjkogho nacionaljnogho universytetu. Filologhichni nauky – Bulletin of Zaporizhia National University. Philological sciences*, 1, 67–70 [in Ukrainian].

Shevchenko, V. (2015). Evoljucija zhanru «khymernoji prozy» v XXI stolitti [The evolution of the genre of «whimsical prose» in the twentieth century]. *Visnyk Zhytomyrsjkogho derzhavnogho universytetu. Filologhichni nauky – Bulletin of Zhytomyr State University. Philological sciences* (Issue 2), (pp. 297–301) [in Ukrainian].

УДК 811.11'25:659.123

КРАСУЛЯ Алла *– кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри германської філології, Сумський державний університет, вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, 40000, Україна (a.krasulia@gf.sumdu.edu.ua)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2048-1879

ШУМИЛО Анжеліка *– студентка факультету іноземної філології та соціальних комунікацій, Сумський державний університет, вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, 40000, Україна (angelica99shumilo@gmail.com)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7536-1554
DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.13
Бібліографічний опис статті: Красуля А., Шумило А. (2021). Особливості збереження прагматичного потенціалу англомовних рекламних слоганів. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 99–104. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.13

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АНГЛОМОВНИХ РЕКЛАМНИХ СЛОГАНІВ

Анотація. *Англомовний рекламний дискурс є складним комунікативним феноменом, реалізованим у певному медіапросторі найефективнішими засобами, які поєднують у собі соціокультурні та психолінгвістичні аспекти. У ході дослідження з'ясовано, що переклад рекламних текстів, гасел зокрема, має низку особливостей, позаяк перекладач повинен брати до уваги специфіку вихідної та цільової мов, а також знайти спосіб ефективної передачі сутності, закладеної в меседж оригіналу. У статті схарактеризовано шляхи збереження прагматичного потенціалу під час перекладу англомовних рекламних слоганів українською мовою. Установлено, що рекламний слоган поєднує в структурі психологічні, психолінгвістичні й соціокультурні складники. Проаналізовано особливості перекладу тих рекламних гасел англомовного рекламного дискурсу, структура яких увиразнена лінгвостилістичними засобами на лексичному, синтаксичному та фонетичному рівнях. Найтиповішими лінгвостилістичними засобами увиразнення на лексичному рівні вважають метафору, епітет, гіперболу, персоніфікацію, каламбур, порівняння й метонімію. На синтаксичному рівні виокремлюють антитезу, риторичне запитання, повтор, паралелізм та інверсію. Фонетичний рівень позначений використанням рими, алітерації та асонансу. Виявлено, що найтиповішими способами перекладу рекламних текстів є відсутність перекладу, дослівний переклад, адаптація та ревізія. Зазначено, що прийомом творчої адаптації (транскреації) перекладачі теж активно послуговуються насамперед для інтерпретації широкого спектру соціокультурних особливостей цільової аудиторії. На підставі врахування комплексного характеру англомовного рекламного дискурсу розроблено низку рекомендацій щодо перекладу рекламних слоганів українською мовою.*
Ключові слова: *рекламний слоган, прагматичний потенціал, лінгвостилістичні засоби, переклад.*

KRASULIA Alla *– PhD in Pedagogy (Education Sciences), Senior Lecturer, 2, Rymsky-Korsakov Str., Sumy, 40000, Ukraine (a.krasulia@gf.sumdu.edu.ua)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2048-1879

SHUMYLO Anzhelika *– MA Student, Sumy State University, 2, Rymsky-Korsakov Str., Sumy, 40000, Ukraine (angelica99shumilo@gmail.com)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7536-1554
DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.13

© Красуля Алла, Шумило Анжеліка, 2021

To cite this article: Krasulia, A., Shumylo, A. (2021). Osoblyvosti zberezhennia prahmatychnoho potentsialu anhlomovnykh reklamnykh slohaniv [Features of preserving the pragmatic potential of English-language advertising slogans]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 99–104. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.13 [in Ukrainian].

FEATURES OF PRESERVING THE PRAGMATIC POTENTIAL OF ENGLISH-LANGUAGE ADVERTISING SLOGANS

Summary. *English-language advertising discourse is a complex communicative phenomenon that is realized in a certain media space by the most effective means that combine socio-cultural and psycholinguistic aspects. The study found that the translation of advertising texts, slogans in particular, has a number of peculiarities, as the translator should take into account the features of the source and target languages, as well as find a way to effectively convey the content of the original message. Thus, the article characterizes the ways of preserving the pragmatic potential in the translation of English-language advertising slogans into Ukrainian. It is established that the advertising slogan combines psychological, psycholinguistic and sociocultural components in its structure. The peculiarities of translation of advertising slogans of English-language advertising discourse, the structure of which is expressed by stylistic means at the lexical, syntactic and phonetic levels, are analyzed. The most typical stylistic means of expression at the lexical level are metaphor, epithet, hyperbole, personification, pun, comparison and metonymy. At the syntactic level, antithesis, rhetorical question, repetition, parallelism and inversion are distinguished. The phonetic level is characterized by the use of rhyme, alliteration and assonance. It is found that the most typical ways of translating advertising texts are lack of translation, literal translation, adaptation and revision. The study notes that transcreation is also used by translators to accurately interpret a wide range of sociocultural characteristics of the target audience. Emphasizing the complex nature of English-language advertising discourse, a number of recommendations have been developed for translating advertising slogans into Ukrainian.*

Key words: *advertising slogan, pragmatic potential, stylistic means, translation.*

Постановка проблеми. Реклама займає чільне місце в нашому житті, інформуючи про товари та послуги й здійснюючи вплив на людину, її погляди та дії. Маніпуляцій на рівні підсвідомості досягають за допомогою різноманітних вербальних і невербальних прийомів. Саме тому дослідження функціонального аспекту мови, тобто аналіз мови в процесах її використання, викликає значний інтерес серед науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, присвячених вивченню особливостей функціонування текстів в англомовному рекламному дискурсі, а також перекладу їх українською мовою, виокремлюємо розвідки К.О. Новікової, Л.П. Науменко й А.Й. Гордєєвої. І.Р. Гальперін, своєю чергою, дослідив і класифікував лінгвостилістичні прийоми, застосування яких є невід'ємною стратегією переконання у сфері реклами. Використання прийому транскреації в процесі перекладу послугувало підґрунтям для проведення досліджень А.В. Красулі, R. Ray та N. Kelly.

Мета статті – проаналізувати лінгвостилістичні засоби увиразнення англомовних рекламних текстів і визначити способи їх перекладу українською мовою.

Для реалізації мети сформульовано завдання: дослідити особливості функціонування й перекладу лінгвостилістичних прийомів впливу на лексичному, синтаксичному й фонетичному рівнях; з'ясувати роль транскреації у відтворенні широкого спектру соціокультурних особливостей цільової аудиторії; розробити низку рекомендацій для перекладу рекламних повідомлень, маркованих лінгвостилістичними засобами виразності.

Виклад матеріалу. К.О. Новікова характеризує рекламний текст як об'єкт нового напряму сучасного мовознавства, що досліджує функціонування мови в ЗМІ, – медіалінгвістики, а також виокремлює такі способи перекладу рекламних повідомлень: відсут-

ність перекладу, дослівний переклад, адаптацію та ревізію (Новікова, 2016, с. 2). Розглянемо застосування цих способів детальніше.

На українському ринку товарів і послуг представлена продукція іноземних компаній, гасла яких не перекладають. Відсутність перекладу зумовлена кількома факторами. Перший із них передбачає бажання виробника зберегти свою автентичність. По-друге, такий рекламний текст має маніпулятивний вплив, оскільки споживач на рівні підсвідомості відносить товар іноземного походження до високоякісної продукції. Функціонування оригіналу в україномовному середовищі можливе за умови, коли рекламний слоган містить базові конструкції, відносно легкі для розуміння, або назву бренду. Наприклад: *Gucci by Gucci*; *You can Canon* тощо. Проте варто усвідомлювати, що не кожен представник із цільової аудиторії компанії володіє англійською.

Дослівний переклад відтворює точну інформацію без зміни форми, при цьому соціокультурні особливості україномовної аудиторії можуть і не враховувати. Загальновживані лексичні одиниці, прості граматичні конструкції, назва бренду в слогані сприяють тому, що переклад із мінімальним емоційним компонентом передає основний зміст повідомлення. Наприклад: *Carlsberg. Probably the best beer in the world. – Carlsberg. Мабуть, найкраще пиво у світі*; *Life's good. – Життя прекрасне*.

Прийом адаптації рекламного тексту використовують тоді, коли першорядне значення має сутність рекламної кампанії. Щоб викликати в адресата ті самі почуття, емоції, асоціації, що й в оригіналі, перекладач адаптує вихідне повідомлення до норм мови перекладу. Одним зі шляхів досягнення еквівалентності в цьому разі є застосування лексико-семантичних трансформацій, бо саме ситуативні чинники визначають значення певних лексичних одиниць і словосполучень у реченні.

Л.П. Науменко та А.Й. Гордєєва виокремлюють такі види лексико-семантичних трансформацій: вибір варіативного відповідника, контекстуальну заміну, описовий переклад, калькування, транскодування, формальну негативацію, компресію, декомпресію, пермутацію, транспозицію, конкретизацію та генералізацію (Науменко, Гордєєва, 2011, с. 4–5).

Якщо дослівний переклад рекламного тексту не передає сутності оригіналу, а прийом адаптації дає змогу реалізувати комерційні цілі дистриб'юторів повною мірою, перекладачі вдаються до прийому ревізії. Унаслідок застосування цієї трансформації постає цілковито нове рекламне повідомлення, до того ж зі зміненим змістом. Наприклад: *Polo. Small but tough. – Моя друга Половина*. В американській рекламі виробник наголошує на невеликому розмірі, а водночас і на міцності автомобіля. Українська реклама завдяки каламбуру акцентує увагу на його надійності, неначе авто – це друга половина власника. Варто зазначити, що докорінна зміна ідеї може спричинити аберації сприйняття, адже гасло має гармоніювати з фото- й відеоматеріалом.

Позаяк дослідження сфокусоване на вивченні особливостей перекладу англомовних рекламних гасел, у структурі яких наявні лінгвостилістичні засоби виразності, ми звернулися до класифікації І.Р. Гальперіна, який поділяє їх на три рівні, а саме:

− фонетичний (рима, ритм, алітерація, асонанс, ономатопея, інтонація);

− лексичний (метафора, метонімія, епітет, каламбур, порівняння, гіпербола, оксиморон тощо);

− синтаксичний (інверсія, антитеза, полісиндетон, асиндетон, риторичне запитання, літота, паралельні конструкції, повтори тощо) (Гальперін, 1981, с. 225).

Проаналізувавши корпус із 100 рекламних гасел англомовного рекламного дискурсу, доходимо висновку, що найтиповішими лінгвостилістичними засобами увиразнення на лексичному рівні є метафора (23,4%), епітет (17,7%), гіпербола (17,7%), персоніфікація (13,7%), каламбур (11,8%), порівняння (9,8%) та метонімія (5,9%).

На синтаксичному рівні виокремлено такі лінгвостилістичні засоби виразності, як антитеза (29,6%), риторичне запитання (22,3%), повтор (18,5%), паралелізм (14,8%), інверсія (14,8%).

Окрім цього, результати дослідження показують, що використано й засоби фонетичного рівня виразності, а саме: риму (45,5%), алітерацію (31,8%), асонанс (22,7%), які підсилюють експресивність рекламного тексту, сприяють швидкому запам'ятовуванню меседжу.

Уважаємо доцільним звернутися до класифікації, запропонованої К.О. Новіковою, щоб отримати зведені дані про найтиповіші способи перекладу рекламних текстів, у структурі яких зафіксовано лінгвостилістичні засоби увиразнення кожного із зазначених рівнів (таблиця 1, 2, 3).

Таблиця 1

Способи перекладу на лексичному рівні

Спосіб перекладу	Кількість	% використання
Відсутність перекладу	0	0%
Дослівний переклад	19	37,3%
Прийом адаптації	26	50,9%
Ревізія	0	0%
Транскреація	6	11,8%

Таблиця 2

Способи перекладу на синтаксичному рівні

Спосіб перекладу	Кількість	% використання
Відсутність перекладу	0	0%
Дослівний переклад	10	37%
Прийом адаптації	16	59,3%
Ревізія	0	0%
Транскреація	1	3,7%

Таблиця 3

Способи перекладу на фонетичному рівні

Спосіб перекладу	Кількість	% використання
Відсутність перекладу	0	0%
Дослівний переклад	6	27,3%
Прийом адаптації	10	45,5%
Ревізія	2	9%
Транскреація	4	18,2%

Отже, аналіз корпусу доводить, що процес перекладу рекламних гасел, у структурі яких наявні лінгвостилістичні засоби виразності, супроводжує низка перетворень. Перекладацькі трансформації допомагають україномовному реципієнтові усвідомити сутність рекламного повідомлення крізь призму його світогляду. Особливу увагу необхідно звернути на найтиповіші трансформації, реалізовані шляхом застосування прийому адаптації, а саме: вибір варіативного відповідника, контекстуальну заміну, смисловий розвиток, транскодування, формальну негативацію, компресію, декомпресію, пермутацію, транспозицію. Також дослідження показує, що ревізія в процесі перекладу рекламних текстів відіграє найменшу роль, позаяк цей прийом передбачає зміну не лише форми, а й змісту, що може спричинити аберації сприйняття інформації. Дослівний переклад має право бути використаний в україномовному перекладі реклами, але, як показує практика, він ефективний тоді, коли інтенсивність емоційного навантаження оригінального повідомлення не є значною. Ідеться про складність перекладу за допомогою цього способу каламбуру, а також гасел, що містять фонетичні засоби виразності, зокрема риму. Оскільки прийом ревізії є ризикованою стратегією, перекладачі для втілення як перекладацьких, так і комерційних цілей у життя вдаються до прийому транскреації. Дослідження доводить, що 11 із 100 рекламних гасел перекладені українською саме завдяки креативному підходу.

Для влучної передачі широкого спектру соціокультурних особливостей цільової аудиторії перекладачі все частіше використовують у процесі перекладу транскреацію (англ. *transcreation*). Цей термін утворено шляхом блендингу слів *«translation»* і *«creation»* (Красуля, Шумило, 2021, с. 164). Тобто це прагматична адаптація вихідного повідомлення, у процесі якої перекладач залучає свій творчий потенціал.

Н. Келлі та Р. Рей у книзі «Підкори нові ринки завдяки транскреації» (англ. *Reaching New Markets through Transcreation*) характеризують цей феномен з погляду маркетингу й реклами. Дослідниці зазначають, що основна мета рекламного контенту, створеного завдяки транскреації, полягає в ефективній взаємодії з місцевими ринками, у залученні більшої кількості клієнтів, а також збільшенні прибутків. На думку авторів, термін «транскреація» доцільно застосовувати у двох випадках: під час творчої адаптації прямого перекладу та під час створення цілковито нового змісту засобами цільової мови для передачі оригінального меседжу (Ray, Kelly, 2010, p. 2–3). На нашу думку, таке трактування виявляє певні недоліки. Ми погоджуємося з тим, що цей процес залучає креативність перекладача, але свобода дій обмежена одним правилом: не змінювати першозміст повідомлення докорінно, оскільки вербальний і невербальний компоненти реклами мають взаємодіяти один із одним. Отже, необхідно створити не лише новий рекламний текст, а й нове зображення, музичний супровід тощо.

З огляду на вищезгадане та на комплексний характер англомовного рекламного дис-

курсу загалом, ми розробили низку рекомендацій щодо перекладу англомовних рекламних слоганів. Дослівний переклад англомовних гасел відтворює точну інформацію без зміни форми, однак соціокультурні особливості україномовної аудиторії не завжди враховані. У якому разі використання цього способу доцільне? Лексичні одиниці з вузькою семантикою, прості граматичні конструкції, лаконічність і нейтральність оригіналу допомагають отримати в перекладі таке гасло, яке ефективно функціонуватиме в україномовному рекламному дискурсі.

Наявність у рекламних слоганах лінгвостилістичних засобів переконання на лексичному, синтаксичному та фонетичному рівнях урізноманітнює й водночас ускладнює переклад. У цьому разі перекладачеві варто звернутися до прийому адаптації.

На лексичному рівні складними з погляду перекладу є епітет, метафора, гіпербола й каламбур. Епітети підкреслюють певну якість чи ознаку описуваного явища. Найпоширенішими трансформаціями під час перекладу епітетів є вибір варіативного відповідника та контекстуальна заміна. Щоб максимально наблизити сутність оригіналу до перекладу, необхідно враховувати контекст і багатозначність англійських слів. Нерідко полісемія спричиняє непорозуміння між носіями різних мов, а якщо воно виникає на тлі культури чи релігії, то наслідки для рекламодавця можуть бути невтішними.

Основним завданням при перекладі гасел із метафоричними зворотами є збереження емоційно-експресивного забарвлення. Як показує практика, короткі рекламні повідомлення з небагатим лексичним наповненням можна перекласти дослівно, однак це радше виняток, ніж правило. Ми, своєю чергою, виокремлюємо такі трансформації, як контекстуальна заміна, смисловий розвиток, декомпресія і транскреація.

Гіпербола передбачає навмисне перебільшення певної ознаки предмета або явища, тому цей стилістичний прийом надає рекламному гаслу суб'єктивно-оцінного характеру. Прагнення рекламодавця посилити виразність може породити скептицизм з боку реципієнта. А втім, скептичне ставлення може стати на заваді й перекладачеві. З погляду психології, якщо людина ставить під сумнів вірогідність певної інформації, у її підсвідомості виникає бар'єр щодо її сприйняття. У разі виникнення такої проблеми радимо аналізувати й систематизувати інформацію про товар чи послугу незацікавлено, без зайвих емоцій. Коли стануть зрозумілими наміри виробника, тоді можна передати першозміст із урахуванням психологічних і соціолінгвістичних особливостей цільової аудиторії.

Гру слів досить складно зберегти в перекладі через наявність сталих виразів, фразеологізмів, метафор тощо. Якщо каламбур базується на римі у вихідній мові, рекомендовано зберегти її в мові перекладу. Окрім цього, можливе використання прийому транскреації для оригінальної передачі сутності першоджерела.

На синтаксичному рівні доцільно звернути увагу на інверсію, паралелізм та антитезу. Фіксований порядок слів в англійських реченнях є нормою, відхилення від якої додає повідомленню експресивності й незвичного звучання. В українській мові порядок слів є відносно вільним, тобто інтенції мовця визначають місце членів речення. Таким чином, перекладач може зберегти непрямий порядок слів або застосувати прийом пермутації для розставлення необхідних акцентів. Вибір залежить від доцільності певної трансформації. Для відтворення паралельних конструкцій в україномовних рекламних текстах ми виокремили такі трансформації, як калькування, смисловий розвиток і декомпресія. Переклад антитези уможливлює транспозиція, компресія, а також дослівний переклад. Можливе залучення прийому транскреації в разі недоцільності згаданих способів.

Засоби фонетичної виразності викликають найбільше труднощів у процесі перекладу. Дослідження доводить, що здебільшого римовані англомовні гасла втрачають свою характерну особливість в українських відповідниках. З огляду на це радимо застосовувати творчу адаптацію задля її відтворення. Алітерація й асонанс не несуть якогось смислового навантаження, однак є додатковими засобами евфонії, які допомагають передати настрій автора. Переклад цих стилістичних прийомів ускладнений через відмінності у фонетичній і

лексичній системах вихідної та цільової мов. Бажано, щоб у перекладеному тексті хоч би один звук повторювався принаймні двічі для досягнення ефекту милозвучності, властивої оригіналу.

Висновки. У ході дослідження з'ясовано, що рекламний текст характеризують структурно-семантична та логічно завершена форма, а також комунікативно-прагматична функція. Для максимізації впливу рекламного гасла на споживача використовують спеціальні лінгвостилістичні ресурси на фонетичному, лексичному й синтаксичному рівнях. Урахування контексту та соціолінгвокультурних особливостей цільової аудиторії допомагає обрати доцільний перекладацький прийом для отримання україномовного відповідника з тією ж емоційною конотацією, що й оригінал. Перспективи подальших розвідок убачаємо в ґрунтовному аналізі інших лінгвостилістичних засобів виразності англомовних гасел, а також способів їх перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

Красуля А.В., Шумило А.О. Прийом транскреації при перекладі рекламних повідомлень. *Перекладацькі інновації* : матеріали XI Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, м. Суми, 19–20 березня 2021 р. Суми : Сумський державний університет, 2021. С. 164–166. URL: https://gf.sumdu.edu.ua/images/naukova-diyalnist/Zbirnyk__2021.pdf.

Науменко Л.П., Гордєєва А.Й. Практичний курс перекладу з англійської мови на українську : навчальний посібник. Вінниця : Нова книга, 2011. 138 с. URL: https://nk.in.ua/pdf/929r.pdf.

Новікова К.О. Лінгвостилістичні особливості англомовних рекламних текстів та фактори впливу на їх переклад. *Вісник Дніпропетровського університету імені А. Нобеля. Серія «Філологічні науки».* Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет імені А. Нобеля, 2016. Вип. 1 (11). С. 251–257. URL: https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2016/1/38.pdf.

Galperin I.R. Stylistics. Moscow : Higher school, 1981. 332 p.

Ray R., Kelly N. Reaching New Markets through Transcreation. Lowell, Massachusetts : Common Sense Advisory Inc., 2010. 50 p.

REFERENCES

Krasulia, A. V., Shumylo, A. O. (2021). Pryiom transkreatsii pry perekladi reklamnykh povidomlen [Transcreation strategy for translating advertising messages]. In S. O. Shvachko, I. K. Kobiakova, O. O. Zhulavska et al. (Eds.), *Perekladatski innovatsii : materialy XI Vseukrainskoi studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Sumy, 19–20 bereznia 2021 r. – Translation innovations: materials of the XI All-Ukrainian student scientific-practical conference, Sumy, March 19-20, 2021* (pp. 164–166). Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet. DOI: https://gf.sumdu.edu.ua/images/naukova-diyalnist/Zbirnyk__2021.pdf [in Ukrainian].

Naumenko, L. P., Hordieieva, A. Y. (2011). *Praktychnyi kurs perekladu z anhliiskoi movy na ukrainsku [Practical course of translation from English into Ukrainian]*. Navchalnyi posibnyk – Training manual. Vinnytsia : Nova knyha. DOI: https://nk.in.ua/pdf/929r.pdf [in Ukrainian].

Novikova, K. O. (2016). Linhvostylistychni osoblyvosti anhlomovnykh reklamnykh tekstiv ta faktory vplyvu na yikh pereklad [Linguistic and stylistic features of English-language advertising texts and factors influencing their translation]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni A. Nobelia. Seriia «Filolohichni nauky» – Bulletin of Alfred Nobel University. Series «Philological Sciences»* (Issue 1 (11)), (pp. 251–257). Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskyi universytet imeni A. Nobelia. DOI: https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2016/1/38.pdf [in Ukrainian].

Galperin, I. R. (1981). Stylistics. Moscow : Higher school [in Ukrainian].

Ray, R., Kelly, N. (2010). Reaching New Markets through Transcreation. Lowell, Massachusetts : Common Sense Advisory Inc [in Ukrainian].

УДК 811.111`37:621

ЛИТВИНКО Оксана *– кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, Суми, 40021, Україна (oxana.litvinko@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2241-3776

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.14

Бібліографічний опис статті: **Литвинко, О.** (2021). Проблема скорочення у сучасній англійській субмові насособудування. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 105–110. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.14

ПРОБЛЕМА АБРЕВІАЦІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ СУБМОВІ НАСОСОБУДУВАННЯ

Анотація. *Стаття присвячена проблемі скорочення слів у сучасній англійській субмові насособудування, що в терміносистемах різних галузей є очевидною. Вона актуальна й для субмови насособудування. Ця галузь зазнає сьогодні бурхливого розвитку й потребує, відповідно, уніфікації й кодифікації власної термінології. Продуктивним способом творення термінів насособудування є абревіація. Тож постала необхідність виявити особливості цього явища, прояснити причини з'яви скорочених термінів.*

Мета статті – вивчення специфіки процесу скорочення слів у словотвірній системі англійської мови й ідентифікація основних моделей скорочених термінів насособудування.

Застосована в дослідженні методика має комплексний характер. Тут використано описовий метод, який уможливив опис словотвірної структури лексичних одиниць термінологічної підсистеми насособудування; структурний – використаний для ідентифіації словотвірних моделей, за якими утворено терміни насособудування; метод компонентного аналізу – для опису значень терміноодиниць цієї підсистеми; метод кількісного підрахунку – для виявлення тенденцій уживання терміноодиниць.

Наукова новизна роботи визначається тим, що в ній уперше здійснено аналіз сучасної англійської термінологічної лексики насособудування; ідентифіковано способи творення скорочених термінів, виявлено словотвірні моделі.

Висновки. Аналіз способів термінотворення субмови насособудування свідчить про те, що в ній лексичні одиниці, утворені шляхом скорочення, становлять 12%. Цей спосіб посідає четверте місце серед продуктивних способів словотвору розглядуваної субмови (після афіксації, словоскладання й конверсії).

Серед способів абревіації галузі насособудування виокремлюємо ініціальну абревіацію, абревіацію, подану у вигляді комбінації ініціальних літер з повним словом, абревіацію у вигляді урізання, внутрішньослівну абревіацію однослівних термінів, абревіацію на основі елімінування, тобто випадіння певних компонентів, абревіацію, що реалізується у вигляді акронімів, абревіацію на основі телескопії.

Ключові слова: *субмова, насособудування, термін, абревіація, акронім.*

LYTVYNKO Oksana *– PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor at Foreign Languages Department, Sumy National Agrarian University, 160, Herasima Kondratieva str., Sumy, 40021, Ukraine (oxana.litvinko@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2241-3776

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.14

To cite this article: Lytvynko, O. (2021). Problema skorochennia u suchasnii angliiskii submovi nasosobuduvannia [The problem of abbreviation in modern English pump engineering sublanguage]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho*

© Литвинко Оксана, 2021

universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47, 105–110. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.14 [in Ukrainian].

THE PROBLEM OF ABBREVIATION IN MODERN ENGLISH PUMP ENGINEERING SUBLANGUAGE

Summary. *This article focuses on the problem of abbreviation in modern English terminology within the special subsystem of terms – pump engineering. The presence of abbreviation in terminology is obvious. This problem is also relevant for the pump engineering sublanguage. This industry has undergone rapid development at the present stage and needs unification and improvement of its terminology. One of the productive ways to create the terms of pump construction is the abbreviation. Today there is a need to identify the features of this phenomenon, to clarify the reasons for the shortening of terms.*

The purpose of work is to study the specifics of the abbreviation process and to identify the main models of shortened terms.

The methodology of the research is complex in accordance with the purpose of work. We used the following methods: the descriptive method – to describe the lexical units of pump engineering terminological subsystem; the structural method – to identify word-formation models; the method of component analysis – to describe the meanings of term units of the subsystem; quantitative analysis – to identify trends in the use of term units.

The scientific novelty of the work is determined by the fact that modern English pump engineering terminology is analyzed for the first time;the methods of creating abbreviated terms are identified, the word-forming models are revealed.

Conclusions. The analysis of methods of term formation of the pump engineering sublanguage shows that the lexical units formed by abbreviation are 12% in the specified terminological system. This method takes the fourth place among the productive ways of word formation of the specified sublanguage (after affixation, word formation and conversion).

The methods of abbreviations in the field of pump engineering include initial abbreviation, abbreviation given in the form of combination of initial abbreviation with full word, abbreviation in the form of truncation, intraword abbreviation of one-word terms, abbreviation based on elimination, abbreviation realized in the form of acronyms, abbreviation based on telescoping.

Key words: *sublanguage, pump engineering, term, abbreviation, acronym.*

Постановка проблеми. Сьогодні лінгвісти приділяють особливу увагу функціонуванню термінологічних систем різних галузей і дослідженню специфіки їх утворення. Вивчення процесів становлення й розвитку термінологічних одиниць, їх семантики й деривації важливе для опису мовних систем, для висвітлення закономірностей їх функціонування. Термінологічний словотвір належить до важливих питань термінознавства. Одним зі способів творення термінів є абревіація. Інтерес лінгвістів до цього феномена корелює безпосередньо з потребою виявити особливості цього явища, прояснити причини з'яви скорочених термінів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці вдосконалюються наукові підходи до вивчення проблеми скорочення на матеріалі різних термінологічних підсистем, виявляються специфічні ознаки скорочених термінів. Учені досліджують проблему ролі й місця абревіації в системі термінотворення, визначають екстралінгвістичні й інтралінгвістичні причини з'яви та розвитку абревіатур в терміносистемах, досліджують різні класифікації скорочень у мові науки, виокремлюють основні типи абревіатур у термінології; вивчають характерні особливості різних типів науково-технічних абревіатур. Попри значні досягнення в дослідженні проблеми скорочення в лінгвістиці (Карабан, 2018; Кочерган, 2010; Межжеріна, 2019; Шуневич, 2016 та ін.), досі немає єдиного загальноприйнятого визначення й розуміння цього явища.

Актуальність роботи зумовлена відсутністю спеціальних ґрунтовних досліджень термінологічної лексики субмови насособудування, викликаної розвитком цієї технічної галузі на сучасному етапі та необхідністю уні-

фікації й кодифікації її термінології. В аналізованій термінологічній підсистемі скорочені терміноодиниці представлені у великій кількості, а це вимагає вироблення особливого підходу до цього феномена.

Об'єктом дослідження є сучасна англійська термінологія субмови насособудування.

Предмет – проблема скорочення в ній термінів.

Мета статті – виявлення особливостей процесу скорочення й ідентифікація основних моделей скорочених терміноодиниць.

Матеріалом дослідження послугував корпус термінологічної лексики обсягом 5000 лексичних одиниць, відібраних методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (тлумачних словників термінів насособудування; перекладних словників термінів насособудування), з рекламних проспектів фірм-виробників продукції насособудування та з періодичних видань у галузі насособудування. Загальний обсяг опрацьованого матеріалу – близько 9500 сторінок тексту.

Виклад матеріалу. Явище скорочення слів властиве багатьом індоєвропейським мовам. У сучасній лінгвістиці серед скорочених термінів виокремлюють переважно абревіатури, акроніми й телескопічні лексичні одиниці.

Термін «абревіатура» походить від латинського слова *«brevis»* – короткий. Майже за дві тисячі років, від початку нашої ери до XIX століття, з'явилося всього кілька абревіатур, у XIX столітті їх було вже кілька десятків. На початок XX століття абревіатури перетворилися на стійкий і продуктивний словотвірний тип (Шестакова, 2014, с. 57).

Спочатку абревіатури з'явилися в писемній мові у зв'язку з потребою зменшити затрати фізичних зусиль. Згодом їх стали щораз частіше використовувати в усному мовленні. Вони, окрім того, стали невід'ємною частиною сучасних терміносистем і фактом мови, який наочно ілюструє тенденцію до економії виражальних засобів (Павлова, 2012, с. 71).

Варто зауважити, що в лінгвістиці не існує чітких фонологічних та орфографічних правил, виходячи з яких можна було б передбачити, як саме буде скорочено лексичну одиницю і яким чином будуть вимовляти ініціальні абревіатури.

Джерелом абревіатур є словосполучення, що позначають предмети та явища довкілля. Щоб словосполучення могло трансформуватися в абревіатуру, воно має відповідати таким вимогам:

1. Мати єдине значення.
2. Бути частотним.
3. Мати соціальну значущість і комунікативну спрямованість.

Головною умовою дослідники вважають зрозумілість абревіатури для спеціалістів певної галузі (Книшенко, 2010, с. 19). Це забезпечує вмотивованість її елементів. Кожен елемент абревіатури повинен бути мотивованим відповідним словом вихідного словосполучення.

На початку 40-х років в американській науково-технічній літературі з'явився термін «акронім». Акроніми – одиниці, утворені з початкових літер або звуків слів твірного словосполучення (Шуневич, 2016, с. 290). Очевидно, що з кожним роком потреба в акронімах зростає. Однією з найбільш обґрунтованих сьогодні теорій з'яви таких скорочень є концепція економії мовних засобів, що полягає в забезпеченні передачі максимальної кількості інформації за певну одиницю часу, тобто в підвищенні комунікативної ефективності мови. Однак необхідно відзначити, що створення акроніма не завжди однозначно трактується як явище позитивне. У нього є й недоліки. Часто значення акроніма не може бути виведене з його повної форми, а має бути завчене. Ба більше, акроніми часто є омофонами, значення яких можна зрозуміти тільки в контексті. Такі лексичні одиниці можна легко переплутати.

Одним із продуктивних способів творення термінів насособудування є абревіація. Інтенсивне входження в ужиток абревіатур зумовлене передусім позамовними чинниками, зокрема активізацією міжнародних зв'язків України в галузі насособудування.

Аналіз способів термінотворення в субмові насособудування свідчить про те, що в ній лексичні одиниці, утворені шляхом скорочення, становлять 12%. Цей спосіб займає четверте місце серед продуктивних способів словотворення термінологічної підсистеми насособудування (після афіксації, словоскладання й конверсії).

Способи абревіації субмови насособудування можна класифікувати в такий спосіб.

1. Ініціальна абревіація. Вона полягає у фіксованому позначенні окремих слів термінологічних словосполучень першими літерами цих слів, що є типовою рисою англійської науково-технічної мови.

Пор.

– *AP – axial pitch 'осьовий крок';*

– *AC – alternating current 'змінний струм';*

– *FPD – factual pitch diameter 'фактичний діаметр різьби';*

– *OD – outside diameter 'зовнішній діаметр';*

– *M/T – machine tool 'металорізальний верстат';*

– *RW – resistance welding 'контактне зварювання';*

– *TRP – tool recovery procedure 'процедура відновлення інструментів';*

– *VBT – vertical boring mill 'вертикальний токарний верстат'.*

2. Абревіація, подана у вигляді комбінації ініціальної абревіатури з повним словом. Цей спосіб скорочення сформувався на початку двадцятого століття й дотепер не втратив своєї значущості.

Пор.

– *ED-grinding – electrical discharge grinding 'електроерозійне шліфування';*

– *OD-gage – outside diameter gage 'пристрій для вимірювання зовнішнього діаметра';*

– *T-beam – tee beam 'тавровий профіль';*

– *V-shaped belt – vee-shaped belt 'клиноподібний ремінь';*

– *V-weld – vee-weld 'V-подібний шов';*

– *UHV-chamber – ultra-high-vacuum chamber 'надвисоковакуумна камера'.*

3. Абревіація у вигляді усікання – результат відкидання фінальної частини вихідної лексичної одиниці.

Пор.

– *act – actual 'фактичний';*

– *clar – clarification 'розпізнання';*

– *deg. – degree 'градус';*

– *dupl – duplicate 'запасна деталь';*

– *incr. – increase 'збільшення';*

– *op – operation 'технологічна операція';*

– *st – station 'виробнича установка', 'станція';*

– *start – starter 'стартер'.*

4. Внутрішньослівна абревіація однослівних термінів полягає в скороченні слова за рахунок зменшення кількості літер, при цьому нова лексична одиниця включає початкову літеру (або літери) і (здебільшого) фінальну, може використовуватися й серединна літера чи літери (зазвичай це приголосні).

Пор.

– *ct – circuit 'схема';*

– *dbl. – double 'подвійний';*

– *gt – great 'великий';*

– *hf. – half 'половина';*

– *Std – steady 'сталий стан';*

– *tb – table 'стіл'.*

5. Абревіації, відмінною рисою яких є елімінування, тобто випадіння певних компонентів, що не беруть участі в творенні абревіатури. У лексикографічних джерелах насособудування такі абревіатури семантизують переважно одиниці вимірювання.

Пор.

– *PSI – pounds <u>per</u> square inch 'фунтів на квадратний дюйм';*

– *DC – distance <u>between</u> centers 'дистанція між центрами';*

– *CFM – cubic feet <u>per</u> minute 'кубічних футів за хвилину'.*

6. Абревіація, реалізована у вигляді акронімів, тобто лексичних одиниць, подібних за звучанням до нетермінологічних слів, що існують у мові. Для них характерна мотивація й вихідним словосполученням, і подібним за звучанням словом, що дає підстави назвати такі одиниці словами з подвійною мотивацією.

Пор.

– *BEST – Battery Energy Storage Test 'станція для випробування акумуляторних батарей';*

– *DISC – digital integrated servo control 'вбудований цифровий сервопривод';*

– *HIP – hot isostatic pressing 'гаряче ізостатичне пресування';*

– *TEAM – technologies enabling agile manufacturing 'технології, що сприяють створенню динамічного виробництва';*

– *MAP – manufacturing automation protocol 'протокол автоматизованого виробництва'.*

Цей спосіб творення абревіатур сьогодні застосовують доволі часто. Очевидно, тому, що вимова акронімів легша, ніж в інших абревіатур, і це зумовлює його продуктивне використання в усному мовленні.

Ще одним способом утворення скорочень є телескопія. Телескопічні слова відіграють важливу роль у процесі сучасного словотворення (Галишин, 2011, с. 82). Раціоналізацію мови завдяки використанню телескопічних одиниць розглядають як один зі способів концентрації інформації з метою підвищення ефективності спілкування. Телескопічні одиниці так само, як і складні слова, відображають тенденцію до універсалізації та раціоналізації мови, демонструють різний ступінь членованості й умотивованості її одиниць.

Явище телескопії полягає в інтеграції двох чи більшої кількості скорчених основ або в поєднанні повної основи зі скороченою, наслідком чого є поява нового слова. Нова лексична одиниця інтегрує повністю або частково значення всіх структурних елементів. При цьому беруть початок одного слова й кінець іншого. Другу лексичну одиницю ніби всувають у першу, як це характерне для ручних телескопів. Це й зумовило назву явища – «телескопія», отриманих лексичних одиниць – телескопічні.

На сучасному етапі в субмові насособудування феномен телескопії посідає незначне місце. Цей спосіб переважно використовують для творення терміноодиниць, що семантизують технічні прилади.

Пор.

– *transistor ‘транзистор’ – <u>transfer</u> ‘перенесення’ + re<u>sistor</u> ‘опір’;*

– *transformer ‘трансформатор’ – <u>transfer</u> ‘перенесення’ + <u>former</u> ‘формоутворювальний пристрій’;*

– *hi-tech ‘(пристрій) високого технологічного рівня’ – <u>high</u> ‘високий’ + <u>tech</u>nology ‘технологія’.*

Висновки. Отже, термінологічні абревіатури є невід’ємним компонентом сучасної англійської субмови насособудування й мовним явищем, яке яскраво ілюструє прагнення термінології до стислості назв, до економії термінологічних засобів, до семантичної конденсації позначення. Абревіатури становлять 12% усього корпусу досліджуваних термінологічних одиниць. На підставі аналізу словникових статей субмови насособудування можна виокремити позитивні й негативні риси скорочень. Усі абревіатури зручні для вживання з огляду на їх форму, але деякі з них мають міжгалузевий характер і є членами омонімних рядів, що ускладнює розуміння.

Пор.

– *AC:*

1. *alternating current ‘змінний струм’;*
2. *above center ‘вище центра’;*
3. *adaptive control ‘адаптивне керування’, ‘пристрій адаптивного керування’;*
4. *application control ‘керування прикладними процесами’.*

– *DC:*

1. direct current ‘змінний струм’;
2. distance between centers ‘дистанція між центрами’;
3. double column ‘двоколонний, з двома стійками’.

Отже, у розвитку термінологічної підсистеми насособудування простежуються дві протилежні тенденції. Перша полягає в спрямованості до точності й семантичної регулярності, тобто до відображення в структурі терміна багатьох парадигматичних відношень. Друга – до стислості, до економії мовних засобів, до семантичної конденсації позначення, що має наслідком постання термінів-скорочень.

Галузь насособудування продовжує розвиватися, викликаючи постійні зміни термінологічного складу лексики. Кількість скорочених терміноодиниць щороку зростає. У зазначеній галузі скорочення сприяють усуненню розпливчатості, багатозначності, смислової надмірності, а також інших недоліків, притаманних складним термінам.

У перспективі плануємо вивчити явище детермінологізації на матеріалі сучасної англійської термінологічної підсистеми насособудування.

ЛІТЕРАТУРА

Галишин І. Телескопія як один із новітніх способів словотвору в англійській мові. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ ІІ. Лексична семантика.* 2011. Вип. 3 (2). С. 82–86.

Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця : Нова Книга, 2018. 649 с.

Книшенко Н. Абревіація в системі сучасної дорожньо-будівельної термінологічної номінації. *Термінологія.* 2010. Вип. 675. С. 19–22.

Кочерган М. Вступ до мовознавства. Київ : Академія, 2010. 367 с.

Межжеріна Г. Структурні типи англійських авіаційних термінів-абревіатур в аспекті перекладу. *Термінологічний вісник.* 2019. Вип. 5. С. 374–379.

Павлова О. Роль і місце абревіації в системі термінотворення. *Наукові записки. Серія «Філологія».* 2012. Вип 27. С. 71–73.

Шестакова С. Види термінів-абревіатур у підмові будівельної галузі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* 2014. Вип. 12 С. 57–59.

Шуневич Б. Особливості побудови абревіатур і скорочень англійських термінів автомобільного транспорту. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Термінознавство».* 2016. Вип. 6. С. 289–293.

REFERENCES

Halyshyn, I. (2011). Teleskopiia yak odyn iz novitnikh sposobiv slovotvoru v anhliiskii movi [Telescopy as one of the newest ways of word formation in English]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn State University* (Issue 3(2)), (pp. 82–86) [in Ukrainian].

Karaban, V. (2018). Pereklad anhliiskoi naukovoi i tekhnichnoi literatury [Translation of English scientific and technical literature]. Vinnytsia : *Nova Knyha* – New Book [in Ukrainian].

Knyshenko, N. (2010). Abreviatsiia v systemi suchasnoi dorozhno-budivelnoi terminolohichnoi nominatsii [Abbreviation in the system of modern road-building terminological nomination]. *Terminolohiia – Terminology* (Issue 675), (pp. 19–22) [in Ukrainian].

Kochergan, M. (2010). Vstup do movoznavstva [Introduction into Linguistics] – Kyiv : *Akademiya – Academy* [in Ukrainian].

Mezhzherina, H. (2019). Strukturni typy anhliiskykh aviatsiinykh terminiv-abreviatur v aspekti perekladu [Structural types of English aviation terms-abbreviations in the aspect of translation]. *Terminolohichnyi visnyk – Terminological bulletin* (Issue 5), (pp. 374–379) [in Ukrainian].

Pavlova, O. (2012). Rol i mistse abreviatsii v systemi terminotvorennia [The role and place of abbreviations in the system of term formation]. *Naukovi zapysky. Seriia Filolohiia – Scientific notes. Philology series* (Issue 27), (pp. 71–73) [in Ukrainian].

Shestakova, S. (2014). Vydy terminiv-abreviatur u pidmovi budivelnoi haluzi [Types of terms-abbreviations in the construction industry subtext]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series Philology* (Issue 12), (pp. 57–59) [in Ukrainian].

Shunevych, B. (2016). Osoblyvosti pobudovy abreviatur i skorochen anhliiskykh terminiv avtomobilnoho transportu [Features of construction of abbreviations and abbreviations of English terms of motor transport]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Terminoznavstvo – Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University. Terminology* (Issue 6), (pp. 289–293) [in Ukrainian].

УДК 811.111'22'42

МАКАРУК Лариса *– доктор філологічних наук, професор кафедри прикладної лінгвістики, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, Луцьк, 43000, Україна (laryssa_makaruk@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8988-2753

Scopus-Author ID: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57221904743

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.15

Бібліографічний опис статті: Макарук, Л. (2021). Мультимодальні засоби репрезентації заборони в англомовних інфографічних текстах у період пандемії COVID-19. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 111–119. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.15

МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЗАБОРОНИ В АНГЛОМОВНИХ ІНФОГРАФІЧНИХ ТЕКСТАХ У ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню англомовних інфографічних текстів із теми COVID-19. Увагу зосереджено на спектрі засобів, які покликані репрезентувати заборону певних дій у період пандемії. Встановлено, що саме цей сегмент інформації ілюструють за посередництвом піктограм, які різні за розмірами та формою. Більшість виявлених піктограм мають форму кола, значно менша частина фігурує у формі квадрата. Причому всі кола мають чітке обрамлення здебільшого червоного кольору та перехресну лінію, яка підсилює заборону виконання певної дії. Окрім того, кількість піктограм у кожному тексті варіюють. Переважно всі тексти сфокусовані на використання кількох піктограм, які візуально актуалізують небажаність контактування з індивідами, уникання відвідин громадських місць, дотиків обличчя, а саме: носа, рота, очей. Також зовсім небажаним є потискання рук, що символізує привітання та обійми.*

Обґрунтовано, що продуценти цих текстів також акцентують увагу реципієнтів на небажаності користування громадським транспортом та роботи в офісі, якщо останні мають будь-які ознаки хвороби. На основі здійсненого аналізу встановлено, що частину представлених піктограм складно зрозуміти, якщо не враховувати вербального складника. Тож у таких текстах доцільним є використання останнього, який і допомагає декодувати істинну семантику. Оскільки представлені тексти присвячені темі здоров'я, у них найбільше уваги приділено піктограмам з відповідними вербальними поясненнями, які виражають наказовим способом, найчастіше вдаючись до лексем на зразок don't, avoid, touch, have як початкових заборонних інструментів. Одиничні вербальні речення без урахування візуального елемента можуть мати антонімічне трактування. У таких випадках лише завдяки піктограмі зрозуміло, що йдеться про заборону, а не про дозвіл виконувати певні дії.

Ключові слова: *заборона, піктограма, вербальний відповідник, пояснення, мультимодальний текст.*

MAKARUK Larysa *– Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at Applied Linguistics Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, Volia Avenue, 13, Lutsk, 43000, Ukraine (laryssa_makaruk@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8988-2753

Scopus-Author ID: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57221904743

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.15

To cite this article: Makaruk, L. (2021). Multymodalni zasoby reprezentatsii zaborony v anglomovnykh infographichnych tekstakh u period pandemii COVID-19 [Multimodal Devices for Conveying Prohibition in English-Language Infographic Texts during the Period of the COVID-19 Pandemic]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles*

© Макарук Лариса, 2021

of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47, 111–119. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.15 [in Ukrainian].

MULTIMODAL DEVICES FOR CONVEYING PROHIBITION IN ENGLISH-LANGUAGE INFOGRAPHIC TEXTS DURING THE PERIOD OF THE COVID-19 PANDEMIC

Summary. *This article is devoted to the study of English-language infographic texts related to COVID-19. The focus is on the range of tools which have been devised to represent the prohibition of certain actions during the course of the pandemic. It is established that this segment of information is illustrated by icons of varying sizes and shapes. Most of the icons that have been identified are in the form of a circle; a much smaller portion of them are square in shape. In addition to this, all the circles have a distinct border, usually red, with a diagonal line superimposed on the image, which emphasizes the fact that a certain action is prohibited. In addition, the number of icons in each text varies. The texts are primarily focused on the use of a number of icons which give a visual representation of the undesirability of having contact with other individuals; of being present in public places; of touching one's face, in particular one's nose, mouth, and eyes; and of physical greetings whether in the form of handshakes or hugs.*

The fact is substantiated that the creators of these texts are also drawing the attention of recipients to the undesirability of individuals' using public transport and engaging in office work, if they have any signs of illness. On the basis of analysis, it was found that some of the icons which were presented are difficult to understand if the verbal component is absent. In texts of this kind, it is thus expedient to use that verbal element, which actually helps in the decoding of the true semantics. Because the relevant texts are devoted to the topic of health, they give the most attention to icons with appropriate verbal explanations which are expressed in an imperative manner, and which can function as 'prohibitionary tools' by including an initial lexical unit that embodies that sense, such as "don't" or "avoid", "touch", "have". Single verbal sentences that do not include the visual element are apt to be totally misinterpreted. In such cases, it is only the use of the icon that makes it clear that performing certain actions is forbidden, rather than being permitted.

Key words: *prohibition, icon, verbal equivalent, explanation, multimodal text.*

Постановка проблеми. Упродовж останніх двох років у комунікативному просторі натрапляємо на широкий спектр англомовних інфографічних ресурсів, присвячених COVID-19. Актуалізацію зазначеної проблеми в інфографічній формі вважаємо однією з найбільш ефективних та затребуваних. Їй за підставу слугує потреба індивідів у пошуках відповідей на безліч запитань, які й досі викликають чимало сумнівів та непорозумінь. Малоформатні інфографічні тексти покликані компактно «розповісти» всім зацікавленим, як діяти у тому чи тому випадку та навчитися «жити по-новому» з дотриманням карантинних вимог, які мимоволі змушують змінити усталений спосіб буття й адаптуватися до нових викликів.

Англомовні інфографічні тексти малої форми мають на меті передусім завдяки невеликій кількості ресурсів презентувати великий обсяг інформації. Усі аналізовані тексти присвячені ще майже недослідженій проблемі XXI століття – COVID-19. З плином часу виникають нові проблеми, реакції на які знаходять своє віддзеркалення в інфографічних ресурсах. Корпус ілюстративного матеріалу свідчить, що їх можна поділити на кілька груп, які тематично споріднені між собою. У цій статті звернемо увагу на тексти, зміст яких сфокусований на тому, що слід робити та чого не слід робити в період COVID-19 у різних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних лінгвістичних студіях дослідженню текстів малої форми присвячено чимало робіт як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників з урахуванням мультимодальних парадигм (Макарук, 2012; Макарук, 2014; Макарук, 2018; Kress, 2003; Norris, 2009; O'Halloran, 2014; Van Leeuwen, 2004). Однак вивченню текстів, присвячених COVID-19, належної уваги приділено не було. Однією із причин, що пояснює такий стан речей, є невпинне збільшення їхньої кількості, оскільки проблеми, пов'язані із COVID-19,

набирають усе більших обертів. Як результат, це потребує реакції науковців, зокрема лінгвістів.

З огляду на специфіку аналізованих текстів зазначимо, що всі вони мають мультимодальний характер, оскільки складаються зі знаків, що належать до різних семіотичних систем. Але в такому ракурсі вони ще не досліджувані. **Актуальність** роботи зумовлена, з одного боку, збільшенням кількості ковідної інфографіки, а з іншого – потребою у їх докладному лінгвістичному осмисленні.

Мета розвідки полягає в аналізі структурних, семантичних та прагматичних особливостей інфографічних текстів малої форми, присвячених саме тому спектру, який висвітлює, що необхідно робити і чого слід уникати під час COVID-19 та зумовлює потребу в розв'язанні таких завдань:

– зібрати корпус ілюстративного матеріалу, присвяченого COVID-19;

– здійснити аналіз фрагментів текстів, у яких використовують різні графічні позначки на позначення одного процесу;

– виявити спільні та відмінні ознаки ілюстративних компонентів; охарактеризувати їхні переваги та недоліки;

– обґрунтувати доцільність залучення засобів невербальної природи до текстів малої форми;

– зосередити увагу на вербальних реченнях та окреслити їхню специфіку.

Виклад матеріалу. Рисунки 1–22 мають одну спільну тематику – запобігання COVID-19 із зазначеною специфікацією на кожній з них "*Do's*" та "*Don'ts*". Під цим розуміємо певні інструкції, правила, застереження, дозволені та недозволені дії у період COVID-19. Обґрунтуємо специфіку цієї інфографіки з урахуванням її структурних, семантичних та прагматичних особливостей. Даючи загальну характеристику, зауважимо, що продуценти вдаються до використання різних кольорів. Як результат, не маємо підстав стверджувати, що якийсь з наявних кольорів не використано. Наведені приклади свідчать, що фактично всі кольори затребувані в інфографіці. Зазначимо, що не всі вони завжди доречні, однак продуценти послуговуються ними на власний розсуд, часто не дотримуючись встановлених канонів щодо кількості кольорів, які можна залучати одночасно, оформляючи певний текст.

Ба більше, фактично всі інфографічні тексти різні в плані архітектоніки. Окремі з них мають досить складну будову і перенасичені кількістю, формою та розмірами елементів, які входять до їх складу. Це значно ускладнює процес прочитання, а тому і сприйняття інформації, закладеної відправником у відповідному тексті. Тож не можемо стверджувати, що зміст аналізованих інфографічних текстів легко дешифрувати, оскільки первинна мета інфографіки – представити максимум інформації, використовуючи мінімум ресурсів. Однак не всі вони відповідають принципам лаконічності і стислості.

У цій розвідці звернемо увагу на засоби репрезентації дій, які закликають не вдаватися до певних дій, щоб уберегтися від інфікування, яке може мати фатальні наслідки. Наведені нижче рисунки свідчать про те, що те саме застереження репрезентують різними графічними засобами. Як бачимо, заборони візуалізують за допомогою піктограм. Більшості цих знаків характерна форма кола, значно рідше – квадрата. Заборону актуалізують червоною лінією-закресленням, яка доповнює червоне обрамлення самого знака. Однак не у всіх випадках послуговуються червоним кольором задля фіксації чітких меж візуального ресурсу, та й не всі вони містять закреслення. Частина з них підкріплена позначкою «X» та піктограмою, що свідчить про небезпеку.

Сфокусуємося на знаках, які використовують на позначення заборон, а саме: уникнення контактів з іншими індивідами у різних місцях; небажаність торкання очей, носа та рота; запобігання потискання рук та обіймів; у разі наявності симптомів – заклик до перебування вдома; до відмови послуговуватися громадським транспортом.

Заборону контактувати з кимось об'єктивують піктографічними знаками (рис. 1–4). Як бачимо, рис. 1, як і всі інші, є піктограмою, яка сигналізує про те, що не слід контактувати будь з ким, якщо ти маєш ознаки застуди. Фактично аналогічну інформацію передає й інша піктограма на рис. 2. Ідентичною до першої є й четверта, якщо говорити про вербальний складник, який докладно пояснює, що має на

увазі продуцент, використовуючи цей знак. У плані графіки, тобто візуальних відповідників, усі вони різняться. Рис. 1 є піктограмою-забороною, рис. 2 та рис. 3 уміщують додаткову піктограму, що сигналізує про небезпеку. Рис. 4 має позначку **X**, яка свідчить про те, що проілюстровану дію робити не слід.

Важливими у цьому разі є й вербальні відповідники, які деталізують, що саме продуценти мають на увазі. Рис. 1 та рис. 4 містять практично ідентичні вербальні пояснення. Зазначимо, що всім їм притаманний наказовий спосіб:

– *Have a close contact with anyone, if you're experiencing cough & fever (рис. 1).*

– *Avoid close contact with anyone, if you are sick (рис. 2).*

– *Avoid close contact with people who are sick (рис. 3).*

– *Have a close contact with anyone, if you're experiencing cough and fever (рис. 4).*

Два з них починаються лексемою *have*, два – *avoid,* яка одразу, на відміну від *have,* спонукає до уникнення певних дій. У всіх випадках натрапляємо на словосполуку *close contact.* У трьох випадках продуценти закликають не контактувати, якщо ті, кому адресована ця інформація, хворіють або мають будь-які симптоми хвороби. Лиш дешифрування піктограми на рис. 3 має відмінний характер, позаяк уміщує заклик не контактувати з особами, які хворіють. З огляду на зазначене вище зауважимо, що всі піктограми є різними у плані графіки. Вважаємо, що їх значення складно було б зрозуміти, якби вони не містили вербальних пояснень у наказовій формі. Незважаючи на те, що піктограми максимально відображають симптоми (рис. 1–3) та небезпеку завдяки додатковим позначкам (червоний колір як знак небезпеки), усе ж достоменно зрозуміти точне значення було б складно, якби поруч не було пояснення, яке й уможливлює належне декодування істинної інформації, закодованої у графічній формі відправником.

Звернемо увагу й на піктограми, які покликані проілюструвати поради продуцентів щодо контактування з оточенням. Радячи уникати контакту з великою чи невеликою кількістю осіб, відправники послуговуються різними позначками, специфікуючи їх за рахунок вербального складника:

– *Don't be in crowded places (рис. 5).*

– *Avoid bars, restaurants or crowded places (рис. 6).*

– *Avoid going to crowded places (рис. 7).*

– *Avoid crowded spaces (рис. 8).*

– *Do not use crowded lifts (рис. 9).*

Як бачимо, у корпусі нашого ілюстративного матеріалу на позначення цієї заборони ми ідентифікували п'ять піктограм. Чотири із них у формі кола, одна – у формі квадрата. Чотирьом із них характерна червона лінія – одностороннього перехресного закреслення, що за замовчуванням сигналізує заборону. На всіх піктограмах маємо від трьох до тридцяти осіб різних статей, яким в умовах пандемії не рекомендують скупчуватися. На піктограмі на рис. 5 також бачимо лексеми *cough* та *fever.* Вони ще раз підкреслюють причину, чому слід уникати зустрічей один з одним чи з кількома особами.

Процес запобігання контактування проілюстрований різними вербальними конструкціями, у яких наголошено на локаціях, де саме не слід перебувати принаймні кільком особам

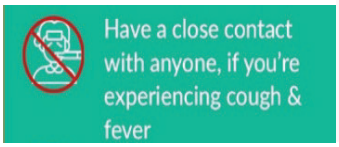

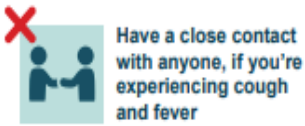

Рис. 1. (Smile alliance)
Рис. 2. (Slide team)
Рис. 3. (Sams forum)
Рис. 4. (Twitter)

Рис. 5. (Sams forum)
Рис. 6. (Postermywall)
Рис. 7. (Slide team)

Рис. 8. (European agency)
Рис. 9. (European agency)

одночасно. У цьому разі бачимо дві наказові форми: *don't (do not)* у двох випадках та *avoid* у трьох випадках. Ключовою лексемою у всіх випадках є *crowded.* Продуценти наголошують на різних місцях, від конкретних до умовних. Ідеться про ресторани, бари, ліфти та місця, які узагальнено називають *spaces,* що не мають конкретної специфікації. На відміну від попередніх піктограм, піктограми на рис. 5–9 зрозумілі й без вербального складника. Як результат, очевидним є те, що такі графічні знаки не потребують додаткових вербальних пояснень. Проте не вважаємо їх зайвими у цьому разі, позаяк сприяють кращому та швидшому розумінню інформації, яку намагався передати відправник потенційному одержувачеві.

Питанням першорядної важливості в період пандемії присвячені й наступні піктографічні сегменти на рис. 10–16. Вони, як і всі попередні, містять вербальні складники. Шість із них присвячені закликам не торкатися обличчя, носа та рота. В одному випадку йдеться про немиті руки. На рис. 16 також ідеться про неперсоналізовані дотикові процеси, а саме торкання офісних поверхонь.

Вербальна репрезентація заборони тактильних рухів відображена на поданих вище рисунках за посередництвом таких конструкцій:

– *Don't touch your face, nose and mouth often (рис. 10).*

– *Avoid touching your eyes, nose and mouth with unwashed hands (рис. 11).*

– *Avoid touching your mouth and nose! (рис. 12).*

– *Do not touch mouth, nose, eyes (рис. 13).*

– *Touch your eyes, nose and mouth (рис. 14–15).*

– *Avoid touching other surfaces (рис. 16).*

Як бачимо, двічі на початку речення використано *don't,* двічі *touch* та тричі *avoid*. У випадках з *don't* та *avoid* значення є очевидним. Однак зовсім інша ситуація із синтаксичними конструкціями, які містять на початку *touch.* У перекладі, будучи без вербального складника, це речення у наказовій формі навпаки є закликом та дозволом торкатися очей, носа та рота. Рис. 1 та 4 теж містять речення, перша частина яких також свідчить про можливість близького контакту. Однак це одразу спростовується завдяки другій частині речення, яка починається з *if*. І це перше враження виявляється хибним, оскільки підрядне речення містить пояснення, яке й забороняє близькі контакти.

Фактично всі охарактеризовані складники мультимодальних засобів доповнюють та підсилюють один одного. За рахунок

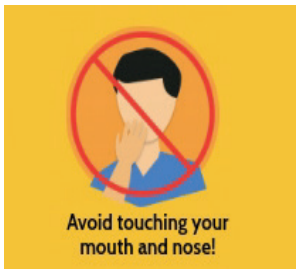

Рис. 10. (Slide team)
Рис. 11. (Postermywall)
Рис. 12. (European agency)

Рис. 13. (European agency)

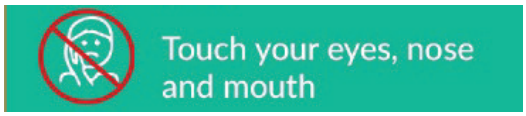

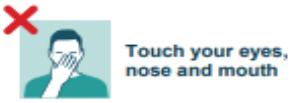

Рис. 14. (Smile alliance)
Рис. 15. (Twitter)
Рис. 16. (European agency)

вербального складника їхнє значення стає зрозумілішим й очевиднішим. Виняток становлять рис. 14 та рис. 15. Якщо розглядати вербальний та невербальний складники окремо, то значення першого є антонімічним до того, яким його бачив відправник. Отже, у цих випадках вербальний складник є залежним від невербального. Саме останній уможливлює істинне декодування семантики.

Тактильній поведінці присвячені й дві інші піктограми на рис. 17 та 18. Вони схожі. Відмінною є кольорова гама та розмір долонь. Обидві містять вербальні пояснення:

– *Don't shake hands.*

– *Do not shake hands & no hugs.*

Певною мірою ці піктограми є релевантними до попередніх, оскільки пов'язані з нормами тактильної поведінки. Нас закликають не лише не торкатися власних очей, носа, рота, а й не вітатися, потискуючи руки. Вербальні відповідники не пояснюють цих причин. Однак ми усвідомлюємо, що йдеться про те, що й у такий спосіб можна інфікуватися. Щоб уникнути цього, не треба вдаватися до таких дій. Вербальні одиниці частково різні за змістом. Речення на рис. 17 містить знак оклику, який акцентує увагу на забороні вітатися у графічно репрезентований спосіб. Інший візуальний рисунок відрізняється від попереднього реченням, що має значно ширший зміст, хоч не репрезентує його за рахунок

графіки (піктограми). Як бачимо, у такий спосіб забороняють не лише вітатися, тиснучи руки, а й не вдаватися до обіймів, уникаючи близьких контактів.

У двох текстах натрапляємо на піктограми із закликом утриматся від слинення (*Spit in public).* В обох випадках вербальний відповідник ідентичний. Різняться лише піктограми. Одна з них у крадратній формі, заборону засвідчує позначка **X**. Друга у формі кола з чітким обрамленням червоного кольору та закресленням, що сигналізує про заборону процесу зазначеного вербально. Саме завдяки піктограмам вдається чітко ідентифікувати значення. Без піктограм їхнє значення можна потрактувати протилежно.

У двох випадках реципієнтів закликають і до інших дій: не використовувати громадський транспорт та у разі хвороби залишатися вдома:

– *Avoid using public transport.*

– *If ill, stay at home.*

Саме ці приклади є найскладнішими у плані графічної репрезентації. Вочевидь, що їх нелегко інтерпретувати. Тож вербальні складники тут найдоречніші. На рис. 21 бачимо індивіда, який перебуває у громадському транспорті. Однак через невеликий розмір не всім очевидно, що він вхопився за тримач. Індивід за комп'ютером перебуває в офісі. Трактуємо цю піктограму саме так завдяки вербальному складнику. Бо ж не виключено, що саме в такий спосіб чимало індивідів можуть працювати у спеціально облаштованих кабінетах власних домівок. Останні два приклади найменш зрозумілі, і якраз вербальний складник сприяє усвідомленню закладеного в них значення.

Висновки. Проаналізований корпус ілюстративного матеріалу свідчить про те, що в англомовних інфографічних текстах, присвячених COVID-19, значну роль відведено порадам, які репрезентовано під заголовком *do's and don'ts.* Об'єктивацію заборонених дій здійснюють за допомогою піктограм, кожна з яких має вербальний відповідник-пояснення. Представлений ілюстративний матеріал свідчить, що більшість піктограм могли б мати кілька пояснень у разі, якщо вербальні відповідники були б відсутні. Більшість піктограм мають форму кола, незначний відсоток фігурує у формі квадрата. Певна частина піктограм містить червоний колір, а перехресна червона лінія свідчить про те, що проілюстровану дію робити не варто, бо можна захворіти. Слід також зауважити, що частина піктограм без вербального пояснення може мати антонімічне значення.

Отже, найоптимальнішим способом репрезентації заборон вважаємо поєднання

Рис. 17. (Postermywall)
Рис. 18. (European agency)

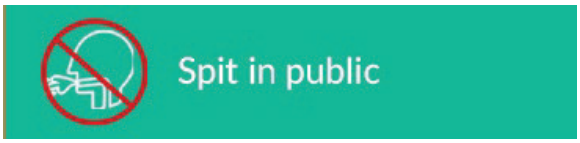

Рис. 19. (Twitter)
Рис. 20. (Smile alliance)

Рис. 21. (Slide team)
Рис. 22. (European agency)

вербального та невербального компонентів, які доповнюють, увиразнюють та звужують кількість можливих трактувань, зводячи їх саме до тих, на яких акцентує увагу відправник, кодуючи інформацію у мультимодальних текстах малої форми. Поділяємо такий підхід та вважаємо, що саме піктограми є тими візуальними компонентами, які покликані передати максимум інформації, використовуючи при цьому мінімум ресурсів.

Перспективними вважаємо подальші розвідки, спрямовані на дослідження аналогічних текстів з урахуванням не лише заборон, а й дозволів, які уможливлять пошук найбільш збалансованого способу репрезентації інформації з фокусом на тому, що радять робити, а чого краще уникати у період пандемії. Не менш цікавими й перспективними видаються дослідження, скеровані на докладне вивчення у цьому ж ракурсі ресурсів, покликаних інформувати широке коло реципієнтів щодо можливих та неможливих алгоритмів поводження та дій, що репрезентовані у сучасному комунікативному просторі завдяки засобам мультимодальної стилістики.

ЛІТЕРАТУРА

Макарук Л.Л. Паралінгвальні засоби як механізми впливу та маніпуляції в сучасному англомовному мультимодальному рекламному дискурсі. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолингвистика* : зб. наук праць. *Серія: Філологія.* Переяслав-Хмельницький : ФОП Домбровська Я.М. 2018. Вип. 23 (2). С. 148–164.

Макарук Л.Л. Проблеми дослідження семіотично ускладнених текстів. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. Германська філологія*. 2014. Вип. 692–693: С. 67–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnugf_2014_692-693_22 (дата звернення: 12.10.2021).

Макарук Л.Л. Візуалізація як характерна ознака сучасного англомовного газетного дискурсу. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство.* 2012. № 6 (231). С. 47–52.

Kress G. Literacy in the New Media Age. London; New York : Routledge, 2003. 208 p.

Norris S. Modal Density and Modal Configurations: Multimodal Actions. *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis* / ed. by C. Jewitt. London; New York : Routledge, 2009. P. 78–91.

O'Halloran K.L., Smith B.A. Multimodal Studies: Exploring Issues and Domains (Routledge Studies in Multimodality). 1st Edition. New York; London : Routledge. 2014. P. 1–41.

Van Leeuwen T. Introducing Social Semiotics. London : Routledge, 2004. 320 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

European Agency for Safety and Health at Work (EU-OSHA). URL: https://www.facebook.com/EuropeanAgencyforSafetyandHealthatWork/photos/this-covid19-dos-donts-poster-can-help-you-stop-the-virus-spread-at-your-workpla/4324882830870654/12 (дата звернення: 18.10.2021).

Sams forum. URL: https://samsforum.store/showthread.php?t=586297&page=106615 (дата звернення: 16.10.2021).

Slide team. URL: https://www.slideteam.net/dos-and-donts-to-stay-safe-during-covid-19.html (дата звернення: 29.09.2021).

Smile alliance. URL: https://www.smilealliance.in/covid-19/ (дата звернення: 22.09.2021).

Twitter. URL: https://twitter.com/diprjk/status/1240508872340598784?lang=da (дата звернення: 18.10.2021).

Postermywall. URL: https://www.postermywall.com/index.php/art/template/aa287e404a9ee05da5f1a813c5b57524/coronavirus-do%27s-and-don%27ts-distancing-poster-design-template#.YWmQbV7PzIU (дата звернення: 02.11.2021).

REFERENCES

Makaruk, L.L. (2018). Paralingvalni zasoby yak mexanizmy vplyvu ta manipulyaciyi v suchasnomu anglomovnomu multymodalnomu reklamnomu dyskursi [Paralinguistic Devices as Mechanisms of Influence and Manipulation in Modern English Multimodal Advertising Discourse]. In *Psycholinguistics. Psyholingvistyka. Psyholyngvystyka*. *Seriya: Filologiya – Psycholinguistics. Psycholinguistics. Psycholinguistics: Coll. science works. Series: Philology* (Issue 23 (2)), (pp. 148–164). Pereyaslav-Khmelnyczkyj: FOP Dombrovs'ka Ya.M. [in Ukrainian].

Makaruk, L.L. (2014). Problemy doslidzhennia semiotychno uskladnenykh tekstiv [Problems of Studying Semiotically Complicated Texts]. In *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. pr. Hermanska filolohiia – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. German philology* (Vol. 692–693), (pp. 67–70). Retrieved October 12, 2021, from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnugf_2014_692-693_22 [in Ukrainian].

Makaruk, L.L. (2012). Vizualizatsiia yak kharakterna oznaka suchasnoho anhlomovnoho hazetnoho dyskursu [Visualization as a Distinctive Feature of Modern English Newspaper Discourse]. In *Naukovyi visnisnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Philological sciences. Linguistics, 6 (231)*, 47–52 [in Ukrainian].

Kress, G. (2003). *Literacy in the New Media Age*. London; New York: Routledge [in English].

Norris, S. (2009). Modal Density and Modal Configurations: Multimodal Actions. In Jewitt C. (ed), *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis* (pp. 78–91). London; New York: Routledge [in English].

O'Halloran, K.L. and Smith, B.A. (submitted for publication) (2014). *Multimodal Studies: Exploring Issues and Domains (Routledge Studies in Multimodality).* 1st Edition (pp. 1–41). New York; London: Routledge [in English].

Van Leeuwen, T. (2004). *Introducing Social Semiotics*. London: Routledge [in English].

European Agency for Safety and Health at Work (EU-OSHA). Retrieved October 18, 2021, from: https://www.facebook.com/EuropeanAgencyforSafetyandHealthatWork/photos/this-covid19-dos-donts-poster-can-help-you-stop-the-virus-spread-at-your-workpla/4324882830870654/ [in English].

Sams forum. Retrieved October 16, 2021, from: https://samsforum.store/showthread.php?t=586297&page=1066 [in English].

Slide team. Retrieved September 29, 2021, from: https://www.slideteam.net/dos-and-donts-to-stay-safe-during-covid-19.html [in English].

Smile alliance. Retrieved September 22, 2021, from: https://www.smilealliance.in/covid-19/ [in English].

Twitter. Retrieved October 18, 2021, from: https://twitter.com/diprjk/status/1240508872340598784?lang=da [in English].

Postermywall. Retrieved November 02, 2021, from: https://www.postermywall.com/index.php/art/template/aa287e404a9ee05da5f1a813c5b57524/coronavirus-do%27s-and-don%27ts-distancing-poster-design-template#.YWmQbV7PzIU [in English].

УДК 81'33

МАНДЗІЙ Христина *– студентка кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, Львів, 79016, Україна (khrystyna.mandziy@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1216-9538

ДІЛАЙ Маріанна *– кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, Львів, 79016, Україна (mariannadilai@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5182-9220

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.16

Бібліографічний опис статті: Мандзій, Х., Ділай, М. (2021). Особливості побудови та перспективи використання англійсько-українського паралельного корпусу ІТ-текстів. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 120–127, doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.16

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ АНГЛІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПАРАЛЕЛЬНОГО КОРПУСУ ІТ-ТЕКСТІВ

Анотація. *У статті обґрунтовано актуальність створення англійсько-українського паралельного корпусу текстів сфери інформаційних технологій та окреслено перспективи його використання передусім у перекладацьких і мовознавчих студіях. Особливу увагу приділено опису основних етапів побудови паралельного корпусу, зокрема збору даних, вичитці й унормуванню текстів, вилученню нетекстової інформації, трансформуванню текстів у файли необхідного формату, завантаженню корпусу в корпусний менеджер і текстовий аналізатор «Sketch Engine», додаванню метатекстової розмітки, наданню індивідуального доступу користувачам.*

Хоч в українській корпусній лінгвістиці вже наявні деякі корпуси (Український національний лінгвістичний корпус (УНЛК), Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) тощо), нестача порівняльних корпусів, зокрема англійсько-українських, усе ж відчутна. З огляду на потужність і швидкість розвитку в наші дні сфери ІТ і на труднощі перекладу ІТ-текстів, зокрема їх термінів, актуально створити англійсько-український паралельний корпус саме для текстів сфери інформаційних технологій.

Основну цінність англійсько-українського паралельного корпусу ІТ-текстів убачаємо в тому, що він може бути джерелом великої кількості перекладацьких рішень, що дасть змогу полегшити процес перекладу ІТ-текстів, покращити їх якість, уникнути стихійності перекладів. Показано також, як побудований корпус текстів можна застосувати для здійснення мовознавчих досліджень ІТ-дискурсу та дійти обґрунтованих висновків стосовно вживання в ньому мовних одиниць, визначення особливостей ІТ-термінології, аналізу структурних моделей і способів перекладу термінів, стосовно виокремлення особливостей стилю тексів сфери ІТ з опертям на реальні контексти і статистичні параметри.

Ключові слова: *паралельний корпус, ІТ-тексти, технічна термінологія, труднощі перекладу.*

MANDZIY Khrystyna *– Student at the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, 5, Mytropolyta Andreia str., Lviv, 79016, Ukraine (khrystyna.mandziy@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1216-9538

© Мандзій Христина, Ділай Маріанна, 2021

DILAI Marianna *– PhD in Philology, Associate Professor at the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, 5, Mytropolyta Andreia str., Lviv, 79016, Ukraine (mariannadilai@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5182-9220

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.16

To cite this article: Mandziy, K., Dilai, M. (2021). Osoblyvosti pobudovy ta perspectyvy vykorystannia anhliisko-ukrainskoho paralelnoho korpusu IT tekstiv [Specificity of compiling and perspectives of using of English-Ukrainian parallel corpus of IT texts]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 120–127. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.16 [in Ukrainian].

SPECIFICITY OF COMPILING AND PERSPECTIVES OF USING OF ENGLISH-UKRAINIAN PARALLEL CORPUS OF IT TEXTS

Summary. *The article deals with the topicality of creating an English-Ukrainian parallel corpus of texts in the field of information technology and outlines the prospects for its use primarily in translation and linguistic studies. Particular attention is paid to the main stages of building a parallel corpus, including data collection, proofreading and normalization of texts, deletion of non-textual information, transformation of texts into files of the needed format, uploading the corpus to the corpus manager and text analyzer Sketch Engine, adding corpus markup, providing individual access to users.*

Although some corpora already exist in Ukrainian corpus linguistics (Ukrainian National Linguistic Corpus, General Regional Annotated Corpus of the Ukrainian Language, etc.), there is still a lack of parallel corpora, including English-Ukrainian ones. And, given how powerfully and rapidly the IT sector is developing these days, as well as taking into account the peculiarities and difficulties of translating IT discourse and, in particular, terminology, it will be useful to create an English-Ukrainian parallel corpus of IT texts.

The main value of the English-Ukrainian parallel corpus of IT texts is that it can be a source of a large number of translation solutions, which will facilitate the process of translating IT texts, as well as improve their quality, avoid spontaneous translations. At the same time, it is shown how the constructed corpus of texts can be used for linguistic research into IT discourse. It allows us to make valid conclusions about the use of language units based on real contexts and statistical parameters (identify features of IT terminology, analyze frequently used structural models and translation approaches, highlight features of the style of texts in the field of IT).

Key words: *parallel corpus, IT texts, technical terminology, translation difficulties.*

Постановка проблеми. У сучасному світі значення перекладацької діяльності постійно зростає, але разом із цим виникають різноманітні перекладацькі проблеми. Одним із сучасних інструментів їх вирішення є створення корпусу текстів, серед яких виділяють паралельні тексти двох або більше мов. Попри те що корпусна лінгвістика в Україні сьогодні перебуває у фазі розвитку, досі існує велика прогалина в цій галузі, особливо це стосується паралельних українсько-іноземних корпусів текстів.

Сфера інформаційних технологій в Україні теж активно розвивається. Важливим питанням є доступність і зрозумілість інформації для всіх зацікавлених верств населення. Тут варто зважати й на те, що всі новації приходять до нас із-за кордону, тож більшість цінної інформації доступна лише іноземними мовами. Виникає потреба створення якісних перекладів цієї інформації українською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корпусна лінгвістика – один із найперспективніших розділів сучасного мовознавства, який, окрім усього, вирізняється швидкими темпами свого розвитку. Її фокусом є побудова та опрацювання текстових корпусів, а також використання останніх як джерела фактичного матеріалу для досліджень мовної різноманітності.

Перевагою корпусів текстів є те, що їх утворюють реальні немодифіковані уривки усного або писемного мовлення. Завдяки

цьому корпус стає емпіричною категорією, а його матеріал може розглядатися як емпірична база для досліджень природної мови (Демська-Кульчицька, 2004).

Хоч не всі вчені повністю довіряють методам корпусної лінгвістки, її важливість підтверджена великою різноманітністю розвідок, у яких наведено чимало аргументів на користь того, що сьогодні вже неможливо проводити лінгвістичні дослідження так, щоб вони були повністю поза межами корпусної лінгвістики: Д. Байбер, Дж. Сінклер, В. Тойберт, В.А. Плунгян (Бобер, 2018).

Українські мовознавці теж присвячують праці корпусній лінгвістиці, зокрема вивченню її теоретичних засад, методів, технічних проблем і практичному застосуванню корпусів текстів. Серед них згадаємо передусім Н. Дарчук, О. Ванівську, І. Данилюка, Т. Бобкову, І. Кульчицького, В. Широкова.

Усе зазначене підтверджує важливість розвитку корпусної лінгвістики та, зокрема, актуальність укладання англійсько-українського паралельного корпусу текстів сфери ІТ, яка є однією з провідних галузей сучасності. Такий корпус був би першим в українській корпусній лінгвістиці й може стати корисним інструментом для перекладачів, фахівців зі сфери машинного перекладу, а також тих, хто вивчає англійську або українську мови чи цікавиться сферою інформаційних технологій.

Мета статті – описати особливості й етапи побудови англійсько-українського паралельного корпусу текстів сфери ІТ та окреслити перспективи його використання.

Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: аналіз напрацювань щодо створення й застосування паралельних корпусів текстів; обґрунтування необхідних комп'ютерних засобів для створення паралельного корпусу текстів; виокремлення перспектив використання створеного корпусу, зокрема, для перекладу та лінгвістичного аналізу.

Виклад матеріалу. За останні десятиліття українська корпусна лінгвістика зробила значний крок уперед, позаяк створено завдяки кропіткій праці вітчизняних мовознавців уже кілька корпусів української мови: Український національний лінгвістичний корпус (УНЛК) (http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc/), Дослідницький корпус сучасної української мови (режим доступу на лінгвістичному порталі Mova.info: http://mova.info/corpus.aspx), Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) (http://uacorpus.org). Проте деякі її напрями досі потребують більшої уваги, відчутним є також брак деяких видів корпусів, які були б дуже цінними для вітчизняних дослідників. Ідеться, зокрема, про необхідність розроблення паралельних корпусів, у яких тексти українською мовою зіставлені з текстами іншими мовами. Звичайно, варто згадати паралельні корпуси, які вже є у відкритому доступі в мережі Інтернет: російсько-український підкорпус Національного корпусу російської мови (http://ruscorpora.ru/search-para-uk.html) та польсько-український корпус (http://domeczek.pl/~polukr).

Отже, одним із перспективних та актуальних напрямів розвитку корпусної лінгвістки в Україні є укладання паралельних корпусів, які могли б широко застосовувати мовознавці, перекладачі, фахівці сфери штучного інтелекту й машинного перекладу та ін.

Сфера інформаційних технологій теж належить до перспективних напрямів. Зараз циркулює велика кількість інформації, пов'язаної із цією сферою, і кількість зацікавлених людей теж зростає. Це породжує підвищений інтерес до перекладів тематичних текстів. Попри те що велика частина комп'ютерної термінології стала сьогодні загальновідомою, цей шар лексики дуже динамічно зростає, з'являються нові вузькоспеціальні терміни. Окрім цього, самі способи творення цієї лексики, лінгвістичні й екстралінгвальні чинники, що впливають на неї, ще мало вивчені (термінологію сфери ІТ досліджували Н. Виноградова, Н. Грицик, Е. Балюта, А. Бічева). Усе це можна порівняти з вибухом – неконтрольованим процесом, який спричиняє все нові й нові зміни (Сидор, Нанівський, 2019). У такому середовищі перекладачам щоразу доводиться приймати рішення стосовно того, до яких технік перекладу вдатися та як правильно перекласти той чи той термін. Згадані вище чинники стимулювали ідею щодо створення паралельного англійсько-українського корпусу текстів зі сфери ІТ як цінного підґрунтя для проведення лінгвістичних досліджень, розв'язання проблем перекладу чи для реалізації інших цілей.

Робота над створенням корпусу – це процес, який передбачає поступове виконання певного списку завдань у чітко визначеній послідовності. Планування процесу укладання англійсько-українського паралельного корпусу IT-текстів відбувалося відповідно до виділених В. Жуковською основних етапів побудови корпусу текстів (Жуковська, 2013).

Перший етап створення корпусу – це відбір даних, а саме текстів, які становитимуть корпус. Для створюваного англійсько-українського паралельного корпусу необхідно було вибрати тести, що стосуються сфери IT і доступні в мережі Інтернет англійською як мовою оригіналу й українською як мовою перекладу. Цей етап виявився доволі проблематичним, тому що практика перекладу текстів потрібної тематики з англійської українською доволі непопулярна. Такі переклади комерційно невигідні, позаяк зазвичай більшість фахівців сфери IT вільно володіють англійською мовою. Крім того, частина літератури перекладена з англійської російською мовою, і нею часто користуються вітчизняні спеціалісти. Тож кількість якісних матеріалів для корпусу обмежена. У доступі є деякі підручники з програмування, а також незначна кількість перекладеної технічної документації. Варто також зазначити, що якість цих текстів не завжди висока, тому що нерідко такі матеріали перекладають не професійні перекладачі, а технарі-ентузіасти. На момент написання статті базу корпусу становили тексти чотирьох підручників із програмування («Програмування мовою Java для дітей, батьків, дідусів та бабусь» Якова Файна (http://myflex.org/books/java4kids/java4kids.htm), «Підручник мови Python» Ґвідо ван Россума й Фреда Л. Дрейка Молодшого (https://docs.python.org/3/tutorial/), «Пориньте у Python 3» Марка Пілігрима (https://diveintopython3.net/), «Вивчить собі Хаскела на велике щастя!» Мірана Ліповачі (http://learnyouahaskell.com/)), двох сайтів із технічною документацією для фреймворку «Bootstrap» (https://getbootstrap.com/docs/3.3/) та скриптової мови програмування php (https://github.com/php/doc-uk).

Наступним кроком є вичитка й унормування тестів, пов'язані з процедурами усунення непотрібного форматування та деяких невідповідностей, видалення нетекстової інформації (формул, шматків програмного коду, таблиць, рисунків тощо). Крім того, створення паралельного корпусу передбачає подання його в таблиці, де речення оригіналу та речення перекладу мають бути чітко зіставлені. Таку роботу майже неможливо автоматизувати: дослідник змушений вручну усувати розбіжності на рівні речень. Результатом цього етапу є файл з усіма реченнями корпусу, зіставленими за логікою «оригінал – переклад». Станом на сьогодні корпус містить 9854 таких пар речень обсягом понад 300 тис. слів.

Коли тексти корпусу вичитані та внормовані, їх можна завантажити в застосунок із функціоналом для здійснення пошуку й аналізу в корпусі. Для створення англійсько-українського паралельного корпусу IT-текстів ми обрали корпусний менеджер і текстовий аналізатор «Sketch Engine» (https://www.sketchengine.eu). Цей програмний продукт дає змогу створювати власний паралельний корпус текстів, будувати на його основі паралельні конкорданси, частотні списки тощо. Користувач може здійснювати пошук за словами або фразами й отримувати результат у вигляді паралельного конкордансу, де всі речення однієї мови з пошуковим словом або фразою зіставлені з відповідними реченнями іншою мовою (такий пошук працює як з англійської українською, так і з української англійською мов). Доступне, окрім цього, фільтрування результатів за умовою «містить/не містить».

«Sketch Engine» уможливлює додавання до корпусу метатекстової розмітки. Вона передбачає опис завантажених текстів за низкою параметрів, що стосуються бібліографічного опису творів, а також даних про особу автора та перекладача. Метатекстова розмітка є важливим блоком корпусної розмітки, що дає змогу стежити за збалансованістю складу текстів, а також надає користувачеві можливість добирати і групувати текстовий матеріал за різноманітними параметрами. На рис. 1 зображено 6 категорій метарозмітки, представлених у корпусі, за якими користувач має змогу фільтрувати результати: ім'я автора, ім'я перекладача, оригінальна назва твору, назва твору в перекладі, рік видання оригіналу, рік видання перекладу.

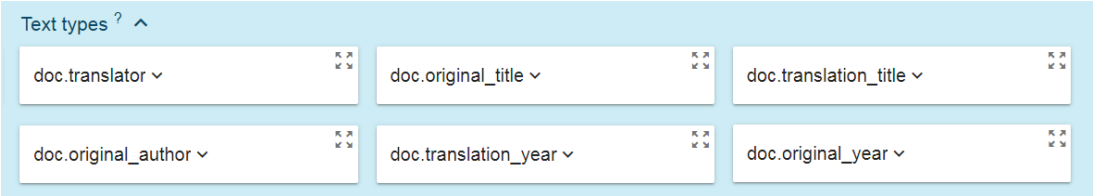

Рис. 1. Категорії метарозмітки в англійсько-українському паралельному корпусі ІТ-текстів

Анотація додає корпусу цінності, значно розширюючи діапазон дослідницьких питань, що можуть бути простежені на його матеріалі.

Основна цінність англійсько-українського паралельного корпусу ІТ-текстів полягає в тому, що він може бути джерелом великої кількості перекладацьких рішень. Попри те що в ІТ-сфері тексти часто містять багато усталених термінів, до яких неважко дібрати переклад, стрімкий розвиток сфери сприяє виникненню нових понять і термінів. Перекладачеві, щоб якісно виконати своє завдання, важливо добре зрозуміти суть та історію походження кожного невідомого терміна, а після цього дібрати найоптимальніший спосіб перекладу. У такій ситуації дуже цінною буде інформація про те, які переклади цього терміна вже наявні. Нижче (рис. 2) наведено приклад пошуку в корпусі фрази «instance declaration», що повертає 5 результатів, на основі яких перекладач може обрати варіант для свого перекладу.

Як бачимо, словосполука «instance declaration» перекладена двома способами: як «утілення» або «instance-означення». З погляду програмування в конструкціях із ключовим словом «instance» означують тіла функцій і в такий спосіб означують утілення. Перекладач повинен прийняти рішення, який варіант доречніший для конкретного випадку. Наприклад, якщо в реченні йдеться про використану конструкцію, то потрібно обрати варіант «instance-означення», а якщо йдеться про саме надане значення, то – «утілення».

Паралельний корпус текстів може бути базою для мовознавчих досліджень ІТ-дискурсу. Дослідимо, наприклад, як часто в текстах трапляються окличні речення. Робимо це для того, щоб переконатися, що ІТ-дискурсу справді непритаманна емоційна забарвленість. Виконати таке завдання дуже просто –

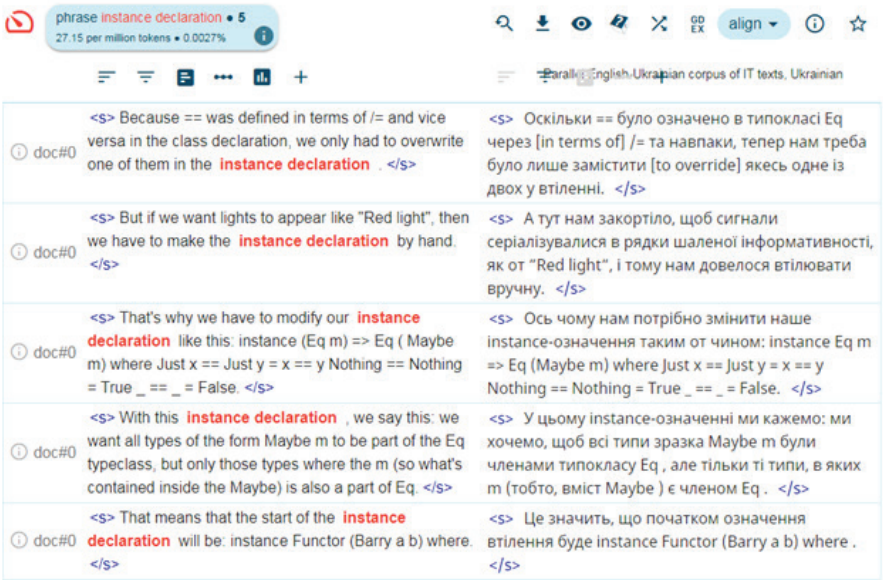

Рис. 2. Результат пошуку фрази «instance declaration» в англійсько-українському паралельному корпусі ІТ-текстів

здійснюємо пошук за одним символом – знаком оклику (!). Пошук видає 304 окличних речення, що становить усього 3% від усіх речень корпусу. Хоч і в невеликій кількості, але експресивні речення в текстах представлені. Як зазначалося вище, наш корпус формують тексти чотирьох підручників і технічної документації з двох сайтів. Можемо припустити, що окличні речення використовують автори підручників для привернення уваги та зацікавлення читача. Щоб це підтвердити, профільтруємо результати так, щоб отримати лише окличні речення з технічної документації (метарозмітка це допускає). За таким запитом отримуємо лиш один результат (рис. 3.). Отже, окличні речення справді мало притаманні IT-дискурсу, а тим більше технічній документації.

Ще одним прикладом застосування корпусу для лінгвістичного аналізу є визначення найпоширеніших способів перекладу термінів комп'ютерної сфери. Це дослідження зосередимо на ста найчастотніших термінах англомовної частини корпусу (перші з них – «function», «class», «method», «file», «value»). За допомогою пошуку в корпусі ми отримали всі варіанти україномовних перекладів для цих термінів. Серед них виділимо такі структурні моделі для обох мов: іменник (N), дієслово (V), прикметник (Adj), словосполучення (Word combination). Також трапляються комбінації цих моделей. У таблиці 1 представлені результати такого аналізу – усі наявні моделі перекладу (для одного терміна їх може бути більше ніж одна) та відсоткове значення для кожної із цих моделей.

Отже, найпоширенішими моделями перекладу для нашої вибірки є моделі «іменник – іменник» та «іменник/дієслово – дієслово». Щодо деяких термінів у межах цих моделей застосовано різні способи перекладу, наприклад, калькування та пошук еквівалентів (це ілюструють приклади, наведені в таблиці 1).

Окрім цього, корпус може бути чудовою базою знань для людей, які хочуть глибше осягнути поняття сфери IT (як перекладачі, так і студенти). Наприклад, слово «performance» часто трапляється в IT-дискурсі й означає, «наскільки добре щось працює». Проте з першого погляду не завжди зрозуміло, про що саме йдеться. Користувач корпусу може швидко проаналізувати результати, отримані за пошуковим словом «performance»: серед результатів переважає переклад «продуктивність», трапляється також «ефективність»: *«However, sometimes there is a need for alternative implementations with different performance trade-offs» – «Але інколи потрібно застосовувати альтернативні рішення, які можуть вплинути на ефективність виконання програми»*. Ці переклади дають розуміння значення досліджуваного слова, але можуть залишати певну невизначеність. У деяких результатах трапляється слова «швидкість» або «швидко»: *«The timeit module quickly demonstrates a modest performance advantage» – «Модуль timeit швидко демонструє, що традиційний спосіб є набагато швидшим»*. Так користувач може дійти висновку, що йдеться про те, наскільки швидко програма виконує свої завдання. Такі вправи є особливо корисними для перекладачів, які хочуть зробити свої переклади максимально точними та природними.

Висновки. Попри наявність деяких україномовних корпусів (Український національний лінгвістичний корпус, дослідницький корпус сучасної української мови, російсько-український підкорпус Національного корпусу російської мови та польсько-український корпус), питання створення паралельних корпусів актуальне й потребує додаткової уваги науковців. З огляду

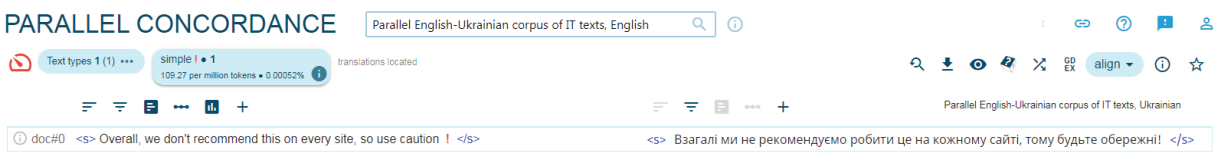

Рис. 3. Результат пошуку окличних речень у технічній документації

Таблиця 1

Структурні моделі перекладу термінів сфери ІТ

Структурна модель англійського терміна	Структурна модель українського терміна	Кількість прикладів	Приклади
N	N	64 (60,38%)	installer – інсталятор/установник; bug – помилка/проблема/неполадка
N/V	V	21 (19,82%)	import – імпортувати; click – клікнути/натиснути
N	Adj + N	9 (8,49%)	dropdown – спадне меню; modal – модальне вікно
N	N + N	4 (4,72%)	environment – середовище розробки
N/V	V + N	2 (1,89%)	underflow – утрачати значущість
N	Word combination	5 (4,7%)	carputer – комп'ютер, вбудований в авто

на те, наскільки потужно й швидко в наші дні розвиваєтеся сфера ІТ, варто створити англійсько-український паралельний корпус ІТ-текстів. Це нелегке завдання, зокрема, через обмежену кількість потрібних текстів. Сьогодні створено корпус із 9854 пар речень, зіставлених за логікою «оригінал – переклад». Доступ до корпусу здійснено через корпусний менеджер і текстовий аналізатор «Sketch Engine». Корпус містить метатекстову розмітку. Подальша робота над корпусом передбачає розширення кількості текстів, що забезпечить репрезентативність корпусу, а також подальше додавання розмітки, що допоможе автоматизувати роботу з корпусом. Цей корпус може бути дуже цінним джерелом інформації для перекладачів, які шукають найкращі перекладацькі рішення для своїх текстів, і мовознавців, які аналізують ІТ-дискурс.

ЛІТЕРАТУРА

Бобер Н. Корпусний підхід у контексті досліджень прикладної лінгвістики. *Актуальні питання іноземної філології*. 2018. № 8. С. 34–40.

Паралельний корпус текстів ПарКУМ / Н.П. Дарчук, М.О. Лангенбах, В.М. Сорокін, Я.В. Ходаківська. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов».* 2017. № 15. С. 28–35.

Демська-Кульчицька О. Дещо про класифікацію текстових корпусів. *Наукові записки. Серія «Мовознавство»*. 2004. № 1 (11). С. 153–157.

Жуковська В.В. Вступ до корпусної лінгвістики : навчальний посібник. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 142 с.

Сидор А.Р., Нанівський З.С. Урахування лексичних особливостей сфери інформаційних технологій під час перекладу з англійської мови українською. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. № 7. С. 47–51.

Широков В.А., Бугаков О.В., Грязнухіна Т.О. Корпусна лінгвістика. Київ : Довіра, 2005. 471 с.

REFERENCES

Bober, N. (2018). Korpusnyi pidkhid u konteksti doslidzhen prykladnoi linhvistyky [Corpus Approach in the Context of Applied Linguistics Research]. *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii – Current Issues of Foreign Philology, 8*, 34–40 [in Ukrainian].

Darchuk, N., Lanhenbakh, M., Sorokin, V., Khodakivska, Ya. (2017). Paralelnyi korpus tekstiv ParKUM [Parellel corpus of texts ParKUM]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov – Scientific journal of The National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Modern trends in language development, 5*, 28–35 [in Ukrainian].

Demska-Kulchytska, O. (2004). Deshcho pro klasyfikatsiiu tekstovykh korpusiv [Something about the Classification of Text Corpora]. *Naukovi zapysky. Seriia : Movoznavstvo – Scientific Notes. Serie s: Linguistics, 1(11)*, 153–157 [in Ukrainian].

Zhukovska, V. (2013). *Vstup do korpusnoi linhvistyky : navchalnyi posibnyk [Introduction to Corpus Linguistics]*. Zhytomyr : ZhSU im. I. Franka [in Ukrainian].

Sydor, A., Nanivskyi, Z. (2019). Urakhuvannia leksychnykh osoblyvostei sfery informatsiinykh tekhnolohii pid chas perekladu z anhliiskoi movy ukrainskoiu [Taking Into Account The Lexical Features Of

The Field Of Information Technology When Translating From English Into Ukrainian]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian philological studies,7,* 47–51 [in Ukrainian].

Shyrokov, V., Buhakov, O., Hriaznukhina, O. (2005). *Korpusna linhvistyka [Corpus Linguisics]*. Kyiv : Dovira [in Ukrainian].

UDC 81'255.4

MASANOVETS Viktoriia *– Assistant Professor at the Department of Theory and Practice of Translation from English, Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 14, Taras Shevchenko boulevard, Kyiv, 01030, Ukraine (vitamasanovec@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6498-1560

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.17

To cite this article: Masanovets, V. (2021). Verbalizatsiia indyvidualno-avtorskoho kontseptu DEATH u perekladi romanu Donny Tartt "Taiemna istoriia" [Verbalisation of the individual author's concept DEATH in the translation of *The Secret History* by Donna Tartt]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47*, 128–136, doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.17 [in English].

VERBALISATION OF THE INDIVIDUAL AUTHOR'S CONCEPT *DEATH* IN THE TRANSLATION OF "THE SECRET HISTORY" BY DONNA TARTT

Summary. *The article aims at defining specific ways of rendering of the verbalised representation of the individual author's concept in translation based on the concept DEATH in "The Secret History" by Donna Tartt (2014) and its Ukrainian translation by Bohdan Stasiuk (2020). To fulfill the objectives of the study, the author employs a comparative, conceptual, contextual and translation analyses of the source and target texts. The scientific novelty of the article lies in the fact that it is the first attempt to analyse specific translation strategies and techniques used for rendering the individual author's concept DEATH verbalised in the novel by D. Tartt in Ukrainian translation with regard to its notional, axiological and figurative components. According to the findings of the research, the individual author's concept DEATH is verbalised in the source text both on lexical and syntactic levels. Its notional component is represented mainly by such lexemes as "death", "murder", and the cognate words "killer", "murderers" etc. The axiological constituent of the concept DEATH in the novel is dual in nature and comprises the following attributes: "horrible", "horrific" and "evil" (negative); "necessary", "justifiable" and "fair" (positive). The figurative component of the concept DEATH acquires specific associations in the novel due to several main metaphorical models, namely: DEATH IS A FILM, DEATH IS AN EXPERIMENT, DEATH IS A GAME. The target text verbalisation of the concept DEATH is characterised by the balance of translation strategies of domestication and foreignisation, use of standard and variant equivalent translation, as well as translation techniques of modulation and particularisation. Prospects for further scientific research involve analysing the components of the individual author's concept DEATH verbalised in other novels of the author and establishing the correlation between the employed ways of its translation.*

Key words: *individual author's concept, metaphorical models, foreignisation, domestication, translation strategies, translation techniques.*

МАСАНОВЕЦЬ Вікторія *– асистент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови, Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, бул. Тараса Шевченка, 14, Київ, 01030, Україна (vitamasanovec@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6498-1560

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.17

Бібліографічний опис статті: Масановець, В. (2021). Вербалізація індивідуально-авторського концепту DEATH у перекладі роману Донни Тартт «Таємна історія». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47*, 128–136, doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.17

© Masanovets Viktoriia, 2021

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО КОНЦЕПТУ *DEATH* У ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ ДОННИ ТАРТТ «ТАЄМНА ІСТОРІЯ»

Анотація. *Метою статті є визначення способів відтворення вербалізованої репрезентації індивідуально-авторського концепту DEATH у романі Донни Тартт «Таємна історія» (1992 р.) та в його українському перекладі, виконаному Богданом Стасюком (2020 р.). У дослідженні використано концептуальний, компаративний, контекстуальний і перекладацький аналіз тексту оригіналу та тексту перекладу. Наукова новизна роботи полягає в тому, що це перша спроба проаналізувати конкретні перекладацькі стратегії та прийоми, використані для відтворення індивідуально-авторського концепту DEATH, вербалізованого в романі Донни Тартт та його українському перекладі, з огляду на його поняттєвий, аксіологічний та образний складники. Згідно з результатами дослідження індивідуально-авторський концепт DEATH вербалізовано в тексті оригіналу як на лексичному, так і на синтаксичному рівнях. Поняттєвий складник концепту репрезентований такими лексемами, як death, murder та спільнокореневими killer, murderers тощо. Аксіологічний складник концепту DEATH у романі має двоїсту природу та охоплює як негативні ознаки (horrible, horrific, evil), так і позитивні риси (necessary, justifiable, fair). Образний компонент концепту складається з унікальних асоціацій через вербалізацію таких метафоричних моделей, як DEATH IS A FILM, DEATH IS AN EXPERIMENT, DEATH IS A GAME. Як показав аналіз матеріалу, перекладачеві вдалося відтворити вербалізацію концепту DEATH шляхом застосування прийомів модуляції, партикуляризації (уточнення), перекладу стандартним або контекстуальним відповідником, а також завдяки збереженню балансу між перекладацькими стратегіями доместикації й форенізації. Перспектива подальших досліджень полягає в аналізі компонентів індивідуально-авторського концепту DEATH, вербалізованого в інших романах письменниці, та у встановленні співвідношення способів їхнього відтворення в перекладі.*

Ключові слова: *індивідуально-авторський концепт, метафоричні моделі, форенізація, доместикація, стратегії перекладу, прийоми перекладу.*

Introduction. A particular view of death is one of the dominant features of Donna Tartt's individual style. All of her three novels start with death: Bunny's murder in "The Secret History" (1992), the unexplained death of Robin in "The Little Friend" (2002) and the death of Teo's mother in a bombing at the Metropolitan Museum of Art in "The Goldfinch" (2014). Tartt's characters are either bereaved or murderous – in any case, they are deeply preoccupied with someone's death. In a literary text, apart from its core notional constituent, the concept acquires various peripheric shades and associations, which creates the entirety of its content as an individual author's concept. Since concept verbalisation is crucial for creating a three-dimensional literary space, an adequate translation requires rendering of all the constituents verbalised in the text.

The present research is **aimed** at defining the specific ways of rendering of the verbalised representation of the individual author's concept in translation based on the individual author's concept DEATH in "The Secret History" by Donna Tartt (2014) and its Ukrainian translation by Bohdan Stasiuk (2020). The aim implies the following **objectives**:

− to analyse the content of the concept DEATH in "The Secret History" by Donna Tartt with regard to its threefold structure (namely, notional, figurative and axiological components);

− to observe how the components of the concept in question are verbalised on lexical and syntactic levels of the literary text on the basis of a conceptually dense fragment of the novel (containing all the components of the individual author's concept DEATH);

− to define specific ways (strategies and techniques) of rendering each component of the individual author's concept DEATH into Ukrainian.

The scientific **novelty** of the article lies in the fact that it is the first attempt to analyse specific translation strategies and techniques used for rendering the individual author's concept DEATH verbalised in the novel by D. Tartt in Ukrainian translation with regard to its notional, axiological and figurative components.

Theoretical background. Modern cognitive linguistics does not have a single approach to

defining the notion of "concept" and its structure. The term itself is traced back to Aristotle's "The classical theory of concepts" definition of terms, and nowadays, according to various approaches, defined as "bunch of culture in the consciousness of people; <…> something in the form of which the culture enters the mental world" (Nemickiené, 2011, p. 1); as a multidimensional, semantic formation in which the value, figurative and conceptual sides are distinguished (Карасик, 2002); as a remarkable image abstracted in a word and reflecting a fragment of the national picture of the world (Нерознак, 1998). Individual author's concepts, therefore, are mental entities, refracted through the prism of the author's worldview and verbalised in the literary text. I. Babenko (Бабенко, Казарин, 2006), L. Butakova (Бутакова, 2015), L. Churilina (Чурилина, 2017) and others analyse the textual implementation of individual author's concepts in their works.

In order to analyse specific ways of rendering an individual author's concept in translation, it should be broken down into constituents with further observation of how each part is conveyed in the TL. According to V. Karasik (Карасик, 2002), L. Slavova (Славова, 2012) and others, a concept comprises three components that reflect the worldview and the mental structures inherent in a particular linguistic culture, namely: 1) ***the notional component***, which is a set of knowledge and ideas that are present in the mind of the native speaker of a particular linguistic culture about the subject/object or phenomenon of the world; the notional component is reflected in lexicographic sources; 2) ***the figurative component***, i. e., mental images of a linguistic personality, represented mainly by metaphors; figurative components are especially important for verbalisation of individual author's concepts since they reflect a variety of unique associations imparted by the author; 3) ***the axiological component***, based on assessment/evaluation of the given object, subject or phenomenon.

The above-mentioned components can be verbalised by means of various stylistic tools and means, specific word choice and syntactic structures. For example, the notional component is represented by words that reflect the essence of the concept and usually involve a broad linguo-cultural meaning, e. g., *death* for the concept DEATH, *love* for the concept LOVE, etc., and the cognate words, such as *deathly, dead* and *loving, lover* for the two concepts respectively. The axiological component of an individual author's concept is formed within a literary work, following its unique laws and patterns. The reader finds out whether something is good or bad in the reconstructed literary reality through characters' attitude to it, through the way they talk about it and act. The figurative component, as it was mentioned, is crucial for creating a complex and solid individual author's concept. Metaphors that help verbalise it and conjure vivid images are not mere device of the poetic imagination and the rhetorical flourish used for the purpose of embellishment of the text, but rather powerful tools that influence readers' perception of a concept, create new cognitive patterns. The founders of Conceptual Metaphor Theory (CMT) G. Lakoff and M. Johnson, argue that metaphor structures thought by influencing our understanding of concepts (Lakoff, Johnson, 1999). The notion of "conceptual metaphor", or "cognitive metaphor", refers to the understanding of one idea in terms of another. Metaphorical model, on the other hand, is a dynamic structure (Кудрявцева et al., 2005) that show the cognitive mechanism of metaphor formation, i.e., the interaction of the source domain and the target domain. It is a mental operation that originates new knowledge (Філатенко, 2003). Metaphorical models are especially productive in formation of individual author's concepts.

When rendering them into the TL, the translator may resort to a wide range of translation techniques (e. g., amplification, generalization, borrowing, etc.) to generate appropriate stylistic equivalences and produce an equivalent communicative effect. For the purposes of this study, we use a classification of translation techniques introduced by Lucía Molina (Molina, Albir. 2002). Venuti's view of translation strategies is employed in the present research to describe the overall translation approach to the text: domestication, i. e., bringing the original closer to the reader, making the TT smooth and readable; and foreignisation, i. e., preserving the required amount of strangeness of a translated text, violating TL conventions etc. (Venuti, 1995).

To fulfill the objectives of the study, a comparative analysis complemented by conceptual, contextual, stylistic and translation anal-

yses are applied. The main general methods of the research include induction, deduction, the method of quantitative estimate, and the continuous sampling method. An extract from Chapter VI (Tartt, 1992, pp. 309–312) of the novel and its Ukrainian version (Тартт, 2020, pp. 277–280) was chosen for the detailed analysis as one of the most conceptually dense parts with verbalisation of all the three components of the concept DEATH. For the purpose of the research, the individual author's concept DEATH verbalised in "The Secret History" by Donna Tartt and its Ukrainian translation by Bohdan Stasiuk is referred to as a "concept DEATH", if not otherwise specified.

Results and discussion. In the chosen excerpt from "The Secret History" the narrator and protagonist of the story Richard Papen dwells upon his feelings after he and his friends – a group of classics students at a small, elite liberal arts college in Vermont – had killed their mate Bunny to get away with another crime. The narration focuses on his attitude to the "accident", his self-perception and memories from that day. In the excerpt, the ***notional component*** – the core – of the concept DEATH is represented by such words as *death, murder*, the cognate words *killer, murderers* and *stranglers.* As can be seen in Table 1, the translator uses standard equivalent translation (lines 1–4) and variant equivalent translation (lines 5 and 6) to render the verbalisation of the notional component:

Line 7 (table 1) provides an example of ***particularisation*** translation technique, which is used in conformity with the verbalisation patterns of the concept DEATH in the discussed excerpt. In order to avoid tautology, B. Stasiuk translates a stylistically neutral word *murderers* by means of an informal noun *душогуби* (line 5, table 1), which makes the TT sound domesticated considering its folklore colouring.

Inference should be drawn that the narrator does not mince words when describing the accident and calls it a *murder.* Nonetheless, his idea of a *murder*, which impacts the ***axiological constituent*** of the concept DEATH in the novel, is dual in nature: on the one hand, a hypothetical murder is *horrible, horrific* and *evil,* but on the other hand, *the one that actually took place* was *necessary, justifiable* and *fair.* Moreover, it was *the easiest thing in the world.* The narrator tricks the reader into believing that the culprit of Bunny's murder was Bunny himself.

Axiological duality underlies the Tartt's concept DEATH, revealing itself both in syntactic structures (conditional sentences, clauses of contrast) and in the specific word choice. In the example above, *appalled* and *murder,* that have a strong negative connotation, are clashed with *that Sunday afternoon, the easiest thing in the world, quick* and *soon* – words and phrases that have neutral to positive associations. Moreover, the noun *murder* itself is replaced with a faceless *one*. These linguistic tricks create the illusion of an accident: *he fell* (active voice, Bunny is the doer of the action), *it was over* (detached, impersonal construction), *I stood watching* (the narrator presents himself as a witness). Similar patterns of contrast and detachment can be observed in numerous examples throughout the novel (e. g., *"...as if we were plotting not the* ***death*** *of a friend* ***but*** *the* ***itinerary of a fabulous trip"****; "The idea of* ***murdering*** *Bunny was* ***horrific****,* ***impossible****;* ***nonetheless*** *we dwelt on it incessantly,* ***convinced ourselves there was no alternative****", etc.).*

The Ukrainian text preserves the contrast: the sentence contains both negatively charged *жахнувся, вбивство* and neutral to positive *недільного пообіддя, чи не найлегшою річчю у світі, швидко*. A definitive and blunt *вбивство (murder)* turns into *за цим, це* (in ST: *one, it* respectively), dissolving the axiological boundaries between good and evil. In the Ukrainian translation, the narrator is a mere observer as well: *я* ***стояв*** *на кручі й* ***спостерігав***; Bunny is the one to act: *він падав*; and the accident is something that just happened: *Як же швидко* ***все скінчилося***. On the syntactic level, TT follows the original structures, namely, repetitions: ***Як же швидко*** *він падав.* ***Як же швидко*** *все скінчилося;* and contrast: *…ідея вбити Банні – жахлива, неймовірна,* ***але*** *ж ми все одно її постійно обмірковували; ...складали плани, що здавалися трошечки невірогідними та смішними,* ***але*** *на ділі спрацювали як треба.* The right word choice and syntactic accuracy help the translator convey the narrator's controversial attitude to Bunny's death and, thus, the axiological load of the concept DEATH in Ukrainian.

The ***figurative*** constituent of the concept DEATH acquires specific associations in the

Table 1

Ways of rendering of the notional component of the concept DEATH

Item №	English (Tartt, 1992, pp. 309–312)	Ukrainian (Тартт, 2020, pp. 277–280)	Ways of rendering
1	*death (1)**	*смерть (1)*	**standard** equivalent translation
2	*murder (3)*	*вбивство (3)*	**standard** equivalent translation
3	*murdering (1)*	*вбити (1)*	**standard** equivalent translation
4	*killer (3)*	*вбивці/убивця (3);*	**standard** equivalent translation
5	*murderers (1)*	*душогуби (1)*	**variant** equivalent translation
6	*stranglers (1)*	*душителі (1)*	**variant** equivalent translation
7	him (1)	убивця (1)	**particularisation** translation technique

** The number in brackets indicates how many times the word was used in the ST and TT excerpts*

Table 2

Translation of the notional and axiological components of the concept DEATH

English (Tartt, 1992)	*A month or two before, I would have been* ***appalled*** *at the idea of any* ***murder*** *at all. But that* ***Sunday afternoon****, as* ***I actually stood watching one****,* ***it*** *seemed* ***the easiest thing in the world****.* ***How*** *quick he fell;* ***how*** *soon it was over* (Tartt, 1992, p. 311).
Ukrainian (Тартт, 2020)	*Місяць чи два тому я* ***жахнувся*** *б від самого натяку на* ***вбивство****. Але того* ***недільного пообіддя*** *я* ***стояв*** *на кручі й* ***спостерігав*** *саме за* ***цим****, і* ***це*** *здавалося* ***чи не найлегшою річчю у світі****.* ***Як же швидко*** *він падав.* ***Як же швидко*** *все скінчилося* (Тартт, 2020, p. 279).

novel due to several main metaphorical models, such as: DEATH IS A FILM, DEATH IS AN EXPERIMENT, DEATH IS A GAME with the target domain (*death*) understood in terms of the source domain (*a film, an experiment, a game*). For an adequate translation, it is very important to preserve all the figurative constituents of the concept DEATH, and the translator copes with the task. Here are some examples.

Metaphorical model DEATH IS A FILM. Since we see the events from the narrator's point of view, the way he describes things heavily influences the reader's perception of the concept. For example, the narrator tends to romanticise death. When contemplating his own emotional state after the murder, Richard resorts to various literary embellishments to impart some dark beauty to it and the whole experience is reframed in terms of a metaphorical model DEATH IS A FILM:

On the lexical level, the immediate context, which is subject to the metaphorical model, is fully rendered in translation: *to recall the murder* is *to watch the film, подивитися фільм*; *each instant of the memory* is *a frame, кадр*; the mind's eye is *the projector, проектор*; the *memory* is a *film, плівка*, etc. Moreover, B. Stasiuk preserves the model even when he has to step back from the literal translation and resorts to modulation: a ST *cut to* – which refers to an abrupt change of scenes in cinematography – is rendered in the TT as *новий кадр.* The staccato sequence of homogeneous elements (*shower of gravel, windmilling arms, a hand that claws at a branch and misses)* reproducing the change of frames has the same focus in translation: *ось посипався гравій, повітря молотять руки, пальці намагаються вхопити гілку й не можуть.*

The following example is based on the metaphorical model *DEATH IS A FILM* as well (*the narrator* is *audience, аудиторія; the murder* is *a little documentary, короткометражна документалка*):

B. Stasiuk uses translation techniques of particularisation *(**little** documentary – **короткометражна** документалка)* and modulation *(largely **devoid of emotional power** – **наскільки приглушеним** здається її **емоційне тло**)*, being guided by the metaphorical model. Both translator's choices (the word *короткометражна* meaning *a short film* and the word combination *емоційне тло*, that is *an emotional background*), absent in the TT, serve as an extension of the metaphorical model.

Metaphorical model DEATH IS AN EXPERIMENT. At times, Richard gets business-like and the narration acquires academic features. In the extract in question, the narrator draws parallels between Galileo Galilei's experiments on the nature of falling bodies and Bunny's murder

Table 3

Translation of the metaphorical model DEATH IS A FILM as a figurative component of the concept DEATH (part 1)

English (Tartt, 1992)	*...it is impossible* ***to slow down the film****, to examine* ***individual frames****. I see now what I saw then,* ***flashing*** *by with the swift, deceptive ease of an accident:* ***shower of gravel****,* ***windmilling arms****,* ***a hand that claws at a branch and misses****. <...>* ***Cut to Henry****, stepping back from the edge. Then* ***the film flaps up in the projector*** *and the* ***screen goes black*** (Tartt, 1992, p. 310).
Ukrainian (Тартт, 2020)	*І* ***вповільнити цей фільм****,* ***переглянути*** *його* ***покадрово*** *неможливо. Зараз я бачу те саме, що й тоді* ***мигцем пролетіло*** *перед очима з оманливою невимушеністю нещасного випадку:* ***ось посипався гравій****, по****вітря молотять руки, пальці намагаються вхопити гілку й не можуть****. <...>* ***Новий кадр*** *– профіль Генрі, той відступає від прірви. І ось уже* ***плівка хлопає в проекторі****,* ***чорніє екран*** (Тартт, 2020, p. 278).

Table 4

Translation of the metaphorical model DEATH IS A FILM as a figurative component of the concept DEATH (part 2)

English (Tartt, 1992)	*...lying in my bed at night, I find myself unwilling* ***audience*** *to this objectionable* ***little documentary*** *<...>, I marvel at how* ***detached it is in viewpoint****,* ***eccentric in detail****, largely* ***devoid of emotional power*** (Tartt, 1992, p. 310).
Ukrainian (Тартт, 2020)	*...у ліжку вночі я перетворююсь на вкрай неохочу* ***аудиторію*** *цієї неприємної* ***короткометражної документалки*** *<...>, та все одно не втомлююся дивуватись,* ***наскільки відсторонений ракурс****,* ***наскільки ексцентрична деталізація****,* ***наскільки приглушеним*** *здається її* ***емоційне тло*** (Тартт, 2020, p. 278).

(their own little experiment) providing a wide range of details and plying it with terminology:

The extract above describes Bunny's death, and yet it contains no notional words of the concept. Instead, the detachment and impartiality – figurative attributes of the concept DEATH in the novel – are verbalised by means of words and phrases from scientific discourse (*to measure the rate of acceleration; findings were as follows; falling bodies; velocity; gravity multiplied by the time of the fall in seconds; given the variables, etc.)*. The murder is framed as follows: Bunny's death is an experiment (*The idea of murdering Bunny was horrific, impossible <...> but which actually* ***worked out*** *quite well when* ***put to test****...*), a case study (*that* ***given the variables*** *in our* ***case****);* Bunny is an object *(our particular* ***falling body****;* ***it*** *hit the rocks below).* The scientificity as a figurative constituent of the concept DEATH is also verbalised through various scientific terms (*magnitude, optic nerves*), formal vocabulary (*endowed, cognizant, ceased*) and Latin inclusions (*Consummatum est*).

Ukrainian translation preserves the touches of scientific style, namely, words and phrases, rendered either by means of standard equivalent or variant equivalent translation: *провів низку експериментів; встановити природу падіння тіл; вимірював <...> їхнє прискорення; усі тіла <...> розвивають швидкість; швидкість дорівнює прискоренню, викликаному силою тяжіння, помноженому на час падіння в секундах; зорові нерви.* Latin phrases are not translated in the TT (foreignisation translation strategy), but explained in the footnotes (amplification translation technique). What fails to be fully rendered in translation due to the stylistic variations of the languages is the formality of some lexical units from the ST: *endowed* (OALD: *be endowed with,* phrasal verb, formal) – *наділили*, *cognizant* (OALD: formal) – *до мене дійшло*, *ceased* (OALD: formal) – *покинув.* It can be explained by the fact that the attempt to convey formal words by means of Ukrainian bookish vocabulary might have created undesirable associations. In this case the translator resorts to domestication translation strategy, employing stylistically neutral or informal vocabulary and making the TT reader-oriented.

Metaphorical model DEATH IS A GAME*.* The narrator emphasizes that nobody from the group truly believed in their plan to kill Bunny, but rather they were *toying* with the idea. In this regard, Richard employs attributes of a game to describe their preparation for the murder, such as *unreality, recklessness and unawareness, easiness and fun* (table 6).

Table 5

Translation of the metaphorical model DEATH IS AN EXPERIMENT as a figurative component of the concept DEATH

English (Tartt, 1992)	*Towards the end of the sixteenth century, the* ***Italian physicist Galileo Galilei did a variety of experiments on the nature of falling bodies****, dropping objects (so they say) from the Tower of Pisa in order* ***to measure the rate of acceleration*** *as they fell. His* ***findings*** *were as follows: That* ***falling bodies acquire speed*** *as they fall. That the farther a body falls, the faster it moves. That* ***the velocity*** *of a falling body* ***equals the acceleration due to gravity multiplied by the time of the fall in seconds****. In short, that* ***given the variables*** *in our* ***case****,* ***our particular falling body*** *was* ***traveling at a speed*** *greater than thirty-two feet per second when* ***it hit the rocks below*** (Tartt, 1992, p. 310).
Ukrainian (Тартт, 2020)	*Наприкінці шістнадцятого століття* ***італійський фізик Ґалілео Ґалілей провів низку експериментів****, під час яких намагався* ***встановити природу падіння тіл****, а тому скидав їх (принаймні так говорять) із Пізанської вежі й вимірював при цьому їхнє* ***прискорення****.* ***Ось що йому вдалося з'ясувати****:* ***усі тіла****, коли падають,* ***розвивають швидкість****. Що довше* ***падає тіло****, то швидше воно рухається. Причому* ***швидкість дорівнює прискоренню, викликаному силою тяжіння, помноженому на час падіння в секундах****. Одним словом, за наших* ***значень змінних величин наше конкретне тіло подорожувало*** *в напрямку скелястого дна зі швидкістю, яка перевищувала десять метрів за секунду* (Тартт, 2020, p. 278).

Table 6

Translation of the metaphorical model DEATH IS A GAME as a figurative component of the concept DEATH

Attribute of a game	*Item №*	English (Tartt, 1992, pp. 309–312)	Ukrainian (Тартт, 2020, pp. 277–280)
Unreality	1	*air of* ***unreality***	*атмосфера* ***нереалістичності***
	2	*devised plans which seemed slightly* ***improbable*** *and* ***ridiculous***	*складали плани, що здавалися трошечки* ***невірогідними*** *та* ***смішними***
Recklessness/ unawareness	3	*Never, never once in any immediate sense,* ***did it occur to me****…*	*Ніколи й нізащо* ***не спадало мені на думку***
	4	never quite believed	я не думав
	5	*It was many hours* ***before I was cognizant*** *of what we'd done*	***Перш ніж до мене дійшло****, що ми вчинили, збігло багато годин*
	6	*before I* ***began to comprehend***	*перш ніж <…>* ***зміг оцінити***
	7	*It is only* ***later*** *<…> that the* ***realization dawns***	*Тільки* ***потім*** *<…>* ***приходить усвідомлення***
Easiness/ fun	8	fabulous trip	дивовижної подорожі
	9	*it seemed the* ***easiest thing in the world***	*це здавалося чи* ***не найлегшою річчю у світі***
	10	*The second one was also* ***easy****, at least at first*	*І друге також* ***зійшло з рук****, принаймні спочатку здалося,* ***що зійде***

B. Stasiuk conveys these attributes of a game in the translation by rendering the verbalisators of the model in question (the words and word combinations from table 6 in bold). In example 10 (table 6), B. Stasiuk employs modulation translation technique, since a change of perspective takes place: the result (*the murder seemed easy*) is replaced with the cause (*the murder seemed easy because they got away scot-free).* Line 5 (table 6) can serve as an example of domestication with a formal word *cognizant* being translated by means of an informal *до мене дійшло.* The TT also reflects the syntactic structure of the original, its repetitions (*never, never – ніколи й нізащо*), emphases and inversions (*Never, never once in any immediate sense,* ***did it occur to me*** *– Ніколи й нізащо* ***не спадало мені на думку****;* ***It is only later <…> that the realization dawns*** *–* ***Тільки потім <…> приходить усвідомлення***).

Conclusions. The article focuses on specific ways of rendering of the verbalised representation of the individual author's concept in translation based on the individual author's concept DEATH in "The Secret History" by Donna Tartt (1992) and its Ukrainian translation by Bohdan Stasiuk (2020). The conceptual analysis complemented by comparative, contextual, stylistic and translation analyses applied in the research showed that the individual author's concept DEATH is verbalised in the ST both on lexical and syntactic levels. Its notional component is represented mainly by such words as

death, murder, the cognate words *killer, murderers etc.*, which are rendered in the TT by means of standard equivalent translation (4 cases), variant equivalent translation (2 cases) and particularisation translation technique (1 case). The axiological constituent of the concept DEATH in the novel is dual in nature and comprises the following attributes: *horrible, horrific* and *evil* (negative), *necessary, justifiable* and *fair* (positive). Moreover, the duality of the axiological component is reflected in the syntactic patterns of contrast and detachment, such as conditional sentences, clauses of contrast, impersonal constructions starting with "it", use of active voice with respect to the victim, numerous repetitions. The Ukrainian text preserves the contrast and follows the original structures. The right word choice and syntactic accuracy help the translator convey the controversy of the axiological load of the concept in question. The figurative component of the concept DEATH acquires specific associations in the novel due to several main metaphorical models, namely: DEATH IS A FILM, DEATH IS AN EXPERIMENT, DEATH IS A GAME, which means that the target domain (*death*) is understood in terms of the source domain (*a film, an experiment, a game*). The translator reproduces the figurative load of the concept by preserving the said metaphorical models. Notably, the choice of a specific translation technique is usually determined by the metaphorical models. The TT verbalisation of the concept DEATH is characterised by the balance of translation strategies of domestication and foreignisation, use of standard and variant equivalent translation, as well as translation techniques of modulation and particularisation. Prospects for further scientific research involve analysing the components of the individual author's concept DEATH verbalised in other novels of the author and establishing the correlation between the employed ways of their translation.

BIBLIOGRAPHY

Бабенко Л., Казарин Ю. Лингвистический анализ художественного текста: теория и практика : учебник-практикум для студентов высших учебных заведений. 4-е изд., испр. Москва : Флинта ; Наука, 2006. 495 с.

Бутакова Л. Концепт «семья» в языковом сознании школьников: региональное исследование. *Психолінгвістика*. 2015. Вип. 18(1). С. 15–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2015_18(1)__3.

Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

Нерознак В. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма. *Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков* : сборник научных статей. Омск, 1998. С. 80–85.

Славова Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології: США – Україна : монографія. Житомир : ЖДУ, 2012. 360 с.

Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 10. 408 с.

Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л. Кудрявцева, Л. Дядечко, О. Дорофєєва, І. Філатенко, Г. Черненко. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 58–66.

Тартт Д. Таємна історія. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2020. 560 с.

Філатенко І. Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України: когнітивно-прагматичний опис : дис. … канд. філол. наук : 10.02.02 ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 200 с.

Чурилина Л. Языковая личность в художественном тексте. Москва : Флинта, 2017. 239 с.

Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh. New York : Basic Books, 1999. 640 p.

Longman Dictionary of Contemporary English. URL: https://www.ldoceonline.com.

Molina L., Albir A. Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach. *Meta: journal des traducteurs*. 2002. Vol. 47. № 4. P. 498–512. DOI: 10.7202/008033ar.

Nemickienė Ž. Concept in Modern Linguistics: the Component of the Concept "Good". URL: https://core.ac.uk/download/pdf/62656539.pdf.

Oxford Advanced Learner's Dictionary (OALD). URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com.

Tartt D. The Secret History. London, 1992. 630 p.

Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London ; New York : Routledge, 1995. 352 p.

REFERENCES

Babenko, L., Kazarin, Yu. (2006). *Lingvisticheskiy analiz khudozhestvennogo teksta: teoriya i praktika: uchebnik-praktikum dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedeniy [Linguistic analysis of a literary*

text: theory and practice: practical textbook for students of higher educational institutions]. 4th ed. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].

Butakova, L. (2015). Kontsept "sem'ya" v yazykovom soznanii shkol'nikov: regional'noe issledovanie [The concept of family in the language consciousness of school children: a regional study]. *Psykholinhvistyka*, iss. 18(1), pp. 15–26. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2015_18(1)__3 [in Russian].

Karasik, V. (2002). *Jazykovoj krug: lichnost', koncepty, diskurs [Language circle: personality, concepts, discourse]*. Volgograd: Peremena [in Russian].

Neroznak, V. (1998). Ot koncepta k slovu: k probleme filologicheskogo konceptualizma [From a concept to a word: to the problem philological conceptualism]. *Voprosy filologii i metodiki prepodavanija inostrannyh jazykov: sbornik nauchnykh statey*. Omsk, pp. 80–85 [in Russian].

Slavova, L. (2012). *Movna osobystist lidera u dzerkali politychnoi linhvopersonolohii: SShA – Ukraina: monohrafiia [Linguistic personality of a leader in the mirror of political linguopersonology: USA – Ukraine: monograph]*. Zhytomyr: ZhDU [in Ukrainian].

Bilodid, I. (ed.) (1979). *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*, in 11 vol. Kyiv: Naukova dumka, vol. 10 [in Ukrainian].

Kudriavtseva, L., Diadechko, L., Dorofieieva, O., Filatenko, I., Chernenko, H. (2005). Suchasni aspekty doslidzhennia mas-mediinoho dyskursu: ekspresiia – vplyv – manipuliatsiia [Modern aspects of the study of mass media discourse: expression – influence – manipulation]. *Movoznavstvo*, no. 1, pp. 58–66 [in Ukrainian].

Tartt, D. (2020). *Taiemna istoriia [The secret history]*. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozvillia [in Ukrainian].

Filatenko, I. (2003). Suchasna politychna metafora v rosiiskomovnii hazetnii komunikatsii Ukrainy: kohnityvno-prahmatychnyi opys [Modern political metaphor in the Russian language newspaper communication of Ukraine: cognitive and pragmatic description]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

Churilina, L. (2017). *Yazykovaya lichnost v hudozhestvennom tekste [Language personality in literary text]*. Moscow: Flinta [in Russian].

Lakoff, G., Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books [in English].

Longman Dictionary of Contemporary English. Retrieved from: https://www.ldoceonline.com [in English].

Molina, L., Albir, A. (2002). Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach. *Meta: journal des traducteurs*, vol. 47, no. 4, pp. 498–512. DOI: 10.7202/008033ar [in English].

Nemickiené, Ž. (2011). *Concept in Modern Linguistics: the Component of the Concept "Good"*. Retrieved from: https://core.ac.uk/download/pdf/62656539.pdf [in English].

Oxford Advanced Learner's Dictionary (OALD). Retrieved from: https://www. oxfordlearnersdictionaries. com [in English].

Tartt, D. (1992). The Secret History. London [in English].

Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London, New York: Routledge [in English].

УДК 811.161.2'373.46'374:2

МОНАСТИРСЬКА Римма *– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, 32301, Україна (monastirska@kpnu.edu.ua)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5703-965X

СІРАНТ Алла *– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, 32301, Україна (sirant_alla@kpnu.edu.ua)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9444-155X
DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.18
Бібліографічний опис статті: Монастирська, Р., Сірант, А. (2021). Лексика релігійної терміносистеми: лексикографічний аспект. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 137–143. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.18

ЛЕКСИКА РЕЛІГІЙНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. *У статті описано склад і формування релігійної термінної лексики, уміщеної в сучасних лексикографічних працях; її граматичні й ономасіологічні особливості, організацію на рівні парадигматики. Здійснено спробу пояснити на матеріалі словників релігійної лексики природу терміна, яка є складною й багато в чому не схожою на природу загальновживаного слова. З'ясовано, що найприкметнішою рисою релігійної лексики є перевага значної кількості маркованих слів. Виокремлено похідні та непохідні лексеми, зафіксовані в словниках. Здійснено граматичну характеристику сакральної термінології, представленої різними за структурою моделями. З'ясовано, що найпоширенішими з таких моделей є однокомпонентні, двокомпонентні та трикомпонентні терміни. Серед двокомпонентних термінів-словосполучень переважають за частотністю конструкції прикметник + іменник, дієслово + іменник, іменник + іменник, іменник + прикметник. Для трикомпонентних термінів властивою є така сполучуваність: іменник + іменник + прикметник, іменник + прикметник + іменник, іменник + іменник + іменник, прикметник + іменник + іменник.*

Особливу увагу зосереджено на семантичному аналізі термінів через зіставлення й з'ясування дефініцій. Аналіз синонімії словосполучень показав, що за будовою серед термінів-синонімів переважають двокомпонентні одиниці. Також досліджено гіпонімічну парадигму аналізованої терміносистеми.

Пітверджено, що релігійна лексика підпорядкована законам як термінології, так і мови загалом, тож у системі церковно-релігійної термінології поєднані й водночас протиставлені стабільність як властивість кожної знакової системи і синонімічність як одна з визначальних ознак загальнолітературної мови. Лексика релігійної термінології містить марковані елементи, вона різноманітна за походженням, її складники активно вступають у синонімічні й антонімічні відношення. Перспективним уважаємо вивчення церковних термінів на фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Ключові слова: *лексема, термін, термінопоняття, релігійний, номен, термінна лексика.*

MONASTYRSKA Rymma *– Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Ukrainian Language Department, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 61, Ohiienko Str., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, 32301, Ukraine (monastirska@kpnu.edu.ua)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5703-965X

© Монастирська Римма, Сірант Алла, 2021

SIRANT Alla *– Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Ukrainian Language Department, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 61, Ohiienko Str., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, 32301, Ukraine (sirant_alla@kpnu.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9444-155X

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.18

To cite this article: Monastyrska, R., Sirant, A. (2021). Leksyka relihiinoi terminosystemy: leksykohrafichnyi aspekt [Vocabulary of religious terminological system: lexicographic aspect]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 137–143. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.18 [in Ukrainian].

VOCABULARY OF RELIGIOUS TERMINOLOGICAL SYSTEM: LEXICOGRAPHIC ASECT

Summary. *The article describes the composition and formation of religious term vocabulary contained in modern lexicographical works; its grammatical and onomasiological features, organization at the level of paradigm. An attempt is made to explain on the basis of dictionaries of religious vocabulary the nature of the term, which is complex and in many respects not similar to the nature of the commonly used word. The most notable feature of religious vocabulary has been found to be the predominance of a large number of labeled words. Derivative and non-derivative tokens recorded in dictionaries are distinguished. The grammatical characteristic of the sacred terminology, which is represented by different structure models, is made. It was found that the most common of such models are one-component, two-component and three-component terms. Among the two-component terms-phrases, the adjective + noun, verb + noun, noun + noun, noun + adjective prevail in their frequency of construction. The following compatibility is characteristic of three-component terms: noun + noun + adjective, noun + adjective + noun, noun + noun + noun, adjective + noun + noun.*

Particular attention is paid to the semantic analysis of terms through comparison and identification of definitions. Analyzing the synonymy of phrases, we saw that the structure of such synonymous terms is dominated by two-component phrases. The hyponymic paradigm of the analyzed terminology system is also studied.

In general, we have found that religious vocabulary obeys the laws of both terminology and language in general, so church-religious terminology combines and opposes stability as a property of any sign system and synonymy, which is inherent in the vocabulary of general literary language. The vocabulary of religious terminology contains marked elements, it is diverse in origin, its components are actively entering into synonymous and antonymous relations. We consider the study of church terms on the phonetic, lexical, morphological and syntactic levels to be promising.

Key words: *lexem, term, term-concept, religious, nomen, term vocabulary.*

Постановка проблеми. Теперішній період розвою вітчизняного мовознавства характеризує підвищена увага до вивчення релігійних термінопонять і лексем, які сьогодні є складником духовного життя людини, адже релігія та мова – невід'ємні форми суспільного буття, що віддзеркалюють особливості мислення й світосприймання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теренах сучасного мовознавства, починаючи від офіційних публічних проповідей до спілкування в соціальних мережах, побутує кілька одиниць на позначення денотата релігійного поняття: *сакральний, богословський, церковний, релігійний* тощо. Термін *сакральний* використовують у контексті Святого Письма та богослужінь. На думку Петра Дудика (2005), «*сакральна* лексика української мови тематично спеціальна, стандартна, дещо незвичайна, особлива, чітко відмежована від лексики інших стилів» (Дудик, 2005, с. 91). Лексему *християнсько-богословський* уживають на позначення богослужбових предметів і явищ; термін *церковний* – у значенні літургійний, богослужбовий, а *релігійний* – у широкому й вузькому значеннях. Термін *релігійно-християнський* виявляємо в статті українського славіста Олекси Горбача (1988) «Українська народна релігійно-християнська термінологія і лексика», уміщеній у Збірнику

мовознавчої комісії наукового конгресу в 1000-ліття хрещення Руси-України й виданій у Мюнхені 1988 року, а сьогодні представленій на сайті «Діаспоріана». Праця віддзеркалює історію становлення й розвитку важливої культурно-історичної ділянки «*українська християнська лексика й термінологія»* поряд із чеською, польською, німецькою, мадярською, румунською, балтійською, латинською й грецькою тощо, аналізує студії Кирила Транквіліона Ставровецького, Євменія Сабо, Іринея Кондратовича, Авґустина Штефана, Михайла Онишкевича та інших науковців, що досліджували українські релігійно-християнські лексеми й терміни та класифікували їх за поняттєвими групами (Горбач, 1988).

Об'єктом нашої уваги є *релігійна термінна лексика,* уміщена в сучасних лексикографічних джерелах, насамперед а) у *Словнику церковно-обрядової термінології* Наталії Пуряєвої (2001), де описано терміни церковного обряду, їх лексичне значення та лексико-семантичні зв'язки, відображено стилістичну й функційну неоднорідність цих одиниць; б) у *Словнику-довіднику з релігієзнавства* Валентини Шевченко (2004), що містить близько трьох тисяч статей, які розкривають зміст основних термінопонять релігієзнавства.

Метою статті є аналіз *релігійної термінної лексики* – досить різностороннього та ще недостатньо вивченого явища, яке приваблює лексико-генетичними процесами становлення, граматичними й ономасіологічними особливостями, організацією терміносистеми на рівні парадигматики, що актуально як у теоретичному плані, так і практичному.

Завдання дослідження полягають у: 1) з'ясуванні характерних рис релігійної лексики; 2) виявленні морфологічних і граматичних особливостей релігійних термінолексем; 3) установленні синонімічних та антонімічних відношень у межах релігійної терміносистеми.

Виклад матеріалу. Природа терміна складна й багато в чому не схожа на природу загальновживаного слова. Проте головне джерело формування релігійної терміносистеми – це національна українська мова, її лексика та генетика. Найприкметнішою рисою *релігійної* лексики є перевага значної кількості так званих **спеціальних,** маркованих, слів, тобто пристосованих власне для цього стилю. Наприклад, дослідниця Наталія Пуряєва (2001) подає такі **вузькоспеціальні** терміни, уживані лише в *релігійній* термінології: *акатист* (Пуряєва, 2001, с. 18) – похвальна пісня на честь Ісуса Христа; *жезло* – предмет архієрейського богослужіння – висока палиця, увінчана хрестом (Пуряєва, 2001, с. 51); *загальниця* – період церковного року, на який Церква звільнює вірних від одноденного посту середи й п'ятниці (Пуряєва, 2001, с. 52); *митра* – богослужбовий головний убір у вигляді корони, оздобленої іконами, єпископа, архимандрита та нагороженого нею протоієрея (Пуряєва, 2001, с. 71–72); *кадильниця* – богослужбова посудина, що являє собою круглу чашу з кришкою на ланцюжках, у яку на жевріюче вугілля кладуть ладан для здійснення кадіння (Пуряєва, 2001, с. 51); *мощі* – нетлінні рештки тіла святого, які є предметом релігійного вшанування (Пуряєва, 2001, с. 76); *паперть* – західна частина церкви перед притвором, церковний присінок (Пуряєва, 2001, с. 92); *хоругва (корогва)* – церковне знамено з зображенням священної особи чи події, яке виносять під час урочистих процесій та хресних походів (Пуряєва, 2001, с. 138); *фелон (фелонь, риза)* – верхній богослужбовий одяг ієрея, що являє собою широке довге вбрання без рукавів, яке одягають на весь інший одяг (Пуряєва, 2001, с. 136); *пом'яник (поминальник, поминки)* – книжечка, зошит або записка, у яку вписують імена живих та померлих осіб для поминання на Літургії, а також померлих осіб – для поминання на панахиді (Пуряєва, 2001, с. 102). У *релігійній* лексиці наявні терміни, що не мали й не мають поза конфесійним стилем якогось стильового маркування; це **загальновживані одиниці.** *Хліб, брат, учитель, вино, сестри, батьки, вінець, вода, дзвінок, крісло, чаша, свічка* – такі нейтральні лексеми подає Наталія Пуряєва (2001) у Словнику церковно-обрядової термінології. Серед **загальнорелігійних** найменувань умовно виділяють терміноодиниці на позначення біблійних персонажів *(Бог, Ісус Христос, Святий Дух, Мати Божа, святий, апостол, Іуда, ангел, чорт тощо)* і терміноодиниці на позначення назв свят (*свято, присвяток, храмове свято, Святки)* (Пуряєва, 2001). **Діалектні** за

ферою вживання слова церковній лексиці не властиві, як і не може в ній бути **просторічних** слів, що здебільшого експресивно марковані та з відтінком зниженості, грубості, які засвідчують низький рівень мовленнєвої культури. Використання таких одиниць є виявом певного невігластва та непошани до Господа Бога.

У Словнику церковно-обрядової термінології (Пуряєва, 2001) подано чималу кількість **непохідних** термінолексем, які постають цілісно в нашій свідомості: *Апостол* – священно-богослужбова книга, яка містить Діяння й Послання св. Апостолів (Пуряєва, 2001, с. 21); *артос* – хліб, освячений на Великдень (Пуряєва, 2001, с. 21); *бурса* – торбинка, у якій переносять дароносицю додому до хворого (Пуряєва, 2001, с. 27*); вервиця* – замкнена мотузка із зав'язаними вузлами чи нанизаними на неї кульками, призначена для відраховування прочитаних молитов (Пуряєва, 2001, с. 30); *жезло* – предмет архієрейського богослужіння – висока палиця, увінчана хрестом (Пуряєва, 2001, с. 51*); каплиця* – церковна споруда, у якій за потреби з дозволу єпископа можна здійснювати богослужіння (Пуряєва, 2001, с. 60); *регент* – керівник церковного хору (Пуряєва, 2001, с. 109); *саван* – біле покривало, яким накривають у труні тіло померлого мирянина (Пуряєва, 2001, с. 112); *тябло* – ярус ікон на іконостасі (Пуряєва, 2001, с. 129); *фіал* – нижня частина кадильниці (Пуряєва, 2001, с. 133); *храм* – спеціально освячена споруда з вівтарем, призначена для проведення богослужінь (Пуряєва, 2001, с. 135). **Похідним** називають термін, утворений від іншого слова або на базі інших слів. До похідної сакральної лексики, зафіксованої в Словнику церковно-обрядової термінології (Пуряєва, 2001), належить віднести, наприклад, такі: *вечірня* – Богослужіння в складі вечірнього богослужіння, яке починає добове коло (Пуряєва, 2001, с. 30); *водосвяття* – те саме, що Водохреща (Пуряєва, 2001, с. 35); *дзвонар* – церковнослужитель, обов'язком якого є здійснювати дзвоніння під час богослужінь (Пуряєва, 2001, с. 43); *жертовник* – стіл, зліва від престолу, призначений для здійснення проскомидії (Пуряєва, 2001, с. 51); *миронос-ниця* – спеціальна посудина, що знаходиться в патріаршому храмі, у якій зберігають усе освячене на Великому тижні миро (Пуряєва, 2001, с. 71); *обручник* – особа, над якою здійснюють обряд обручин (Пуряєва, 2001, с. 83*); орлійник* – церковний слуга, який під час архиєрейського богослужіння носить орлеці (Пуряєва, 2001, с. 85*); підніжок* – килим, або рушник, який стелять під ноги нареченим на вінчанні (Пуряєва, 2001, с. 92) тощо.

Граматична характеристика сакральної термінології передбачає аналіз її за типом моделі. **Однокомпонентні** терміни, як засвідчує Словник (Пуряєва, 2001), найчастотніші: *акатист* – похвальна пісня на честь Ісуса Христа (Пуряєва, 2001, с. 18), *амбон* – середня частина солеї перед царськими воротами (Пуряєва, 2001, с. 19)*, біжниця, ванна, вервиця, восприємниця* – хрещена мати (Пуряєва, 2001, с. 37), *говіння* – приготування до прийняття Таїнства Євхаристії, яке передбачає піст (Пуряєва, 2001, с. 39*), дяк, євангеліє, єпископ, жертовник, ієрей* – другий ступінь церковної ієрархії (Пуряєва, 2001, с. 55), *ладан, Мартиролог* – список святих із короткою біографією (Пуряєва, 2001, с. 70)*, набедреник* – елемент богослужбового одягу (Пуряєва, 2001, с. 77*), мирувальник, постриг, пояс, Радониця – вівторок Томиного тижня* – поминальний день (Пуряєва, 2001, с. 109*), Святки* – дванадцять днів перед між Різдвом Христовим і Богоявленням (Пуряєва, 2001, с. 115*), стихира* – піснеспів, який складається з певної кількості віршів, яким супроводжують виконання псалмів (Пуряєва, 2001, с. 121), *стручок* – те саме, що мирувальник (Пуряєва, 2001, с. 123), *цвинтар, щіточка* – те саме, що мирувальник (Пуряєва, 2001, с. 145). Серед **двокомпонентних** термінів-словосполучень переважають конструкції ***прикметник + іменник***: *антифон недільний*, *батько вінчальний* – вірний, що присутній при таїнстві шлюбу, як свідок (Пуряєва, 2001, с. 20), *благословіння іменословне* – архієрейське благословення рукою, пальці якої складені так, що вони утворені головні букви імені Ісуса Христа (Пуряєва, 2001, с. 25), *жест літургійний* – жест, яким священнослужителі та миряни супроводжують виконання певних молитов і священнодій (Пуряєва, 2001, с. 51), *лампа вічна* – лампада, що висить перед престолом і горить постійно (Пуряєва, 2001, с. 63), *хустка євхаристійна* – хустка, яку

священнослужитель підкладає під підборіддя причасника (Пуряєва, 2001, с. 138) тощо.

Конструкція ***дієслово + іменник*** представлена такими терміносполуками: *піднесення рук* – літургійний рух, який робить правлячий під час літургії (Пуряєва, 2001, с. 93), *умивання ніг* – обряд, під час якого архієрей обмиває ноги дванадцятьом ієреям (Пуряєва, 2001, с. 130).

Конструкція ***іменник + іменник*** представлена в Словнику-довіднику з релігієзнавства Валентини Шевченко (2004) : *Ісус Навин, Григорій Богослов, Діва Марія, сувої Закону, Михайло Пселл;* ***іменник + прикметник:*** *Іларіон Київський.* Наявні у Словнику також і **трикомпонентні** терміни: іменник + іменник + прикметник: *хрещення Духом Святим,* іменник + прикметник + іменник: *Успіння Пресвятої Богородиці, Індекс заборонених книг,* іменник + іменник + іменник: *теорія посланництва України, монограма Ісуса Христа,* прикметник + іменник + іменник: *Всеукраїнська рада церков.* Багатокомпонентні терміни представлені у Словнику в незначній кількості: *Церква Ісуса Христа Святих останніх днів, Українська православна церква у Канаді* (Шевченко, 2004).

Важливим аспектом дослідження терміна є семантичний аналіз через зіставлення та з'ясування дефініцій. Причинами виникнення синонімії в українській релігійній термінології можна вважати: а) заміну іншомовних термінів (переважно грецького й латинського походження) українськими відповідниками, представленими в Словнику-довіднику з релігієзнавства Валентини Шевченко (2004): *Процесія – хресний хід* (Шевченко, 2004, с. 110), *кація – ручна кадильниця* (Шевченко, 2004, с. 64), *агіасма – Свята вода – Йорданська вода* (Шевченко, 2004, с. 21), *Агнець – Святий хліб* (Шевченко, 2004, с. 21), *літургія – Служба Божа – Євхаристія – Обідня* (Шевченко, 2004, с. 70); б) паралельне вживання церковнослов'янського терміна та українського відповідника: *алилуя трегуба – алилуя потрійна* (Шевченко, 2004, с. 21), *антифон воскресний – антифон недільний* (Шевченко, 2004, с. 23), *восприємник – батько хрещений – поручитель* (Шевченко, 2004, с. 40), *копіє – спис* (Шевченко, 2004, с. 66), *єлей – олива* (Шевченко, 2004, с. 52), *жених – наречений* (Шевченко, 2004, с. 54), *горнє місце – високе місце* (Шевченко, 2004, с. 42), *невіста – наречена* (Шевченко, 2004, с. 82), *подвижний празник – рухоме свято* (Шевченко, 2004, с. 98); в) паралельне функціонування народних форм: *каяник – покутник* (Шевченко, 2004, с. 64); *хресні батьки – куми – батьки хрещені* (Шевченко, 2004, с. 138), *Різдвяний піст – Пилипів піст – Пилипівка* (Шевченко, 2004, с. 95), *Петрів піст – Петрівка – піст Апостольський* (Шевченко, 2004, с. 95); г) вплив символічних понять, з якими пов'язана історія свята, на номінацію того чи того поняття: *неділя – день Господній – день сьомий?* (Шевченко, 2004, с. 82), *Антипасха – Провідна неділя – неділя Дарна – Томина неділя – Біла неділя – Неділя Оновлення* (Шевченко, 2004, с. 23), *Вхід Господній у Єрусалим – Вербна неділя* (Шевченко, 2004, с. 33), *П'ятдесятниця – Зелені свята – Зіслання Святого Духа на Апостолів* (Шевченко, 2004, с. 111), *Піст Великий – Передпасхальний Піст – Велика Чотиридесятниця – Великоговіння* (Шевченко, 2004, с. 97), *Піст Успінський – Макавійка – Богородичний піст* (Шевченко, 2004, с. 97).

У сучасній релігійній термінології переважають синтаксичні синоніми-конструкції, співвідносні за будовою й тотожні за значенням. Менш частотними є конструкції, тотожні за значенням, але різні за будовою. У релігійній терміносистемі виділяють такі групи структурних синонімів: 1) у Словнику церковно-обрядової термінології (Пуряєва, 2001) синонімічна відповідність «слово – слово»: *мирування – миропомазання* (Пуряєва, 2001, с. 74), *фелон – риза* (Пуряєва, 2001, с. 136), *цвинтар – кладовище* (Пуряєва, 2001, с. 142), *свято – празник* (Пуряєва, 2001, с. 117). Кількість таких синонімів у Словнику-довіднику з релігієзнавства (Шевченко, 2004) є доволі значною, зважаючи на джерела формування терміносистеми; 2) синонімічна відповідність «слово – словосполучення»: *агіасма – свячена вода* (Шевченко, 2004, с. 21), *Трефологій – Мінея Святкова* (Шевченко, 2004, с. 131), *мирствування – мирний виголос* (Шевченко, 2004, с. 74), *жертовник – стіл предложення* (Шевченко, 2004, с. 54), *процесія – хресний хід* (Шевченко, 2004, с. 110), *Півустав – Часослов*

Малий (Шевченко, 2004, с. 95), *звання – сан духовний* (Шевченко, 2004, с. 56), *настоятель – парох – священик парафіяльний* (Шевченко, 2004, с. 82), *семисвічник – семираменний свічник* (Шевченко, 2004, с. 119), *Середопістя – Хрестопоклонна неділя* (Шевченко, 2004, с. 119), *хрещеник – син хрещений* (Шевченко, 2004, с. 140), *титарня – скринька церковна* (Шевченко, 2004, с. 130); 3) синонімічна відповідність «словосполучення – словосполучення»: *бити поклони – класти поклони* (Шевченко, 2004, с. 26), *благословення хлібів – освячення хліба, пшениці, вина та єлею* (Шевченко, 2004, с. 27), *Надвечір'я Різдва Христового – Святий вечір* (Шевченко, 2004, с. 80), *вода свячена – свята вода* (Шевченко, 2004, с. 38), *дияконський амвон – передвівтарний амвон* (Шевченко, 2004, с. 47), *літургійний день – добове коло богослужінь* (Шевченко, 2004, с. 70), *собор кафедральний – престольний храм – соборний храм* (Шевченко, 2004, с. 121) тощо.

Аналізуючи синонімію словосполучень, констатуємо, що за будовою серед таких термінів-синонімів переважають двокомпонентні словосполучення, утворені за моделями:

а) іменник у Н. в. + прикметник у Н. в.: *вечірня мала – вечірня скорочена* (Шевченко, 2004, с. 34), *вино євхаристійне – вино причасне* (Шевченко, 2004, с. 35), *відпуст малий – відпуст короткий* (Шевченко, 2004, с. 36), *вітання великоднє – вітання пасхальне* (Шевченко, 2004, с. 38), *жест літургійний – жест молитовний* (Шевченко, 2004, с. 54), *книга богослужбова – книга літургійна* (Шевченко, 2004, с. 65);

б) іменник у Н. в. + іменник у Р. в.*: винесення Євангелія – винос Євангелія* (Шевченко, 2004, с. 34), *винесення Плащаниці – винос Плащаниці – виставлення Плащаниці* (Шевченко, 2004, с. 34), *коло богослужінь – цикл богослужінь* (Шевченко, 2004, с. 66); в) дієслово + іменник: *приймати причастя – ходити до причастя* (Шевченко, 2004, с. 106), *давати клятву – складати обіти* (Шевченко, 2004, с. 44).

Явище антонімії супроводжувало створення власне української термінології ще з донаукового часу. Визначальною рисою **антонімів,** представлених у Словнику-довіднику з релігієзнавства (Шевченко, 2004), вважають протиставленість: ***рай*** *– місцеперебування душ померлих праведників як винагорода за дотримання приписів релігії, вимог духовенства Протиставлено пеклу* (Шевченко, 2004, с. 295) – ***пекло*** *– у системі уявлень більшості релігій світу – місце під землею, де перебувають душі грішників, засуджені до посмертних мук. Протиставлено поняттю Рай* (Шевченко, 2004, с. 269); ***Христос*** *– Ісус Христос у більшості християнських напрямів – Боголюдина, Син Божий, Спаситель, який відкрив людям шлях до спасіння, засновник християнства, розіп'ятий на хресті за гріхи людства* (Шевченко, 2004, с. 169–170) – ***Антихрист*** *– у релігійній свідомості супротивник Ісуса Христа, який має перед кінцем світу і Другим пришестям з'явитися для останньої боротьби, проте буде остаточно переможений і знищений Ісусом Христом* (Шевченко, 2004, с. 28); ***хрещення*** *– священнодія в складі богослужіння Таїнства Хрещення, яка полягає в занурюванні в освячену воду або поливанні освяченою водою новонародженого* (Шевченко, 2004, с. 140) – ***похорон*** *– сукупність заупокійних богослужінь і обрядів, які здійснюють над тілом померлого* (Шевченко, 2004, с. 104).

Гіпонімічна парадигма – одна з найважливіших категорій, що формують термінологічні структури. Слово-гіперонім виражає родове поняття, а слово-гіпонім – видове поняття. Наприклад, у Словнику-довіднику з релігієзнавства (Шевченко, 2004) гіперонім **похід** – '*урочиста процесія духівництва й мирян з хрестом, хоругвами та іконами до певного місця'* – взаємодіє з гіпонімами *похід церковний, похід хресний, похід процесійний, похід молитовний, похід похоронний, похід для проводу тіла* (Шевченко, 2004, с. 104); **таїнство** – '*Богослужіння під час якого здійснюється таїнство, яке передає невидиму Божу благодать'* – взаємодіє з гіпонімами *Таїнство Вінчання, Таїнство Євхаристії, Таїнство Єлеопомазання, Таїнство Єлеоосвячення, Таїнство Маслосвяття, Таїнство Миропомазання, Таїнство Священства, Таїнство Покути, Таїнство Сповіді* (Шевченко, 2004, с. 127–128); **піст** – '*повне або часткове утримання від їжі, що є зовнішнім виявом дотримання покути; визначений Церквою період дня, тижня, місяця, року, коли обов'яз-*

кове таке утримання' – взаємодіє з гіпонімами *піст Апостольський, піст Великий, піст Літній, піст Передпасхальний, Великий піст, піст Різдвяний, піст Повний, піст Малий, піст Суворий, піст Спасо-Богородичний* (Шевченко, 2004, с. 96–97).

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави виснувати, що релігійна лексика підпорядкована законам як термінології, так і мови загалом, оскільки вона є і знаком спеціальної системи, яка обслуговує сферу релігії, й одиницею лексичного складу української мови. Тож у церковно-релігійній термінології поєднані й водночас протиставлені одна одній стабільність як властивість будь-якої знакової системи і синонімічність, яка притаманна лексиці загальнолітературної мови. Специфічними рисами досліджуваної терміносистеми є конотації. Лексика релігійної термінології багата й своєрідна. У ній вагомо представлені марковані елементи, вона різноманітна за походженням, її складники активно вступають у синонімічні й антонімічні відношення. Перспективним є вивчення церковних термінів на фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

Вереш М. Загальна лінгвістична характеристика християнсько-богословської терміносистеми. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (2). С. 104–107.

Ворона І. Характеристика української церковно-релігійної термінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* № 23. Том 1. Одеса, 2016. С. 14–16.

Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика. *Збірник мовознавчої комісії наукового конгресу в 1000-ліття хрещення Руси-України*. Мюнхен, 1988. С. 99–146.

Дудик П. Стилістика української мови : навчальний посібник. Київ, 2005. 368 с.

Павлова І. Лексика конфесійного стилю. *Дивослово*. 2001. № 1. С. 6–8.

Пітин В. Особливості репрезентації сакральної лексики в українській та французькій лексикографії. *Молодий вчений*. 2018. № 3. С. 139–143.

Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Київ : Свічадо, 2001. 160 с.

Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ, 2004. 560 с.

REFERENCES

Veresh, M. (2013). Zahalna linhvichna kharakterystyka krystyiansko-bohoslovskoi terminosystemy [General linguistic characteristics of the Christian-theological terminology]. *Terminohichnii visnyk – Terminological Bulletin* (Issye 2(2)), pp. 104–107 [in Ukrainian].

Vorona, I. (2016). Kharakterystyka ukrainskoi tserkovno-relihiinoi terminolohii [Characteristics of Ukrainian church and religious terminology]. *Naukovyi visnuk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanities University*, *23* (Vol. 1), (pp. 14–16). Odesa [in Ukrainian].

Horbach, O. (1988). Ukrainska narodna relihiino-khrystyianska terminolohiia I leksyka [Ukrainian folk religious-Christian terminology and vocabulary]. *Zbirnyk movoznavchoii komisii naukovoho konhresu v 1000-littia khreshchennia Rusy-Ukraiiny – Proceedings of the Linguistic Commission of the Scientific Congress on the 1000th anniversary of the baptism of Rus-Ukraine* (pp. 99–146). Munich [in Ukrainian].

Dudyk, P. (2005). *Stylistyka ukraiinskoi movy [Stylistics of the Ukrainian language]: tutorial*. Kyiiv [in Ukrainian].

Pavlova, I. (2001). Leksyka konfesiinoho stylu [Vocabulary of confessional style]. *Dyvoslovo – Divoslovo*, *1*, 6–8 [in Ukrainian].

Pityn, V. (2018). Osoblyvosti reprezentatsii sakralnoii leksyky v ukraiinskii ta frantsuzkii leksykohrafii [The peculiarities of representation of sacred vocabulary in Ukrainian and French lexicography]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, *3*, 139–143 [in Ukrainian].

Puriaieva, N. (2001) *Slovnyk tserkovno-obriadovoii terminolohii [Dictionary of church-ritual terminology]*. Kyiiv : Svichado [in Ukrainian].

Shevchenko, V. (2004). *Slovnyk-dovidnyk z relihiieznavstva [Dictionary-reference book on religious studies]*. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 811.133.1

НАБОК Маріка *– аспірантка кафедри іспанської та французької філології, Київський національний лінгвістичний університет, вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03680, Україна (nabok_m@itstep.org)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1116-0096

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.19

Бібліографічний опис статті: Набок, М. (2021). Від поетики та риторики до постструктуралістської наратології : теоретичні засади розвитку науки як об'єкта лінгвістичних студій. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 144–150. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.19

ВІД ПОЕТИКИ ТА РИТОРИКИ ДО ПОСТСТРУКТУРАЛІСТСЬКОЇ НАРАТОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ НАУКИ ЯК ОБ'ЄКТА ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

Анотація. *У статті подано місткий теоретичний опис етапів розвитку наратології як науки від античної поетики до постструктуралістських (постмодерних) різновидів і напрямів, що вивчають наративи загалом і художній дискурс зокрема. Проблемно-хронологічним методом вивчено історичну послідовність зародження, формування та розвитку наратології. Історико-описовий і порівняльний методи допомогли проаналізувати ідеї вітчизняних і зарубіжних науковців і виокремити два основні визначення наукового терміна «наратологія»: у традиційному, вузькому, розумінні наратологія є наукою про сюжетно-оповідні твори; у більш широкому розумінні наратологія постає вченням про розповідь як один із базових способів оформлення, збереження й передачі людського досвіду. Наратологія вивчає наратив як особливий тип дискурсу, процес оповіді/розповіді, у ході якого оповідач розкриває слухачеві певну історію; у широкому витлумаченні наратологія – це не лише частина теорії епічного тексту, а й учення про манеру ведення оповіді як один із базових способів оформлення, збереження та передачі людського досвіду.*

Становлення науки охоплює три періоди формування: античність, класичний період і посткласичний, або некласичний. Останній характеризує наявність багатьох варіантів вужчих напрямів (лінгвонаратологія, когнітивна наратологія, теорія можливих світів, тематична наратологія, філософські наративні теорії, трансжанрові теорії). Окреслено міждисциплінарний статус науки наратології у філософському, літературознавчому та лінгвістичному ракурсі. Розкрито поняття наративної стратегії як особливого індивідуально-авторського комплексу тактик і прийомів, застосовуваних у художньому творі. Основні хронологічні етапи, характерні риси й представники кожного періоду систематизовані та представлені інфографічно.

Ключові слова: *поетка, наративна стратегія, міждисциплінарна наратологія, лінгвонаратологія, когнітивна наратологія, художній дискурс.*

NABOK Marika *– Postgraduate Student at the Department of Spanish and French Philology, Kyiv National Linguistic University, 73, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03680, Ukraine (nabok_m@itstep.org)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1116-0096

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.19

To cite this article: Nabok, M. (2021) Vid poetyky ta rytoryky do poststrukturalistskoi naratolohii: teoretychni zasady rozvytku nauky yak obiekta linhvistychnykh studii [From poetics and rhetoric to postructural narratology : theoretical fundamentals of the science development as the linguistic doctrine object]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47*, 144–150. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.19 [in Ukrainian].

© Набок Маріка, 2021

FROM POETICS AND RHETORIC TO POSTSTRUCTURAL NARRATOLOGY: THEORETICAL FUNDAMENTALS OF THE SCIENCE DEVELOPMENT AS THE LINGUISTIC DOCTRINE OBJECT

Summary. *The article presents an in-depth theoretical outline of the narratology development as a science, from ancient poetics to poststructural (postmodern) forms and tendencies that focus on narratives in general and artistic discourse in specific. The historical sequence of origin, formation and development of science has been studied by the problem-chronological method. Descriptive and historical as well as comparative approaches made it possible to analyze the ideas of domestic and foreign scientists, which allowed to highlight two main definitions of the scientific term: traditionally, in a narrow sense, narratology is a science of storytelling; while in a broader sense, it is also the study of narrative as one of the crucial ways of framing, transmitting, and preserving human experience.*

The chronology of science formation is established and three chronological stages of science development are presented: antiquity, classical period and post-classical or non-classical. The latter is characterized by the presence of many different variants (linguistic narratology, cognitive narratology, theory of possible worlds, thematic narratology, philosophical narrative theories, trans-genre theories). Its interdisciplinary status is outlined through philosophical, literary and linguistic aspects. The concept of narrative strategy as a special individual complex of tactics and techniques used be the author in order to influence the potential reader and force him to «live» the story with together, i.e to interpret artistic reality and get some pleasure (according to Bart's interpretation); as well as one of the main terms used by scientists in their search for linguistic analysis of literary artworks. The main chronological stages, characteristics and representatives of each period are systematized and presented idiographically.

Key words: *poetics, narrative strategy, interdisciplinary narratology, linguistic noratology, cognitive narratology, artistic discourse.*

Постановка проблеми. Кінець XX – поч. XXI ст. характеризує стрімке зростання кількості нових художніх творів, що спричиняє збагачення їх жанрової специфіки. Нові літературні жанри й піджанри не лише популярні в суспільстві, а й викликають неабиякий інтерес у наукових спільнотах. Тож актуальність статті зумовлена необхідністю докладніше проаналізувати основні тенденції розвитку наратологічних шкіл, котрі вивчають різножанрові тексти загалом і художні зокрема. Проблематикою наратології, наративних стратегій, їх реконструкцією та класифікацією займаються сьогодні у світі доволі активно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретико-методологічні положення з вивчення наративів і наративного дискурсу прямо або опосередковано викладали українські (Г. Жиличева, Л. Мацевко-Бекерська, Р. Савчук, І. Папуша) та зарубіжні (Ж. Женет, В. Шмід, А. Нюннінг, Ц. Тодоров) учені. Роботи зазначених і багатьох інших науковців дали змогу виокремити основні складники наратологічної теорії, зокрема розкрити наративні рівні художнього твору. Детальний опис наративних стратегій представляє Л. Мацевко-Бекерська в дослідженні малої прози української літератури кінця XIX – початку XX століття, а також Р. Савчук – у науковій розвідці з вивчення прози французьких авторів XVIII–XXI століть.

Однак ґрунтовні універсальні теоретичні напрацювання нині відсутні. Щодо новітніх художніх жанрів як об’єктів наратологічних розвідок, кількість яких невпинно зростає, зауважимо, що лінгвонаративне студіювання останніх, зокрема, на зламі досягнень когнітивних учень набуває значущості й постає актуальною проблемою лінгвістичних розвідок.

Загальновідомо, що наратологія тривалий час мала статус об’єкта літературознавчих наукових розвідок. У російських риториках XII – початку XX століття вивчення інтенцій і цілей мовця отримало подальший розвиток (Новікова, 2010, с. 187). Увагу вчених зосереджено на питаннях щодо особливостей оповіді як типу мовлення; специфіку побудови оповідних текстів і про типологію оповідних жанрів. Іншими словами, дослідники загострювали увагу не лише на правилах реалізації оповідання, а й на властивостях і формах його продукування. Таке розширення

переліку досліджуваних проблем демонструє усвідомлення авторами риторик того факту, що необхідно базувати формулювання правил на розумінні властивостей розповіді (знання властивостей оповіді як механізму трансляції позиції автора (фр. focalisation), котра сприяє оптимізації тексту).

У лінгвістиці та літературознавстві початку XX століття у зв'язку зі зміною наукової парадигми формальний аспект дослідження оповіді витіснив тоді панівний метод, спрямований на визначення цілей автора, у результаті чого розповідь стали розглядати з погляду структурних ознак (Мацевко-Бекерська, 2009, с. 5).

Водночас у межах різноманітних теорій наративу науковці почали вивчати сутність наративних текстів, їхні форми й особливості функціонування, загальні властивості різних типів наративів, відтак і систему правил, відповідно до яких їх створюють і розвивають. Найбільш важливі дослідження виконано в руслі теорії російського формалізму (В. Пропп, Б. Ейхенбаум, В. Шкловський), а також у руслі структуралістських і семіотичних теорій (К. Леві-Стросс, Р. Барт, А. Греймас та інші).

Беручи до уваги міждисциплінарний статус наратології та спираючись на здобутки українських і зарубіжних учених, ставимо таку **мету статті:** узагальнити й систематизувати теоретичну інформацію, схарактеризувавши історію розвитку й типологію наратології від античності до сьогодення, указати основні напрями вивчення її проблематики, представників і їхній внесок, що допоможуть точно визначити межі теорії, на якій ґрунтуватиметься наше наукове дослідження.

Виклад матеріалу. Насамперед уважаємо за необхідне подати визначення поняття *нарація* та обґрунтувати сутність наратології як науки. Термін «наратив» походить від латинського *narrare*, що означає 'розповідати' й етимологічно пов'язане зі словом *gnarus* (лат.), тобто 'знає, експерт', що постало з індоєвропейського кореня *gna-* 'знати' (Микалаускайте, 2019, с. 11).

Термін «*narratio*» до I століття н. е. застосовували здебільшого як технічний на позначення частини промови оратора, що слідує за проголошенням тези, тобто був у складі термінологічного апарату риторики. З часом під поняттям *наратив* почали розуміти майстерне розповідання історій, яке також розглядали як частину риторики (Микалаускайте, 2019, с. 11). Історично слово «нарація» означало «дати усний чи письмовий звіт про щось, розповісти історію». У трактатах Арістотеля «Поетика» і «Риторика» вперше були представлені поняття «виклад» та «оповідь», які пізніше стали враховувати в дослідженнях, орієнтованих на вивчення наратології. Зазначимо, що увага Арістотеля була спрямована на прийнятність викладу й оповіді/розповіді для аудиторії та на визначення авторських задумів/інтенцій оповідача (Турбина, 2004, с. 9).

Як зазначає Г. Жиличева, термінопоняття «наратологія» запропонував 1969 року Цвєтан Тодоров у праці «Граматика Декамерону», позначивши ним «науку про оповіді» (Жиличева, 2015, с. 17). Науковець доклав суттєвих зусиль, щоб теорія оповіді стала панівною у Франції в 1960–70-і роках у колі структуралістських досліджень (Жиличева, 2015, с. 17). Проте наголосимо, що певні студії з проблем розповідного дискурсу виходили й раніше (Микалаускайте, 2019, с. 12). Перші напрацювання з наратології нам відомі здебільшого завдяки російським формалістам і літературознавцям (В. Шкловський, Б. Томашевський, Б. Ейхенбаум, В. Пропп), також британським критикам-письменникам, зокрема Г. Джеймсу й літературознавцю П. Лаббоку. Однак щодо того часу можна вести мову лиш про перші спроби теоретичного опису процесу оповіді/розповіді, спираючись на напрацювання структуралістів XX століття. Особливого значення ця наука набула в наші дні, отримавши при цьому статус трансдисциплінарної (Цапів, 2018, с. 143).

Подальше вивчення наративів і, власне, сучасну наратологію характеризує стрімку з'яву нових підходів до тлумачення й інтерпретації розповідного тексту, а тому вповні зрозумілим є питання їхньої дотичності до наратологічних учень (Савчук, 2019, с. 40–43), позаяк певні з них ретранслюють різні форми наративної теорії, посталі в різних теоретичних школах, сфокусованих на наративних дослідженнях (Савчук, 2019, с. 40–43). Учені (Ж.-М. Шаффер, А. Нюнінг, Д. Герман, Г. Жиличева, І. Папуша та ін.) одностайні в

тому, що термін «наратологія» використовують сьогодні у двох різних сенсах. Одні вживають його на позначення широкого спектру понять, тим самим наближуючи науку до того, що Д. Герман назвав «наративними студіями» (Herman, 1997). Інші (Р. Савчук, Є. Ніконова, О. Турбіна, А. Цапів) трактують наратологію вужче, зводячи її проблематику до відгалуження наративної теорії, створеної в 60-і – на початку 70-х років XX ст. головним чином на території Франції під егідою формалізму та структуралізму (Папуша, 2014, с. 153).

Додамо, що сучасний німецький наратолог А. Нюннінг розрізняє класичну й некласичну наратології, виділивши при цьому вісім основних напрямів останньої:

1) контекстуалістські, тематичні й ідеологічні напрями (уживання наратології в літературознавстві);

2) трансжанрові і трансмедіальні напрями наратології;

3) прагматичні й риторичні різновиди наратології;

4) когнітивні й рецептивні різновиди наратології;

5) постмодерні й постклясичні деконструкції класичної наратології;

6) лінгвістичні напрями наратології;

7) наративні теорії філософського спрямування;

8) інші інтердисциплінарні наративні теорії (Nunning, 2003, p. 241–243).

Учений уважає, що різниця між класичною та постклясичною наратологіями полягає в тому, що об'єктом дослідження в класичній постає оповідний текст (наратив), його властивості й будова, а в постклясичній – власне процес читання наративу й оповідні стратегії (Nunning, 2003, p. 241–243).

Слідом за сучасними наратологами (М. Флудернік, Я. Альбер, М. Ахмайдан, І. Папуша, Р. Савчук, Л. Мацевко-Бекерська) зазначимо, що наратологія як самостійна наукова доктрина з'явилася наприкінці 60-х років XX ст. у працях французьких структуралістів (Савчук, 2016, с. 41). Однак десять років потому наратологія була альтернативно описана як теорія, метод або дисципліна (Ahmaidan, 2015, с. 216). Остання видається найбільш прийнятною, адже включає в себе дві попередні, тобто теорію і метод (Ahmaidan, 2015, с. 216). Згодом, у процесі становлення науки, термін «наратологія» зазнавав модифікації: «наратологія», «наративістика», «наративні студії», «наративна теорія», «теорія наративу» тощо (Папуша, 2014, с. 154). Отримавши теоретичне обґрунтування в різних науках, починаючи від теорії літератури, наратологія набула міждисциплінарного значення, що засвідчують інші наукові дисципліни, наприклад, психологія, політологія, історія, соціологія тощо (Папуша, 2014, с. 154).

Безпосереднім об'єктом вивчення наратології є наративи. Зауважимо, що в контексті теорії інтерпретації доцільним вважаємо виокремлювати *наративні стратегії* як об'єкт дослідження, адже, як зазначає Р. Савчук (Савчук, 2016, с. 315), однією з головних передумов до вивчення наративності загалом і художнього наративу зокрема була ідея Р. Барта про множинність оповідних текстів і можливість існування деякої *наративної моделі*, яку розуміємо як *наративну стратегію* й позиціонуємо, за Р. Савчук, як певну авторську технологію конструювання оповідної реальності, залучаючи наративні методи, прийоми та тактики, котрі письменник/автор створює в конкретну історико-літературну епоху (Савчук, 2016, с. 315). Додамо також, що крізь призму семіотики наративна стратегія – це певний авторський код, використаний для формування множинності сенсів оповідної дійсності та її відтворення в знаково-мовних структурах (Савчук, 2016, с. 315).

Відтак науковці продовжують досліджувати наративи з огляду на міждисциплінарність концепцій. М. Флудернік (Fludernik, 2010) указує на те, що основні наратологічні розвідки здійснювано в межах таких новітніх шкіл:

1) теорія можливих світів – дослідження наративної семантики, які спираються на модальну логіку; визначають значення тексту як таке, що засноване на відношеннях між різними типами розповідних «світів»;

2) тематична наратологія – група підходів, що застосовують наратологічну методологію до текстів різного спрямування (феміністська наратологія, квір-наратологія, етнічна наратологія);

3) лінгвістично-зорієнтована наратологія, для якої «лінгвістика та когнітивні науки стали поштовхом до зміни класичного підходу в наратології»; представники цього підходу цікавляться не сюжетом чи іншими великими наративними одиницями, як то переважно було у випадку структуралістів, а поверховими текстуальними структурами (наприклад, популярним об'єктом досліджень є невласне пряме мовлення);

4) постструктуралістська наратологія, яка використала багато термінопонять постмодерної філософії та критики й пристосувала їх до аналізу безпосередньо постмодерних творів (Fludernik, 2010, p. 1–3).

Постклясична наратологія, на відміну від класичної (здебільшого літературознавчої), постає об'єктом дослідження й інших наукових студій, тим самим набуваючи статусу міждисциплінарної науки. Поміж інших її різновидів виокремимо *лінгвонаратологію,* підкресливши її особливий статус у колі поструктуралістських учень, позаяк упродовж останніх десятиріч вона чітко закріпилася в статусі самодостатньої доктрини, котра налічує чимало нових технологій і методик аналізу художнього тексту (Schaeffer, 2010, p. 223).

Французька лінгвістична традиція засвідчує неабиякий потенціал наратологічних шкіл щодо вивчення рівня інтенцій автора (задуми, способи, моделі та прийоми їх досягнення; фокалізація як ключова складова частина в аналізі художнього твору, що розкриває динаміку функціонування текстового коду (Schaeffer, 2010, p. 223).

Задля систематизації поданої інформації та для того, щоб схематично представити розвиток наратології від поетики й риторики до постклясичних студій, з виокремленням етапів становлення й формування цієї науки, а також основних його представників і характерних особливостей скористаємося таблицею 1.

Висновки. Отже, у статті з'ясовано основні етапи становлення наратологічної науки від античності до сьогодення, ключових дослідників і їхній внесок у розвиток цієї науки, ураховано когнітивний поворот у методології наукового пізнання як основної рушійної сили, що зумовила вихід наратології за межі літературознавчих шкіл та уможливила трансдисциплінарне застосування наратологічних тактик і прийомів.

Проаналізовано погляди вчених на поняття «наратив» і «наративна стратегія» крізь призму філософських, літературознавчих і лінгвістичних парадигм. Схарактеризовано типологію наратології, визначено об'єкт і предмет дослідження. Окреслено здобутки й перспективи майбутніх досліджень. Виокремлено когнітивну наратологію та лінгвонаратологію, які нині вважаються найвпливовішими та в межах яких і йтиме подальший науковий пошук.

Таблиця 1

Хронологія розвитку і становлення наратології як науки

Назва етапу	Роки	Спектр досліджень	Представники
Докласична поетика й риторика	335 рік до н. е.	Ораторське мистецтво, засоби впливу на аудиторію	Аристотель
Класична наратологія	1880–1990	Літературознавче спрямування: художній текст	Російські формалісти (В. Шкловський, Б. Томашевський, Б. Ейхенбаум, В. Пропп) французькі структуралісти (Р. Барт, Цв. Тодоров, Ю. Крістєва, У. Еко) та ін.
Постклясична наратологія	1990–2010	Лінгвістичне спрямування: художній дискурс	Н. Висоцька, Г. Жиличева, Р. Савчук, Я. Альбер, А. Нюнінг, М. Флудернік та ін.
Постклясична наратологія	2010 – сьогодення	Міждисциплінарне спрямування	Ж. Дерріда (філософія), Р. Шерон (медицина), П. Вільямс (юриспруденція), М. Селескович (перекладознавство) та ін.

ЛІТЕРАТУРА

Мацевко-Бекерська Л.В. Наративні стратегії малої прози (на матеріалі української літератури кінця XIX – початку XX ст.) : дис. ... док. філ. наук : 10.01.01. Київ, 2009. 406 с.

Новікова Є.С. Теоретичні підвалини дослідження наративу в сучасній лінгвістичній парадигмі. *Науковий вісник Харківського національного університету*. 2010. № 928. С. 186–191.

Основи наратології : хрестоматія до дисципліни (вибрані статті) / уклад. Р.Л. Савчук. Івано-Франківськ : ПНУ, 2019. 40 с.

Папуша І.В. Парадигми постклясичної наратології. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. Вип. 692–693. С 151–155.

Савчук Р.І. Наративні стратегії художнього текстотворення: лінгвокогнітивний і семіотичний аспекти (на матеріалі французьких прозових творів XVIII–XXI ст.) : дис. ... док. філ. наук : 10.02.05. Київ, 2016. 474 с.

Цапів А.О. Наратив «догори дригом» у казці Кетрін Хеллер «Білосніжка: Невідома історія»». *Науковий журнал Львівського університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2018. Вип. 4. С. 142–147.

Жиличева Г.А. Нарративные стратегии в жанровой структуре романа (на материале русской прозы 1920–1950-х гг.) : дисс. ... док. филол. наук : 10.01.08. Москва, 2015. 429 с.

Микалаускайте Е.Ю. Дискурсивная обработка культурной в чужеродности в литературном ксенонаративе: коммуникативно-прагматический аспект : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Красноярск, 2019. 257 с.

Турбина Е. М. Нарратив, повествование. *Современный философский словарь*. Москва : Академический проект, 2004. 9 с.

Ahmaidan M. A narratological study and analysis of : The concept of time in William Faulkner's "A rose for emily". *Advances in Language and Literary Studies*. 2015. № 6 (3). P. 215. URL: https://doi.org/10.7575/aiac.alls.v.6n.3.

Fludernik M. Postclassical Narratology : Approaches and Analyses. *Alber J., Fludernik M. (Eds.).* Columbus : The Ohio State University Press, 2010. P. 1–3.

Herman D. Scripts, sequences, and stories. *In Elements of a postclassical narratology* (112th ed.). Essay, PMLA, 2003. P. 1046–1059.

Nunning A. Narratology or Narratologies? Naking Stock of Recent Development, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term – What is Narratology. *Kindt T., Muller H.-H. (Eds.) Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*. Berlin : Walter de Gruyter, 1997. P. 239–275.

Savchuk R. The main text-forming strategies in Robbe Grillet's novel «Dans le labyrinthe»: narrative and semiotic implications. *LEGE ARTIS – Language yesterday, today, tomorrow*. 2018. Vol. 3. № 1. P. 314–362.

Schaeffer J.-M. Le traitement cognitif de la narration. *Pier J., Berthelot F. (Eds.) Narratologies contemporaines : approches nouvelles pour la théorie et l'analyse de récit*. Paris : Éditions des archives contemporaines, 2020. P. 215–232.

REFERENCES

Macevko-Bekers'ka, L. (2009). *Naratyvni stratehii maloyi prozy (na materiali ukrainskoi literaturi kincia XIX – pochatku XX st.) [The narrative strategies of the short story prose (based on material of Ukrainian literature of late 19th – early 20th centuries)*. (Thesis for a doctoral degree in philology). Lviv : Lvivskyi natsionalnyi universytet im. I. Franka [in Ukrainian].

Novikova, Y. (2010). Teoretychni pidvalyny doslidzhennia naratyvu v suchasnii linhvistychnii paradyhmi [Theoretical bases for study of the narrative in the modern linguistic paradigm]. *Visnyk kharkivskoho natsionalnoho universitetu – Bulletin of Kharkiv National University* (Issue 928), (pp.186–191). Kharkiv : Redaktsiino-vydavnychyi viddil kharkivskoho natsionalnoho universitetu [in Ukrainian].

Papusha, I. (2014). Paradyhmy postklasychnoi naratolohii [The paradigms of postclassical narratology]. *Visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Chernivtsi National University* (Issues 692–693), (pp. 151–155). Chernivsi : Redaktsiino-vydavnychyi viddil Chernivetskoho natsionalnoho universytetu [in Ukrainian].

Savchuk, R. (2016). *Naratyvni strategiyi xudozhn'ogo tekstotvorennya: lingvokognityvnyj i semiotychnyj aspekty (na materiali franczuz'kyx prozovyx tvoriv XVIII–XXI st.). [Narrative strategies of fictional text formation: Linguistic, cognitive and semiotic aspects (on the material of French prose works of*

the 18th–21st centuries]. (Thesis for a doctoral degree in philology). Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi lingvistichnyi [in Ukrainian].

Savchuk, R. (2019). *Osnovy naratolohii : hrestomatiya do dyscypliny (vybrani statti). [The basis of narratology : the reader (selected articles)]*. In R. Savchuk (Ed.), Ivano-Frankivsk : PNU [in Ukrainian].

Tsapiv, A. (2018). Naratyv «dohory dryhom» u kaztsi Ketrin Kheller «Bilosnizhka: Nevidoma istoriia»» ["Upside down" narrative in fairy tale "Snow white : the untold story"]. *Naukovyj jurnal lvivskoho derzhavnoho universitetu bezpeki zhutjedialnosti "Lvivskij filologichnij chasopys" – Scientific journal of the Lviv State University of Life Safety "Philological Periodical of Lviv"* (Issue 4), (pp. 142–147). Lviv : Redaktsiino-vydavnychyi viddil lvivskoho derzhavnoho universitetu bezpeki zhutjedialnosti [in Ukrainian].

Zhylycheva, H. (2015). *Narratyvnyje stratehyjy v zhanrovoj strukture romana (na materiale russkoj prozy 1920–1950) [Narrative Strategies in the Genre Structure of the Novel (on the Material of Russian Prose of the 1920s-1950s)*. (Thesis for the doctoral degree in philology). Moscow : Russian State University for the Humanities [in Russian].

Mykalauskaite, E. (2019). *Dysskursyvnaia obrabotka kulturnoi chuzherodnosty v lyteraturnom ksenonaratyve : kommunykatyvno-prahmatycheskyi aspekt [Discursive processing of cultural foreignness in the literary xenonarrative: a communicative and pragmatic aspects]*. (Thesis for the candidate degree in philology). Krasnoyarsk : Siberian Federal University [In Russian].

Turbyna, E. (2015) Narratyv, povestvovanye [Narrative, storytelling]. In *Sovremennyj filosofskij slovar' – Modern Philosophical Dictionnary*. Moscow : Academical prospect [in Russian].

Ahmaidan, M. (2015). A narratological study and analysis of : The concept of time in William Faulkner's "A rose for emily." *Advances in Language and Literary Studies*, *6*(3), 215. In https://doi.org/10.7575/aiac.alls.v.6n.3 (in English).

Fludernik, M. (2010). *Postclassical Narratology: Approaches and Analyses.* In J. Alber, M Fludernik (Eds.) (pp. 1–3). Columbus : The Ohio State University Press [in English].

Herman, D. (2003). Scripts, sequences, and stories. *In Elements of a postclassical narratology* (112th ed., 1046–1059). Essay, PMLA [in English].

Nunning, A. (1997). Narratology or Narratologies? Naking Stock of Recent Development, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term - What is Narratology. In T. Kindt, H-H. Muller (Eds.), *Questions and Answers Regarding the Status of a Theory* (pp. 239–275). Berlin : Walter de Gruyter [in English].

Savchuk, R. (2018). The main text-forming strategies in Robbe Grillet's novel «Dans le labyrinthe»: narrative and semiotic implications. *LEGE ARTIS – Language yesterday, today, tomorrow, 1* (Vol. 3), (pp. 314–362). DOI: 10.2478/lart-2018-0009 [in English].

Schaeffer, J.-M. (2010). Le traitement cognitif de la narration. In J. Pier, F. Berthelot (Eds.), *Narratologies contemporaines : approches nouvelles pour la théorie et l'analyse de récit* (pp. 215–232). Paris : Éditions des archives contemporaines [in French].

УДК 378:397.13:7

ПОЛІЩУК Людмила *– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу, Навчально-науковий інститут іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, 10008, Україна (polischukludmyla@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9468-5412

ПУШКАР Тетяна *– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу, Навчально-науковий інститут іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, 10008, Україна (tatpushkar68@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5060-7167

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.20

Бібліографічний опис статті: Поліщук, Л., Пушкар, Т. (2021). Мовленнєві тактики і стратегії ввічливості в англомовному політичному дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 151–157. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.20

МОВЛЕННЄВІ ТАКТИКИ І СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. *У статті проаналізовано стратегії ввічливості в політичному дискурсі. Увагу зосереджено на вивченні ввічливості в англомовному політичному дискурсі, що являє собою одну зі значущих комунікативних категорій, яка відіграє ключову роль у мовленнєвій взаємодії адресанта й адресата. У наукових дослідженнях лінгвістичну ввічливість репрезентують як соціальну норму, дотримання правил спілкування, максим спілкування, комунікативного етикету. Збереження «обличчя» – необхідна передумова продуктивного спілкування, яку має враховувати кожен член суспільства. Дослідники виокремлюють п'ятнадцять стратегій позитивної ввічливості, використовуваних задля зменшення комунікативної дистанції, усунення міжособистісних меж, досягнення взаєморозуміння, співробітництва й позитивного результату в спілкуванні, і десять стратегій негативної ввічливості, зорієнтованих на зменшення комунікативного тиску в спілкуванні, виявлення поваги до співрозмовника та його особистого простору. Предметом особливого наукового інтересу є механізми тактик і мовних засобів, використовуваних за реалізації стратегій негативної ввічливості в різноманітних дискурсах, зокрема політичному, провідною рисою якого є інституціональність. Саме остання зумовлює специфіку мовленнєвої взаємодії комунікантів і передбачає використання стратегій негативної ввічливості. Аналіз політичного дискурсу Дональда Трампа доводить, що ключову роль в організації гармонійної комунікації в цій дискурсивній практиці відіграє негативна ввічливість, представлена стратегіями, реалізованими відповідними тактиками: а) стратегія використання імпліцитних мовленнєвих актів – тактики ритуалізації імперативу; б) стратегія ухилення – тактики обмеження власною оцінкою, опосередкованого запиту інформації та припущення; в) стратегія субстантивації – тактики формалізації висловлення. Найпродуктивнішими засобами вербалізації стратегій і тактик негативної ввічливості в політичному дискурсі Дональда Трампа є граматичні (модальні дієслова, умовний стан, пасивний стан, звертання тощо). Серед синтаксичних засобів, що реалізують стратегії позитивної ввічливості, релевантні принципи пом'якшення: прагнення до порозуміння, підтвердження спільного погляду, емпатії, указівка на взаємність, включення учасників комунікації в дію.*

Ключові слова: *політичний дискурс, стратегії позитивної ввічливості, негативна ввічливість, комунікативні категорії.*

© Поліщук Людмила, Пушкар Тетяна, 2021

POLISHCHUK Ludmyla *– Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor at English Philology and Translation Department, Zhytomyr Ivan Franko State University, 40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, 10008, Ukraine (polischukludmyla@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9468-5412

PUSHKAR Tetiana *– Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor at English Philology and Translation Department, Zhytomyr Ivan Franko State University, 40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, 10008, Ukraine (tatpushkar68@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5060-7167

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.20

To cite this article: Polishchuk L, Pushkar T. (2021). Movlennievi taktyky i stratehii vvichlyvosti v anhlomovnomu politychnomu dyskursi [Speech tactics and politeness strategies in English political discourse]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 151–157. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.20 [in Ukrainian].

SPEECH TACTICS AND POLITENESS STRATEGIES IN ENGLISH POLITICAL DISCOURSE

Summary. *The article analyses the strategies of politeness in political discourse. The focus is on the study of politeness in English-language political discourse, which is one of the important communicative categories that play a key role in the speech interaction of the addressees. In the scientific research, linguistic politeness is usually represented as a social norm, compliance with the contract of communication, maxims of communication, communicative etiquette. Preservation of the "face" is a necessary prerequisite for productive communication, which should be considered and used by every member of society. Researchers identify fifteen strategies of positive politeness used to reduce communication distance, eliminate interpersonal boundaries, mutual understanding, cooperation and achieve a positive result in communication, and ten strategies of negative politeness, oriented at reducing of communicative oppression reluctant and discover respect in his personal space.*

The subject of special scientific interest is the mechanisms of tactics and language tools used in the implementation of negative politeness strategies in various discourses, in particular, political, where the leading feature is institutionality. The latter determines the specifics of speech interaction of communicators and involves the use of negative politeness strategies. In our work, the object of research is the political discourse of Donald Trump.

The analysis proves that the key role in the organization of harmonious communication in this discursive practice is played by negative politeness, represented by strategies that are implemented by appropriate tactics: a) strategy of using implicit speech acts – tactics of ritualization of the imperative; b) evasion strategy – tactics of limiting one's own assessment, indirect request for information and assumptions; d) strategy of substantivization – tactics of formalization of expression.

The most productive in the verbalization of strategies and tactics of negative politeness in the political discourse of Donald Trump are grammatical means (modal verbs, conditionals, passive voice, address, etc.). Among the syntactic tools that implement strategies of positive politeness (relevant principles of mitigation – the desire for understanding, confirmation of a common point of view, empathy, indication of reciprocity, involvement of communication participants in action).

Key words: *political discourse, strategies of positive politeness, negative politeness, communicative categories.*

Постановка проблеми. Міжнародна співпраця та прогрес економічних відносин між країнами сприяє зацікавленості людей щодо ситуації в країні. Комунікативний процес стає важливим у житті політиків і народу. Проблема ефективності мовної комунікації та мовного впливу є багатогранною і надзвичайно актуальною в сучасній науці: лінгвістиці, соціології, психології, риториці та філософії. Багато в чому це пов'язане з інтенсивним та екстенсивним розвитком політичних, економічних і міжкультурних відносин у сучасному світі, а також із прагненням сучасного суспільства до вдосконалення й розвитку

ефективності людської діяльності в усіх галузях. Політичний дискурс відіграє значну роль у становленні та розвитку культури країни. Учені намагаються проаналізувати форму, зміст, ілокуції та перлокуції політичного дискурсу, параметри його ефективності в контексті здійснення маніпулятивно-персуазивного впливу на цільову аудиторію, адже будь-який політичний дискурс актуалізує ті чи ті ідеологічні погляди, установлює певні ідейні константи – маркери конкретного ідеологічного простору (Цуциева, 2012, с. 104).

У лінгвістичній теорії більш поширеним є визначення ввічливості як стратегічно зумовленої форми взаємодії, що охоплює вербальні й невербальні засоби та має на меті підтримувати діалог, стримувати потенційну агресію й запобігати конфліктам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування вербальних і невербальних одиниць англомовного дипломатичного дискурсу, їх прагматичного взаємозв'язку та використання з метою продукування ввічливості ще не ставали предметом окремого дослідження. Одна з основоположних розвідок у цій галузі – монографія П. Браун та С. Левінсона, у якій виокремлено позитивну ввічливість, що спрямована на зближення комунікантів і засвідчує повагу до адресата мовлення (Brown, 1987, с. 48). Окремі аспекти ввічливості в англомовному політичному дискурсі висвітлювали в працях В.А. Лабунська, Н.Д. Арутюнова, Л.Л. Макарук, Б. Фрейзер, П. Грайс та ін. Політичний дискурс відіграє значну роль у становленні й розвитку культури країни, у налагодженні зв'язків між країнами, а тому важливо навчитися правильно розуміти те, що політик хоче донести до людей, використовуючи в промовах усі засоби увиразнення мовлення. До того ж часто вирішення соціально-політичних проблем залежить саме від правильної інтерпретації висловлень. Цим умотивовуємо актуальність розвідки.

Мета статті полягає у визначенні сутності й специфіки представлення категорії ввічливості в англомовному політичному дискурсі.

Виклад матеріалу. Політичному дискурсу властива низка функцій: ідентифікаційна, інформативна, агональна, персуазивна. Орієнтація на переконання, наявність адресата-спостерігача, а також соціальний контекст і ситуативні параметри визначають комунікативні наміри, комунікативну поведінку учасників і вибір мовних засобів (Попов). Отже, мету політичного дискурсу можна визначити як завоювання й утримання влади шляхом популяризації певної системи ідеологічних поглядів, досягнуті завдяки комунікативному впливові (експліцитному та імпліцитному) на когнітивну сферу фокусної цільової аудиторії (електорату). Нині сформувалося два підходи до розуміння змістового наповнення терміна «політичний дискурс» – вузький і широкий. Згідно з першим, політичний інституціональний дискурс охоплює промови політиків, урядові документи, партійні програми, тексти парламентських і передвиборчих дебатів, агітаційні матеріали (Дейк, 1989, с. 105). Широке розуміння політичного дискурсу імплікує включення до корпусу зазначених текстів і матеріалів «дискурсу реагування»: аналітичні статті журналістів, політологів, громадських активістів, відгуки пересічних громадян у соцмережах на ту чи ту подію політичного життя суспільства, подану в різних ракурсах – побутовому, художньому, публіцистичному (Шейгал, 2004, с. 234). У розвідці актуалізуємо жанр «первинного спілкування» (Бахтин, 1986, с. 77), той «політичний наратив» (Шейгал, 2004, с. 96), «архітектором» якого є політик – головний диспетчер на шляхах ідейних змістів політичної комунікації, яка передбачає транслювання матеріально виражених та імпліцитно закладених інформаційних повідомлень, спрямованих на структурування політичної діяльності, надання тих чи інших смислів політичним подіям з метою формування суспільної думки та впливу на розподіл і використання влади в певній етносоціальній спільноті. Мовний вплив здійснюють за допомогою комунікативних стратегій і тактик, що дають змогу апелювати до різних сфер адресата – знань, ціннісних уявлень, волі, емоцій адресата (Brown, 1987, с. 75). На думку П. Браун та С. Левінсона, ввічливість може реалізовуватися двома видами стратегій: стратегією негативної ввічливості (релевантні принципи пом'якшення – надання адресатові можливості робити вибір, виведення адресанта й адресата з дискурсу, вибачення) і стра-

тегією позитивної ввічливості (релевантні принципи пом'якшення – прагнення до порозуміння, засвідчення спільної позиції, емпатії, указівка на взаємність, включення учасників комунікації в дію) (Brown, 1987, с. 209).

Проте основою шанобливої поведінки (heart of respective behaviour) П. Браун та С. Левінсон уважають негативну ввічливість (Brown, 1987, с. 63). Вона являє собою набір стратегій, спрямованих на демонстрацію визнання незалежності співрозмовника, його особистісної автономії, переконання його у відсутності намірів із боку співрозмовника. Негативну ввічливість реалізують такі стратегії: 1) незгоди; 2) заперечення; 3) докору; 4) звинувачення; 5) негативної оцінки; 6) використання імпліцитних мовленнєвих актів; 7) погрози; 8) визнання своєї провини; 9) спонукання до виконання дії (Brown, 1987, с. 131). Стратегії «негативної ввічливості», реалізованої в політичному дискурсі, властивий широкий арсенал тактик. Це можна пояснити бажанням політиків обстоювати власну думку й інтереси, а також намаганням укріпити власні позиції на міжнародній арені. Найефективнішою тактикою цієї стратегії є тактика «навмисного песимізму» *(I am sure you will not be very much in favour of doing this)* і навмисного применшення важливості прохання *(It is a very small thing we would very much appreciate from your government)*, а інструментами – лексичні засоби та синтаксичні конструкції.

Навмисну нечіткість як одну з основних тактик стратегії «негативної ввічливості» використовують, щоб відтягти час обговорення небажаних запитань. Нечіткість допомагає зберігати гнучкість і знаходити вихід у разі необхідності. Серед найбільш уживаних «нечітких виразів» політиків є:

– висловлення небажання для позначення фактичного бажання: *I would hate to ask this but...;*

– використання пасивного стану задля приховання особистісних ставлень: *It is generally done according to the agenda, It seems to us that this approach might be reasonable in this circumstances*;

– заміна займенників *I* і *you* на вирази із семантикою узагальнення *(people think that ...)* або вживання цих займенників у формі множини *(we, you)* (Кащишин, Іващишин, 2020, с. 89).

Стратегія «позитивної ввічливості» передбачає тактику заклику до спільної дії. У рамках цієї тактики спонукання пом'якшується за допомогою інклюзивної форми (особової або безособової) його пред'явлення. Тим самим суб'єкт-каузатор відносить себе до групи адресата, розглядаючи останнього як свого прихильника й поділяючи з ним відповідальність (Серажим, 2003, с. 23). Приклад ідентифікації з адресатом сприяє скороченню дистанції між адресантом та адресатом, ініціації поділу цілей, мотивів як загальних, власних. Приклади позитивної ввічливості включають вирази на кшталт: *I really like the way you approach this matter here; I really like the way you have done this; It is always important for me to do the best job; I can, and I know the same is true for you* тощо.

Розглянемо стратегії позитивної ввічливості на прикладі фрагментів промов Президента Сполучених Штатів Дональда Трампа.

Під час своєї інавгураційної промови Дональд Трамп звертається зі словами вдячності до американського народу й до всього людства: *Chief Justice Roberts, President Carter, President Clinton, President Bush, President Obama, fellow Americans and people of the world, thank you* (Donald Trump's 2017 U.N. speech transcript).

У наступному прикладі Д. Трамп застосовує позитивну ввічливість, засвідчуючи тим самим свою належність до спільної зі слухачами соціальної групи й реалізуючи стратегію дружнього ставлення до адресата та прагнення досягти з ним згоди. *By the way, you don't mind if I go off script a little bit? It is sort of boring. It is a little boring. Beautiful speech, everything is wonderful. But a little boring. We have to, you know – but we gave them their dignity back. And that's why our country is doing record business. We're doing record business. We're doing business and you have to look at the fundamentals* (Donald Trump's 2017 U.N. speech transcript).

Натомість П. Браун та С. Левінсон розглядають вибачення як стратегію негативної ввічливості, позаяк, вибачаючись, мовець визнає факт вторгнення в приватну зону співрозмовника й жалкує із цього приводу (Brown, 1987, с. 186). Як зазначає О. Малая, перлоку-

тивний смисл стратегії вибачення полягає в прагненні мовця донести до адресата думку «Я не хочу обмежувати твою свободу, тому відчуваю свою провину за те, що якимось чином обмежив її» (Малая, 2008, с. 159). Стратегія вибачення слугує засобом збереження балансу між дистанціюванням і зближенням, націлюючи на повагу до особистості партнера з комунікації і засвідчуючи прагнення мовця до дистанціювання, свободи та звільнення від почуття провини. Її використовують, коли адресант визнає провину за скоєну малефактивну дію через такі тактики, як визнання завданої шкоди (admit impingement), небажання нашкодити слухачеві (indicate reluctance), надання вичерпних пояснень (give overwhelming reasons) щодо причин малефактивної дії, виправдання (beg forgiveness) (Brown, 1987, с. 187–190). Суттєво, що в політичному дискурсі Маргарет Тетчер ідентифіковано епізоди, які ілюструють лише тактику визнання завданої шкоди: English Male Questioner: *What do you see as the future role of the Centre for Policy Studies? Margaret Thatcher: Well you know, I'm sorry ... Same Questioner: ... to the Tory Central Office Research Department? Margaret Thatcher: No no. Sorry, not at all. It will of course continue to have a role, but it is doing mainly the economic things, on a fairly – er – in depth, using a number of people from academic circles, or involving a number of people from academic circles* (Margaret Thatcher: TV Press Conference after winning Conservative leadership (Conservative Central Office), 1975); *English Male Questioner: By the same platform, do you mean the same sort of platform ... Margaret Thatcher: I beg your pardon, the same what? Same Questioner: When you say you can ... (words inaudible) ... on the same platform as Mr Wilson* (Margaret Thatcher: TV Press Conference after winning Conservative leadership (Conservative Central Office), 1975); *Margaret Thatcher: Excuse me, I just have to carry on working. Same Questioner: What about him? MT: Well, he'll have work to do too* (Margaret Thatcher: TV Press Conference after winning Conservative leadership (Conservative Central Office), 1975).

Отже, в політичному дискурсі Маргарет Тетчер спостерігаємо тенденцію дотримання мовцем дистанції та невтручання в свободу дій слухача, що пояснюється його інституційною спрямованістю. До мовних засобів, що використовують для реалізації стратегії вибачення, належать дієслова to be sorry, to excuse, to pardon, to spare, to forgive, excuse me, apology (apologies, apologize), sorry, уживані як у повних, так і в еліптичних спонукальних, питальних і розповідних реченнях.

Важливим параметром у моделі політичного дискурсу є установка на кооперацію або відсутність такої. Цей параметр стає основою класифікації мовних стратегій і поділу їх на два типи: кооперативні та некооперативні (конфронтаційні). До першого типу належать стратегії схвалення, вибачення, розради, умовлянь; до другого – стратегії дискредитації, сварки. При цьому установка на кооперацію або на конфлікт можуть виявляти через категорію ввічливості, тобто через прагнення до порозуміння, підтвердження спільної думки, емпатію, указівку на взаємність. Функцію ввічливості виконують формули ввічливості, специфічні стійкі одиниці спілкування, завдяки яким установлюється зв'язок між мовцем і слухачем.

Висновки. Отже, стратегії позитивної ввічливості скорочують комунікативну дистанцію, усувають міжособистісні межі, забезпечують взаєморозуміння, співробітництво й досягнення позитивного результату в спілкуванні. При цьому функцію ввічливості виконують специфічні стійкі одиниці спілкування, які забезпечують контакт між мовцем (оратором) і слухачами (авдиторією).

ЛІТЕРАТУРА

Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1986. 445 с.

Дейк Т. ван. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. ; сост. В.В. Петрова ; под ред. В.И. Герасимова ; вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.

Малая О.Ю. Реалізація мовленнєвих стратегій ввічливості у дискурсі німецькомовних інтернет-форумів : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / О. Ю. Малая. Харків : Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2008. 180 с.

Кащишин Н.Є., Іващишин О.М. Реалізація стратегій ввічливості в англомовному дипломатичному дискурсі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Том 31 (70). № 3. Ч. 1. С. 125–129.

Попов Р.А. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/polprav/05prapti.pdf (дата звернення: 07.09.2021).

Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : автореф. … дис. докт. філол. наук : 10.01.08. Київ : Інститут журналістики Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2003. 32 с.

Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. 326 с.

Цуциева М.Г. Языковая личность как субъект политического дискурса *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. 2012. № 2. С. 104–107.

Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage. New York : Cambridge University Press, 1987. 345 p.

Donald Trump's 2016 U.N. speech transcript. URL: https://www.politico.com/story/2017/09/19/trump-un-speech-2017-full-text transcript-242879 (дата звернення: 09.08.2021).

Donald Trump's 2017 U.N. speech transcript/ URL: https://www.politico.com/story/2017/09/19/trump-un-speech-2017-full-text transcript-242879 (дата звернення: 09.08.2021).

Margaret Thatcher : TV Press Conference after winning Conservative leadership (Conservative Central Office), 1975, Feb 11. URL: https://www.margaretthatcher.org/document/102487 (дата звернення: 09.08.2021).

REFERENCES

Bakhtin, M. M. (1986). *Estetika slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity]*. Moscow : «Iskusstvo» [in Russian].

Deik, T. van. Yazyk. (1989). *Poznanie. Kommunikatsiia [Perception. Communication]*. (V. V. Petrova, Trans.). V. I. Gerasimov (Ed.). Moscow : Progress [in Russian].

Malaya, O. Yu. (2008). *Realizatsiia movlennievykh stratehiy vvichlyvosti u dyskursi nimetskomovnykh internet-forumiv [Implementation of speech politeness strategies in the discourse of German-language Internet forums]*. (Phd thesis). Kharkiv : Kharkivskyi natsionalnyi universytet im. V.N. Karazina [in Ukrainian].

Kashchyshyn, N., Ivashchyshyn O. (2020). Realizatsiia stratehiy vvichlyvosti v anhlomovnomu dyplomatychnomu dyskursi [Implementation of politeness strategies in English-language diplomatic discourse]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific notes of TNU named after VI Vernadsky. Series : Philology. Social communications. Scientific notes, 3* (Vol 31 (70)), (pp. 125–129) [in Ukrainian].

Popov, P. *Politychny dyskurs: problema teoretychnoi identyfikatsii [Political discourse: the problem of theoretical identification]*. Retrieved September 7, 2021, from http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/polprav/05prapti.pdf [in Ukrainian].

Serazhym, K. (2003). *Dyskurs yak sotsiolinhvalnyi fenomen suchasnoho komunikatyvnoho prostoru (metodolohichnyi, prahmatyko-semantychnyi i zhanrovo-linhvistychnyi aspekty : na materiali politychnoho riznovydu ukrainskoho masovoinformatsiinoho dyskursu) [Discourse as a sociolinguistic phenomenon of modern communicative space (methodological, pragmatic-semantic and genre-linguistic aspects: on the material of the political variety of the Ukrainian mass media discourse)]*. (Extended abstract of Doctors thesis). Kyiv: Instytut zhurnalistyky Kyivsk. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

Sheigal, E. I. (2004). *Semiotika politicheskogo diskursa [Semiotics of the political discourse]*. Moscow :ITDGK «Gnozis» [in Russian].

Tsutsyieva, M. G. (2012). Yazykovaya lichnost kak subyekt politicheskogo diskursa [Language personality as a subject of political discourse]. *Vestnik Baltiyskogo federalnogo universiteta im. I. Kanta – Bulletin of the Baltic Federal University. I. Kant*. (Issue 2), (pp. 104–107) [in Russian].

Brown, P. & Levinson, S. C. (1987). *Politeness : Some Universals in Language Usage. New York : Cambridge University Press* [in English].

Donald Trump's 2016 U.N. speech transcript. Retrieved August 9, 2021, from https://www.politico.com/story/2017/09/19/trump-un-speech-2017-full-text transcript-242879 [in English].

Donald Trump's 2017 U.N. speech transcript. Retrieved August 9, 2021, from https://www.politico.com/story/2017/09/19/trump-un-speech-2017-full-text transcript-242879 [in English].

Margaret Thatcher, (1975) : TV Press Conference after winning Conservative leadership (Conservative Central Office). Retrieved February 11, 1975 from https://www.margaretthatcher.org/document/102487 [in English].

УДК 821(477)'06:37.035.6

РУМЯНЦЕВА-ЛАХТІНА Оксана *– здобувачка ступеня доктора філософії кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, Харків, 61007, Україна (roksik2911@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7588-3395

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.21

Бібліографічний опис статті: Румянцева-Лахтіна, О. (2021). Колективна пам'ять у сімейному романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» як засіб усвідомлення національної ідентичності. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 158–164. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.21

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ У СІМЕЙНОМУ РОМАНІ О. ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ» ЯК ЗАСІБ УСВІДОМЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. *У статті здійснено спробу проаналізувати сімейний роман О. Забужко «Музей покинутих секретів» з позицій «колективної пам'яті». До завдань, поставлених авторкою, належать: 1) відстежити кореляцію індивідуальної пам'яті й з'ясувати її вплив на пам'ять колективну; 2) установити, як колективна пам'ять діє на усвідомлення національної ідентичності (мова йде про українську ідентичність) інтелектуально розвиненої особистості; 3) окреслити «місця пам'яті» (у цьому випадку – фотографії) і з'ясувати, як вони крізь призму індивідуальної пам'яті впливають на підсвідомість сучасників.*

Авторка статті спирається на ідеї М. Хальбвакса, П. Нора, А. Ассман – дослідників властивостей пам'яті, а також на праці українських учених-літературознавців, які акцентували увагу на проблемах колективної пам'яті в художньому тексті.

У ході дослідження спостережено, що одним із авторських посилів роману є зосередження на історичних темах: Голодомор – Друга світова війна – Боротьба УПА з КДБ – Голокост – часи відлиги та криза радянської системи, їх осмислення й відображення в колективній пам'яті українців.

У статті акцентовано увагу на тому, що через образи головних героїв Дарини Гощинської, журналістки, яка знаходить старі світлини й розгадує їхні таємниці, й Адріяна Довгана, що пов'язаний родинним зв'язком із персонажами на фото, читач має змогу відчути й пізнати суспільні колізії тих часів, коли радянська влада намагалася знищити національну ідентичність українців. Спостережено, що «місця пам'яті», окреслені в романі (фотографії), впливають на підсвідомість персонажів і примушують їх замислитися над проблемами історичного минулого.

Зроблено висновок, що завдяки індивідуальній пам'яті інтелектуально розвинена особистість може «реставрувати» пам'ять колективну й активувати коди належності до своєї нації.

Ключові слова: *Оксана Забужко, сімейний роман, колективна пам'ять, індивідуальна пам'ять, місця пам'яті, травматичний досвід.*

RUMIANTSEVA-LAKHTINA Oksana *– Postgraduate at the Department of Ukrainian Literature and Journalism named after Professor Leonid Ushkalov, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2, Valentynivska str., Kharkiv, 61007, Ukraine (roksik2911@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7588-3395

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.21

To cite this article: Rumiantseva-Lakhtina, O. (2021). Kolektyvna pam'iat u simeinomu romani O. Zabuzhko "Muzei pokynutykh sekretiv" yak zasib usvidomlennia natsionalnoi identychnosti [Collective memory in O. Zabuzhko's family novel "Museum of Abandoned Secrets" as a means of realizing national identity]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho*

© Румянцева-Лахтіна Оксана, 2021

pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47, 158–164. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.21 [in Ukrainian].

COLLECTIVE MEMORY IN O. ZABUZHKO'S FAMILY NOVEL "MUSEUM OF ABANDONED SECRETS" AS A MEANS OF AWARENESS OF NATIONAL IDENTITY

Summary. *The article attempts to analyze O. Zabuzhko's family novel "Museum of Abandoned Secrets" from the standpoint of "collective memory". The tasks set by the author include: 1) to track the correlation of individual memory and to determine its impact on collective memory; 2) to establish how the collective memory acts on the awareness of the national identity (we are talking about the Ukrainian identity) of an intellectually developed personality; 3) outline the "places of memory" (in this case – photos), and find out how they through the prism of individual memory affect the subconscious of contemporaries.*

The author of the study is based on the ideas of M. Halbwax, P. Nora, A. Assman – researchers of the properties of memory, as well as the work of Ukrainian literary critics, who focused on the problems of collective memory in the literary text.

The study shows that one of the author's messages is to focus on historical themes: Holodomor – World War II – UPA struggle with the KGB – Holocaust – the thaw and crisis of the Soviet system, their understanding and reflection in the collective memory of Ukrainians.

The article notes that through the images of the main characters, Darina Goshchynska, a journalist who finds old photos and solves their secrets, and Adrian Dovgan, who is associated with the characters in the photos, the reader can feel and learn about public conflicts when the Soviet government tried to destroy the national identity of Ukrainians. It has been observed that the "places of memory" outlined in the novel (photographs) affect the subconscious of the characters and make them think about the problems of the historical past.

It is concluded that due to individual memory, an intellectually developed person can "restore" collective memory and activate codes of belonging to his nation.

Key words: *Oksana Zabuzhko, family novel, collective memory, individual memory, places of memory, traumatic experience.*

Постановка проблеми. В останні десятиліття рамки дослідження індивідуальної й колективної пам'яті суттєво розширилися. Колективна пам'ять, на думку філософа С. Дацюка, являє собою окрему проблему для майбутнього України. Він уважає, що через наявність різних конфліктуючих матриць колективної пам'яті українці в принципі не можуть домовитися про своє майбутнє (Дацюк, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У другій половині XX століття пам'ять як здатність зберігати інформацію про події минулого стала об'єктом міждисциплінарних досліджень, універсальною концепцією гуманітарних наук. «На рубежі 1970-х та 1980-х років відбувся справжній стрімкий розвиток пам'яті» (Нора, 2014, с. 9); «Живий інтерес до пам'яті швидко набув глобальних масштабів» (Нора, 2014, с. 9). Ідеї стосовно інтересу до властивостей пам'яті та до її ролі в історії людства пов'язані насамперед із дослідженнями Моріса Хальбвакса (Хальбвакс, 2005). Ці ідеї сприяли з'яві терміна «колективна пам'ять» у філософії, психології, культурології, антропології, соціології та літературознавстві.

А. Ассманн, продовжуючи розвивати думки в галузі дослідження властивостей пам'яті, стверджує, що минуле не дає себе «законсервувати», постійно виявляється в сучасному, намагаючись себе «зберегти» (Ассманн, 2012). Дослідниця розглядає колективну пам'ять як синтез комунікативної та культурної, головна риса яких – поєднувати минуле з сучасним, тобто з погляду історії це означає, що в досвіді минулого завжди є сподівання на майбутнє. Від духовних потреб та інтелектуального розвитку конкретної особистості або групи осіб залежить, як минуле «пристосову ється» до сучасного.

Між людьми минулого й сучасними людьми існує тісний зв'язок: надії, очікування й страхи як ланцюг передаються у спадок від покоління до покоління.

У сучасному українському літературознавстві низка вчених акцентує увагу на проблемі колективної пам'яті, аналізуючи її крізь канву художнього тексту. Дослідники, зокрема Тамара Гундорова (Гундорова, 2013), Ірина Колесник (Колесник, 2012), Оксана Пухонська (Пухонська, 2018) та ін., уводять у дискурс літературознавства такі поняття, як «постколоніальна травма», «місце пам'яті» тощо. Ці наукові дослідження останнім часом набувають актуальності. Спогади як образи-кореляти минулого допомагають переосмислити історичні події та формувати ідею колективної ідентичності.

Серед різноманітних визначень пам'яті, які, по суті, зводяться до її основних функцій (зберігання, запам'ятовування, забуття), найбільш продуктивною є ідея універсального архіву, який схематично окреслює певні моменти – «місця пам'яті». Це моменти «кристалізації нашої колективної спадщини» (Нора, 2014, с. 99–100), які можуть стосуватися як конкретних речей (пам'ятників, пам'ятних знаків, ритуалів), так і ідей та образів, утілених, зокрема, у мистецтві (книги, картини, скульптури, інсталяції, виставки, вистави). Актуальність розвідки полягає в тому, що в останні десятиліття в Україні відбувається процес переосмислення історичних подій, суспільство прагне завершити попередній і розпочати новий етап свого суспільного розвитку. Крізь призму художнього тексту наратор може впливати на читача, порушуючи проблеми національної пам'яті, колективної «травми», належності/неналежності до нації: у такий спосіб українська культура виходить на новий вектор розвитку й відкриває нові перспективи.

Мета статті – окреслити місця індивідуальної пам'яті в сімейному романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» і визначити її вплив на колективну пам'ять.

Завдання статті – довести, що колективна пам'ять крізь індивідуальну пам'ять інтелектуально розвиненої особистості впливає на усвідомлення національної ідентичності.

Виклад матеріалу. У сімейному романі «Музей покинутих секретів» О. Забужко «місцями пам'яті» є фотографії, тому ми можемо розглядати його з погляду інтерпретації індивідуальної та колективної пам'яті. Розгорнувши старий сімейний альбом, Дарина Гощинська, головна героїня, розкриває перед нами причини «травмованої» української нації: «Оце! І!» – помітка на берегах, випале з валізи забуте покотьольце – вперше розвернуло до мене бінокль іншим боком. На мить, як у спалаху блискавки серед глупої тьми, я вгледіла живу людину – дивно, що це був той самий мій батько, якого я, відай, потай від себе й далі трохи соромилась. Персонаж, що надавався б на якийсь-то портрет хіба лиш у ролі статистичної одиниці: цебто, якби була змога облічити, скільки їх, таких, у тім поколінні було – не арештованих, не посаджених, не внесених у списки Amnesty International, а тихо згаслих у власному ліжку від чесних серцево-судинних, ниркових та інших недостатностей, котрих прямі причини видимі тільки близьким родичам – звісно, в кого такі були. Можна сюди додати й тих, що спилися, й тих, що покінчили з собою, – в будь-якому випадку реальну для майбутнього історію здатна витворити лише цифра, число з кількома (бажано чимпобільше!) нулями. Шість (чи більше?) мільйонів мертвих євреїв – дорівнює Голокост. Десять (чи менше?) мільйонів мертвих українських селян – дорівнює Голодомор. Триста мільйонів біженців – дорівнює п'ятдесяти шістьом локальним війнам початку XXI-го століття. Історію творить бухгалтерія. Під час хрущовської реабілітації розстріляним у тюрмах НКВД ліпили були в довідках для родичів, у графі «Причина смерти», найвигадливіші медичні діагнози – серцево-судинні, ниркові та всілякі інші недостатності, – власне на те, щоб не зосталося розстрільної цифри. Через двадцять років вигадка стала реальністю (з дотепними вигадками так воно зазвичай і буває!): люди стали в дійсності гинути від того, від чого їхні батьки й дідове – на папері» (Забужко, 2012, с. 2). Тобто події минулого суттєві й завжди живі для сучасності. Пам'ять про них переноситься з минулого в сьогодення, вони набувають духовного значення, бо, так би мовити, уже вписалися у внутрішні й зовнішні обставини прийдешніх поколінь, на основі яких про них пам'ятають, а отже, ці події, безперечно, впливають на майбутнє.

Характерним є вибір О. Забужко конкретного історичного періоду. Час порогу, уведений для хронотопу персонажа, також

характеризує хронотоп соціально-історичний. Письменниця для сюжетного хронотопу обирає «суспільний поріг» – той, що дає змогу на конкретному історичному матеріалі шукати вирішення болісних проблем сучасності, які мають властивість повторюватися, і відшуковувати в цих проблемах загальнолюдське, щоб остаточно вирішити їх: «... віра, мова й прапори мінялися в українських родинах ледь не щопокоління, навіть не як костюми, а як одноразові шприци, вколовся – і в відро, і так всю дорогу, від Костянтина Острозького почавши, того самого, що заснував був, сердега, Острозьку Академію насупротив польській експансії – а рідна внучка, бац, прийняла католицтво – і цілу академію здала як на блюдечку тим самим отцям єзуїтам, з якими дід усе життя проборовся, і ось це, схоже, й є єдина національна традиція, що й до сьогодні лишається чинною – лягати під того, хто наразі найдужчий, так що на цього живця мене так скоро не купиш – хто там, як у Біблії, кого народив…» (Забужко, 2012, с. 3).

Пам'ять опосередковано, підсвідомо може утримувати такі факти й засновану на них ідентичність через соціальні інтеракції та комунікацію. Те саме стосується часового проміжку історичної свідомості з-поза меж індивідуальної пам'яті й пам'яті поколінь. Отже, ще до того, як минуле через тлумачення стає історією для пізнішої сучасності, воно починає переінтерпретування й здійснює вплив на майбутні покоління.

«Майже всі персонажі твору, – наголошує (Дубинянська, 2010), – пов'язані між собою родинними або міжродинними зв'язками, і це базовий момент, оскільки генетична пам'ять є наскрізним символом роману... Те, що новий твір Забужко – «про УПА», ми знали ще років за п'ять до прем'єри. Знали, як ретельно письменниця збирала матеріал, як тяжко працювала над тогочасними реаліями й таке інше». У творі культурна пам'ять – не просто сховище фактів минулого, а й безперервно функціонуюче реконструйоване відображення. Поняття «колективної» пам'яті утворено за принципом метафори, де когнітивний процес індивідуального запам'ятовування образно переноситься на рівень колективу. Звідси колективна пам'ять – це пульсуючий комплекс ідентифікаційних знаків, які допомагають спільноті розпізнавати один одного за свого, «чекінитися» і сприймати себе як цілість (Рутар, 2020).

«Місце пам'яті» – це можливість висловити індивідуальні спогади, щоб розпізнати й ототожнити їх із колективним усвідомленням минулого досвіду. Із цього погляду роман «Музей покинутих секретів» аналізуємо як текст, зосереджений на безлічі кодів і таємниць, які можуть бути пов'язані з «місцями пам'яті». Так, наприклад, епіграфом до роману Оксана Забужко взяла напис на стіні камери львівської в'язниці КҐБ та гестапо (тепер – Національний музей-меморіал «Тюрма на Лонцького»): «Хоч знати, що з нами? Чекай на нас». Це питання-засторога, на нашу думку, уведене авторкою задля того, щоб насамперед відповісти на питання: чому українці не пам'ятають про своє минуле й про те, хто вони є? Це питання з минулого до нащадків, на яке пошук відповіді закодований у теперішньому. Для відповіді потрібні зусилля, які мають докладати сучасники, щоб зрозуміти, як індивідуальна пам'ять заповнює колективну через особисті спогади?

Стосовно етимології назви «Музей покинутих секретів». Саме в ній, на нашу думку, криється натяк на ідеєю твору − музей як збірня чогось. Дівчата грають у «секрети»: ховають скельця в землю, щоб потім їх розкопати. Наївно, але підтекстом є певний код дешифрування пам'яті. О. Забужко проводить паралель між дівчачими секретами та історією: «… а тобі не здається, що таке ховання скарбу в землю – це немов наскрізний архетип української історії?» (Забужко, 2012, с. 4).

«Сьогодні мова йде про те, що дуже швидко політики зрозуміли, наскільки небезпечним є вільне дослідження науковцями колективної пам'яті. І зрозумівши це, політики відокремили дослідження колективної пам'яті від публічної політики пам'яті. Це відбулося зокрема в Україні, в Росії, в Польщі. Наслідком цього стала ситуація, наприклад, коли безліч країн Європи досі мають невдалі спроби створити інклюзивну історію Другої світової війни. Виникає питання: чи взагалі «memory studies» можуть бути аполітичними, тобто чи може взагалі дослідник лишатися у достатній дистанції від політики, коли мова

йде про колективну пам'ять – етносу, нації, Європи та світу» (Дацюк, 2018).

«Музей покинутих секретів» – це текст, який викриває хворобливі спогади про події в Україні напередодні Другої світової війни, під час неї та після неї, коли на нашій території на тлі глобальної війни відбувалася війна внутрішня. Письменниця робить це задля того, щоб дати змогу сучасним поколінням усвідомити травматичний досвід минулого з відстані півстоліття. «Пам'ять Другої світової війни, смислоносна для роману Забужко, досі «гаряча». Ця пам'ять не може позбутися виразної емоційної складової, не до кінця відслонює приховане питання про катів і жертв, про усвідомлення себе «своїми», про кілька різноспрямованих воєн, які точилися на українських землях в тіні глобальної війни» (Рутар, 2020).

Роман «Музей покинутих секретів» О. Забужко починається із зображення панорами старих фотографій. Спочатку авторка висловлює думку про те, що політика – це взагалі не жіноча справа: «Знаєш, що я оце собі подумала? Що жінки взагалі менш піддатні на забурення політичного клімату – вони влізають у капронові панчохи, а згодом і в дефіцитні колготки, і зосереджено розгладжують їх на нозі, геть невважаючи ні на вбивство Кеннеді, ні на танки в Празі, і тому насправді обличчя країни визначають чоловіки – принаймні тієї, що була» (Забужко, 2012, с. 2). Але носійкою колективної пам'яті в романі авторка робить саме жінку, Дарину Гощинську, журналістку з активною громадянською позицією. Саме Дарина, на нашу думку, впливає на Адріяна та примушує його усвідомити свою національну ідентичність. Тлом усього роману, місцем колективної пам'яті є фото боївки УПА, на якій серед чоловіків стоїть жінка, Олена Довган.

Ця фотографія пов'язує між собою два покоління: повстанців Гельцю й Адріяна-упівця в 1940-х – журналістку Дарину та Адріяна у 2000-х. Сучасний Адріян бачить у снах життєві ситуації парубка зі світлини – Андріяна-упівця – і підсвідомо переживає їх. Саме завдяки снам Адріяна та спогадам Амброзія Івановича відбувається розкодування світлини. Зображення допомагає розказати про себе. Фотографія стає прямим і надійним доказом «минулого, що вже відійшло, як простягнений у майбутнє відбиток минулих миттєвостей» (Ассман, 2012, с. 235). Саме фотокартка на пам'ять стає місцем пам'яті. І крізь призму пам'яті індивідуальної впливає на колективну.

З метою відновлення колективної пам'яті українців та окреслення орієнтовного архіву 100-річної української історії авторка починає роман із представлення родоводу головних героїв. І знову ж таки героїв сучасності, Дарину й Адріяна пов'язують герої минулого. Жінка Олена Довган – двоюрідна бабця Адріяна, він поки що не усвідомлює ролі цієї жінки у своєму житті. «Я навіть не знаю, звідки бабця взяла це ім'я – Адріян?.. У нашій родині його не було, за ціле минуле століття не знаю нікого, хто б так звався...» (Забужко, 2012, с. 193–194).

Дарина, побачивши Олену на фото боївки УПА, відчуває якесь незрозуміле збудження. Журналістка розуміє, що жінка ця неймовірна, і вирішує створити про неї телепередачу. Поруч із Оленою на фото є чоловік, на якого Дарина теж одразу звернула увагу: «... з-посеред усіх чоловіків на знімку, простакуватих селянських фізіономій, витесаних багатьма поколіннями тяжкого фізичного труда (зрештою, а війна що, не так само тяжкий фізичний труд?..), він єдиний був по-справжньому вродливий, пекучий красень-брюнет, вдосконалена й ушляхетнена, чисто виголена версія Кларка Ґейбла – із застиглим в очах непідробним задавненим смутком, на який Кларк Ґейбл не спромігся б і за найпишніші гонорари: такий смуток треба ростити в собі роками, водномить його не добудеш, таким смутком повняться наші народні пісні, здається, всі як одна в мінорі, навіть маршові, походні, слова не мають значення, бо жодним словам все одно не вмістити того смутку, ані не виповісти його першопричини, його бере тільки музика, і тому в брюнета були музичні очі, вони звучали…» (Забужко, 2012, с. 26). Чоловік, чимось схожий на Адріяна, дивився на Дарину зі старої світлини й мимоволі привабив увагу молодої журналістки, тобто образ на фото вже запрограмував підсвідомість Дарини, яка ще не розуміла, що незабаром вона відчує, що значить кохання.

Висновки. На думку дослідниці Х. Рутар, поняття «колективної» пам'яті в романі утворено за принципом метафори, де когнітивний процес індивідуального запам'ятовування образно переноситься на рівень колективу. Звідси колективна пам'ять – це пульсуючий комплекс ідентифікаційних знаків, які допомагають спільноті розпізнавати один одного за свого (Рутар, 2020). Розгадавши таємницю Олени Довган, героїня розкриває секрети цілої травмованої нації, велика історії якої довгі роки замовчувалася. Голодомор – Друга світова війна – Боротьба УПА з КДБ – Голокост – часи відлиги та криза радянської системи. Секрети минулого допомагають Дарині зрозуміти таємницю смерті Матусевич і мотиви поведінки Бухалова, але, найголовніше, знайти ключ до особистого щастя: соціально активна журналістка Дарина Гощинська дізнається про свою вагітність та усвідомлює, що її талан – це кохання Адріяна, вона досягла життєвої гармонії й готова створити щасливу партнерську родину.

Отже, на нашу думку, намагання авторки відновити архів індивідуальних спогадів примушують реципієнта замислитися над проблемою колективної пам'яті, усвідомити травми, активувати коди належності/неналежності до своєї нації (маємо на увазі українську ідентичність), окреслити межі національно-культурного потенціалу інтелектуальної особистості, відтвореної в романі.

ЛІТЕРАТУРА

Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.

Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : статті та есеї. Київ : Грані-Т, 2013. 548 с.

Дацюк С. Колективні претензії на минуле. Українська правда. 26.09.2018. URL: https://ua24ua.net/sergiy-datsyuk-kolektivni-pretenzii-na-minule (дата звернення: 27.09.2021).

Дубинянська Я. Ідеальний роман? ЛітАкцент – світ сучасної літератури. 12.04.2010. URL: litakcent.com/2010/04/12/idealnyj-roman (дата звернення: 27.09.2021).

Забужко О. Музей покинутих секретів. 4-те вид. Київ : Спадщина, 2012. 830 с.

Колесник І. Концепт «пам'ять» як аналітична структура : український вимір. Національна та історична пам'ять : збірник наукових праць / гол. ред. В.Ф. Солдатенко. Вип. 3. Київ : ДП «НВЦГ «Пріоритети», 2012. С. 171–181.

Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Рєпи. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014. 272 с.

Пухонська О. Літературний вимір пам'яті : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 304 с.

Рутар Х. Формули колективної пам'яті на сторінках роману О. Забужко «Музей покинутих секретів». Україна модерна. 2020. № 28. URL: https://www.academia.edu/42083905/ Христина_Рутар_Місця_памяти... (дата звернення: 27.09.2021).

Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. Неприкосновенный запас. 2005. № 2−3 (40−41). С. 8–27. URL: https://www.twirpx.com/file/1276774 (дата звернення: 27.09.2021).

REFERENCES

Assmann, Al. (2012). *Prostory spogadu. Formy ta transformaciyi kul'turnoyi pam'yati [Spaces of memory. Forms and transformations of the culture of memory]*. Kyiv : Nika-Centr [in Ukrainian].

Datsyuk, S. (2018). Kolektyvni pretenziyi na mynule [Collective claims to the past]. *Ukrayins'ka Pravda – Ukrainian Pravda*, 26.09.2018. Retrieved september 27, 2021, from : https://ua24ua.net/sergiy-datsyuk-kolektivni-pretenzii-na-minule [in Ukrainian].

Dubynyans'ka, YA. (2010). Ideal'nyy roman? [The ideal novel?]. *LitAkcent − tse svit suchasnoyi literatury – LitAkcent is the world of modern literature*. Retrieved september 27, 2021, from : litakcent.com/2010/04/12/idealnyj-roman [in Ukrainian].

Halbwachs, M. (2005) Kollektivnaya i istoricheskaya pamyat' [Collective and historical memory]. *Neprikosnovennyj zapas – Emergency ration, 2–3 (40–41)*. Retrieved september 27, 2021, from : https://www.twirpx.com/file/1276774 [in Russian].

Hundorova, T. (2013). *Tranzytna kul'tura. Symptomy postkolonial'noyi travmy: statti ta eseyi [Transit culture. Symptoms of postcolonial trauma: articles and essays]*. Kyiv : Grani-T [in Ukrainian].

Kolesnyk, I. (2012). Koncept «pamyat» yak analitychna struktura: ukrayins'kyj vymir [The concept of «memory» as an analytical structure: the Ukrainian dimension]. In V. F. Soldatenko (Eds.), *Nacional'na ta istorychna pamyat'. Zbirnyk nauk. pracz' – National and historical memory* (Issue 3), (pp. 171–181). Kyiv : DP "NVCH «Priorytety» [in Ukrainian].

Nora, P. (2014). Teperishnye, naciya, pamyat. [Present, nation, memory]. (A. Ryepy. Trans.). Kyiv : TOV «Vydavnyctvo «KLIO» [in Ukrainian].

Puhons'ka, O. (2018). Literaturnyj vymir pamyati. Monografiya [Literary dimension of memory. Monograph]. Kyiv : Akademividav [in Ukrainian].

Rutar, K H. (2020). Formuly kolektyvnoyi pam″yati na storinkakh romanu O. Zabuzhko «Muzey pokynutykh sekretiv» [Formulas of collective memory in the pages of O. Zabuzhko's novel «Museum of Abandoned Secrets»]. *Ukrayina moderna – Ukraine is modern, 28*. Retrieved september 27, 2021, from : https://www.academia.edu/42083905/Христина_Рутар_Місця_памяти... [in Ukrainian].

Zabuzhko, O. (2012). Muzey pokynutykh sekretiv [Museum of Abandoned Secrets]. Vyd. 4-te. Kyiv : Spadshchyna [in Ukrainian].

УДК 821.161. 2-6

САРКІСОВА Іванна *– кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. С. Дем'янчука, 4, Рівне, 33027, Україна (ivanka06k@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0023-9383

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.22

Бібліографічний опис статті: Саркісова, М. (2021). Зародження та розвиток письменницького епістолярію в українській літературі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 165–170. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.22

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПИСЬМЕННИЦЬКОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. *Метою статті є дослідження основних етапів і провідних тенденцій історичного розвитку в українській літературі письменницького епістолярію. Її теоретико-методологічною основою послугували історико-літературний та історико-культурний методи, а також метод типологічного узагальнення.*

Об'єкт дослідження – періодизація основних історичних етапів і характеристика тяглості вітчизняних епістолярних традицій у літературі від початків Київської Русі до XX ст.

Предмет дослідження – тематичні пріоритети й поетикальні прийоми художньої організації українського письменницького епістолярного дискурсу, його літературні різновиди й тематичне розмаїття, також жанровий діапазон письменницьких кореспонденцій, їхній зв'язок із загальноєвропейськими епістолярно-письменницькими літературними традиціями.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в розвідці охарактеризовано основні етапи еволюції українського письменницького епістолярію, його національну специфіку та властиві йому художні закономірності.

Унаслідок проведеного дослідження встановлено таке:

1. Досвід епістолярного обміну інформацією письменниками сягає ще часів Київської Русі й продовжує традиції давньогрецького та візантійського письменницького листування.

2. Епістолярною формою в передмовах і післямовах до книг активно користувалися українські письменники XVI–XVII ст., серед яких на особливу увагу заслуговують твори Л. Барановича, Г. Смотрицького, П. Могили, К. Саковича та ін.

3. Художню еволюцію письменницького епістолярію в історії нової української літератури умовно можна поділити на три хронологічні етапи. Перший збігається з часом зародження поетики сентименталізму й романтизму. Другий ознаменований загальними новаторськими тенденціями творчості Т. Шевченка. Третій етап започатковано епістолярно-письменницькою діяльністю українських митців другої половини XIX–XX ст.

4. Елементи епістолярної форми українські письменники активно впроваджують у структуру власне художніх, зокрема прозових і поетичних, творів.

Ключові слова: *листування, письменницький епістолярій, адресат, вітчизняна епістолярна традиція, епістола.*

SARKISOVA Ivanna *– PhD, Assistant Professor, Assistant Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature, Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, 4, Academician S. Demianchuk str., Rivne, 33027, Ukraine (ivanka06k@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0023-9383

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.22

To cite this article: Sarkisova, I. (2021). Zarodzhennia ta rozvytok pysmennytskoho epistoliariiu v ukrainskii literaturi. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology"*

© Саркісова Іванна, 2021

Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47, 165–170. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.22 [in Ukrainian].

GENERATION AND FORMATION OF WRITER'S EPISTOLARY IN UKRAINIAN LITERATURE

Summary. *The purpose of the article is to study the main stages and leading trends in historical development of writer's epistolary in Ukrainian literature.*

The theoretical and methodological basis of research is a historical and literary, a historical and cultural, as well as a method of typological generalization.

The object of research is an attempt to periodize the basic historical stages and characteristics of the domestic epistolary traditions in literature from the beginning of Kievan Rus and to the XX century.

The subject of research is thematic priorities and poetic methods of artistic organization of the Ukrainian writer's epistolary discourse, its literary varieties, its thematic diversity and genre range of writer's correspondence, their connection with all-European epistolary-writer's literary traditions.

The scientific novelty of the obtained results is in the fact that the the main stages of historical evolution of Ukrainian writer's epistolary, its national specific character and the main artistic regularities of its artistic discourse were characterized in this research.

As a result of the study it was found that:

1. The experience of the epistolary information exchange by writers comes from the time of Kievan Rus and continues the traditions of ancient Greek and Byzantine writer's correspondence.

2. Ukrainian writers of the XVI–XVII centuries including L. Baranovych, H. Smotrytskyi, P. Mohyla, K. Sakovych, etc. actively used the epistolary forms in introductions and concluding remarks to their books.

3. The artistic evolution of writer's epistolary in the history of new Ukrainian literature can be divided into three chronological stages. The first of them coincides with the time of origin of poetics of sentimentalism and romanticism. The second stage is marked by general innovative tendencies of T. Shevchenko works. The third stage was initiated with epistolary-writer's activity of Ukrainian artists of the second half of the XIX–XX centuries.

4. The elements of the epistolary form are actively implemented by Ukrainian writers in to the structure of their own artistic, in particular, prose and poetry works.

Key words: *correspondence, writer's epistolary, addressee, domestic epistolary tradition, epistle.*

Постановка проблеми. Систематизація та аналіз письменницького епістолярію вітчизняної літератури є одним із найбільш нагальних завдань сучасного літературознавства. Особливо актуальними в контексті зазначеного є питання, що стосуються історичних етапів розвитку вітчизняного епістолярно-літературного дискурсу, його національної специфіки та жанрового розмаїття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема письменницького епістолярію досить нова й потрапила в коло літературознавчих зацікавлень лиш у XX ст. Питанням українського письменницького епістолярію присвячені наукові розвідки вітчизняних теоретиків та істориків літератури: В. Кузьменка («Письменницький епістолярій як літературний та історіографічний жанр»), М. Коцюбинської («Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість»), Г. Мазохи («Український письменницький епістолярій другої половини XX століття: жанрово-стильові модифікації»), Л. Вашків («Епістолярна літературна критика: Становлення, функції в літературному процесі»), О. Галича («Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи»), а також окремі праці Ю. Шевельова, М. Назарука, Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, Л. Морозової, І. Войцехівської, В. Ляхоцького, Л. Курило, Ж. Ляхової, А. Найруліна, А. Зіновської, Т. Заболотної, Т. Жицької, Н. Антонець, Н. Павлик, О. Рогози й ін., у яких проаналізовано письменницький епістолярій окремих українських митців. Водночас можемо стверджувати, що тема письменницького епістолярію в українському літературознавстві досліджена все ще недостатньо. Чимало її аспектів потребують додаткового вивчення та систематизації.

Мета статті полягає в дослідженні й систематизації основних етапів розвитку письменницького епістолярію в українській літературі.

Її завдання передбачають детальну характеристику основних семантичних моделей вітчизняного письменницького дискурсу, особливостей його поетики й проблематики, тематичної та жанрово-стильової організації.

Виклад матеріалу. В Україні традиція обміну інформацією у формі листування, а радше, послань, розрахованих на конкретного адресата, сягає часів Київської Русі й успадковує епістолярний досвід, сформований у давньогрецькому та візантійському епістолярії (послання Феодосія Печерського, митрополита Климента Смолятича, Володимира Мономаха, Даниїла Заточника й ін.). Існують археологічні свідчення того, що доволі поширеним у Київській Русі було й побутово-ділове листування, але староукраїнських епістолярних пам'яток XIV–XV ст. збережено загалом небагато. Певне пожвавлення епістолярна традиція отримує із зародженням і розквітом полемічної («Пересторога», «Апокрисис», послання І. Вишенського) та барокової літератури: «Прояви барокового стилю в українській епістолярній прозі, яка усвідомлювалася рівноправним літературним жанром, наявні вже на порубіжжі XVI–XVII ст. Цікавим феноменом означеного періоду є українські чолобитні до московського царя та впливових осіб сусідньої північної держави. Це пишномовні листи-прохання, психологічно відточені, насичені емоційною патетикою, нерідко в них розписаний, часто перебільшено, занепад монастиря, братств, церкви» (Кузьменко, 1998, с. 92). Епістолярну форму для передмов і післямов книг обирали Л. Баранович, Г. Смотрицький, П. Могила, К. Сакович та інші письменники. Блискучою пародією на стиль дипломатичних кореспонденцій турецьких султанів і кримських ханів стала відома староукраїнська пам'ятка епістолярного мистецтва «Листування запорожців з турецьким султаном». Не менш красномовним історичним фактом, який засвідчує високий рівень розвитку епістолярного стилю в тогочасній Україні, є листування Г. Сковороди (листи до М. Ковалинського, В. Тев'яшова та ін., передмови у формі листів до літературних творів і філософських трактатів), а також любовні листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни.

Новий поштовх до розвитку вітчизняна епістолярна традиція отримує з початком XIX ст. Етапи становлення й розвитку письменницького епістолярію в історії нової української літератури вітчизняні дослідники більш або менш одностайно поділяють на три хронологічні етапи.

Перший етап хронологічно може бути співвіднесений із часом утвердження та поширення в новій українській літературі естетики сентименталізму й романтизму. Актуальною для естетики сентименталізму (Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, почасти й І. Котляревський) – як для літературних творів, що його представляли, так і для особливостей письменницького епістолярію, що віддзеркалював основні художні домінанти та настанови цих творів, – є морально-дидактична тенденція, просякнута ідеями просвітительського реалізму, бурлескно-пародійна константа, яка виявляла себе у формі стилізації під мовлення простакуватого селянина, з перевагою в ньому низької, часто навіть вульгарної лексики. Ідеями народності суттєво вирізнявся й арсенал художніх засобів вітчизняної романтичної поетики, а також і письменницький епістолярій його основних представників. До того ж, на жаль, не була стверджена ще й звичка спілкуватися в приватній і діловій кореспонденції рідною мовою. «У першій половині XIX сторіччя, – як стверджує відомий вітчизняний літературознавець Ю. Шевельов, – листування українською мовою тільки вбивалося в колодочки. Після чудом збережених любовних листів Мазепи до Мотрі Кочубеївни, поетичних і інтимних, традиція приватного листування рідною мовою занепадає. Навіть найзапекліші протиросійські діячі листуються по-французьки, по-російськи, латиною. Від Котляревського листів не збереглося… Левко Боровиковський навіть листи до діячів українського пера писав по-російськи. Серед листів Квітчиних … тільки листи до Шевченка писані по-українськи, 4 з загального числа 91. Правда, маємо від Квітки «Листи до любезних земляків»(1839), але це літературна стилізація, а не справжні послання від людини до людини» (Шевельов, 2008, с. 180–181).

Ситуація починає змінюватися на краще з початком другого хронологічного етапу становлення й розвитку письменницького епістолярію в новій українській літературі. Цей етап пов'язаний насамперед з ім'ям і літературною діяльністю Т. Шевченка й, на думку Б. Шарпила та А. Найруліна, позначений подальшим удосконаленням українського епістолярного стилю; логічною послідовністю структури листів, лаконічністю звертань і прощань, проханнями писати листи рідною мовою; відмежуванням від стилізації під простакуватого селянина; активним використанням багатств живої народної лексики й фразеології, розмовно-діалогічних структур дотепного живого мовлення; широким застосуванням монологічних та оригінально-поетичних внесень (Найрулін, Шарпило, 1994, с. 131). Щоправда, Т. Шевченко теж писав листи російською, проте 60% його кореспонденцій написані рідною мовою.

Початок третього хронологічного етапу розвитку українського письменницького епістолярію припадає на другу половину XIX ст. і стверджений такими визначними постатями вітчизняної художньої словесності, як Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М. Коцюбинський та ін. Ключовою постаттю цього етапу є П. Куліш, який, як ніхто інший, ретельно продовжував і поглиблював започатковану Т. Шевченком вітчизняну епістолярну традицію. «За тематикою листи Куліша й Шевченка мають багато спільного (опис настроїв, деталі щоденного життя, творчі плани, відгуки на прочитані книжки, літературні, мистецькі, житейські новини, спогади), – зауважує М. Коцюбинська, – та Кулішеві листи ширші, різноманітніші й тематично багатші. Тут творчі плани, формулювання загальної концепції української історії, літератури й культури, виховання української людини. Для них характерна проблемність, вихід в абстрактну мову, прагнення «виробити форми змужичалої нашої речі, на послугу мислі всечоловічій», поєднання аналітичності й пристрасності, «щирості і напруги патосу» з виразним учительним елементом: «поміж його сучасниками на Україні листи Куліша, – доходить висновку Ю. Шевельов, – унікальні своїм темпераментом, своєю філософією і своїм стилем». Темперамент і думка Кулішеві вимагали нового високого стилю. Він широко вживає церковнослов'янізми і через них освоює слова російської мови. При цьому мова зберігає цілковито український характер: синтаксис, знання семантичних відтінків слова, чуття мови» (Коцюбинська, 2009, с. 24–25).

Як досі повною мірою неоцінене джерело біографічних свідчень і творчих першоджерел, а також потужний чинник суспільно-історичного розвитку української літератури перетину XIX–XX ст. сучасні дослідники сприймають тематичне розмаїття та фактологічний масив письменницького епістолярію визначних митців художнього слова, представлений іменами М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника, Лесі Українки, І. Франка. Яскравим свідченням не лише кількісного, а і якісного примноження традицій вітчизняного письменницького епістолярію вже в першій половині XX століття стане потужний струмінь епістолярної публіцистики В. Винниченка, М. Хвильового, І. Багряного, О. Довженка, що суттєво розширював жанровий діапазон письменницьких кореспонденцій, збагачуючи їх жанрами відкритого листа або листа без адреси, листом-памфлетом, зверненням, закликом, радіолистом тощо. У роки сталінських репресій письменницький лист часто був єдиною формою протистояння безжальному наступові тоталітаризму, останньою інформаційною й інтелектуально-психологічною нішою, у якій письменник міг бути щирим і відвертим із собою та своїм адресатом, висловлюючи найпотаємніші, найбільш близькі серцю думки. Попри величезні втрати, яких зазнало вітчизняне письменство в добу сталінського фізичного й інтелектуального холокосту, попри репресії та цензурні обмеження його партійних правонаступників, українська література і її невід'ємний творчий складник – письменницький епістолярій, не лише вистояли, а й зуміли гідно продовжити започатковану попередниками епістолярну традицію. Багатющий епістолярний спадок української літератури XX ст. представлений іменами П. Тичини, М. Рильського, М. Драй-Хмари, М. Бажана, Б. Антоненка-Давидовича, І. Багряного, У. Самчука, О. Довженка, О. Гончара, В. Стуса, В. Симоненка, Г. і Гр. Тютюнників, В. Барки, І. Світличного, І. Дзюби й багатьох інших. Їхній сукупний творчий вне-

сок у розвиток вітчизняної епістолярної традиції – це й розширення тематичного діапазону письменницького епістолярію, включення до нього численних фактів біографічного, літературного, культурологічного, психологічного, суспільно-історичного плану, що перетворюють звичайний лист на справжній документ епохи; висока культура спілкування та якісне зростання рівня інтелектуального сприйняття й обміну інформацією, високий критичний пафос і яскрава осібність у манері та формах вислову думки, настанова не лише на інформаційну концентрованість і вичерпність, а й на образно-естетичну наповненість викладених фактів, якісне збагачення жанрових форм письменницького епістолярію, його комунікативно-розповідної стратегії, форм композиційної побудови, зображально-виражальних засобів, індивідуально-стильових прийомів обробки та адресації повідомлюваних фактів.

Як і представники європейських літератур, українські письменники неодноразово використовували можливості епістолярної форми в художніх творах. Елементи художньо оформленого листування вводили до прозових творів Т. Шевченко («Близнецы», «Художник»), О. Кобилянська («Ніоба»), І. Франко («Лист із Бразилії»), М. Коцюбинський («Лист»), Ю. Яновський («Лист у вічність»), Д. Гуменна («Повернений лист»), Л. Мосендз («Лист»), П. Загребельний («Намилена трава») та ін. Художню форму листа обирають і віршовані послання, традиція яких сягає античного жанру епістоли. Українська поезія має чимало прикладів таких поетичних звертань, від знаменитого шевченківського «І мертвим і живим, і ненарожденним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє» до типологічно схожих на нього віршованих творів І. Франка («Товаришам із тюрми»), М. Рильського («Рибальське посланіє»), П. Тичини («Листи до поета»), П. Савченка («Слюсаренкові з приводу недуги»), О. Теліги («Лист»), І. Драча («Лист до Калини, залишеної на рідному лузі в Теліженцях»), Ліни Костенко («Лист») та ін.

Загалом можна стверджувати, що розвиток письменницького епістолярію на вітчизняних теренах відбувався в умовах і контексті тенденцій та ідейно-естетичних пріоритетів, багато в чому схожих на західноєвропейські, але при цьому український письменницький епістолярій, на відміну від західноєвропейського, значною мірою виконував і функцію певної національно-патріотичної компенсації. Оскільки українську мову активно витісняли зі сфери побутового, офіційно-ділового й естетичного спілкування, а український друк часто піддавали цензурним обмеженням або й прямим заборонам, письменницький епістолярій почасти заміщував роль мовленнєво-просвітницької пропаганди чи навіть літературно-критичної періодики. М. Коцюбинська із цього приводу констатує: «В історії української культури епістолярний вид висловлювання мав особливе значення з огляду на характер її розвитку, на колоніальне й напівколоніальне минуле України, на мовні й інші заборони, брак умов для вільного обміну думками. В листах українських діячів порушувався надзвичайно широкий спектр суспільно-політичних проблем (подекуди витісняючи на задній план моменти особистості), адже бракувало трибуни для висловлення і вільного обговорення їх. /…/ Справді, в умовах «нашої – не своєї землі» листи українських діячів, які збереглися (а, на щастя, збереглося чимало, більше, ніж можна було б сподіватися) неоціненні. Як свідчення епохи і як живий, нічим не спотворений голос автора. В них находимо поміж іншим те, що не могло бути висловлене, не могло бути зафіксоване інакше, крім як у листі» (Коцюбинська, 2009, с. 18–19).

Висновки. Проведений аналіз основних історичних етапів розвитку вітчизняної письменницької епістолографії засвідчив, що її традиції сягають часів Київської Русі і спираються на досвід давньогрецького та візантійського листування. Українські письменники XVI–XVII ст. активно впроваджували в структуру літературного твору епістолярну форму. В історичному розвитку нової української літератури умовно виокремлюють три основні етапи, ознаменовані художньою специфікою поетики сентименталізму та романтизму, творчістю Т. Шевченка, епістолярно-письменницьким досвідом українських митців другої половини XIX–XX ст. Епістолярна форма суттєво впливає на трансформацію художньої структури прозових і поетичних творів українських письменників XIX та XX ст., стає вагомим складником їхньої композиційної та жанрово-стильової структури.

Перспективи наступних розвідок убачаємо в дослідженні основних етапів історичного розвитку зарубіжної письменницької епістолографії.

ЛІТЕРАТУРА

Коцюбинська М. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2009. 584 с.

Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX ст. Київ : НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, 1998. 305 с.

Найрулін А., Шарпило Б. До лінгвістичної проблематики епістолярної спадщини Т.Г. Шевченка. *Матеріали XXXI наукової Шевченківської конференції*. Луганськ, 1994. С. 130–132.

Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. II : Літературознавство. 1151 с.

REFERENCES

Kotsiubynska, M. (2009). *Lysty i liudy: rozdumy pro epistoliarnu tvorchist [Letters and People: Thoughts about Epistolary Creativity]*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

Kuzmenko, V. (1998). *Pysmennytskyi epistoliarii v ukrainskomu literaturnomu protsesi 20–50 rokiv XX st. [Writer's Epistolary in Ukrainian Literary Process of 20-50th of the XX centuries]*. Kyiv : NAN Ukrainy, T. H. Shevchenko Institute of Literature [in Ukrainian].

Nairulin, A., Sharpilo, B. Do linhvistychnoi problematyky epistoliarnoi spadschyny T. H. Shevchenka [Concerning the Linguistic Problems of T. H. Shevchenko Epistolary Inheritance]. *XXXI naukova Shevchenkivska konferentsiia: Materialy – XXXI Shevchenko's scientific conference*: *Materials* (pp. 130–132). Luhansk [in Ukrainian].

Sheveliov, Yu. (2008). *Vybrani tvory: u 2 kn. Kn. II. Literaturoznavstvo [Selected Works: In 2 books. Book II. Literary Criticism]*. Kyiv: Publishing House «Kyivo-Mohylianska Akademiia» [in Ukrainian].

УДК 82-1.08«19-20»

СВЕНЦИЦЬКА Еліна *– доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, вул. Дж. Макейна, 33, 01042, м. Київ, Україна (elinasvm@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0112-1504

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.23

Бібліографічний опис статті: Свенцицька, Е. (2021). Символ і метафора в поезії молодших символістів (на матеріалі віршів В. Іванова). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 171–178. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.23

СИМВОЛ І МЕТАФОРА В ПОЕЗІЇ МОЛОДШИХ СИМВОЛІСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ВІРШІВ В. ІВАНОВА)

Анотація. *Мета статті – показати, що слово метафоричне й символічне в поетиці символістів є явищами взаємозумовленими, і виявити, спираючись на аналіз поезій В. Іванова, як саме вірш стає символічним завдяки реалізації певної метафоричної структури.*

Методологія роботи – це, по-перше, метод цілісного аналізу, розроблений донецькою філологічною школою, а також метод герменевтичного аналізу, заснований на положеннях Г.-Ґ. Ґадамера, висловлених у статті «Істина і метод», тобто відтворення смислової перспективи, властивої певному авторові.

Новизна отриманих результатів. *Звернення до іванівської праці «Дві стихії в російському символізмі» допомогло з'ясувати, що мислення цього автора постулює онтологічну цінність особистості, у всій безлічі буття явищ він бачить іпостасі єдиної сутності. Виникає смислова перспектива означення єдиної сутності через низку уподібнень. Саме тому в основу низки віршів В. Іванова покладено множинну метафору, свого роду решітку означень, виражених метафорами. У кожному з проаналізованих творів (вірші «Вилов», «Альпійський ріг», цикл «Ліра і вісь» тощо) поет установлює декілька рівнів метафоризації, у яких реальний та ідеальний плани постійно міняються місцями. Метафоричне уподібнення різних предметів вибудовує переходи з одного рівня на інший. Виникає своєрідний синтез, речі стають прозорими, рухливими, пронизаними висхідними струменями. Саме такий динамічний буттєвий символ дає можливість сконцентрувати й оживити змісти, що вже відійшли, взаємодіяти зі світовим культурним контекстом. Він має певну структуру – кристал, грані якого окремі й самоцінні, однак глибинно єдині, до того ж ця єдність живе в кожній із граней.*

Автор доходить висновку, що вичленована структура проявляє також основну тенденцію іванівської творчості: умогляд безпосереднього почуття, інстинкту, тобто героїчна спроба за допомогою раціонального осягання, аналізу прорватися до відчуття злитості всього з усім.

Ключові слова: *символ, метафора, символічна реальність, ознаменування, відповідності.*

SVENTSYTSKA Elina *– Doctor of Philology, Professor, Professor at the Department of Slavic Philology and Journalism, V. I. Vernadsky Taurida National University, 33, J. McCain str., Kyiv, 01042, Ukraine (elinasvm@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0112-1504

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.23

To cite this article: Sventsytska, E. (2021). Symvol i metafora v poezii molodshykh symvolistiv (na materiali virshiv V. Ivanova) [Symbol and metaphor of the poetry of the younger symbolists (based on the poems by V. Ivanov)]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology"*

© Свенцицька Еліна, 2021

Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47, 171–178. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.23 [in Ukrainian].

SYMBOL AND METAPHOR OF T HE POETRY OF THE YOUNGER SYMBOLISTS (BASED ON THE POEMS BY V. IVANOV)

Summary. *The aim of this article is to show that metaphorical and symbolic word in the symbolist poetics are the interdependent phenomena, and to reveal how a poem becomes symbolic through the realization of a certain metaphorical structure, based on the analysis of V. Ivanov's poems.*

Methods. Analyzing the works, we used the method of integral analysis, developed by the Donetsk Philological School, as well as the method of hermeneutic analysis, based on H.-G. Gadamer's concepts, expressed in the article "Truth and Method" – that is, the reproduction of the semantic perspective, characteristic of the given author.

The scientific novelty of the obtained result. The study of Ivanov's work "Dve stihii v russkom simvolisme" ("Two Elements in the Russian Symbolism") has led to the conclusion that the author's thinking is personalized and creates entities; in the numerous phenomena of existence, he sees a single personal entity. Thus arises the semantic perspective of defining a single essence through a series of comparisons. This is why a number of Ivanov's poems are based on multiple metaphor, a framework of definitions expressed in metaphors. In each of the analyzed works ("Ulov" – "The catch", "Alpiyskiy rog" – "Alpine horn", the cycle "Lira i os'" – "Lyre and axis"), the poet establishes several levels of metaphorization, where the real and the ideal planes are constantly exchanging places. The metaphorical comparison of different objects builds transitions from one level to another. Thus, a kind of synthesis emerges, things become transparent, flexible, and they are permeated by upward currents. It is this dynamic symbol of existence that makes it possible to accumulate and revive the past content, and interact with the world cultural context. It has a certain structure – a crystal, whose facets are separate and intrinsically valuable, but deep down they are united, and this unity lives in each of the facets.

Author concludes that the detected structure also expresses the main tendency of Ivanov's creative work: the contemplation of an immediate feeling, an instinct, i.e. a heroic attempt to break through to a sense of the unity of everything with everything through rational comprehension and analysis.

Key words: *symbol, metaphor, symbolic reality, designation, correspondence.*

Постановка проблеми. Загальновідомо, що символізм як новий тип філософської й поетичної свідомості починається з відродження містичного світовідчуття, тобто відчуття живої, безпосередньої присутності у світі сакрального, зокрема платонівського світу ідей. Перетворення життя, яке мала на меті символістська творчість, неможливе було без перетворення слова, його оживлення, звільнення від звичних значеннєвих нашарувань. Не дивина, що слово тропеїчне, метафоричне набувало великого значення в цьому процесі. Однак стосовно співвідношення використання метафори й створення символів у сучасній літературознавчій науці немає єдиної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, Р. Якобсон пише: «На обращении в троп реальных образов, на метафоризации основан символизм как поэтическая школа» (Якобсон, 1987, с. 283). Більш розгорнуто про це саме йдеться у відомій статті В.М. Жирмунського «Метафора в поетиці російських символістів»: «В поэтике русских символистов, связанных с романтизмом глубоким внутренним родством и непосредственной исторической преемственностью, «метафорический стиль» является одним из наиболее существенных признаков романтического искусства» (Жирмунский, 1999, с. 225). У цій розвідці автор показує, що «метафора стала мифом» (Жирмунский, 1999, с. 226), і, звертаючись до аналізу творів О. Блока, зазначає, що «поэт заставляет нас приемами метафорического стиля почувствовать то таинственное и бесконечное содержание, которое поэт-романтик вкладывает в изображение мистической любви» (Жирмунский, 1999, с. 235). Із сучасних дослідників В.С. Баєвський уважає: «Главная дорога превращения мертвого слова в живое, в символическое – метафоризация» (Баевский, 2014, с. 336).

З іншого боку, Г.К. Косиков взаємодію метафори й символу вважає неможливою: «Жизненная среда метафоры, которой та вполне способна довольствоваться, – это круг эмпирически данных вещей, способных существовать совершенно разрозненно. Независимо друг от друга и не имея друг перед другом ни преимуществ, ни ответственности» (Косиков, 1993, с. 8). Таким чином, символ виводять за межі системи тропів через відсутність у ньому переносного значення. Так само вирішено проблему співвідношення метафори й символу в книзі Т.І. Єрмілової «Теорія й образний світ російського символізму»: «В основе своей символ имеет всегда переносное значение. Взятый же в словесном выражении – это троп. В представлении же самих символистов символ принципиально противостоит тропу – как неразложимое единство, лишенное оттенка «переносного смысла». Когда в образе нужно разгадывать заданный «второй план», – это ложно-символический образ» (Ермилова, 1989, с.14).

Отже, з одного боку, заперечення будь-якого співвідношення між метафорою й символом, розведення їх по різних рівнях поетики, з іншого – символічне світовідчуття як метафорогенне середовище. До речі, самі символісти якраз не заперечували цього зв'язку. Принаймні А. Бєлий писав у статті «Магія слова»: «Психологически всякое словообразование претерпевает три стадии развития: 1) стадию эпитета; 2) стадию сравнения, когда эпитет называет новый предмет; 3) стадию аллюзии (намека, символизма), когда борьба двух предметов образует новый предмет, не содержащийся в обоих членах сравнения: стадия аллюзии претерпевает разные фазы, когда совершается перенос значения по количеству (стадия синекдохи), по качеству (метонимия), когда совершается замена самих предметов (метафора). В последнем случае получаем символы, т. е. неразложимое единство» (Белый, 1994, с. 140).

Тобто метафора є творчим, «органічним» началом у мові, поєднання слів народжує метафору, метафора ж переходить у символ, коли уявляється як реальність творчої свідомості.

Мета статті – показати, що слово метафоричне й символічне в поетиці символістів є явищами взаємозумовленими, і виявити, як саме вірш стає символічним завдяки реалізації певної метафоричної структури.

Завдання роботи:

1) надати теоретичне обґрунтування взаємодії й взаємопереходів метафори й символу, спираючись на загальносимволістську теорію відповідностей;

2) виявити систему взаємодії метафор у віршах «Вилов», «Альпійський ріг» і циклі «Ліра і вісь» В. Іванова;

3) визначити змістове наповнення цієї метафоричної структури й відповідну їй роль творчого суб'єкта в наведених творах.

Виклад матеріалу. Символ у символістів – спосіб вибудовування відповідностей між світом сакральним, світом особистісним і світом творчим. Ці відповідності, однак, не можна назвати «майже однозначними», як пише О.Є. Барзах (Барзах, 1995, с. 8). Вони принципово багатозначні й засновані водночас на ототожненні й розподібненні, на низці метафор, пов'язаних одна з одною у своєрідний ланцюг, у якому й циркулюють смисли. Тропеїчне слово, «риторически усложненное извитие словес» (Гофман, 1937, с. 99–100) пов'язане, на думку С.Н. Бройтмана, «с понятием, различением, рефлексией» (Бройтман, 2001, с. 55). Рефлексія ж передбачає не тільки виокремлення цього одиничного феномена, а й відновлення його зв'язків з іншими, створення якоїсь нової єдності.

Метафора, за цією логікою, є способом пізнання сутностей, до того ж пізнання синтетичного, спрямованого на єдину сутність у множинності явищ. Це не розкладання єдиного поняття («Чтобы изобразить скрипку вообще, Пикассо обречен разлагать ее» (Иванов, 1994с, с. 110)). Розкладання – це закономірність постміфологічної свідомості, за В. Івановим, свідомості, заснованої насамперед на індивідуальному баченні, що розкладає загальне на низку відбитків, які не можна звести один до одного. Подоланню роздільності не тільки індивідів, а й насамперед їхнього бачення світу і слугує актуалізація міфологічного світобачення. Тут, навпаки, єдине, загальне проявляється в безлічі окремих явищ своїми різними гранями, залишаючись самим собою: «Непосредственно доступна и общечеловечески близка к нам мистика Дионисова

богопочитания, равная себе в эсотерических и всенародных ее формах. Она вмещает Диониса-жертву, Диониса воскресшего, Диониса-утешителя в круг единого целостного переживания и в каждый миг истинного экстаза отображает всю тайну вечности в живом зеркале внутреннего, сверхличного события исступленной души» (Иванов, 1994b, с. 29).

Тут певна множинність утілюється в єдиному, а єдине втілюється в множині. Подія цього втілення водночас і внутрішня, і понадособистісна, тобто відбувається й у таємній глибині індивідуальності, й об'єктивно, у реальності поза нею, при цьому зрівнюються, стають взаємозамінними мить і вічність. У цих характеристиках переживання Бога проявляється злиття протилежностей, аналогічне тому, що й у характеристиках самого Бога.

По суті, мислення В. Іванова постулює онтологічну цінність особистості, у всій безлічі буття явищ він бачить іпостасі єдиної сутності. Однак «цілісне переживання», про яке йдеться, уже не може бути поділеним на складові частини й ними не вичерпується, тож може бути визначене тільки через низку ознак. Так виникає смислова перспектива означення єдиної сутності: «В те далекие эпохи, когда мифы творились воистину, они отвечали вопросам испытующего разума тем, что знаменовали realia in rebus. Не для того, чтобы украсить понятие солнца или окрасить его восприятие определенным оттенком, древний человек нарек его титаном Гиперионом или лучезарным Гелиосом, но чтобы ознаменовать его ближе и правдивее, чем если бы он изобразил его в виде нечеловекоподобного светящегося диска… И когда приходил другой мифотворец и возражал первому, что Солнце не Гелиос и не Гиперион вместе, а именно Гелиос, тогда как Гиперион его отец, и когда пришли потом новые мифотворцы и сказали, что Гелиос – Феб, и наконец, еще позднее пришли орфики и мистики и провозгласили, что Гелиос – тот же Дионис… то спорили о всем этом испытатели сокровенного существа единой res, и каждый стремился сказать о той же res нечто углубленнейшее и реальнейшее, чем его предшественник, восходя, таким образом, от менее к более субстанциальному познанию вещи божественной» (Иванов, 1994a, с. 158).

І Діоніс, і Сонце, й інші засадничі реалії В. Іванов передає через низку явищ, кожне з яких є все точнішим їх ознаменуванням. Але при цьому кожен з елементів цієї множинності виявляється в процесі ознаменування прирівняним до іншого, також як і суб'єкти, що дають нові імена божественної res, тим самим виявляються об'єднаними поверх часів і просторів, які їх розділяють.

Саме тому в основу низки віршів В. Іванова покладено множинну метафору, свого роду решітку означень, виражених метафорами.

Вірш «Вилов» (збірка «Cor ardens») являє собою саме таку складну метафоричну конструкцію: гай уподібнюється храму, завіса храму – апостольському неводу, невід – пісні «у преддверья белого храма» (Иванов, 1995a, с. 263). Цей ряд відповідностей вибудувано на основі спільної ознаки: убогість, старість, руйнування. Але ознака, проходячи через цей ряд метафор, поступово видозмінюється, зберігаючи глибинну незмінність: те, що стосовно листя виглядає вбогістю, прикладене до храму, виявляється особливим візерунком, красою, завдяки якій і можна побачити, що гай – це храм. Але краса храму знову обертається вбогістю й руйнуванням («Завесы – что рыбарей Господних / Неводы, раздранные уловом» (Иванов, 1995a, с. 263)), які знову перетворюються на «священные лохмотья». Граничне руйнування матерії виявляється створенням краси, до того ж краси сакральної, максимально наближеної до Божества. Повного виявлення ця закономірність сягає в епітетах, прикладених до пісні («золотая, нищая песня»). Саме ознака вбогості створює циклічну завершеність композиції – пісня, як і листя, з якого все почалося, постає і золотою, і вбогою (Порівняємо: «Обнищало листье золотое» – «золотая, нищая песня» (Иванов, 1995a, с. 263)).

Однак знову ж таки це аж ніяк не «страшный контрданс соответствий» (О.Е. Мандельштам), коли одна абстрагованість породжує іншу. Природний простір – осінній гай – подібний до церкви. Церква – другий, ідеальний член порівняння, проте в процесі розгортання тексту він набуває реальних рис: «Дым повис меж белыми столбами, / Над дверьми сквозных узорочий / Завесы...» (Ива-

нов, 1995а, с. 263). До цієї реальності відразу добудовано невидимий, підсвідомий план («…что рыбарей Господних / Неводы…» (Иванов, 1995а, с. 263)), стосовно якого храм постає цілковитою реальністю.

У вірші реалізована двоїстість метафори: позначене стає позначенням, що породжує інші позначені. Тут діє барочний принцип неточних уподібнень – у риторичній конструкції, заснованій на метафорі, загальна ознака нестатична, а змінюється в міру накопичення метафор. Власне, В. Іванов теж створює «мерцание символа» (А. Бєлий), конструкцію, що породжує це мерехтіння.

Складніша побудова у вірші «Альпійський ріг». По-перше, тут переосмислено пушкінський вірш «Відлуння». В О. Пушкіна роль відгуку виконує поет, а джерелами звуку постають світ, природа. У В. Іванова поет саме той, хто викликає відлуння, а саме відлуння – природа, світобудова. Так виникає послідовний ряд аналогій. Спочатку відношення звуку рога й відлуння уподібнюються впливу поета на слухача: «О гений! как сей рог, / Петь песнь земли ты должен, чтоб в сердцах / Будить иную песнь…» (Иванов, 1995в, с.125). Потім вони ж – співвідношенню Бога й природи: «Природа – символ, как сей рог. Она / Звучит для отзвука, и отзвук – Бог» (Иванов, 1995в, с. 125).

Три шари метафор з'єднані як горизонтально, так і вертикально, змісти циркулюють в обох напрямках, переходячи з одного рівня на інший, організовуючи й поступ до сакрального, і сходження до реального, предметного світу. Цим трьом рівням відповідає трикомпонентна композиція вірша. Перший компонент – картина: «Средь гор глухих я встретил пастуха, / Трубившего в альпийский длинный рог» (Иванов, 1995в, с. 125). Другий – її осягнення творчою особистістю: «И думал я: «О гений! как сей рог /Петь песнь земли ты должен…» (Иванов, 1995в, с. 125). І третій компонент – голос відлуння: «И из-за гор звучал отзывный глас…» (Иванов, 1995в, с.125)).

Творче «я», таким чином, прирівняне до звуку рога. І справді, йому, як і рогові, відповідає відлуння, і відповідь ця перебуває в такому ж співвідношенні зі словами, як і відлуння – зі звуками рога: «Был лишь орудьем рог, дабы в горах /Пленительное эхо пробуждать» – «Петь песнь земли ты должен, чтоб в сердцах /Пленительное эхо пробуждать…» (Иванов, 1995в, с. 125).

В обох випадках увиразнена підпорядкована, посередницька роль творчого суб'єкта. Він – медіатор, присутній і на верхньому, і на нижньому рівнях метафоричної конструкції, з'єднує їх, але при цьому водночас вибудовує розходження між її членами. Це медіатор універсальний, адже «отзывный глас» (Иванов, 1995в, с. 125), що чує поет, він же сам й озвучує, він – той, хто «слышит песнь и слышит отзвук» (Иванов, 1995в, с. 125). У вірші в результаті постає метафоричне середовище, у якому одна реалія вподібнена до іншої, унаслідок чого виникає цілісне переживання творчості в її стосунках зі світобудовою.

Ще складніша побудова – у циклі «Ліра й Вісь» (збірка «Світло вечірнє»). У центрі його – поезія, яка будує світ: «О солнечная Лира, / Чей рокот глубь эфира, / Под пенье аонид, / Колеблет правой мерою / И мир мятежный строит» (Иванов, 1996в, с. 94). Знову ми бачимо тут метафоричний ряд: ліра – сонце – колісниця. Ще один метафоричний ряд – допоміжний, заснований на взаємоуподібненні частин членів першого ряду: струна ліри – промінь сонця – вісь колісниці. Власне, подібність частин і слугує основою для метафори, тому частини у вірші заступають свої цілі. Ліра вподібнюється сонцю в першому вірші через епітет («О солнечная Лира…» (Иванов, 1996в, с. 94)) і безпосередньо в другому («От Бога в сердце к Богу в небе / Струной протянутая Ось» (Иванов, 1996в, с. 94)). Уподібнення колісниці, навпаки, явне в обох віршах: «За осью ось ломается / У поворотной меты:/ Не буйные ль кометы / Ристают средь полей?...» (Иванов, 1996в, с. 94); «Ристатель! Коль у нижней меты / Квадриги звучной дрогнет ось…» (Иванов, 1996в, с. 94).

При цьому вибудовуються й проміжні взаємозв'язки: «струной протянутая ось». Вісь тут стає символом єдності світобудови, як й уподібнена їй струна ліри: «На Отчем стебле – колос в поле, / И Солнца – на Его оси» (Иванов, 1996в, с. 94). Вісь – і, отже, Ліра – з'єднує людину зі світобудовою і, виходить, стає внутрішньою частиною людини. Саме цим пояснюємо таке звернення до Бога («О Ты, Кто в солнца нас поставил» (Иванов, 1996в, с. 94)).

Загальна модель світобудови саме така: єдина Вісь-Ліра, розділяючись, пронизує творчі свідомості («О дай мне плыть, святая Лира /… Одною из согласных лун» (Иванов, 1996в, с. 94)). Кожен поет – покараний Фаетон, він терпить муки цього покарання, але саме в цей момент він відчуває себе пронизаним Сонцем, відчуває, що перетворюється на Сонце.

У цьому вірші поступово щезає грань між уподібненням і перетворенням. До того ж перетворення, що відбуваються тут, глибоко закономірні. У першій строфі йдеться про єдність світобудови й вона конкретно втілюється. Власне, ефект утілення і створений цим ланцюгом взаємоуподібнень, про який уже йшлося. При цьому доля Фаетона прирівняна до долі колісниці, на якій він зазнав катастрофи й був спалений Сонцем, і в цій ситуації Сонце й колісниця, вісь і промінь виявляються чимось єдиним, об'єднаним знищенням (до того ж Фаетон – син Геліоса, і це ще одна підстава для уподібнення). А переживання цього знищення пов'язує Фаетона й поета, саме цим пояснюємо такий початок першого вірша циклу: «Слепец, в тебя я верю, / О, солнечная Лира…» (Иванов, 1996в, с. 94), у цьому випадку єдині промінь і струна. У результаті стає зрозумілим, що Ліра й вісь єдині, адже вісь колісниці Геліоса справді є віссю світобудови, отже, єдність реалізована завдяки всеосяжній прихованій присутності Сонця-Геліоса.

Утіленням такої єдності є, як і в низці інших віршів, взаємопроникнення язичництва й християнства, Зевс і Бог-Отець виявляються рівними в правах (Порівняємо: «Есть Зевс над твердью – и в Эребе» – «Поет «Да будет» Отчей воле /В кромешной тьме и в небеси» (Иванов, 1996в, с. 94)). Перша строфа другого вірша, по суті, являє собою процес означення лише однієї глибинної закономірності: загальної динаміки й водночас структурованості світобудови. Найчастіше трапляється конструкція, у якій єдине проявляється й живе в різному, навіть протилежному: Зевс – «над твердью – и в Эребе», Бог – «в сердце» і «в небе», «Отча воля» – «в кромешной тьме и в небеси» (Иванов, 1996в, с. 94). Але різні сутності, у яких проявляється єдине, теж виявляють щось спільне. По суті, протилежності тут дуже чітко розведені, і саме це дає можливість для виявлення активного в них єдиного. Власне, Зевс і Бог-Отець – лише різні імена цього єдиного. У процесі означення й виявляється це, і, таким чином, світобудову можна собі уявити як кристалічну решітку, грані якої з'єднують різні явища на основі єдності сутностей, проявлюваних у них. У такий спосіб сутність отримує щораз точніше позначення.

Бог (Бог-Отець або Зевс), з'єднує, як видно з другого вірша, верх і низ і є, отже, віссю світобудови. Але такою ж віссю виявляється й Ліра, тому що вона теж з'єднує особистість зі світобудовою: «От Бога в сердце к Богу в небе / Струной протянутая Ось / Поет…» (Иванов, 1996в, с. 94) – саме в той момент, коли Вісь, що поєднує елементи світобудови, водночас з'єднує серце з небом, вона в такий спосіб перетворюється на струну, частину Ліри. При цьому Ліру означувано в координатах, знову ж таки, язичництва й християнства, вона і «солнечная Лира» (перший вірш), і «святая Лира» (другий вірш) (Иванов, 1996в, с. 94). Обидва ці позначення в тексті пов'язані з явною присутністю суб'єкта поетичної творчості («… в тебя я верую, / О, солнечная Лира…», «О, дай мне плыть, святая Лира…» (Иванов, 1996в, с. 94)), тобто струна є особистісною творчою іпостассю осі. Отже, завдяки існуванню цієї іпостасі сама світобудова стає внутрішньо поетичною, а поет–– співмірним світобудові: «Чей рокот глубь эфира, / Под пенье аонид, / Колеблет правой мерою / И мир мятежный строит…»; «О дай мне плыть, святая Лира, / Средь мусикийского эфира / Одною из согласных лун» (Иванов, 1996в, с. 94).

Так виникає ще один подвійний образ, заснований на взаємопроникненні протилежностей: «світобудова – поезія», вони однієї природи в усіх своїх реаліях. Цим пояснюють і приховану полеміку з Ф. Тютчевим, що виникає в другому вірші: «Лишь на мгновенье, беззаконный, / Слепой кометы бег уклонный / Касается вселенских струн» (Иванов, 1996в, с. 94), у В. Іванова не може бути беззаконної комети, як не може бути ситуації, коли «душа не то поет, что море», якщо вона справді співає.

Цікаво, що в третій строфі другого вірша вісь – символ єдності світобудови – знову виникає, але вже в зміненому вигляді.

Вона вміщена всередину світобудови, в одну з реалій («Квадриги звучной дрогнет ось» (Иванов, 1996в, с. 94)). Тут колісниця уподібнена підспудно лірі, про це говорить епітет «звучной». У наступній строфі в аналогічній ситуації вміщення всередину однієї з реалій виявляється людська особистість: «О Ты, Кто в солнца нас поставил!» (Иванов, 1996в, с. 94). Але, перебуваючи всередині Сонця, вона водночас є частиною осі («И солнца – на его оси» (Иванов, 1996в, с. 94), як сказано в першій строфі), тобто особистість виявляється водночас простромленою й променями сонця, як Фаетон, і віссю світобудови, і струною Ліри. Власне, символи осі – Ліри – променя й організують текст так, що він стає втіленням структурованості й водночас плинності світобудови.

Висновки. Отже, ми простежили, що поет установлює кілька рівнів метафоризації. Важко сказати, який із них реальний, який ідеальний. Метафори будують легкі мости, якими думка поета непомітно переходить з одного рівня на інший. Виникає своєрідний синтез, речі стають прозорими, рухливими, вони виявляються пронизаними висхідними струменями. Саме такий динамічний буттєвий символ дає можливість сконцентрувати й оживити змісти, що вже відійшли, взаємодіяти зі світовим культурним контекстом. Цей динамічний буттєвий символ має певну структуру. Вона нагадує структуру кристалів, якими, судячи з мемуарів, дуже цікавився В. Іванов, і відбиває його уявлення про світ як про кристал, грані якого окремі й самоцінні, однак глибинно єдині, до того ж ця єдність живе в кожній із граней. Вичленована структура проявляє також основну тенденцію іванівської творчості: умогляд безпосереднього почуття, інстинкту, тобто героїчна спроба за допомогою раціонального осягання, аналізу прорватися до відчуття злитості всього з усім.

Перспективи подальших досліджень убачаємо, по-перше, у вивченні системи метафор і символів в інших творах В. Іванова, насамперед у поемах «Дитинство» й «Людина». По-друге, проведений аналіз уможливлює виявлення подібних структур на рівні не тільки окремого твору, а й більш складного жанрового ансамблю, якими є, наприклад, цикл «Римський щоденник» або «Повість про Світомира царевича». Крім того, така метафорична структура може бути знайдена у творчості інших авторів кола молодших символістів, наприклад, в А. Бєлого й О. Блока.

ЛІТЕРАТУРА

Баевский В. Русский символизм. Возникновение символизма как нового искусства. *Коровин В. (ред.) История русской литературы XX – начала XXI века.* Москва : Владос, 2014. Часть I : 1890–1925 годы. С. 244–348.

Барзах А. Материя смысла. *Иванов Вяч. Стихотворения. Поэмы. Трагедия.* Санкт-Петербург : Академический проект, 1995. Книга I. С. 7–21.

Белый А. Магия слов. *Белый А. Символизм как миропонимание.* Москва : Республика, 1994. С. 130–142.

Бройтман С. Из лекций по исторической поэтике: Слово и образ. Тверь : Тверской гос. университет, 2001. 66 с.

Гофман В. Язык символистов. *Литературное наследство.* Москва : Издательство журнально-газетное, 1937. Т. 27–28. С. 54–105.

Ермилова Т. Теория и образный мир русского символизма. Москва : Наука, 1989. 176 с.

Иванов Вяч. Две стихии в современном символизме. *Иванов Вяч. Родное и вселенское*. Москва : Республика, 1994. С. 147–169.

Иванов Вяч. Ницше и Дионис. *Иванов Вяч. Родное и вселенское*. Москва : Республика, 1994. С. 26–35.

Иванов Вяч. О кризисе гуманизма. К морфологии современной культуры и психологии современности. *Иванов Вяч. Родное и вселенское*. Москва : Республика, 1994. С. 103–113.

Иванов Вяч. Спорады. *Иванов Вяч. Родное и вселенское*. Москва : Республика, 1994. С. 73–90.

Иванов Вяч. Стихотворения. Поэмы. Трагедия. Санкт-Петербург : Академический проект, 1995. Книга 1. 476 с.

Иванов Вяч. Стихотворения. Поэмы. Трагедия. Санкт-Петербург : Академический проект, 1995. Книга 2. 431 с.

Жирмунский В. Метафора в поэтике русских символистов. *Новое литературное обозрение*. 1995. № 35. С. 222–249.

Косиков Г. Два пути французского постромантизма. Символисты и Лотреамон. *Косиков Г. (ред.) Поэзия французского символизма. Лотреамон. Песни Мольдорора.* Москва : Издательство МГУ, 1993. С. 5–62.

Якобсон Р. Новейшая русская поэзия. Набросок первый: Подступы к Хлебникову. *Якобсон Р. Работы по поэтике*. Москва : Наука, 1987. С. 272–323.

REFERENCES

Bayevsky, V. (2014) Russky simvolism. Vosniknovenie simvolisma kak noveyscego iskusstva [Symbolism. The emergence of symbolism as a newest art]. In V. Korovin (Ed.), *Istoriya russkoy literatury XX-nachala XXI veka – The history of Russian literature of the XX-XXI centuries. Part I. 1890–1925* (pp. 244–348). Moscow : Vlados [in Russian].

Barsah, A. (1995) Materiya smyisla [Matter of meaning]. In Ivanov, V. *Stihotvoreniya. Poemy. Tragediya – Poetry. Poems. Tragedy*. Book I (pp. C. 7–21). Saint Petersburg : Academic Project [in Russian].

Beliy, A. (1994) Magiya slov [The magic of words]. In Beliy, A. *Simvolizm kak miroponimanie – Symbolism as a worldview* (pp. 130–142). Moscow : Republik, [in Russian].

Broytman, S. (2001) *Iz lektsiy po istoricheskoy poetike: Slovo i obraz [From lectures on historical poetics : Word and image]*. Tver : Tver State University [in Russian].

Gofman, V. (1937) Yazyik simvolistov [The language of the symbolists]. In *Literaturnoe nasledstvo – Literary legacy* (Vol. 27–28), (pp. 54–105). Moscow : Publishing magazine and newspaper [in Russian].

Ermilova, T. (1989) *Teoriya i obraznyiy mir russkogo simvolizma [Theory and figurative world of Russian symbolism]*. Moscow : Science [in Russian].

Ivanov, V. (1994a) Dve stihii v sovremennom simvolizme [Two elements in modern symbolism]. In: Ivanov, V. *Rodnoe i vselenskoe – Native and universal,* (pp. 147–169). Moscow : Republik [in Russian].

Ivanov, V. (1994b) Nitsshe i Dionis [Nietzsche and Dionysus]. In Ivanov, V. *Rodnoe i vselenskoe – Native and universal*, (p. 26–35). Moscow : Republik [in Russian].

Ivanov, V. (1994c) O krizise gumanizma. K morfologii sovremennoy kulturyi i psihologii sovremennosti [On the crisis of humanism. To the morphology of modern culture and psychology of modernity]. In Ivanov, V. *Rodnoe i vselenskoe – Native and universal,* (pp. 103–113). Moscow : Republik [in Russian].

Ivanov, V. (1994d) Sporady [Sporades]. In Ivanov, V. *Rodnoe i vselenskoe – Native and universal,* (pp. 73-90). Moscow: Republik [in Russian].

Ivanov, V. (1995a) *Stikhotvoreniya. Poemy. Tragediya. Kniga 1. [Poetry. Poems. Tragedy. Book 1]*, Saint Petersburg: Academicesky proekt [in Russian].

Ivanov, V. (1995в) *Stikhotvoreniya. Poemy. Tragediya. Kniga 2.* [*Poetry. Poems. Tragedy. Book 2*]. Saint Petersburg: Academicesky proekt [in Russian].

Zhirmunskiy, V. (1999) Metafora v poetike russkih simvolistov [Metaphor in the poetics of Russian symbolists]. In *Novoe literaturnoe obozrenie – New literary review*, 35, 222–249 [in Russian].

Kosikov, G. (1993) Dva puti frantsuzskogo postromantizma. Simvolistyi i Lotreamon [Two ways of French post-romanticism. Symbolists and Lotreamon.] In Kosikov, G. (ed.) Poeziya frantsuzskogo simvolizma. Lotreamon. Pesni Moldorora – Poetry of French symbolism. Lotrehamon. Moldoror's Songs, (pp. 5–62). Moscow: Moscow State University Publishing House [in Russian].

Yakobson, R. (1987) Noveyshaya russkaya poeziya. Nabrosok pervyiy: Podstupyi k Hlebnikovu [The latest Russian poetry. Sketch first: Approaches to Khlebnikov]. In: Yakobson R. Rabotyi po poetike - Writings on Poetics, (p. 272–323). Moscow: Science [in Russian].

УДК 811.161.237

СЕМЕНЮК Антоніна *– кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, Луцьк, 43000, Україна (semenyuk@vnu.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4437-179X

СПОРИШ Яна *– студентка факультету іноземної філології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, Луцьк, 43000, Україна (yanochkasporysh@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0369-5720

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.24

Бібліографічний опис статті: Семенюк, А., Спориш, Я. (2021). Структурно-семантичні особливості англійських фразеологізмів на позначення рис людини та їх переклад. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 179–184. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.24

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ЛЮДИНИ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню особливостей перекладу англійських фразеологізмів, що описують основні риси людини: її здібності, характер і емоційний стан в англійській та українській мовах. Проаналізовано їхні відмінності та збіжності на лексико-семантичному рівні, виявлено компоненти, навколо яких центруються фразеологізми і які визначають їхнє семантичне наповнення та будову. Виявлено, що семантична та прагматична тотожність досліджуваних одиниць в англійській та українській мовах не завжди корелює з лексичною та синтаксичною, про що свідчать моделі, за якими їх утворено. Компонентний аналіз допоміг з'ясувати, з якими образами найчастіше асоціюється характер людини, її емоційний стан та здібності. Розвідка показала, що до основних способів перекладу фразеологічних одиниць на позначення рис людини відносимо переклад фразеологічним еквівалентом, запозиченим обома мовами з іншої або наявним у мові перекладу; фразеологічним аналогом, який має те саме значення, але базується на іншому образі, переважно нейтральному щодо національного забарвлення; калькою, що полягає у спробі скопіювати англійський образ і створити нову фразеологічну одиницю; описовий переклад, який виявився домінантним з огляду на особливості світосприйняття й уподобань обох народів.*

Установлено, що основними джерелами постання фразеологізмів та збагачення їхнього складу є запозичення внаслідок міжнаціональних контактів, жива народна мова як відображення звичаїв і традицій, зайнятості носіїв мови в певній сфері, а також Біблія. Фразеологічні одиниці є частиною фольклору, відображенням вірувань, духу народу, його ментальності, тож дослідження їх може привести до розуміння особливостей етносвідомості, допоможе зрозуміти спосіб мислення того чи того народу, що має самобутню манеру вираження.

Ключові слова: *фразеологізм, патерн, способи перекладу, фразеологічний еквівалент, фразеологічним аналог, калька, описовий переклад.*

SEMENIUK Antonina *– Ph. D. in Philology, Associate Professor at Conversational English Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli ave., Lutsk, 43000, Ukraine (semenyuk@vnu.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4437-179X

SPORYSH Yana *– Student at the Faculty of Foreign Philology, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli ave., Lutsk, 43000, Ukraine (yanochkasporysh@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0369-5720

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.24

© Семенюк Антоніна, Спориш Яна, 2021

To cite this article: Semeniuk, A., Sporysh, Ya. (2021). Strukturno-semantychni osoblyvosti anhliiskykh frazeolohizmivi na poznachennia rys liudyny ta yikh pereklad. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 179–184. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.24 [in Ukrainian].

STRUCTURAL-SEMANTIC FEATURES OF ENGLISH PHRASEOLOGISMS TO DENOTE HUMAN FEATURES AND THEIR TRANSLATION

Summary. *The article is devoted to the study of the peculiarities of the translation of English phraseologisms to denote the main features of man: his abilities, character and emotional state in both English and Ukrainian. Their differences and similarities at the lexical-semantic level are analyzed, the components around which phraseologisms are focused and determine their semantic content and structure are considered. It was found that the semantic and pragmatic identity of the units under study do not always correlate with the lexical and syntactic ones in English and Ukrainian, judging from the models of their formation.*

Component analysis revealed which images are most often associated with a person's character, emotional state and abilities. The investigation showed that the main ways of translating phraseological units to denote human traits include translation using a phraseological equivalent, borrowed by both languages from another, or existing in the language of translation; phraseological analogue, which has the same meaning, but which is based on a different image, mostly neutral in terms of national identity; loan translation, which consists in copying the English image and formation a new phraseological unit; descriptive, which dominates among all methods of translation due to the peculiarities of the worldview and preferences of both nations.

It is established that the main sources phraseological units' formation are borrowings as a result of certain historical events, vernacular as a reflection of native speakers' customs and traditions, their employment in a particular field and the Bible. Phraseological units are part of folklore, a reflection of beliefs, traditions and customs, the spirit of the people, their mentality, and therefore their study can lead us to understanding of the national consciousness, help realise nation's way of thinking, as each nation has a special manner of expression.

Keywords: *phraseology, pattern, translation methods, phraseological equivalent, phraseological analogue, loan translation, descriptive translation.*

Постановка проблеми. Ще В. Гумбольдт (Гумбольдт, 1984) писав про те, що мова – жива діяльність людського духу, єдина енергія народу, яка виходить із глибин людської істоти і пронизує все її буття. Мова – це живий організм, який постійно оновлюється, збагачується, змінюється, а деякі його елементи, зважаючи на зовнішні та внутрішні чинники впливу, узагалі зникають. Саме тому мова як організм, який постійно себе породжує, постає як діяльність і не є чимось завершеним. Будь-які зміни політичного, соціального, економічного та культурного характеру виявляють себе якраз у словниковому запасі тієї чи тієї мови, фразеологія не є винятком, адже саме в ній знаходять відображення притаманні людині вірування, звички та система цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невпинний розвиток мови та постійне збагачення її лексичного пласта привертає увагу і спонукає до розвідок багатьох лінгвістів. Знаними, зокрема, є внески Ш. Баллі (Балли, 2001), який систематизував ці сполуки слів, В.В. Виноградова (Виноградов, 1975), який розробив класифікацію фразеологічних одиниць, О.В. Куніна, надбанням якого є курс фразеології сучасної англійської мови (Кунин, 1996). Сучасні дослідження націлені на перегляд функціональних, структурних та семантичних класифікацій фразеологізмів (Masimova, 2018), розгляд процесів утворення та лексикалізації фразеологізмів (Mamatov, 2020), лексико-семантичний аналіз фразеологізмів із різними компонентами (Deeney (Kuprieva) et al., 2020).

Саме беззаперечний інтерес до вивчення особливостей виникнення та функціонування одиниць живої мови й відсутність чіткості та єдності в цій царині визначають актуальність нашого дослідження.

Метою статті є виявлення структурно-семантичних особливостей фразеологізмів на позначення характеру людини, її емоційного стану, здібностей, відтворення їхніх значень у перекладі українською. Вона передбачає вирішення таких конкретних *завдань:*

− визначити основні джерела поповнення фразеології;

− проаналізувати етимологічні і структурно-семантичні характеристики зазначених фразеологізмів;

− виділити патерни, за якими утворені досліджувані одиниці;

− дослідити преферентні способи їх перекладу.

Виклад матеріалу. Ще на початку становлення фразеології як науки саме лексикографи відіграли вирішальну роль у її розвитку. Важлива роль у вивченні фразеологізмів і загалом стійких словосполучень належить лексикографічній практиці, що охоплює досить великий відрізок у часовому плані. Першопрохідцями тут можна назвати лексикографів, які вивчали мовні скарби різних народів (Баран, Зимомря, 1999).

Проте дотепер немає єдності у визначенні поняття «фразеологізм». Так, М. Кочерган стверджує, що фразеологізми – стійкі словосполучення, готові сполучення слів, які не створюються в мовленні подібно до вільних, а відтворюються в готовому вигляді із фразеологічного запасу мовця (Кочерган, 2001). Вужче тлумачення терміна виявляємо в О. Куніна, який уважає, що фразеологія – це наука про фразеологічні одиниці, тобто про стійкі сполучення слів з ускладненою семантикою, які не утворюються за структурно-семантичними моделями змінних сполучень, а лише відтворюються (Кунін, 1996).

Наш аналіз має за основу вибірку з «Англо-українського фразеологічного словника» (Баранцев, 2005) фразеологізмів на позначення характеру людини, її здібностей і емоційних якостей. Дослідження цих одиниць як знаків, наділених особливою роллю і функціями в мові й мовленні, викликає безумовну зацікавленість з огляду на їхню ідентифікацію, етимологічні та структурно-семантичні характеристики, з одного боку, та на особливості перекладу, з другого.

Питання розширення словникового складу мови завдяки фразеологізмам тісно пов'язане з джерелами їх виникнення. Очевидно, колись усі фразеологізми були вільними словосполученнями. Постійне вживання словосполучення у прямому й переносному значеннях зумовлює усталення фразеологізму. Перетворенню вільних словосполучень на фразеологічні сприяє й частота їх уживання, пов'язана з актуальністю в той чи той період виражених ними понять (Кочерган, 2001).

Іншим джерелом фразеологізмів є запозичення, які можуть з'явитися в мові як унаслідок перекладу, так і в оригінальному вигляді. Так, фразеологізм *head hancho* (*важливий птах, велика шишка, головний*) походить від японського *hancho* – «лідер групи», який привезли військовослужбовці США, що перебували в Японії та Кореї в 1947–1953 рр.

Найчастіше джерелом збагачення фразеологічних одиниць уважають розмовну мову, з якої в літературну надходять влучні вирази, прислів'я, приказки, дотепи, жарти. У проаналізованій нами вибірці виявилось чимало фразеологізмів, витоки яких знаходимо в розмовній мові: *top dog* (*собака, який переміг у бійці, або ж людина, яка перемогла*). Наступним прикладом може слугувати фразеологізм *dark horse* (*темна конячка; людина, від якої невідомо чого чекати*). Етимологія цього виразу пов'язана з кінним спортом, у якому *темною конячкою* називали неочікуваного переможця забігу. Також цікавим є фразеологізм *dead wood* (*баласт*), адже цей вираз уживали на позначення матеріалу, використовуваного як дрова. Окрім того, фразеологічні одиниці мають і біблійне походження. Наприклад, *wolf in sheep's clothing* (*вовк в овечій шкурі*) походить із Євангелія від Матвія. Також велика кількість виразів вибірки має за джерело політичний дискурс, наприклад: *lame duck* (*невдаха*), *big fish in a small pound* (*важлива персона місцевого масштабу*).

Людина мислить асоціаціями, саме вони впливають на наше сприйняття навколишнього світу, а це позначається на лексичному наповненні тієї чи тієї мови. До складу проаналізованих нами фразеологізмів на позначення характеру людини входить компонентом назва тварини: *lame duck* (*невдаха*), *wolf in sheep's clothing* (*вовк в овечій шкурі*), *top dog* (*собака, який переміг у бійці, або ж людина,*

яка перемогла), *big fish in a small pound* (*важлива персона місцевого масштабу*), *dark horse* (*темна конячка; людина, від якої невідомо чого чекати*), *dead duck* (*невдаха, бідолаха*), *early bird catches the worn* (*рання пташка пшеницю клює, а пізня очі дере*). Цей компонент трапляється й у фразеологізмах на позначення емоційних станів людини: *having a whale of a time* (*добре проводити час*), *to be like the cat that got the cream* (*бути як кіт у сметані / бути задоволеним*), *a fat cat (багата і привілейована людина*), *black sheep* (*негідник, нероба*). Ці фразеологізми віддзеркалюють деякою мірою стереотипні уявлення носіїв англомовної культури. Так, *dog* (*собака*) імплікує перемогу, *cat* (*кіт*) несе позитивний заряд, тоді як фразеологізми з компонентом *duck* (*качка*) зазвичай мають негативні конотації.

Окрім цього, у фразеологізмах на позначення емоційних якостей людини найчастіше виявляємо компоненти *fire, boil, boiler,* які відображають стан гнівну, розпачу, розчарування, сильного хвилювання: *to burst into tears* (*заливатись слізьми*), *boil with an anger* (*закипіти від злості*), *to make smb's blood boil* (*доводити когось до сказу*), *boil over* (*збігати через край; скипіти від обурення*), *be on fire* (*бути збудженим*),*between two fires* (*між молотом і ковадлом / між двох вогнів*), тоді як *potboiler* (*халтурник*) уживають на позначення недобросовісності як риси характеру людини. Лексема *cloud* задіяна у фразеологізмах на позначення як негативних, так і позитивних характеристик: *as black as thunder cloud* (*темний як хмара*), *to be under a cloud* (*бути в поганому настрої*), *on cloud nine* (*бути на сьомому небі від щастя*). Позитивні емоції відображені в досліджуваних одиницях за допомогою лексем *moon, thunder, cloud, star: to jump over the moon* (*бути надзвичайно радим*), *at the moon (at the stars)* (*бути надмірно гонористим*).

Семантична та прагматична тотожність досліджуваних одиниць в англійській і українській мовах не корелює з лексичною та синтаксичною, про що свідчать моделі, за якими утворено фразеологізми. Найхарактернішим патерном англійських фразеологізмів на позначення характеру людини, її емоційного та розумового станів є: **Adj/Adv + N:** *top dog* (*лідер у своїй галузі*), *dark horse* (*темна конячка; людина, від якої невідомо чого чекати*), *dead wood* (*баласт*), *lame duck* (*невдаха*), *blue eyed boy* (*улюбленець*), *dead duck* (*невдаха, бідолаха*), *big mouth* (*базіка*), *alive heart* (*повний життя*). Трапляються у вибірці й інші патерни: **Adj + N + (Prep) + Adj + N:** *big fish in a small pound* (*важлива персона місцевого масштабу*); **N + (Prep) + N + N:** *a wolf in sheep's clothing* (*вовк в овечій шкурі*), **N + N**: *family man* (*сімейна людина*), *potboiler* (*халтурник*); **Prep + Adj + Prep + N + N**: *as black as thunder cloud* (*темний як хмара*); **Prep + N**: *under a cloud* (*бути в поганому настрої*). Окрім цього, у вибірці представлені патерни, основною складовою частиною яких є дієслово: **V/V$_{ing}$ + Prep+ N**: *be on fire* (*бути збудженим*), *burst into tears* (*заливатись слізьми*), *having a whale of a time* (*добре проводити час*); **V + Prn + N + V**: *make smb's blood boil (доводити когось до сказу*).

Саме переклад фразеологічних одиниць є одним із найбільш цікавих і водночас найбільш складних завдань, які постають перед перекладачами. Це зумовлено відмінністю культур, історії, а також світоглядів носіїв мов, що має у підсумку різні схеми перекладу фразеологізмів. Розглянемо найбільш типові:

1. Переклад абсолютним еквівалентом (absolute/complete equivalent). Цей тип перекладу застосовують тоді, коли обидві мови запозичили фразеологізм із міфології, давньої історії та культури, з Біблії. Так, *wolf in sheep's clothing* (*вовк в овечій шкурі*) як українська, так і англійська мови запозичили з Біблії. Також влучним прикладом використання саме цього методу є вираз *to be like a cat that has had cream* (*як кіт у сметані*). У цьому прикладі фразеологізми побудовані на тому самому образі (*cat* / *кіт*), що уможливлює переклад еквівалентом.

2. Переклад наближеним фразеологізмом (near equivalent), тобто вживання в українській мові фразеологічних одиниць, які мають те саме значення, але побудовані на іншому образі або ж мають деякі структурні відмінності, як-от опущення (або додавання) якогось елемента фразеологізму в мові перекладу, заміна образу-основи фразеологізму, узагальнення тощо (Корунець, 2003). У такому разі варто враховувати, що український образ має бути нейтральним щодо наці-

онального забарвлення, скажімо: *on cloud nine* (*бути на сьомому небі від щастя*), де семантична тотожність не означає образної (*cloud – небо*), числівники (*nine – сьоме*); *fingers are thumbs* (*усе з рук падає*). Ще одним прикладом використання цього методу є фразеологізм *early bird cathes the worn* (*рання пташка пшеницю клює, а пізня очі дере*), у якому спостерігаємо фокусування на тому ж образі: *early bird – рання пташка* і в англійському, і в українському варіантах.

3. Переклад калькою, тобто спроба скопіювати англійський образ і створити свою фразеологічну одиницю (Зорівчак, 1983). До цього типу належать фразеологізми *dark horse* (*темна конячка*), *an armchair critic* (*диванний критик*), *family man* (*сімейна людина*). Ще одним прикладом може слугувати фразеологізм *between two fires*, який можна перекласти двома способами. Перший – з використанням кальки *між двох вогнів*, другий – шляхом добору фразеологічного аналога – *між молотом і ковадлом*, який побудований на інших образах. Ще один приклад застосування саме методу калькування – фразеологізм *as black as thunder cloud* (*темний як хмара*) зі спільною в обох мовах синтаксичною структурою, заснованою на порівнянні.

4. Описовий переклад, відмова від перекладу фразеологізмом (Корунець, 2003), який переважає в нашій вибірці, що зумовлено різною ментальністю та культурною спадщиною українського й англійського народів, наприклад: *having a whale of a time* (*добре проводити час*), *blue eyed boy* (*улюбленець*), *Jack of all trades is a master of none* (*усе вмію потрошки і нічого добре*), *underacloud* (*бути в поганому настрої*), *give someone pain in the neck* (*надокучати комусь*), *big mouth* (*базіка*).

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави виснувати, що основними джерелами творення та поповнення фразеологізмів, які описують характер людини, її емоційний стан і здібності, є запозичення внаслідок певних історичних подій, жива народна мова як відображення звичаїв і традицій, зайнятість носіїв мови в певній сфері, а також Біблія. Фразеологічні одиниці є частиною фольклору, відображенням вірувань, духу народу, його ментальності, отже, дослідження їх може привести нас до розуміння національної свідомості, допоможе зрозуміти спосіб мислення того чи того народу, адже кожному з них притаманна самобутня манера вираження.

Найбільш характерні моделі, за якими утворено фразеологізми на позначення рис людини, такі: Adj/Adv + N, Adj + N + (Prep) + Adj + N, N + (Prep) + N + N, N + N, Prep + Adj + Prep + N + N, Prep + N, V/V_{ing} + Prep + N, V + Prn + N + V, що уможливлює аналіз семантичної, прагматичної, лексичної та синтаксичної відповідностей досліджуваних одиниць в англійській і українській мовах. Фразеологічний еквівалент, фразеологічний аналог, калька й описовий метод виявилися основними способами перекладу, що вказує на відмінності у сприйнятті навколишнього світу й усталених цінностях обох народів.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в поглибленому розгляді фразеологізмів на позначення всебічних характеристик людини з урахуванням ґендерного чинника й особливості їхнього відтворення в мові перекладу, що допоможе виявити стереотипні уявлення про чоловічу та жіночу природу в досліджуваних культурах.

ЛІТЕРАТУРА

Англо-український фразеологічний словник / уклад. К.Т. Баранцев. Київ : Знання, 2005. 1056 с.

Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва, 2001. 416 с.

Баран Я.А., Зимомря М.І. Теоретичні основи фразеології. Ужгород, 1999. 176 с.

Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. Москва, 1975. 560 с.

Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода. *Избранные труды по языкознанию* / В. фон Гумбольт. Москва, 1984. С. 68–69.

Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1983. 174 с.

Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця : Нова книга, 2003. 448 с.

Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Київ : Академія, 2001. 368 с.

Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва : Высш. шк., 1996. 381 с.

Deeney (Kuprieva) I., Lazareva N., Serkina O. Lexical-Semantic Analysis of English Phraseological Units with Phytonym Component. *Journal of Research in Applied Linguistics.* Saint-Petersburg, 2020. P. 425–429. DOI: 10.22055/RALS.2020.16340.

Mamatov A. Phraseological formation and lexicalization phenomenon. *Journal of Critical Reviews*. 2020. Vol. 7. № 13. P. 1015–1018. DOI: 10.31838/jcr.07.13.170.

Masimova L. Concept of phraseological units. Functional, structural and semantic classification of phraseological units. *World science.* 2018. Vol. 8. № 6 (34). P. 11–13. DOI: 10.31435rsglobal_ws/12062018/5885.

Online etymology dictionary. URL: https://www.etymonline.com/.

REFERENCES

Bally, Sh. (2001). Obshchaya linghvistika i voprosy frantsuzskoho yazyka. [General linguistics and the issue of the French language]. Moskow [in Russian].

Baran, Y., Zymomria M. (1999). Teoretychni osnovy frazeolohiyi [The theoretical basics of phraseology]. Uzhorod [in Ukrainian].

Barantsev, K. (2005). Anhlo-ukrainskyi frazeolohichnyi slovnyk [English-Ukrainian phraseological dictionary]. Kyiv [in Ukrainian].

Vinogradov, V. (1975). Izbrannye trudy. Issledovaniya po russkoi grammatike [Selected Works. Studies in Russian grammar]. Moskow [in Russian].

Gumbol'dt, V. fon. (1984). O razlichii stroeniya chelovecheskih yazykov i yego vliyanii na duhovnoe razvitie chelovecheskogo roda [About the difference in the structure of human languages and its influence on the spiritual development of the human race]. *Izbrannye trudy po jazykoznaniju – Selected Works in linguistics* / V. Gumbol'dt. Moskow [in Russian].

Zorivchak, R. (1983). Frazeologhichna odynytsia yak perekladoznavcha katehoriya (na materiali perekladiv tvoriv ukrayinskoyi literatury anhliyskoyu movoyu) [Phraseological unit as a translation category (on the material of translations of works of Ukrainian literature in English)]. Lviv [in Ukrainian].

Korunets, I. (2003). Teoriya i praktyka perekladu (aspektnyi pereklad) [Theory and practice of translation (aspect translation)]. Vinnytsia [in Ukrainian].

Kocherhan, M. (2001). Vstup do movoznavstva [The Introduction to Linguistics]. Kyiv [in Ukrainian].

Kunin, A. (1996). Kurs frazeologiyi sovremennogo anghlijskogo yazyka [The course of contemporary English]. Moskow [in Russian].

Deeney (Kuprieva), I., Lazareva, N. & Serkina, O. (2020). Lexical-Semantic Analysis of English Phraseological Units with Phytonym Component. *Journal of Research in Applied Linguistics*. P. 425–429. Saint Petersburg [in English].

Mammatov, A. (2020). Phraseological formation and lexicalization phenomenon. *Journal of Critical Reviews* (Vol. 7), (Issue 13), (pp. 1015–1018) [in English].

Masimova, L. (2018). Concept of phraseological units. Functional, structural and semantic classification of phraseological units. *World science* (Vol. 8), (Issue 6 (34)), (pp. 11–13).

Online etymology dictionary. URL: https://www.etymonline.com/.

УДК 8.11.133.1 (003.22 + 003.32) «08/20»

СИДЕЛЬНИКОВА Лариса – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іспанської та французької філології, Київський національний лінгвістичний університет, вул. Лабораторна, 3, Київ, 03450, Україна (larysa.sydelnykova@knlu.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7975-7935

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.25

Бібліографічний опис статті: Сидельникова, Л. (2021). Літерна символіка сучасного французького письма. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 185–192. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.25

ЛІТЕРНА СИМВОЛІКА СУЧАСНОГО ФРАНЦУЗЬКОГО ПИСЬМА

Анотація. *Мета дослідження – встановити символічні конотації окремих літерних знаків французької мови, представити основні символи та концепти, які становлять образно-поняттєву систему ініціалей французької картини світу, визначити семантичне співвідношення між літерою французького алфавіту і цифрою, розкрити філософсько-символічний аспект алфавітної системи французького письма. Об'єкт дослідження – літерні знаки французької писемної мови; предмет – символічні, метафоричні, ідеографічні особливості літер сучасного французького письма. Встановлення символічного значення літер французького алфавіту має за основу конструктивний метод, який допоміг визначити елементарні складники літерних знаків, а також виявити зв'язки між ними; структурний – для встановлення поняттєвої структури орфограм шляхом вивчення лексико-семантичних полів із тими чи тими ініціалями; семантико-когнітивний – для виявлення й опису відповідних концептів, закладених у літерному знаку, а також графонімічний аналіз, використаний для з'ясування місця й ролі кожної окремої літери в лінійній системі алфавіту. Наукова новизна полягає в тому, що вперше встановлена образно-поняттєва система ініціалей французького алфавіту, що містять біблійні символи, символи природи, архетипні символи, символи почуттів тощо, уперше описані характеристики літер як геометричних форм та як числові відповідники, які всередині системи відображають універсальні метафоричні поняття. У статті доведено, що літерний знак – це певний візуальний образ, співвідносний із певними філософськими поняттями та концептами, що французька орфографіка є символічною системою, яка забезпечує універсалізацію та кодифікацію повідомлень і передбачає знання механізмів реалізації цих процесів.*

Ключові слова: *літерний знак, ініціаль, символ, концепт, письмо, французька мова.*

SYDELNYKOVA Larysa *– Doctor of Philology, Professor, Professor at the Department of Spanish and French Philology, Kyiv National Linguistic University, 3, Laboratorna str., Kyiv, 03450, Ukraine (larysa.sydelnykova@knlu.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7975-7935

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.25

To cite this article: Sydelnykova L. (2021). Literna simvolica suchasnogo frantsuzkogo pysma [Alphabet symbolism of modern French writing]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 185–192. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.25 [in Ukrainian].

ALPHABET SYMBOLISM OF MODERN FRENCH WRITING

Summary. *The article presents an attempt to establish the implicit meanings of single letters of the French alphabetic system of writing, to reveal the basis for the disclosure of the principles of the universe. Thus, in this research the alphabet sign acquires the properties of the symbol. The aim of*

© Сидельникова Лариса, 2021

the study is to establish the symbolic connotations of single alphabet signs of the French language, to present the main symbols and concepts that make up the figurative system of initials of the French picture of the world, to determine the semantic relationship between the letter of the French alphabet and number, to reveal the philosophical and symbolic aspect. The object of the study are the alphabet signs of the French written language, the subject – the symbolic, metaphorical, ideographic features of the letters of modern French writing. Establishing the symbolic meaning of the initial letters of the French alphabet is based on a constructive method that allowed to determine the elementary components of alphabet signs, as well as to identify links between them, structural – to establish the conceptual structure of orthography by studying the lexical-semantic field of initial letters, semantic-cognitive – for identification and description of relevant concepts embedded in the alphabet sign, as well as graphonomic analysis used to determine the place and role of each letter in the linear system of the alphabet. The scientific novelty is that for the first time a figurative system of initials of the French alphabet containing biblical symbols, symbols of nature, archetypal symbols, symbols of feelings, etc. was established, the characteristics of letters as geometric forms concept. The article proves that the alphabet sign is a certain visual image that reveals philosophical concepts and notions, French orthography is a symbolic system that determines the universalization and codification of the message, knowledge of a code to reveal it and activate cognitive mechanisms.

Key words: *alphabet sign, initial, symbol, concept, letter, French language.*

Постановка проблеми. Сучасні наукові дослідження спрямовані на встановлення взаємозв'язку між мовознавчими аспектами та філософськими, зокрема теософськими категоріями й розглядають роль символів та основних символічних систем, які будують мову та розкривають способи пізнання людиною самої себе та навколишнього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти мови чисел досліджували сучасні мислителі й математики (О.Ф. Лосєв, В.Ю. Ірхін, Н.Н. Моїсеєв, А.А. Зенкин та інші), які пов'язували сутність і прояви числа із Природою, Космосом і Людиною. Зауважимо, що вивчення латинського алфавіту у співвідношенні із цифрами в сучасній науці фрагментарні. Значна кількість таких досліджень полягають винятково у виявленні впливу літер власного імені людини на її характер.

У науці нового часу основною символічною системою стала алфавітна, літери якої – це графічні символи, що несуть у собі філософські, психологічні, онтологічні образи та поняття, а також математична система, де числа й геометричні фігури мають безпосередній стосунок до розуміння сутності світобудови. Літери алфавіту з лінгвістичного погляду є позначеннями фонем, наділених акустичними параметрами. Фонеми з погляду фізики є звуковими хвилями й мають фізичні характеристики, які підпадають під дію законів математики. Отже, літери алфавіту з упевненістю можна розглядати не тільки як лінгвістичні символи, а і як математичні знаки, які позначають звукові хвилі. Літери – це символи фізичних явищ, фізичних явищ, наділені математичними величинами і співвідносні з певними числами. Їх порівнюють із числовими величинами, які відповідають космічним законам. За цими законами побудовано простір всесвіту.

Отже, *актуальність* запропонованої статті зумовлена оновленим підходом до онтології письма, зокрема загальною тенденцією до вивчення символічної природи мови.

Метою статі є встановлення літерного символізму алфавітної системи французького письма з позицій її зв'язку з математичними символами. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: визначення метафоричного, понятійного значення літерних знаків французького письма, виявлення символізму алфавітної системи сучасної французької мови, вивчення семантичного співвідношення між літерою французького алфавіту і цифрою.

Об'єкт роботи – літерні знаки сучасного французького письма, а *предмет* – символічні, понятійні, метафоричні, ідеографічні особливості літер французької мови та цифр.

Виклад матеріалу. У багатьох стародавніх мовах букви позначали не тільки звуки мови, а й числа. Зв'язок деяких перших натуральних чисел і наочних символів-образів зафіксовано в різних філософських і культурних системах, наприклад у системі Піфагора, кабалі, арканах Таро. Ця традиція досі зберігається в церковнослов'янській та в давньо-

грецькій мовах, де кожна буква має своє ім'я й індивідуальний сенс (Ирхин, 2000, с. 275) Наприклад, буква іпсилон за формою нагадує розвилку доріг, вона символізувала вибір між добром і злом. Першим осягнув це Піфагор, у стародавньому світі ще довго побутувала приказка: «Вибирати дорогу за Піфагора буквою», тобто робити вирішальний вибір. Отже, графічна форма будь-якого висловлення й обчислення – це водночас різні й подібні способи співвідношення знаків за укладеними в них значеннями слів, позначених буквами, і знаків, виражених цифрами. Сенс і величина – це різні форми значення. Звідси випливає правомірність зіставлення двох площин – літер і чисел (Заренков, 1999, с. 28). Встановлення числових значень кожної букви алфавіту (що може бути зроблено для всіх «священних» мов – гебрейської, грецької, латинської і церковнослов'янської) дає підстави вести мову про числовий код (гематрію) кожного слова або уривка тексту. Найбільш докладно ця техніка «роботи» зі священними текстами розвинена в кабалі. Аналогічна витончена система «роботи» з арабськими священними текстами була розроблена в суфійській традиції (Джелимов, 2014, с. 64). Суть цього методу полягає в тому, що кожній букві мови відповідає певне число, якщо ми складемо числові значення літер, з яких складається слово або речення, то отримаємо певну суму. Ця сума і є гематрія окремого слова.

Зазначимо, що у своїй роботі ми використовуємо термінологічну систему орфографіки – лінгвістичної науки, яка заснована на функціональному підході до вивчення орфографічних явищ. Основною структурною одиницею орфографіки є орфограма, яку характеризують певні графічні, фонетичні, граматичні та семантичні відношення. У статті також застосовано поняття «ініціаль» – початкова літера, що походить від лат. *initialis* – «початок», широко використовується в дослідженнях із романського мовознавства. У межах предмета та проблем представленого дослідження початкові літери французького письма розглядаються як ініціалі – значущі одиниці письма, які відображають певну семантичну інформацію та слугують основою передачі розуміння коду будь-якої лінгвокультури. Отже, літеру розглядаємо як символ, під яким розуміємо здатність графічної форми передавати певний ідеальний первісний зміст про матеріальні та нематеріальні речі, поняття, ідеї, якими людина може оперувати свідомо та несвідомо. Одна з основних властивостей літери-символу полягає в її здатності перебувати в постійному внутрішньому зв'язку з тими об'єктами, які вона репрезентує, що забезпечує тісний зв'язок між формою та змістом. Символізму літерних знаків властиві подвійність, здатність віддзеркалювати протилежні явища, передавати цілісну ідею, абстрактні поняття й духовні сутності, також багатозначність, складна структура. Ураховуючи основні символічні характеристики геометричних форм та чисел, спробуємо декодувати деякі літери французького алфавіту як символічні, ідеографічні знаки.

Уособлюючи в собі число «один», літера *A* у французькій картині світу відображає такі поняття, як «зв'язок», «єднання», «згода», реалізовані в дієсловах *accouler, accorder, accoster, arranger, accupler, acquiescer, adenter, adhérer, adjoindre, adopter, agencer, agglutiner, agrafer, agréer, agréger, agrouper, ajouter, appairer, attrouper, allier* тощо; «покрив», «пристановище», «захист», «опора»: *auberge (m), abri (m), abrivent (m), armure (f), assurance (f), abutement (m), appui (m), accot (m), accotoir (m), accoudoir, adosser, alimenter, applomber*; «рух», «зростання»: *accéder, accélérer, accentuer, accourir, accroître, arracher, actualiser, additionner, activer, agir, aller, ambler, arriver, atteindre, avancer, axer*; «накопичення», «прибуток»: *affurer, agglomérer, agrandir, apporter, amasser* тощо, «відсутність», «невідповідність»: *absence (f), anormal (adj.), atypique (adj.), amoral (adj.), anergie (f), astable (adj.), asymétrie (f)* тощо; «початок»: accouchement (m), afflux (m), amorçage (m), amorcer, avancer.

У системі французького алфавіту літера *B* посідає другу позицію не просто так. По-перше, за своєю графічною формою нагадує дві дуги; по-друге, уособлює в собі значення рівноваги та поєднання двох можливостей: чоловічого і жіночого, позитивного і негативного, добра і зла, світла і темряви, народження і смерті тощо.

На лексичному рівні значення цифри 2 в літері *B* (вертикаль та дві дуги) відображає такі поняття: вертикальна лінія симво-

лізує в літерному знаку *B* образ опори, захисту, загородження: *bâchage (m), baguette (f), baïonnette (f), balustrade (f), balustre (m), barrage (m), barre (f), barricade (f), barrière (f), base (f), bastille (f), bastion (m), bâtiment (m), bâton (m)*; дві дуги графічно можуть відображати губи людини або рот (*bouche (f), buccal (adj.), balèvre (f)*), бо значна кількість слів із початковою *B* репрезентують акти говоріння, споживання їжі, пиття, цілування чи подиву, у відтворенні яких активну учать беруть представлені вище органи.

Дві дуги, утім, і порядковий номер літери *B* має числове значення «два», що й відображено на лексичному рівні, передусім лексичними одиницями зі складеним елементом *bi-* (від лат. *bis* – «двічі»): (*biarticulé (adj.), biaxe (adj.), bicéphale (adj.), bicolore (adj.), bicorne (adj.), biculturel (adj.), biennal (adj.), bilingue (adj.), binaire (adj.)* та багато інших). Дві дуги також символізують аспект рівноваги (*balance (f), balancer, balancier (m)*), оскільки на графічній площині вони являють собою дві рівновеликі частини площини, отже, вертикально симетричні форми.

Як третя літера французької абетки знак *C* передає концепт «життєва сила», який відображає троїсту природу духовного світу, множинність, рух уперед, ріст, оновлення, творчу силу. Число «три» графічно пов'язане із трикутником, отже, є досконалим числом, символізує центральну точку рівноваги. Концепт «життєвої сили» репрезентують у французькій картині світу лексеми на позначення окремих духовних рис людини, зокрема: *candeur (f), charité (f), chasteté (f), clémence (f), condoléance (f), cordialité (f)*; клітини – символу оновлення (*caryoplaste (m), cellule (f), copula (f)*); ментальної діяльності (*cathatsis (f), cerveau (m), cervelet (m), cogitation (f), cognition (f), concentration (f), conception (f), confience (f), consience (f), cérébral*); деяких форм різних релігій світу (*christianisme (m), catholicisme (m), cabale (f), cabaliste (m, f), chamanisme (m), çivaïsme (m), Coran (m)*), та християнських понять (*Caïn, Caleb, Christ, Crucifié, calvaire (m), cantique (m), comput (m), concélébration (f), concile (m), confesse (f), confession (f), crucifix (m)*); поняття єдності (лексеми зі складником *co-* від лат. *cum* – «спільно», наприклад: *coexistence (f), cofacteur (m), cogérance (f), cohabitation* та багато інших).

Літера *D* (четверта літера) складається із чоловічого (пряма вертикаль) і жіночого начал (дуга) та символізує двостатевий аспект Бога. Четверта в алфавітній системі літера *D* виражає надійну основу, цілісність, здатність ухвалювати правильне рішення, єдність. Число «чотири» є моделлю статичної цілісності, ідеально стійкої структури – квадрата, що зумовило його використання в різноманітних міфах про створення світу. Це число та будь-який його геометричний еквівалент позначають Абсолют і створений ним матеріальний світ. Отже, у французькому алфавіті літера *D* символізує завершеність, повноту, медитацію, Бога. Так, у французькій понятійній системі ініціаль *D* відтворює дуалістичне протиставлення Бог / диявол: *Dieu (m), déesse (f), démiurge (m), déité (f), déification (f), défier, devin (m), dévot (m), divin (m), divinisation (f), diviniser / diable (m), démon (m), démonisme (m), démonomanie (f), déréliction (f), diablerie (f), diablesse (f), diablotin (m), déicide (m, f)*. Цей факт підштовхує нас до думки про взаємозалежність та взаємозв'язок цих аспектів буття.

Оскільки порядковий номер літери *E* в алфавітній системі – п'ять, вона віддзеркалює у французькій понятійній системі активність, енергію, емоційність, чуттєвість. Цифра 5 – універсальний символ людини і її п'яти почуттів (зір, слух, дотик, нюх, смак), вона також символізує медитацію, активний стан, багатоплановість. Його також пов'язують із любов'ю, здоров'ям, чуттєвістю, силою, органічним зростанням і серцем. Аналіз семантичного поля французьких слів із початковою літерою *E* підтвердив, що значна кількість таких лексичних одиниць відображає стан людських емоцій, зокрема: здивування, захоплення, зворушення – *ébaubir, émerveiller, ébaudir, éberluer, éblouir, ébouriffer, estomaquer, exasperer, émotionner, émouvoir, ebranlement (m), ébullition (f), émoi (m)*, страх, занепокоєння, огиду – *exécrer, écoeurer, effarer, effaroucher, effrayer, endeuiller, épeurer, épouvanter, énerver, effrondré (adj.)*, злість – *endêver, endiabler, endolorir, endurcir* тощо. Зауважимо, що до цієї категорії також належать слова з елементом *-esthésie (-esthésio)*, який походить від гр. *aisthesis* – «почуття, сприйняття».

Літера *F* (шоста літера) – усічена графічна форма літери *E*, тобто без нижньої

горизонтальної лінії. *Шість* – число союзу і рівноваги. Сутність цього числа виражає космічний закон єдності та боротьби протилежностей, гармонії і полярності чоловічого і жіночого начал. У різних культурах і традиціях наголошено на містичному зв'язку між цифрою 6 і свастикою. Графічна форма літери *F* дещо нагадує частину цього універсального символу простору. Ця літера також схожа на ключ (cleF) та символічно може позначати «ключ до дверей свого внутрішнього Я». У французькому алфавіті літера *F* традиційно символізує принцип Творіння (число днів творіння). Отже, представлений літерний знак символізує духовність, внутрішній вогонь, який дає енергію та силу людині на шляху до Істини і ключ до пізнання Духа, прихований у всьому живому. На лексичному рівні французької мовної системи ініціаль *F* репрезентує концепт «вогонь» у таких лексемах, як: *facule (f), fakir (m), falot (m), fanal (m), feu (m), flambant (adj., m, f), flambage (m), flambe (f), flambeau (m), flamber, flamboiement (m), flamboyer, flamme (f), flammèche (f), flammerole (f), foyer (m), forge (f), four (m), fougue (f), fourneau (m), frire, frit (adj.), friture (f), fumée (f), furole (f)*. Літерний знак *F* відображає концепт «життя», реалізований через такі семантичні компоненти, як: «родина», «родинні зв'язки», «плодовитість», «сукупність», «єдність».

Літера *G* (сьома літера) своєю графічною формою схожа на літеру *C* (півколо), до якою додали поперечну лінію. Літера *G* також вказує на регенерацію (re-Génération), оскільки термін відновлення крові людини становить 7 років. У більш широкому сенсі символ *G* подвійний у своєму сприйнятті, він вказує як на народження, так і на смерть. Це поняття віднайшло своє відображення у вислові «померти, щоб відродитися», своєрідний плановий та навмисний геноцид (Génocide) Матері-Землі, яка добровільно «убиває» своїх дітей для еволюційного розвитку. Цифра 7 лежить в основі всієї еволюції людини, це число всесвіту, макрокосму, означає повноту і сукупність.

Концептуальний простір ініціалі *G* у французькій мовній картині світу складається загалом із мегаконцептів «породження», «життя», які репрезентують семантичний компонент «зародок» лексем *gaulis (m), gemmer, gemmule (f), germe (m), germer, germinal (adj.), gerninateur (adj., m), germination (f), germinatif (adj.); гени, рід: gène (m), généalogie (f), génératif (adj.), générateur (adj.), générique (adj.), genèse (f), génésique (adj.), génétique (adj.), genre (m);* лексеми зі складником *gamo* (від гр. *gamos* – «шлюб, союз»); народження: *génération (f), généthliaque (adj.), générer, génital (adj.), génitalité (f), géniteur (adj., m), gésine (f), gestant (adj.), gestation (f), graine (f), gravide (adj.), gravidique (adj.), gravidité (f), grossesse (f)*; лексеми зі складовою частиною *géno* (від гр. *genos* – «походження, початок»; зі складником *gyne (gynèco)* (від гр. *gunê* – «жінка; зерно як символ життя, народження, відродження; плодючість, достаток» (Телицин, 1999, с. 186): *grain (m), granité (adj.), graine (f), granulaire (adj.), granularité (f), granulation (f), granule (f), granuleux (adj.), granuler, granulosité (f), granulométrie (f), grenailler, grener, grenu (adj.), grenure (f), grumeleux (adj.)*; земля – символ родючості (Телицин, 1999, с. 182–183): лексичні одиниці з елементом *géo* (від гр. *gê* – «земля»): *glèbe (m), grotte (f), guéret (m) та ін.; «рух»: gambade (f), gambader, gambette (m), gambille (f), gambiller, gargouillade (f), gazer, geste (m), gigotement (m), gigoter, grimpe (f), grimpée (f), grimper, guéer, guibole (f), guibolle (f)* тощо; «молоко», що символізує первісну субстанцію народження життя на землі взагалі (Телицин, 1999, с. 314): лексеми з компонентом *galact (galacto)* (від гр. *gala, galaktos* – «молоко»).

Літера *H* (восьма літера) символізує підйом, підйом до вищих сфер Буття. Згідно з графічним образом (дві паралельні вертикальні лінії, поєднані одна з одною горизонтальною рискою), літера *H* схожа на частину сходів на вершину. Вона символізує необхідність послідовних кроків у навчанні. Це так звана частина «сходів Якова», якими люди або піднімаються угору, або спускаються униз. Кожен подоланий рівень символічно відбиває зв'язок між двома вертикальними лініями, тобто взаємний перехід між Матерією і Духом, міст між Людським і Божественним. Це також представлення пов'язаних одна з одною двох «душ-сестер» (які з'єднані горизонталлю), що йдуть однією дорогою, без прямого контакту.

Восьма за порядковим номером літера *H*, схожа на стрічку Мебіуса, позначає мате-

матичний знак нескінченності, що циклічно обертається. Це поняття, імовірно, графічно можна відобразити за допомогою двох паралельних вертикальних ліній, які не мають ні початку, ні кінця, та горизонталі, що ілюструє періодичні повернення до самого себе. Початкова монограма *H* уособлює такі поняття, як: «з'єднання», «сукупність», «цілісність»: *happe (f), happer, harde (f), harder, harpage (m), harpe (f), harpon (m), herméticité (f), houppe (f)*; лексеми зі складником *holo* (від гр. *holos* – «цілісний, повний»): *holoèdre (m), hologramme (m)*; лексеми з елементом *homo* (від гр. *homos* – «подібний, однорідний»: *homogène (adj.), homogénéité (f)); «гармонія»: harmonie (f), harmonieusement (adv.), harmonieux (adj.), harmonique (adj., m), harmoniquement (adv.), harmonisation (f), harmoniser, harmoniste (m, f)*. Представлені значення зумовлені символічними конотаціями графічної форми літерного знака *H*, де маленька горизонтальна лінія відтворює своєрідний місток, зв'язок між двома базовими симетричними вертикальними лініями.

Ініціаль *H* також відображає поняття «опора», що має вертикальні лінії, які на матеріальній площині відображені в літерному знаку *H*: *haie (f), hampe (f), hast (m), hâte (f), hauban (m), hélice (f), hiloire (f)*; «підйом», «піднімання»: *halage (m), haleur (m), haler, hausse (f), haussement (m), hausser, haute (f), héberge (f), hissage (m), hisser, hourd (m)*. Представлені значення зумовлені подібністю графічної форми знака *H* зі сходами, які символізують рух нагору, підйом.

Лексико-семантичний аналіз слів, що містять початкову літеру *H*, засвідчив співвіднесеність із такими поняттями, як «людина»: *hominidés (m, pl.), hominime (m, adj.), hominisation (f), homo (m), hommasse (adj.), homme (m), humain (adj.), humanisation (f), humaniser, humanisme (m), humanité (f)*; «вода»: лексеми з компонентами *hydr-* (від гр. *hudôr* – «вода») та *hygro-* (від гр. *hugros* – «вологий»; «сонце»: *hâle (m), haler, halo (m)*, лексичні одиниці з елементом *héli- (hélio-)* (від гр. *hêlios* – «сонце»): *héalique (adj.), héaliathème (m), héliofuge (m), héliomarin (adj.), héliophile (adj.), héliopile (f)*.

Отже, семантичне поле ініціалі *H* у французькій мові є багатозначним, що значною мірою зумовлено цифровим значенням та формою літери-символу, зокрема з поняттями: «опора», що репрезентують дві симетричні вертикальні лінії, сукупність; «зв'язок» – вертикальна лінія, що єднає дві горизонталі; «піднімання», бо нагадує собою сходи.

Літера *I* (дев'ята літера) – фалічний символ, який, на відміну від літери *G*, що символізує самозапліднення, означає зовнішнє запліднення. Знак *I* вказує на осіменіння Духом. Людина повинна хотіти бути заплідненою духовним зерном, щоб розвиватися й рости. Невипадково представлена літера має дев'яту позицію у французькому алфавіті, оскільки цифра 9 має форму плоду, проростання після запліднення. Омофонія у французькій мові цифри 9 і прикметника *neuf* – «новий» якраз і свідчить про аспект осіменіння, символу вічного народження. Отже, літерний знак *I* може символізувати плід, першість, нові знання, духовне зерно. У лексичній системі французької мови цей концепт виражено лексемами, пов'язаними загальною семою «початок», а саме: *incipit (n), incipient (n), intial (adj.), initiale (f), innéité (f), innovation (f), incise (f), innover* тощо. Оскільки у французькій мові значна кількість слів із початковою *I* мають назви хвороб кишкового тракту та серця – життєво важливих органів людини (*ictus (m), ictère (m), iléite (f), iléus (m), isophagie (f), infarctus (m), ischémie (f)*), а також слова з елементом *iatre* (від гр. *iatros* – «лікар»), дієслова *ingérer, inoculer*, літера *I* також символізує концепт «життя».

Графічний образ літери *J* (десята літера) схожий на струмінь, може бути розгорнутий у пряму (Матерія), криву (Дух) і крапку (внутрішнє Зерно). Це символ цікавості та пошуку натхнення. Справді, літера *J* схожа на знак питання у дзеркальному відображенні. Знак *J* є початковою літерою французького слова *Jeunesse* (молодість): дітям усе цікаво. Цей літерний знак також є символом людського Я (Je), «гри» (Jeu), яку повинна прийняти Людина для того, щоб віднайти в собі Творця. Цікавість є фундаментальним принципом людської еволюції, отже, її десяте місце у французькому алфавіті є виправданим, позаяк цифра «один» представляє людину, індивіда, ототожненого з «нулем», тобто з нескінченністю. На іншому рівні *J*, як початкова літера французького слова *Jesus* (Ісус), позначає

Аватар – зішестя божества на землю у втіленій формі, сіяча, який розкидає свої «зерна мудрості» у всі часи і на всі простори. Підсумовуючи викладені вище символічні значення літери *J*, можна припустити, що цей літерний знак виражає цікавість, натхнення, людське «Я», наближення до духовної природи світу. У французькій мовній картині світу ініціаль *J* передає поняття «матеріальна опора», що має вертикальну структуру, зокрема: *jalon (m), jalonner, jambage (m), jambe (f), javeline (f), javelot (m), jonc (m)*, а також предмети, що мають округлі форми: *jante (f), janter, jarretelle (f), jarreter, jarretière (f), jatte (f)* та інші. Цей факт мотивований, на нашу думку, графічною формою знака, який містить базову вертикальну (опора) та криву (округлі форми) лінії. В образно-понятійній картині світу літера-ідеограма *J* відображає концепт «цікавість», що розкривається за допомогою таких понять, як «молодість»: *jeunabre (adj.), jeune (adj., m, f), jeunesse (f), jeunet (adj., m, f), jeunisme (m), jeuniste (adj.), jeunot (m, f), jouvence (f), jouvenceau (m), junior (adj., m, pl.), juvénile (adj.), juvénilité (f)*; «радість», «веселощі»: *joice (adj.), joie (f), jovial (adj.), jovialité (f), joyeuseté (f), joyeux (adj.), jubilation (f), jubilatoire (adj.), jubiler; «гра»: jeu (m), jouailler, jouer, joueur (adj., m), jouet (m), joujou (m)* тощо.

Літера *J* представляє й дихотомічні поняття, наприклад: «віра», «божество» / «зрада», «обман», «чаклування», реалізовані в таких лексемах, як *Jésus / Judas, janicoton (interj.), jeteur (m), jettatore (m), jettature (f)*, а також у словах, що позначають жовтий колір: *jaunâtre (adj.), jaune (adj., m), jaunir, jaunissement (m), jonquille (adj., m)*. Відзначимо, що в символіці жовтий колір має двоїсту природу: з одного боку, він уособлює сонце, інтелект, віру й божество, із другого – зраду, обман, євреїв, єретиків, Іуду (Купер, 1995, с. 362). До речі, лексеми із семою «єврей» також мають ініціаль *J*: *Juif (adj., m), Juive (f), juiverie (f)* тощо. Отже, літерний знак *J* у сучасній французькій мовній картині світу відображає цікавість, що репрезентує молодість, гру, радість. Водночас літера *J* є ідеограмою таких понять, як «справедливість», «з'єднання», «базікання», «міра», «віра», «зрада».

Висновки. Літера – це складний графічний образ алегоричного, метафоричного порядку, який репрезентує та розкриває феномени матеріального й духовного світів. Алфавіт являє собою упорядковану систему літерних символів, або кодів, здатну передавати мовну картину конкретної лінгвокультури. Кожна алфавітна система заснована на символічній теорії форм та числових значень. Семантичне поле більшості літерних знаків, які ми проаналізували в межах статті, повністю відбивають символічні конотації відповідних графічних форм та числових значень. Літери відображають ті числові поняття, які закладено в основні цифрові символи. Їм притаманні такі універсальні метафоричні конотації: *A* – початок, вибір, активність, *B* – нескінченність, рівновага, *C* – свобода, циклічність, *D* – цілісність, завершеність, повнота, *E* – людина, чуття, *F* – активність, енергія, духовність, *G* – знання, духовне зерно, життя, *H* – людина, нескінченність, зріст, *I* – першість, духовне зерно, знання, *J* – нескінченність, натхнення, дух.

Літерні знаки французького алфавітного письма, будучи природними геометричними формами, усередині графічної системи не тільки репрезентують певний символічний образ, а й відтворюють окремі числові значення, функція яких полягає в розкритті й усвідомленні найважливіших для конкретної культурно-історичної спільноти понять буття. У ментальному просторі числовий та лінгвістичний види свідомості взаємопов'язані. Отже, числовий аналіз літер є одним із фундаментальних, що розкриває онтологічну структуру світобудови.

Представлене дослідження відкриває перспективу подальших наукових розвідок, зокрема вивчення комунікативно-прагматичних, структурно-семантичних особливостей літерних знаків у сучасному французькому медійному й інших видах дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

Джелилов А. Буквенный символизм в арабо-мусульманской мысли. *Україна – Єгипет: проблеми вивчення мови, історії, культури та економіки :* матеріали І Міжнародної наукової конференції». Київ, 2014. С. 64–68.

Заренков Н.А. Слово, число и семиотическая теория жизни. Москва : URSS, 1999. 84 с.

Ирхин В.Ю., Кацнельсон М.И. Уставы небес. 16 глав о науке и вере. Екатеринбург : У-Фактория, 2000. 512 с.

Купер Дж. Энциклопедия символов. Москва : Золотой век, 1995. 402 с.

Энциклопедия символов, знаков, эмблем / под ред. В.Л. Телицына, В.Э. Багдасаряна, И. Б. Орлова. Москва : Локид-Пресс ; Рипол Классик, 2005. 490 с.

REFERENCES

Dzhelilov, A. (2014). Bukvennyj simvolizm v arabo-musul'manskoj mysli [Letter symbolism in Arab-Muslim thought]. *Materiali I Mizhnarodnoї naukovoї konferencії "Ukrayina – Yegipet: problemi vivchennja movy, istoriyi, kul'turi ta ekonomiki" – Proceedings of the 1st International Scientific Conference Ukraine-Egypt: Problems of Language, History, Culture and Economics*. Kyiv [in Russian].

Zarenkov, N.A. (1999). Slovo, chislo i semioticheskaja teorija zhizni [Word, number and the semiotic theory of life]. Moscow : URSS [in Russian].

Irhin, V.Ju., & Kacnel'son, M.I. (2000). Ustavy nebes. 16 glav o nauke i vere [The Charters of Heaven. 16 chapters on science and faith]. Ekaterinburg : U-Faktorija [in Russian].

Kuper Dzh., (1995). Jenciklopedija simvolov [Encyclopedia of symbols]. Moscow : Zolotoj vek [in Russian].

Telicyna, V.L., & Bagdasarjanja, V.J., & Orlova, I.B. [Ed.]. (2005). Jenciklopedija simvolov, znakov, jemblem [Encyclopedia of symbols, signs, emblems]. Moscow : Lokid-Press, Ripol Klassik [in Russian].

УДК 811.111'371

СТЕФОНЕНКО Денис *– бакалавр прикладної лінгвістики, студент освітнього рівня «магістр», Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79000, Україна (denys.stefonenko.mfl.2020@lpnu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6378-1121

БОНДАРЧУК Наталія *– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79000, Україна*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5772-8532

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.26

Бібліографічний опис статті: Стефоненко, Д., Бондарчук, Н. (2021). Особливості використання дієслів, прикметників та фразеологізмів на позначення погоди в англійській мові. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 193–198. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.26

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДІЄСЛІВ, ПРИКМЕТНИКІВ ТА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОГОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. *Метою статті є висвітлення особливостей уживання в англійській мові дієслів, прикметників та фразеологізмів на позначення погоди. Знання таких особливостей – важливий складник міжкультурної комунікації, адже допомагає уникнути комунікативних невдач, уживання конструкцій у неправильному контексті чи випадкового використання слів, які мають цілком інше емоційне забарвлення. У процесі дослідження використано методи аналізу та синтезу, дедуктивного та порівняльний методу, також прийоми лексикографічного аналізу.*

Наукова новизна й актуальність статті полягає в доланні кордонів міжкультурної комунікації, зокрема на тему погоди. Дієслово є основною частиною мови. У контексті погоди воно має одне з основних семантичних значень: вказує на стан погоди та зміну цього стану. Розуміння конотації дієслова, доцільності його вживання, особливостей поєднання з тією чи тією частиною мови стирають міжкультурні бар'єри. Англійська мова потребує підмета, коли йдеться про погоду, натомість в українській мові підмет можна опускати, хоч це і не є обов'язковою умовою. Дедуктивним методом можна встановити, що загалом мови слов'янської групи можуть користуватись двома варіантами: дієсловом із використанням підмета або ж дієсловом без використання підмета. У статті розглянуто іменники та прикметники на позначення погоди, а також фразеологізми, які стосуються погоди та розмов про неї. У результаті встановлено основні особливості вживання дієслова на позначення погоди в англійській та українській мовах, здійснено зіставний аналіз цих особливостей для встановлення схожих та відмінних ознак в мовах.

Ключові слова: *дієслово, погода, іменник, прикметник, фразеологізми.*

STEFONENKO Denys *– Bachelor of Applied Linguistics, Student of Master's educational level, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera str., Lviv, 79000, Ukraine (denys.stefonenko.mfl.2020.lpnu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6378-1121

BONDARCHUK Nataliia *– Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at Applied Linguistics Department, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera str., Lviv, 79000, Ukraine*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5772-8532

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.26

© Стефоненко Денис, Бондарчук Наталія, 2021

To site this article: Stefonenko, D., Bondarchuk, N. (2021). Osoblyvosti vykorystannia diesliv, frazeolohizmiv ta prykmetnykiv na poznachennia pohody v anhliiskii movi [Peculiarities of the use of weather verbs, adjectives and idioms in English]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 193–198. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.26

PECULIARITIES OF THE USE OF WEATHER VERBS, ADJECTIVES AND IDIOMS IN ENGLISH

Summary. *The purpose of this article is to highlight the peculiarities of the use of verbs, adjectives and idioms in the context of weather in English. Knowledge of such features is an important component of intercultural communication, as their understanding avoids misunderstandings, the use of constructions in the wrong context or the accidental use of words that indicate the opposite emotional colour to what was meant.*

The following scientific methods were used in this work: Analysis and synthesis; Deductive method; Comparative method; Lexicographic method.

The scientific novelty and relevance of this article is to reduce the boundaries of intercultural communication, in particular on the topic of weather. The verb is the main part of speech. In the context of weather, it plays a key role. In fact, no language is complete without it when it comes to weather conditions. The verb indicates the state of the weather. Understanding the connotation of a verb, the appropriateness of its use, the peculiarities of its use with a particular part of a language erases intercultural barriers to this issue. English needs a subject when it comes to weather, while Ukrainian can do without a subject, although this is not required. By the deductive method, it can be established that in general the languages of the Slavic group can use two variants: a verb with the use of a subject, or a verb without the use of a subject. Various nouns and adjectives to express the weather were also considered. In addition, some idioms have been listed that also relate to weather and conversations about it. As a result, the main features of the use of the verb to denote the weather in English and Ukrainian were revealed. This helped to compare these languages and identify similarities and differences between them.

Key words: *Verb, weather, semantics, language peculiarities, idioms.*

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що нині не бракує наукових відкриттів, учені схильні аналізувати та порівнювати явища, які існують та відомі вже давно. У поле зору лінгвістів потрапляють такі теми, розкриття яких передбачає застосування порівняльного й аналітичного методів. У сучасному світі з фактично відкритими кордонами люди прагнуть до досконалості у спілкуванні різними мовами. Для цього важливо розуміти особливості та доречність використання певних слів у різних ситуаціях, особливості цільових мов, а також семантику конструкцій, які мовець планує використати. Зокрема, ця тема важлива в контексті погоди, адже розмови про погоду – одна з найпоширеніших тем для так званих "small talks", або ж просто бесід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дієслово – об'єкт вивчення багатьох українських та зарубіжних мовознавців (Б. Левін, Ф.Р. Палмер, М. Моренберг, Ж. Ґолденберґ, Р. Джакендофф). Воно є носієм динамічної ознаки, семантичні складники якої передає досить розгалужена система граматичних категорій і їхніх матеріальних виразників – граматичних форм (Безпояско, 1993, с. 157). Погодні явища в англійській мові часто описують у вигляді дії (*it rains, it snows*). Із цього випливає, що дієслово є незамінним складником висловлень на тему погоди. Його дослідження актуальне для розуміння загальної концепції погоди та розмов про неї. Аналіз робіт згаданих мовознавців слугує підґрунтям для проведення паралелей між описом погодних явищ та характером динамічної ознаки, носієм якої є дієслово.

Прикметник – самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета, граматично виявлену в категоріях роду, числа і відмінка (Звонська, 2017, с. 417). Його досліджували такі філологи, як Д. Болінджер (Болінджер, 1967), В. Моргунюк, Р. Рожанківський, В. Ноуліс (Ноуліс, 1965). Призначення прикметника в розмовах про погоду очевидне: його вико-

ристовують для того, щоб охарактеризувати погодне явище, про яке йдеться. Варто відзначити, що відмінностей у вживанні прикметників в українській і англійській мовах у цьому контексті не простежено.

Утім, попри численні дослідження слів різної частиномовної належності, поза увагою науковців залишилися слова на позначення погоди в англійській мові.

Метою статті є вивчення особливостей уживання дієслів, прикметників та фразеологізмів на позначення стану погоди в англійській і українській мовах. Зміна клімату та погоди – одна з найбільш обговорюваних та гострих проблем сьогодення. Завдання такі: виявити ті дієслова, прикметники, фразеологізми, які найчастіше вживають у висловленнях, що повідомляють про стан природи, визначити їхні відповідники в українській мові, зробити зіставний аналіз їх.

Виклад матеріалу. Клімат у Великобританії зазвичай м'який і помірний через вплив Гольфстріму. Південно-західні вітри приносять тепло й вологу. Тамтешній клімат зазвичай називають прохолодним, помірним і вологим. Британці кажуть: «В інших країнах є клімат, в Англії – погода». Погода у Великобританії змінюється дуже швидко. Одного дня може бути хороша, а наступного – дощова. Ранок може бути теплим, а вечір прохолодним. Тож природним є те, що люди використовують порівняння *"as changeable as the weather"* («настільки ж мінливе, як і погода») в описі людини, яка часто змінює свій настрій чи думку про щось. Погода – улюблена тема розмов у Великобританії. Коли двоє англійців зустрічаються на вулиці, знайомляться один з одним чи просто проходять повз, то, демонструючи доброзичливість, обов'язково погомонять про погоду. Кожна щоденна газета, радіо й телебачення публікують чи транслюють прогноз погоди.

Англійці також кажуть, що в них є три варіанти погоди: коли вранці йде дощ, коли вдень іде дощ або коли весь день іде дощ. Іноді буває такий сильний дощ, що кажуть: *"It's raining cats and dogs"*. Етимологи пропонують безліч міфологічних і буквальних тлумачень того, чому англійці кажуть, що «дощ іде кішками і собаками», коли описують зливу зі штормовим вітром. Найбільш популярне пояснення таке: на вулицях середньовічних міст не існувало дренажних систем, тому під час сильних злив тонуло багато собак і кішок. Забобонні люди, можливо, вірили, що мертві тварини падали з неба і передбачали катастрофу. Джонатан Свіфт спопуляризував цю фразу, включивши її в «Повне зібрання благородних і дотепних розмов», хоч достеменно невідомо, чи цитував він те, що насправді було в ужитку, чи спародіював якесь із висловлень, почерпнутих із бесід англійських аристократів.

Розглянемо одиниці, які використовують на позначення погоди в англійській мові.

1. Дієслова, за допомогою яких описують погоду

Передусім зазначимо, що особливість англійської мови становлять конструкції із заміщеною позицією підмета. Серед них розрізняємо:

а) дієслова, уживані із займенником *it*, як-от: *to rain – it rains, to snow – it snows, to drizzle – it's drizzling;*

б) дієслова, які взаємодіють з іменником у ролі підмета, наприклад, *to blow: The wind is blowing; to shine: The sun is shining*;

в) дієслова, при яких позицію підмета заміщує або займенник *it*, або іменник (*the rain*), як-от *to pour: It's pouring / The rain is pouring.*

У випадках б) і в) іменник, що заміщує позицію підмета, не є агенсом, тобто особою або предметом, який ініціює чи виконує дію, хоч він міг би ним бути, але в разі, якщо дієслово в реченні перехідне: *God will rain a heavy rain on you if you don't start smiling* (перехідні структури), *whenever God shines His Light on me* (ван Моррісон, 1989).

Також варто не забувати про фразові дієслова, активні в англійській мові. Носії мови, а також люди, які поглиблено вивчають її, використовують їх досить часто. Це є ознакою того, наскільки вільно мовець володіє мовою, а також його розуміння теми та змісту розмови. Розглянемо приклади вживання фразових дієслів у конструкціях на позначення погоди:

– *There is a clear sky now but unfortunately the forecast says that it's going to* ***cloud over*** *later in the day.* – Зараз ясне небо, але, на жаль, прогноз каже, що його **закриють хмари**.

– *Spring has come but the earth has not* ***warmed up*** *yet.* – Настала весна, але земля ще не **прогрілася**.

– *Yesterday it was* ***snowing hard*** *all day.* – Учора весь день **ішов сильний сніг**.

2. Прикметники, уживані для опису погоди

Можна сказати, що британський клімат має три основні риси: він м'який, вологий та мінливий. Тому досить часто в мовленні вживаються слова, синонімічні до *mild, humid* і *changeable,* а саме:

– ***mild:*** *gentle, soft, pleasant, mellow;*

– ***humid:*** *wet, moist, foggy, damp, rainy, dewy;*

– ***changeable:*** *changeful, variable, shifting, unsteady*.

Варто відзначити, що стосовно вживання прикметників між українською й англійською мовами не простежено істотних відмінностей. У цьому можна переконатись після ознайомлення з такими прикладами вживання прикметників для опису погоди:

– *Today is* ***nice*** *weather. It's very a* ***sunny*** *day. Do you like* ***sunny*** *weather?* – Сьогодні **чудова** погода. **Сонячний** день. Ви любите **сонячну** погоду?

– *A* ***cold*** *wind was blowing from the sea.* – З моря дув **холодний** вітер.

– *In July there are the* ***hottest*** *days of summer.* – У липні **найспекотніші** дні літа.

– *This year, the winter is* ***milder*** *than usual.* – У цьому році зима **м'якша**, ніж зазвичай.

– *The month of February can be defined as* ***humid***. – Лютий може бути визначений як **вологий**.

– ***Wonderful*** *day, isn't it?* – **Прекрасний** день, чи не так?

3. Фразеологізми англійської мови, які стосуються погоди

Під фразеологізмом прийнято розуміти мовну одиницю, що виражає специфічне значення, створюване здебільшого внаслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення, і яка має постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність і виконують функцію якогось одного члена речення (Білоноженко, 1993).

Англійська мова багата фразеологізмами, зокрема на тему погоди. Розглянемо деякі з них:

– *To have one's head in the clouds* – літати серед хмар. *It's not so easy to move to the US as she thinks; she has her head in the clouds.* – Переїхати у США не настільки просто, як вона думає; вона просто літає серед хмар.

– *To be under the weather* – хворіти, перебувати у стані похмілля. *I have my final exam today, but I'm not ready. So I'll tell my mom that I'm under the weather.* – У мене сьогодні підсумковий іспит, але я не підготувався, так що скажу мамі, що захворів.

– *To weather the storm* – справитись із труднощами, пережити важкі часи. *That was the worst time of my life, but in the end I was able to weather the storm.* – То був найгірший період у моєму житті, але я таки зумів його пережити.

– *To rain cats and dogs* – лити як з відра. *I'd better stay at home. It's raining cats and dogs.* – Краще я залишусь удома. Там ллє як з відра.

Звернемо увагу й на українські приклади:

– тиша перед бурею;
– чорніший за хмару;
– буря у склянці води;
– як сніг на голову.

4. Дієслова, які вживають на позначення погоди в українській мові

На відміну від англійської мови, українська мова надає перевагу конструкціям із пропуском займенників.. Це основна граматична відмінність між англійською й українською мовами в контексті опису стану погоди. Отже, у ній виявляємо:

а) дієслова, які вживають для опису погоди без використання займенників чи іменників у ролі підмета, наприклад: *дощить, сніжить, моросить*; ці дієслова виступають самостійними конструкціями й описують стан погоди;

б) дієслова, які потребують при собі іменників або займенників у ролі підмета, як-от *падає, світить, віє* (*Іде дощ. Світить сонце. Віє вітер*).

На відміну від інших мов, де пропуск підмета є звичним (іспанська, італійська), в українській мові немає чіткого емоційного та семантичного розрізнення дієслів, які вживають на позначення погоди. Між *«Дощить»* та *«Іде дощ»* немає різниці в забарвленні, тому

обидві конструкції можна вживати як з нейтральною, так і з негативною чи позитивною конотацією.

Висновки. Як бачимо, дієслово відіграє важливу роль у контексті опису станів погоди в англійській і українській мовах. Із цього висновуємо, що погодні явища можна розглядати як свого роду дії. Дієслово може вказати на якусь особливість мови. Також за допомогою цієї частини мови можемо зрозуміти емоційний стан мовця. Дієслово може бути і самостійним знаком ситуації (наприклад, «*дощить*»).

Українська мова не потребує використання підмета разом з дієсловом, хоч це можливо. Це зумовлює водночас схожість і відмінність обох мов.

Фразеологізми є цікавою частиною дослідження. Ці одиниці збагачують мову та дозволяють внести різноманітність у способи подання інформації про погоду.

У підсумку зауважимо, що українська й англійська мови мають багато спільних рис у висловленнях про погоду. В обох мовах стани погоди інтерпретують своєрідно й надають цим інтерпретаціям суттєвого значення. Можна сказати, що погодні явища та розмови про них популярні в товаристві, адже культурна комунікація між людьми фактично неможлива без світських бесід, зокрема й про погоду. Важливо розуміти, що правильне використання слів відповідних частин мови необхідне для грамотної розмови про погоду.

Подальші дослідження з цієї теми будуть корисними в доланні міжкультурних бар'єрів, що актуально в час, коли світ керується політикою глобалізму. У зв'язку зі зрослими темпами глобального потепління тема погоди висвітлюватиметься дедалі частіше, а отже, і її популярність серед громадськості зростатиме.

ЛІТЕРАТУРА

Безпояско О., Городенська К., Русанівський В. Граматика української мови. Морфологія : підручник. Київ : Либідь, 1993. С. 157–160.

Білоноженко В. Фразеологічний словник української мови / АН України, Ін-т укр. мови ; редкол. : Л. Паламарчук (гол.) та ін. Київ : Наукова думка, 1993.

Журавська Ю., Білецька О. Особливості синоптичних текстів (на матеріалі англійської, німецької, російської та української мов). 2019. 5 с.

Звонська Л. Енциклопедичний словник класичних мов. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. С. 419–421.

Кочерга О., Пілецький В. Процесові прикметники в науковій мові. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2010. С. 23–26.

Требик А. Опис погоди на англійській мові з перекладом: текст і слова по темі. URL: http://poradu24.com/english/opis-pogodi-na-anglijskij-movi-z-perekladom-tekst-i-slova-po-temi.html.

Фразеологізм. *Вікіпедія :* вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%B7%D0%BC.

Bleotu A.C. Why Does IT Always Rain on Me? On Weather Verbs, 2012. 23 p.

Bolinger D. Adjectives in English: Attribution and Predication. *Lingua*. 1967. № 18. P. 1–34.

Cambridge dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/thesaurus/.

Climate and Nature of Great Britain / Climate of Ukraine. URL: https://english-iec.at.ua/load/climate_and_nature_of_great_britain_climate_of_ukraine/4-1-0-157.

Collins dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-thesaurus.

Fillmore C.J. Lexical Entries for Verbs. *Foundations of Language*. 1968. № 4. P. 373–393.

Lakoff G. Stative Adjectives and Verbs in English. *Report NSF-17*. The Computation Laboratory, Harvard University. Cambridge : MA, 1966.

Levin B. English Verb Classes and Alternations : A Preliminary Investigation. Chicago : University of Chicago Press, 1993. IL.

Merriam Webster Thesaurus. URL: https://www.merriam-webster.com/.

Nowlis V. Research with the Mood Adjective *Check List. Affect, cognition, and personality: Empirical studies* / S.S. Tompkins & C.E. Izard (Eds.). Springer. 1965.

Proceedings of the First Central European Conference in Linguistics for Postgraduate Students, 2012. P. 59–81.

Ruwet Nicolas. Chapter 3, On Weather Expressions, and Chapter 4, Weather Verbs and the Unaccusativity Hypothesis. Syntax and Human Experience, translated by John Goldsmith. Chicago : University of Chicago Press, 1991.

Stewart A.E. Affective Normative Data for English Weather Words. College of Education, University of Georgia, 2020.

Thesaurus. URL: https://www.thesaurus.com/.

Whenever God Shines His Light. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Whenever_God_Shines_His_Light.

Yoon H.J. Expletive It in English. *Studies in Generative Grammar*. 2003. Vol. 13. № 4. P. 685–691.

REFERENCES

Bezpoiasko, O., Horodenska, K., Rusanivskyi, V. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia : pidruchnyk [The grammar of Ukrainian language. Morphology : textbook]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Bleotu, A.C. (2012). Why Does IT Always Rain on Me? On Weather Verbs. [in English].

Bolinger, D. (1967). Adjectives in English: Attribution and Predication, Lingua 18 [in English].

Cambridge dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/thesaurus/ [in English].

Climate and Nature of Great Britain / Climate of Ukraine. URL: https://english-iec.at.ua/load/climate_and_nature_of_great_britain_climate_of_ukraine/4-1-0-157 [in English].

Collins dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-thesaurus [in English].

Fillmore, C.J. (1968). Lexical Entries for Verbs. *Foundations of Language* 4 [in English].

Frazeolohizm [Phraseologism]. *Wikipedia :* The Free Encyclopedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%B7%D0%BC [in English].

Lakoff, G. (1966). Stative Adjectives and Verbs in English. Report NSF-17. The Computation Laboratory, Harvard University, Cambridge, MA [in English].

Levin, B. (1993). English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation, University of Chicago Press, Chicago, IL. [in English].

Merriam Webster Thesaurus. URL: https://www.merriam-webster.com/ [in English].

Nowlis, V. (1965). Research with the Mood Adjective Check List. In S.S. Tompkins & C.E. Izard (Eds.), Affect, cognition, and personality : Empirical studies. Springer [in English].

Proceedings of the First Central European Conference in Linguistics for Postgraduate Students. (2012) (pp. 59–81) [in English].

Ruwet, Nicolas (1991). Chapter 3, On Weather Expressions, and Chapter 4, Weather Verbs and the Unaccusativity Hypothesis. Syntax and Human Experience, translated by John Goldsmith. Chicago : University of Chicago Press [in English].

Stewart, A.E. (2020). Affective Normative Data for English Weather Words. College of Education, University of Georgia [in English].

Thesaurus. URL: https://www.thesaurus.com/ [in English].

Trebyk, A. Opys pohody na anhliiskii movi z perekladom: tekst I slova po temi [Weather description in English with translation: text and vocabulary]. URL: http://poradu24.com/english/opis-pogodi-na-anglijskij-movi-z-perekladom-tekst-i-slova-po-temi.html [in English].

Whenever God Shines His Light. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Whenever_God_Shines_His_Light [in English].

Yoon, H.J. (2003). Expletive It in English. *Studies in Generative Grammar, 4* (Vol. 13) (685–691) [in English].

Zhuravska, Yu.A., Biletska, O.V. (2019). Osoblyvosti synoptychnykh tekstiv (na materiali anhliiskoii, nimetskoii, rosiiskoii ta ukraiinskoii mov) [Pecularities of synoptic texts (based on English, German, Russian, and Ukrainian languages)] [in English].

Zvonska, L. (2017). Entsyklopedychnyi slovnyk klasychnykh mov [Encyclopedic dictionary of classic languages]. VPTs “Kyivskyi universytet” [in Ukrainian].

УДК 811.161.2’271 + 371

СУКАЛЕНКО Тетяна *– доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики, української словесності та культури, Університет державної фіскальної служби України, вул. Університетська, 31, Ірпінь, Київська область, 08205, Україна (sukalenko78@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5107-9914

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.27

Бібліографічний опис статті: Сукаленко, Т. (2021). Мовні одиниці у формуванні концепту «жінка» у сучасній українській лінгвокультурі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 199–205, doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.27

МОВНІ ОДИНИЦІ У ФОРМУВАННІ КОНЦЕПТУ «ЖІНКА» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Анотація. *У статті здійснено спробу структурувати концепт «жінка», взявши за основу ієрархію елементів досліджуваної концептуальної структури, яка містить такі елементи: мікроконцепт «ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОВНІШНОСТІ», у межах якого розглянуто концептуальний аспект «Зовнішність»; мікроконцепт «БІОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ» (концептуальний аспект «Вік»); мікроконцепт «СОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ». Концепт «жінка» у художньому дискурсі розкривають через численні описи психічних та емоційних станів жінок, шляхом описів їхньої комунікації тощо. Окрім того, зміст концепту реалізують мовні засоби на позначення зовнішніх характеристик жінки. У мовній картині світу українців репрезентація зовнішності жінки зреалізована шляхом опису естетичного параметра, що виражає уявлення українців про універсальну ознаку буття – красу, яку виділяють у процесі експресивно-естетичного освоєння дійсності, зумовлену емоційно-чуттєвою домінантою української етносвідомості. Об’єктом опису зовнішності жінки є її усмішка та погляд, постава, манера поведінки, волосся, вуста, руки тощо. У процесі аналізу з’ясовано, що важливою характеристикою жінки є її вік. У художньому дискурсі, що став об’єктом аналізу, виокремлено значну кількість мікроконтекстів, які містять характеристики жінок відповідно до їхнього віку. Щодо характеристик жінки відповідно до її соціальних ролей спостережено оцінювання за ознаками одружена / неодружена, дружина, дочка, мати. Мовні засоби, застосовувані письменниками для вербалізації цього структурного елемента концепту «жінка», містять паремії, що вказують на нерозривний зв’язок між подружньою парою, тим самим актуалізують концепт «чоловік», який є концептом-дуплетом для концепту «жінка». Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що концепт «жінка» у сучасному художньому дискурсі – явище багатоаспектне й багатокомпонентне.*

Ключові слова: *концепт «жінка», художній дискурс, мовні засоби, структура концепту, лінгвокультура, лексеми, мовні характеристики.*

SUKALENKO Tetiana *– Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Journalism, Ukrainian Philology and Culture Department, University of the State Fiscal Service of Ukraine, 31, Universytetska str., Irpin, Kyiv region, 08205, Ukraine (sukalenko78@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5107-9914

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.27

To cite this article: Sukalenko, T. (2021). Movni odynythsi u formuvanni kontseptu “zhinka” v suchasnii ukraiinskii linhvokulturi [Language units in the formation of the concept of “woman” in modern Ukrainian linguistic culture]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 199–205. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.27 [in Ukrainian].

© Сукаленко Тетяна, 2021

LANGUAGEUNITS IN THE FORMATION OF THE CONCEPT OF "WOMAN" IN MODERN UKRAINIAN LINGUISTIC CULTURE

Summary. *We tried to structure the concept of "woman", based on a hierarchy of elements of the studied conceptual structure, which contains such elements as the microconcept "CHARACTERISTICS OF APPEARANCE" within which the researcher considers the conceptual aspect of "Appearance", microconcept "BIOLOGICAL CHARACTERISTICS" (conceptual aspect "Age"), microconcept "SOCIAL CHARACTERISTICS OF MAN". The concept of woman in artistic discourse is revealed through numerous descriptions of mental and emotional states of women, through descriptions of their communication and others. In addition, the content of the concept is implemented by language tools to denote the external characteristics of women. In the linguistic picture of the Ukrainian world, the representation of a woman's appearance is realized by describing an aesthetic parameter that expresses the idea of Ukrainians about the universal sign of existence - beauty, which is distinguished in the process of expressive-aesthetic development of reality. The object of the description of a woman's appearance is her smile and look, posture, manner of behavior, hair, lips, hands, etc. In the process of analysis, we found that an important characteristic of a woman is her age. In the artistic discourse that has become the object of analysis, it singles out a significant number of microcontexts with the characteristics of women according to their age. Regarding the characteristics of a woman according to her social roles, here we observe the evaluation of a woman depending on her social status – married / unmarried, as well as on her social roles of wife, daughter, mother. The linguistic means used by writers to verbalize this structural element of the concept of woman contain paremias that indicate an inseparable connection between a married couple, thus actualizing the concept of man, which is a doublet concept for the concept of woman. The research suggests that the concept of woman in modern artistic discourse is a multifaceted and multicomponent phenomenon.*

Key words: *concept woman, fictional discourse, language tools, concept structure, linguoculture, lexems, language characteristics.*

Постановка проблеми. Формування антропоцентричної парадигми зумовило звернення лінгвістичної проблематики до людини, її місця в культурі. У межах цієї парадигми з'явилися нові напрями, орієнтовані на культурний чинник у мові. Одним із таких напрямів є лінгвокультурологія, основним завданням якої є розкриття ментальності народу та його культури через мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепти «чоловік» і «жінка» належать до базових концептів культури, а тому реконструйовані відповідно до усталеного розуміння цього поняття: зміст досвіду і знання, зміст результатів усієї людської діяльності та процесів пізнання світу становить систему смислів, або «квантів знання», як «згустків культурного середовища у свідомості людини». Під концептуалізацією ґендеру розуміють культурні категорії маскулінності та фемінності, процес еволюційного розвитку найдавнішої архетипічної опозиції «чоловік – жінка» (Ставицька, 2015, с. 59–60).

У сучасній науці концепт «жінка» визначають як базовий конституент культури і розглядають у психології, педагогіці, філософії, культурології, міфології, лінгвістиці, літературознавстві, що свідчить про багатогранність місця, ролі й самого призначення жінки в суспільстві та важливість проблематики (Андрущенко, 2014, с. 54). Концепт «жінка» у художньому дискурсі розкривають численні описи психічних і емоційних станів жінок, їхньої комунікації тощо. Окрім того, зміст концепту реалізують мовні засоби на позначення зовнішніх характеристик жінки, що функціонують також із метою відображення її внутрішнього портрета, оскільки зовнішність є проявом психологічних характеристик людини (Карпенко, 2013, с. 161). В українських лінгвістичних студіях привертають увагу праці Т. Рудюк (Рудюк, 2010), Т. Сукаленко (Сукаленко, 2010), З. Шевчук (Шевчук, 2017), В. Калько (Калько, 2010), Л. Марчук (Марчук, 2013), Н. Карпенко (Карпенко, 2013), Ю. Жарікової (Жарікова, 2014), Ю. Андрущенко (Андрущенко, 2014), О. Куцик (Куцик, 2015), М. Колечко (Колечко, 2015), А. Марчишиної (Марчишина, 2016), присвячені вивченню концепту «жінка». Т. Рудюк здійснила комплексний аналіз способів і засобів вербалізації концептів «чоловік»,

«жінка» в українській фразеології (Рудюк, 2010), Т. Сукаленко проаналізувала систему метафоричних номінацій як засіб образної вербальної репрезентації концепту «жінка» в українській лінгвокультурі (Сукаленко, 2010), З. Шевчук охарактеризувала засоби мовного портретування жінки в сучасній українській жіночій прозі (Шевчук, 2017).

В. Калько проаналізувала концепт «жінка» в українських пареміях (Калько, 2010), Л. Марчук, З. Кашуба репрезентували лексико-семантичне поле концептосфери «жінка» в аспекті ґендерної парадигматики (на матеріалі інтимної лірики) (Марчук, Кашуба, 2011), Н. Карпенко дослідила вербалізацію концепту «жінка» у дискурсі П. Загребельного (Карпенко, 2013), Л. Марчук описала лексико-семантичне поле емоцій жінки в новелах Галини Тарасюк (Марчук, 2013), Ю. Жарікова вербалізувала концепт «жінка» у новогрецькій і українській мовах (Жарікова, 2014), Ю. Андрущенко розглянула концепт «жінка» у вимірах сучасних гуманітарних наук (Андрущенко, 2014), О. Куцик, М. Колечко вивчили концептуалізацію образу жінки в українській та російській пареміології (Куцик, Колечко, 2015), А. Марчишина представила стереотипний образ ґендерної ідентичності жінки в англомовному дискурсі (Марчишина, 2016).

Метою статті є проведення аналізу концепту «жінка» за текстами сучасної прози.

Матеріалом дослідження послугували твори сучасних українських письменниць: Н. Гербіш («Теплі історії до шоколаду»), Н. Гурницької («Мелодія кави у тональності кардамону» та «Мелодія кави в тональності сподівання»), О. Забужко («Музей покинутих секретів»).

Завдання – змоделювати загальну структуру концепту «жінка» в сучасній українській лінгвокультурі шляхом наскрізного аналізу мікроконцептів «ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОВНІШНОСТІ», «БІОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ», «СОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ».

Виклад матеріалу. Ми проаналізували концепт «жінка», взявши за основу ієрархію елементів концептуальної структури, яку запропонувала Л. Ставицька:

– мікроконцепт «ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОВНІШНОСТІ», у межах якого розглянуто концептуальний аспект «Зовнішність».

– мікроконцепт «БІОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ» (концептуальний аспект «Вік»);

– мікроконцепт «СОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ».

Мікроконцепт «ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОВНІШНОСТІ»

Концептуальний аспект «Зовнішність». Типовими характеристиками зовнішності жінки є врода. У художніх текстах натрапляємо на портретну характеристику зовнішності жінки, де вжито епітети *великі розумні чорні* (очі), *тонкі риси* (обличчя), *сміхотливі* (зморшки), *смагляве* (обличчя), *коротке кучеряве* (волосся), які підкреслюють її привабливість і красу: *Проте наступного ранку прокидаюся дуже рано, виглядаю на сонну вулицю з ванільно-рожевим повітрям, на кілька митей занурююся в теплу воду, тоді одягаюся і вибігаю ґвинтовими сходами на дах. До сніданку ще чекати кілька годин, усі мешканці міцно сплять після вчорашніх довгих посиденьок, історій і гітарних мелодій. І лише* ***привітна жінка****, яка прибирає терасу, усміхається мені.* ***Вона дуже красива*** *– із* ***великими розумними чорними очима****, з* ***тонкими рисами обличчя і багатьма сміхотливими зморшками на смаглявому обличчі****. У неї* ***коротке кучеряве волосся*** *і мідні браслети на тонкому зап'ясті* (Гербіш, 2012, с. 32).

У романі Н. Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону» також подано портретну характеристику жінки, що несе в собі позитивну оцінку: *Анна замовкла і трохи занепокоєно глянула на Зоню.* ***Звичайна проста жінка. Ще не стара, але й не молода. Не надто висока і зовсім не худенька. Волосся заховане під хусткою, очі світлі.*** *Вдягнена чисто та акуратно* (Гурницька, 2013).

У мовній картині світу, як слушно зауважує З. Шевчук, «репрезентація зовнішності жінки реалізована шляхом опису естетичного параметра, що виражає уявлення українців про універсальну ознаку буття – красу, яку виділяють у процесі експресивно-естетичного освоєння дійсності, зумовлену емоційно-чуттєвою домінантою української етносвідомості. Зміст лексеми *краса* схарактеризований за допомогою взаємозв'язку з поняттям *людина*, ключовим для будь-якої культури» (Шевчук, 2017, с. 84). Красива жінка й тоді, коли вона має

приємне обличчя, доброзичливий погляд, м'які рухи і тримає себе в руках: *Кинувши на сестру Адама швидкий погляд, Анна кивнула і знов опустила очі. У цієї* ***жінки приємне обличчя, доброзичливий погляд, м'які рухи і цілковитий брак знервованості в поводженні.*** *Здається, вона її не скривдить* (Гурницька, 2013). Авторка вустами своєї героїні шляхом зіставлення-порівняння подає детальний опис зовнішності іншої жінки (**зелено-карі, а не чорні**, **очі**; **світле, а не темне волосся, повна, але це їй не шкодить**): *Поки Адам говорив із сестрою, Анна потроху почала приходити до тями – навіть спробувала крадькома роздивитися господиню помешкання. Жодної зовнішньої схожості між нею та Адамом не бачила. У* ***Терези зелено-карі, а не чорні, як в Адама очі, світле, а не темне волосся****, маленький ніс, не надто різка лінія підборіддя і майже без глибоких зморшок обличчя. А ще вона ледь* ***повна, але це їй не шкодить****, бо додає поважності* (Гурницька, 2013).

Не лише чоловіки підкреслюють красу жінки, а й жінки старші відзначають вродливість молодших за себе: *Мимоволі затримавши погляд на обличчі дівчини, Тереза [жінка] скрушно хитнула головою. Ще зовсім молода та наївна. Якщо у неї й справді нема нормальної родини, їй дуже нелегко житиметься в цьому місті. Цікаво, чому Адам вплутався в цю історію? Йому шкода дівчину чи він має до неї якийсь свій специфічний інтерес? Вона з секунду вивчала Анну.* ***Вродлива – з тим не посперечаєшся, але на свій вік ще не виглядає*** (Гурницька, 2013).

О. Забужко малює портрет жінки, красою якої захоплювались письменники, художники, поети всіх віків: *Клацає вимикач – із глибини шибки перед нею виринає (першої миті неприємно цим заскочивши)* ***вродлива молода жінка*** *– в такому мерхлому насвітленні, де розмивається фактура деталей, і справді* ***молода****, і надзвичайно,* ***палюче вродлива****, аж лячно: щось відьомське, поганське.* ***Довгі єгипетські брови****, і* ***губи темнющі, мов напоєні кров'ю****, – наскільки ж несхоже на телеекранний образ, що змушує думати насамперед, від якої фірми на ведучій костюмчик і яку вживає помаду. А тут ніби* ***обличчя,*** *вихоплене з ночі багаттям, –* ***архаїчне, грозово-прекрасне*** (Забужко, 2009).

Н. Гурницька описує вродливу жінку, акцентуючи увагу на портретних характеристиках: *А ще, напевно, її чоловік обіймає якусь поважну посаду, бо тримається* ***ця пані дуже впевнено і має бездоганно вишукані манери. Їй десь років за тридцять, проте вона все ще гарна. Правильні риси обличчя, витончений профіль, тонкий, гарної форми ніс, а ще блакитні очі й розкішне чорне волосся – доволі рідкісне поєднання, яке робить їх власницю не просто гарною, а винятково гарною жінкою****. Якщо до всього того додати ще й* ***порцеляново-білу шкіру, горду поставу, високий зріст, досконалої форми плечі та витончені, з довгими трохи нервовими пальцями руки, то відразу стає зрозуміло****, що* ***ця жінка ніколи не знала нестатків або важкої фізичної праці****. Навіть її якась аж надто нервова худорлявість не псує загального враження – навпаки, саме вона робить цю* ***жінку витончено-аристократичною****. Щоб так виглядати і так поводитися, треба* ***народитися та вирости у шляхетній родині. Такого не навчишся – це мусить бути у крові*** (Гурницька, 2013).

Об'єктом опису зовнішності жінки є усмішка та погляд. Як сонце променями зігріває планету, так і жінка зігріває усмішкою рідних, знайомих, усіх навколо, тому авторка вживає метафору *сонячна жінка: Я киваю, сміюся і наперед знаю, що ми потоваришуємо. Її мама –* ***сонячна жінка з теплою усмішкою*** *і красивим шаликом на шиї – дарує мені букетик конвалій, моїх улюблених квітів. Її чоловік Орест про щось гомонить із моїм чоловіком, і вони обоє сміються. Мені здається, то так красиво, коли люди знайомляться. І коли їм тепло й добре разом* (Гербіш, 2012, с. 55); *Дощ періщив усе сильніше, й у кафе вже бракувало вільних столиків. У двері забігли двоє красивих рум'янощоких маленьких хлопчиків і зовсім юна тендітна* ***жінка з*** *довгим волоссям і* ***привітною усмішкою*** (Гербіш, 2012, с. 52).

Характеристику погляду, на думку З. Шевчук, можна окреслити системно: «колір очей, манера погляду та показ стану людини за допомогою погляду» (Шевчук, 2017, с. 107). Натрапляємо в романі на ще одну не менш важливу деталь портрету жінки – погляд: *Важко зітхнувши, вона [жінка] таки вийшла з кімнати разом із покоївкою, проте, зали-*

шившись сама, тихенько підійшла до дверей і притулила вухо до замкової шпарини. Нічого не чути. Ніби навмисно розмовляють тихо. Анна обвела ***уважним поглядом*** *кімнату, в яку її завела покоївка* (Гурницька, 2013).

Подекуди в текстах натрапляємо на фізичні характеристики жінки, на факти акцентування уваги на її здоров'ї: *Вона* ***сильна****, молода,* ***здорова жінка*** (Гурницька, 2013, с. 26).

Мікроконцепт «БІОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ»

Концептуальний аспект «Вік». У сучасній прозі представлені жінки різного віку. Одні фрагменти змальовують красу молодої жінки: *Цікаво, чому йому залежить саме на ній? Ще й досі не міг того зрозуміти. А може, й не варто нічого розуміти.* ***Вона молода, гарна****, і йому хочеться мати її біля себе. Вловивши щось дивне у поводженні Адама, Анна мимоволі занепокоїлася. Чому він мовчить? Чому так уважно вивчає її? Може, розсердився?* ***Ти стала ще гарнішою****, – раптом озвався він. – Спокійне життя пішло тобі на користь. Адам обережно зняв із її руки рукавичку* (Гурницька, 2013). Інші – характеризують їх за віком: *Здивовано глянувши на нього, Анна кивнула і машинально переступила поріг помешкання, а потім уже не мала часу на страх. Зайшовши у вітальню, насамперед вперлася поглядом у майстерно викладену з різних порід дерева підлогу, тоді слухняно привіталася з кимось, з ким вітався Адам, і аж потім побачила, як із канапи їм назустріч підводиться гарно вдягнена* ***середнього віку жінка*** (Гурницька, 2013).

У романі «Мелодія кави в тональності сподівання» спостерігаємо позитивну оцінку, приязне ставлення старшої жінки до молодшої: *– Адам завжди тебе любив. І, думаю, що я його розумію.* ***Ти хороша жінка****.* ***Краща за багатьох вроджених шляхтянок****. – Тереза підвелася на ноги і глянула на новонародженого хлопчика. – І син у вас з Адамом хороший народився. Знаєш, Анно,* ***відпочинь собі трохи ці дні****. Я* ***заберу старших дітей до себе****. Будемо приходити до тебе в гості.* ***Когось тобі для допомоги з дитиною теж пришлю сьогодні****. Анна здивовано глянула на Терезу. Давно помічала, що та* ***дедалі краще ставиться до неї, проте Тереза ніколи не говорила про це так відверто.*** *Здається, саме зараз вона цілком змирилася з вибором брата* (Гурницька, 2013, с. 37).

Мікроконцепт «СОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ»

У сучасному художньому дискурсі жінці приписувано ознаку *одружена*, про що свідчать аналізовані контексти. Герой-чоловік у творі «Мелодія кави у тональності кардамону» стверджує: жінка як продовжувачка роду має бути одружена, її призначення – бути дружиною і матір'ю: *– Перепрошую пана, але я мушу знати, що ви сказали моєму братові, – Анна хапнула ротом повітря і замовкла. Вона таки нервує, і дитинка у ній, ніби відчуваючи хвилювання мами, завовтузилася сильніше. – Ви ж не сказали <…>*

– Звичайно, ні. Вашої таємниці я не зрадив. Сказав, що ви чекаєте дитину від мене і що саме тому ми одружились. Не знаю, чи повірив ваш брат мені, але виглядало все так, ніби йому з душі тягар зсунувся. Думаю, він теж вирішив, що ***одружена жінка – це таки краще, аніж самотня панна з дитиною на руках.*** *Нерішуче усміхнувшись, Анна кинула на того чоловіка обережний погляд. – Я вдячна панові за допомогу. Іноді Андрій трохи нестриманий. Не варто сприймати його слова серйозно* (Гурницька, 2013).

У романі «Музей покинутих секретів» О. Забужко вустами героя-чоловіка стверджує, що жінка віддає перевагу батькові, коханому чоловіку, дітям, а не ідеї: *Певна річ, він припускав, що подобався Нусі, – але ж, Боже мій, він узагалі подобався дівчатам: іще в гімназії йому до живих печінок допекло вислухати від них, який він подібний до Кларка Ґейбла, бо за те мав від хлопців у юнацтві саму насмішкувату погорду й тим запекліше мусив виборювати в них пошану до себе як до рівного, а згодом і до ліпшого, – кидаючись зі зціпленими зубами на найнесамовитіші ризики і з усіх виходячи переможцем; Нусину примильно-кокетливу, «котусячу» манеру поводження довгий час приписував був її консервативному польському вихованню («кобєцосць пшеде вшисткім!») та «фліртярській» вдачі, і щойно при тій останній сцені – довго вона йому на душі тяжіла! – вперше подумав, що* ***жінка****, либонь,* ***узагалі нездатна жертвувати собою за ідею*** *– за чисту, selbstständige*

ідею, за ідею як таку, – а тільки за ту, котра втілюється для неї в коханій людині – чоловікові, синові, батькові – ***хоч живому, хоч мертвому*** <...> (Забужко, 2009).

Інший приклад ілюструє призначення жінки в житті чоловіка, завдяки якій він усвідомлює себе. Паремія *як голка з ниткою* вказує на нерозривний зв'язок між подружньою парою: ***Жінка,*** *що входить у твоє життя, прошиваючи його наскрізь, буквально,* ***як голка з ниткою,*** *– збираючи докупи, стягуючи на одну нитку його розсипані в часі шматки-пацьорки в цілісний рисунок, що почав низатися задовго до твоєї появи на світ.* ***Жінка, що сягає глибше твоєї власної пам'яти, – і тому з нею ти твердо знаєш, хто ти*** (Забужко, 2009).

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що у структурі концепту «жінка» існують такі складники: мікроконцепт «ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОВНІШНОСТІ», у межах якого розглянуто концептуальний аспект «Зовнішність», мікроконцепт «БІОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ», у межах якого виокремлено концептуальний аспект «Вік», мікроконцепт «СОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ».

Репрезентантами концепту «жінка» у творах сучасних українських письменниць є мовні засоби, які відображають її зовнішні характеристики. Об'єктом опису зовнішності жінки є її погляд, очі, обличчя, посмішка тощо. Встановлено, що важливою характеристикою жінки є її вік, соціальний статус (одружена / неодружена) та соціальна роль (дружина, дочка, мати). Отже, концепт «жінка» у сучасному художньому дискурсі є явищем багатоаспектним та багатокомпонентним і потребує подальшого дослідження на ширшому текстовому матеріалі.

ЛІТЕРАТУРА

Андрущенко Ю. Концепт «жінка» у вимірах сучасних гуманітарних наук. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Філологія». 2014. № 1107. Вип. 70. С. 54–59.

Гербіш Надійка. Теплі історії до шоколаду. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2012. 144 с.

Гурницька Н. Мелодія кави у тональності кардамону. Харків : Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга», 2013. 64 с.

Гурницька Н. Мелодія кави в тональності сподівання. Харків : Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга», 2017. 41 с.

Жарікова Ю. Вербалізація концепту ЖІНКА в новогрецькій та українській мовах. *Studia linguistica*. 2014. Вип. 8. С. 417–422.

Забужко О. Музей покинутих секретів. Київ : Факт, 2009. 832 с.

Калько В. Концепт «ЖІНКА» в українських пареміях. *Вісник Черкаського університету :* збірник наукових праць / редкол. : А. Кузьмінський (гол. ред.) та ін. Черкаси : ЧНУ, 2010. Вип. 193. С. 84–90.

Карпенко Н. Вербалізація зовнішнього портрета жінки в художньому дискурсі П. Загребельного. *Лінгвістичні дослідження*. 2013. Вип. 35. С. 161–167.

Карпенко Н. Вербалізація концепту жінка в дискурсі П. Загребельного : автореф. дис. … канд. філол. Наук : 10.02.01. Харків, 2012. 24 с.

Куцик О., Колечко М. Концептуалізація образу жінки в українській та російській пареміології. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2015. С. 131–140.

Марчишина А. Стереотипний образ гендерної ідентичності жінки в англомовному дискурсі. *Українська жінка у національному та глобальному просторі: історія, сучасність, майбутнє :* збірник матеріалів І Міжнародного наукового форуму / ДДПУ ім. І. Франка, м. Дрогобич, 24–25 листопада 2016 р. Дрогобич : Трек Лтд, 2016. С. 96–98.

Марчук Л. Лексико-семантичне поле емоцій жінки в новелах Галини Тарасюк. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Сері «Філологічні науки». 2013. Вип. 32 (1). С. 70–76.

Марчук Л., Кашуба З. Лексико-семантичне поле концептосфери «жінка» в аспекті гендерної парадигматики (на матеріалі інтимної лірики). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка :* збірник за підсумками звітів із Наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів, 16–17 березня 2011 р. / редкол. : О. Завальнюк (гол.) та ін. ; Кам'янець-Поділ. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 10. Т. 3. С. 143–144.

Рудюк Т. Вербалізація концептів *чоловік, жінка* в українській фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 20 с.

Ставицька Л. Ґендер : мова, свідомість, комунікація / Інститут української мови НАН України. Київ : КММ, 2015. 440 с.

Сукаленко Т. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : монографія / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 240 с.

Шевчук З. Вербалізація мовного портрета жінки (на матеріалі сучасної української жіночої прози) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2017. 257 с.

REFERENCES

Andrushchenko, Yu. I. (2014). Kontsept "zhinka" u vymirakh suchasnykh humanitarnykh nauk [The concept of "woman" in the dimensions of modern humanities]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina – The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University* (Issue 70), (pp. 54–59) [in Ukrainian].

Herbish, Nadiika (2012). Tepli istorii do shokoladu [Warm stories to chocolate]. Kyiv : Brait Star Pablishynh [in Ukrainian].

Hurnytska, N. (2013). Melodiia kavy u tonalnosti kardamonu [The melody of coffee in the tone of cardamom]. Kharkiv : Knyzhnyi Klub "Klub Semeinoho Dosuha" [in Ukrainian].

Hurnytska, N. (2017). Melodiia kavy v tonalnosti spodivannia [Coffee melody in the tone of hope]. Kharkiv : Knyzhnyi Klub "Klub Semeinoho Dosuha" [in Ukrainian].

Zharikova, Yu. (2014). Verbalizatsiia kontseptu ZHINKA u novohretskii ta ukrainskii movakh [Verbalization of the concept WOMAN in modern Greek and Ukrainian languages]. *Studia linguistica – Studia linguistica,* (Issue 8), (pp. 417–422) [in Ukrainian].

Zabuzhko, O. (2009). Muzei pokynutykh sekretiv [Museum of Abandoned Secrets]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

Kalko, V.V. (2010). Kontsept "ZHINKA" v ukrainskykh paremiiakh [The concept of "WOMAN" in Ukrainian paremias]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu – Bulletin of Cherkasy University* (Issue 193), (pp. 84–90) [in Ukrainian].

Karpenko, N.A. (2012). Verbalizatsiia kontseptu zhinka v dyskursi P. Zahrebelnoho [Verbalization of the concept of woman in the discourse of P. Zagrebelnyi]. (Extended abstract of candidate's thesis). Kharkiv [in Ukrainian].

Kutsyk, O., Kolechko, M. (2015). Kontseptualizatsiia obrazu zhinky v ukrainskii ta rosiiskii paremiolohii [Conceptualization of the image of a woman in Ukrainian and Russian paremiology]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in ethnocultural dimension* (131–140) [in Ukrainian].

Marchyshyna, A.A. (2016). Stereotypnyi obraz hendernoi identychnosti zhinky v anhlomovnomu dyskursi [Stereotypical image of a woman's gender identity in English discourse]. *Ukrainska zhinka u natsionalnomu ta hlobalnomu prostori: istoriia, suchasnist, maibutnie – Ukrainian woman in national and global space: history, present, future* (96–98) [in Ukrainian].

Marchuk, L.M. (2013). Leksyko-semantychne pole emotsii zhinky v novelakh Halyny Tarasiuk [Lexical and semantic field of women's emotions in Galina Tarasyuk's short stories]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka – Scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohiyenko National University* (Issue 32 (1)), (pp. 70–76) [in Ukrainian].

Marchuk, L.M., Kashuba, Z.S. (2011). Leksyko-semantychne pole kontseptosfery "zhinka" v aspekti hendernoi paradyhmatyky (na materiali intymnoi liryky) [Lexical-semantic field of the conceptosphere "woman" in the aspect of gender paradigm (on the material of intimate lyrics)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka – Scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohiyenko National Universit*y (Issue 10), (pp. 143–144) [in Ukrainian].

Rudiuk, T.V. (2010). *Verbalizatsiia kontseptiv cholovik, zhinka v ukrainskii frazeolohii [Verbalization of man and woman concepts in Ukrainian phraseology]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

Stavytska, L.O. (2015). Hender: mova, svidomist, komunikatsiia [Gender: language, consciousness, communication] / Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Kyiv : KMM [in Ukrainian].

Sukalenko, T.M. (2010). Metaforychne vyrazhennia kontseptu ZHINKA v ukrainskii movi [Metaphorical expression of the concept WOMAN in the Ukrainian language] : monohrafiia / NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. Kyiv : Vydavnychyi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

Shevchuk, Z.S. (2017). Verbalizatsiia movnoho portreta zhinky (na materiali suchasnoi ukainskoi zhinochoi prozy) [Verbalization of a word portrait of a woman (on the material of modern Ukrainian women's prose)]. (Candidate's thesis). Lutsk [in Ukrainian].

УДК 398.3 (477.87): 159.922.4

ТИХОВСЬКА Оксана *– доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, Ужгород, 88000, Україна (oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4663-5960

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.28

Бібліографічний опис статті: Тиховська, О. (2021). Етнопсихологічна специфіка образу упиря у фольклорі Закарпаття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 206–214. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.28

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ОБРАЗУ УПИРЯ У ФОЛЬКЛОРІ ЗАКАРПАТТЯ

Анотація. *У статті проаналізовано етнопсихологічну специфіку образу упиря у фольклорі Закарпаття, а також магічні ритуали, спрямовані на його знешкодження. Розглянуто бувальщини, повір'я та легенди про упирів, записані протягом XX століття П. Богатирьовим, Ф. Потушняком, П. Світликом, І. Сеньком, у яких цей демонічний персонаж постає уособленням другої, темної душі людини. Упирі у фольклорі Закарпаття – уособлення мертвих дводушників, їхня демонічна сила проявляється після смерті людини, у тілі якої за життя співіснували добра й демонічна душі. Подібно до давнього язичницького божества, упир вимагає вшанування з боку людей (щоб йому «баяли»), а коли не отримує бажаного, жорстоко мстить – убиває людей і тварин. Згідно з народними повір'ями українців Закарпаття, велике значення мали похоронні ритуали, завдяки яким можна було знешкодити упиря. У статті проаналізовано бувальщину про похорони дводушника, який добровільно відмовився від перетворення на упиря (записана в кінці 20-х років XX століття П. Світликом); розглянуто семантику оберегів, використовуваних проти упирів; з'ясовано семантику символічних завдань, які в замовляннях окреслювали люди, прагнучи запобігти перетворенню небіжчика на упиря. Видима нездатність упиря виконати ці завдання сприймалася народною уявою як невдале посвячення в розряд мертвих демонів. Невиконане завдання метафорично позбавляло дводушника можливості шкодити людям і худобі. Містичний світогляд закарпатських селян змоделював уявлення про два типи упирів: лісового та водяного. Лісовий упир, випиваючи кров живих людей чи тварин, прагнув своєрідної «компенсації», прилучення до життя. У першій половині XX століття існували повір'я про водяних упирів, на яких нібито перетворювалися чоловіки-дводушники, що втопилися. За своєю семантикою водяний упир подібний до водяника та русалок, він також прагне втопити людину. На відміну від лісового упиря, водяний з'їдає труп людини, а не випиває її кров. Однак у бувальщинах, записаних наприкінці XX століття, водяний упир уже не є вбивцею: він лише лякає людей, які увечері перепливають на човні річку, постає пред ними у вигляді білої голови або ж приходить до будинку рибалки просити свою частку риби, яку допоміг упіймати. Образ упиря асоціюється зі смертю, темним божеством – відокремленням добра від зла, праведної душі від демонічної. Таким способом метафорично стверджено ідею спасіння навіть великого злочинця, оскільки за завдане ним зло відповідатиме його темне єство – демонічна душа дводушника, упир.*

Ключові слова: *фольклор Закарпаття, дводущник, демонологія, міфологія, магічний ритуал, упир.*

TYKHOVSKA Oksana *– D. Sc. in Philology, Professor at the Ukrainian Literature Department, SHEE "Uzhhorod National University", Narodna Square, 3, Uzhhorod, 88000, Ukraine (oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4663-5960

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.28

© Тиховська Оксана, 2021

To cite this article: Tykhovska, O. (2021). Etnopsykholohichna spetsyfika obrazu upyria u folklori Zakarpattia [Ethno-psychological specifics of the image of a ghoul in the folklore of Transcarpathia]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 206–214. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.28 [in Ukrainian].

ETHNO-PSYCHOLOGICAL SPECIFICS OF THE IMAGE OF A GHOUL IN THE FOLKLORE OF TRANSCARPATHIA

Summary. *The article analyzes the ethno-psychological specifics of the image of the ghoul in the folklore of Transcarpathia, as well as magical rituals aimed at its neutralization. The old stories, beliefs and legends about ghouls are considered. They are recorded during the twentieth century by P. Bogatyrev, F. Potushnyak, P. Svitlyk, I. Senko, and in this wok, the demonic character is the personification of the second, dark human soul. In the folklore of Transcarpathia, ghouls are the personification of dead two-soul men, their demonic power is seen after the death of a person in whose body coexisted good and demonic souls during his life. Like the ancient pagan deity, the vampire demands respect from the people (wants people to "bayal"), and when he does not get what he wants, he takes cruel revenge – he kills people and animals. According to the folk beliefs of the Ukrainians of Transcarpathia, funeral rituals were important: thanks to them it was possible to neutralize the vampire. The article analyzes the case of the funeral of a two-soul man who voluntarily refused to become a ghoul (recorded in the late 1920's by P. Svitlyk), the semantics of amulets used against ghouls is also considered, the semantics of symbolic tasks, which outlined in the spells people trying to prevent the deceased from turning into a vampire is clarified. The apparent inability of the vampire to perform these tasks was perceived by the people's imagination as an unsuccessful initiation into the category of dead demons. The unfulfilled task metaphorically deprived the two-soul man of the opportunity to harm people and livestock. The mystical worldview of Transcarpathian peasants modeled the idea of two types of ghouls: forest and water. Forest ghoul, drinking the blood of living people or animals, seeks a kind of "compensation", involvement in life. In the first half of the twentieth century, there were beliefs about water ghouls: two-soul men who drowned. According to their semantics, the water ghouls are similar to the watermen and mermaids – they also want to drown a person. Unlike the forest ghoul, the water one eats human corpses, not drinks their blood. However, in the stories of the late twentieth century, the water ghoul is no longer a killer: it only frightens people who cross the river on a boat in the evening – he shows himself as a white head or comes to the fisherman house to ask for his share of fish he helped to catch. The image of the vampire is associated with death, a dark deity and the differentiation of the content of the unconscious that is the separation of good from evil, the righteous soul from the demonic one. In this way, the idea of saving even a great criminal is metaphorically affirmed, because his dark nature – the demonic soul of a two-soul man – a ghoul will be responsible for the evil he caused.*

Key words: *folklore of Transcarpathia, two-soul man, demonology, mythology, magic ritual, ghoul.*

Постановка проблеми. Усвідомлення етнопсихологічного виміру міфологічних образів можливе через застосування психоаналітичного методу дослідження. З'ява міфологічних образів тісно пов'язана з прагненням людини узгодити своє життя з такими почуттями, як провина, страх, совість. На переконання В. Ятченка, міфологічні оповіді про упирів, небіжчиків і подібних до них істот у екзистенційному плані «виходять із підсвідомого переконання, що за порогом смерті теж існує життя, хоч і в інших формах. Адже душі померлих в оповідках – це звичайні колишні люди, а не божественні істоти з первісних міфів, які продовжують існувати після смерті» (Ятченко, 2009, с. 197). Саме психологічний складник визначає окремі специфічні риси духів та демонів у фольклорі різних народів. Об'єднавчим елементом усіх цих персонажів є асоціації між ними й чимось загрозливим, страшним, невідомим, що існує всередині самої людини та лякає її.

Актуальність статті зумовлена застосуванням етнопсихологічного підходу до

вивчення образу упиря у фольклорі українців Закарпаття, а також осмисленням маловідомих фольклорно-етнографічних розвідок Г. де Воллана, Ф. Потушняка, П. Світлика, І. Сенька, у яких представлений цей міфологічний персонаж.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образ упиря в народних віруваннях українців частково розглянули І. Франко, А. Онищук, П. Богатирьов, П. Світлик, Ф. Потушняк В. Ятченко, В. Король, І. Сенько, однак комплексного аналізу цього міфологічного образу у фольклорі Закарпаття здійснено не було, що й зумовлює новизну цієї статті.

Метою статті є проаналізувати етнопсихологічну специфіку образу упиря в народних віруваннях, бувальщинах та легендах українців Закарпаття; розглянути особливості магічних обрядів, спрямованих на його знешкодження.

Реалізація мети передбачає виконання таких завдань:

1) розглянути повір'я про упирів-дводушників, які побутують на Закарпатті;

2) проаналізувати сюжети бувальщин та легенд, героєм яких є упир;

3) виявити специфіку образів «водяного» та «лісового» упирів;

4) дослідити народні уявлення про специфіку поховання дводушника та їх відображення в магічних ритуалах.

Виклад матеріалу. Упир в уявленні закарпатців постає як блукаюча демонічна душа дводушника, яка не може подолати межі між світом живих і мертвих. В упирів, згідно з народними віруваннями українців Закарпаття, після смерті перетворюється демонічна душа відьми (босоркані) та чаклуна (босоркуна), тоді як друга (світла) душа потрапляє в потойбіччя: «Коли помре дводушник, його чиста душа йде «там, де собі заслужить». Душа нечиста стає «упирем». Затримується подекуди у гробі, інколи в різних недоступних місцях, над водами, у хащах, пустинях тощо. Є дуже злим» (Потушняк, 1938, с. 40). А за життя дводушники нібито мали здатність «подвійного зору» (Богатирьов, 2009, с. 325), тобто могли бачити значно віддалені від них місця та людей.

Подібно до давнього язичницького божества, упир вимагає вшанування з боку людей (щоб йому «баяли»), а коли не отримує бажаного, жорстоко мстить. Так виникло повір'я, що, втративши зв'язок із «чистою» душею, демонічні сили дводушника зростають, він стає уособленням персоніфікованої смерті. Г. де Воллан писав про побутування на Закарпатті народних вірувань у небезпечність упирів – «кровожерливих чудовиськ, котрі вночі таємно нападають на людей і убивають їх. У давні часи було звичною справою, коли упирями вважали померлих, яких за життя називали чарівниками; живі рятувались від них тільки тим, що, викопавши із землі трупи таких людей, розрубували їх на частини й спалювали» (Воллан, 2009, с. 189). Містичні уявлення закарпатських селян були настільки сильними, що в 1817 р. (коли від голоду померло багато людей) на Мукачівщині «було здійснено наругу над тілами багатьох небіжчиків. Однак селяни не спалювали мерців, а забивали в серце викопаного трупа кіл, відрубували йому голову й клали її поміж ніг» (Воллан, 2009, с. 189).

П. Богатирьов записав на Закарпатті бувальщину про відвідування мертвою босорканею (яка перетворилася на упиря) односельчан із метою налякати їх. На образ демонічної небіжчиці проєктувався страх людей перед смертю, перед можливістю передчасно померти. Найчастіше босорканя навідувалася до свого чоловіка, а також до людей, які належали до ворожого їй простору – церкви. Якось вона напала на церковного старосту, «взяла в рот його мізинець і хотіла вкусити, він вирвався, але тоді вона вкусила його за бік (Нижній Бистрий)» (Богатирьов, 2009, с. 324). У цьому мотиві метафорично окреслено прагнення відьми спокусити церковного старосту (мізинець постає як фалічний символ). Про висмоктування крові з людини в бувальщині не йдеться, хоча спосіб протидії мертвій босоркані аналогічний методам знищення упиря: селяни запропонували «викопати її тіло й порубати на шматки» (Богатирьов, 2009, с. 324).

Бувальщина про мертву босорканю-дводушницю, яка після смерті перетворилася на упиря, побутувала в селі Бобовище на Мукачівщині. Згідно з народною оповіддю, ознаками того, що дух босоркані Бішулі продовжує своє життя після її смерті було те, що у труні

вона «не задеревіла. Дуже красна була, червена <…>, коли її поховали, то почала здихати худоба» (Сенько, Бідзіля, 2000, с. 104). Темна душа померлої відьми підтримує життя її тіла завдяки випитій крові тварин. Це з'ясовано в кінці невидимого для звичайних людей двобою ворожбита Стегнея та босоркані Бішулі: коли прийшли люди, «то увиділи труну, повну крови. Чоловік каже: «Позерайте, люде! Ту є кров із вашої худоби. Айбо сеся уже не буде ходити, бо я їй голову стяв». Мертва лежала у труні, а голова її була повернута лицем униз» (Сенько, Бідзіля, 2000, с. 104). Для перемоги над відьмою-упирицею ворожбит не тільки відрубує їй голову, але й використовує нитки, «що перший раз дівочка пряде» (Сенько, Бідзіля, 2000, с. 104). «Він обснував тими нитками теметув (кладовище – *О. Т.*) у такий час, коли вже сонце заходило» (Сенько, Бідзіля, 2000, с. 104). На нашу думку, саме тими нитками «зв'язували» силу босоркані, бо демонічна магія жінки мала бути подолана магією жінок – неусвідомленою магією прядіння і ткацтва дівчаток, душі яких є чистими, безгрішними (однієї могутності ворожбита виявляється замало).

Згідно з записами П. Світлика, «про аномальність природи дводушника не можна дізнатися за його життя, тільки після його смерті і так, що він сам, знаючи про свою незвичайну надприродність, виявить її перед смертю своєю» (Світлик, 1931, с. 53). Фольклорист наголошує на переконанні, що «такий чоловік, відчуваючи кінець свого життя і боячись страшних наслідків, які можуть настати по його смерти, якщо він не виявить цю тайну нікому, мусить виявити її, щоб зробили з ним такі ворожки, які подібним йому особам робили» (Світлик, 1931, с. 53). Однак якщо дводушник усе ж не розповідав нікому своєї таємниці, тоді правда з'ясовувалася під час обмивання його тіла: «якщо він двоєдушний, одна половина його тіла залишається теплою і не застигає зовсім <…>. Одна половина лиця червона, рука прогинається, серце часом б'ється <…>. Чи ліва, чи права частина тіла така, як сказано вище, з того можна дізнатися, які наслідки могли би настати по його смерті, якщо б нічого з ним не зробити. Отже, якщо права частина тіла тепла, тоді народ буде умирати, а якщо ліва, то означає, що домашня худоба буде гинути» (Світлик, 1931, с. 53).

Ф. Потушняк наголосив на міфологічних оповідях, що яскраво окреслювали демонічний характер образу упиря: «Кого зловить – виссе кров, уб'є, втопить. Має велику силу робити людям шкоду, в основному під час слабкого і нового місяця, від 9 години до першого співу півнів. Інколи нападає зараз після смерті на людину і худобу, а передусім на малих дітей. Тоді починається сильне вимирання людей і худоби» (Потушняк, 1938, с. 40). Народна уява метафорично вмотивовує злодіяння упиря: він випиває кров живих істот, намагаючись таким способом знову стати живим, продовжити своє існування ціною чужого життя. «Робить це тоді, коли йому після смерті не «баяли» (не здійснили специфічних поховальних обрядів – *О. Т.*). Вривається до будинків і поволі висмоктує кров із людини, яка внаслідок цього помирає» (Потушняк, 1938, с. 40).

Міфологічну оповідь про упиря, в якого перетворився після смерті дводушник, записав у селі Великі Лази на Ужгородщині І. Сенько: «То було в одному селі за Ужгородом. Жив там чоловік, ворожив усе. Мав сто років, коли помер. Похоронило його село. Та через тиждень худоба почала здихати <…>. Розкопали гріб діда-ворожбита, а в деревищови дідо лицем вниз лежить, сам черлений був. Відрубали йому голову, та цілий день кров ллялася. Так він напився крови. Та по тому усе було добре, більше той упир не шкодив селу» (Сенько, 2003, с. 211).

П. Світлик зафіксував на Закарпатті вірування про знешкодження упиря вбиванням у серце осикового кола: «Ішли на цвинтар і одним довгим колом пробивали гріб того, про кого це думали, але так, щоби серце пробити. Якщо один кінець кола закривавлений, тоді доведено, що то був дводушник, але більше не буде шкодити, бо серце пробито» (Світлик, 1931, с. 56). Інший спосіб убивства упиря описує бувальщина, записана І. Сеньком у селі Келечин на Міжгірщині: «Розкопали гріб, розкрили труну – а вона повна крови. Ворожільник насипав у гріб маку, поклав туди гумовий чобіт. «Тогди можеш вставати з гроба, коли визбираєш ушиткий мак і з'їш гумовий чобіт!», – так закляв босоркуна тот поляк. А дале труну закрили, гріб засипали і вбили

в нього осиковий кіл» (Сенько, 1994, с. 136). Також мак могли сіяти від хати дводушника і до кладовища, супроводжуючи цей процес замовлянням: «Тогди би-сь ся вернув, коли сесь мак посходить!» (Сенько, 1994, с. 137). Інколи замість маку на Закарпатті із цією ж метою використовували бор: «Знають сіяти бор. Кажуть: «Тогди би-сь ся вернув, коли сесь бор визбираєш!». А то таке дрібне насіння, менше від чумизи. Коли так не зробити, то дводушник за сім років може шкодити або худобі, або людям» (Сенько, 1994, с. 137). Отже, видима неможливість виконати завдання (визбирати мак/бор, з'їсти гумовий чобіт) убезпечувала людей від дій упиря і зменшувала відчуття страху перед імовірною зустріччю із цим уособленням смерті.

У селі Ворочеві (Перечинський р-н Закарпатської області) І. Сенько записав таке повір'я: мертвий дводушник не перетвориться на упиря, якщо перед похованням під його тіло «покласти серп замітний, чи сокиру замітну, чи підкову. Замітне – то, що не хоснують (не використовують – *О. Т.*)» (Сенько, 1994, с. 137) чи «у гріб йому покласти чиноватину, полотно смерічкою, аби перерахував нитки» (Сенько, 1994, с. 137). Також пропонували мертвому дводушнику виконати те, що людині не до снаги: «Клали у гріб жидівську книгу, аби із гробу доти не вийшов, доки її не перечитає» (Сенько, 1994, с. 137); «І маку у гріб насипали – аби на сорок днів мав рахувати. Через сорок днів душа замре» (Сенько, 1994, с. 137). Видима нездатність упиря виконати ці завдання сприймалася народною уявою як невдале посвячення в розряд мертвих демонів. Невиконане завдання позбавляло дводушника можливості шкодити людям і худобі.

У народних віруваннях Закарпаття згаданим охоронним ритуалам надавали великого значення, оскільки якщо їх не зробити, то «упир при місячному світлі може парою виходити з могили, ходити попід вікна і викликати поіменно поснулих людей – хто обізветься, кров із того виссе. Кілька смертей, а таке буває при епідеміях, спонукають шукати їх причину в упиреві, який виходить із могили» (Сенько, 1994, с. 137). У Галичині упирями вважали не лише мертвих дводушників, але й живих. Зокрема, під час епідемії холери 1831 р., як зазначив І. Франко, у селі Нагуєвичі Дрогобицького повіту живцем було спалено кількох людей, яких запідозрили в тому, що вони є упирями (Франко, 1991, с. 512–526).

Дводушники, згідно з народними віруваннями Закарпаття, добровільно могли відмовитися від перетворення в упиря після своєї смерті, попросивши близьких людей чи родичів здійснити над їхнім тілом певні ритуали. Зокрема, бувальщину про такого дводушника записав у кінці 20-х рр. XX ст. в селі Боржавської долини П. Світлик. Дослідник зафіксував детальний опис похоронних ритуалів, що здійснили над тілом дводушника в одному із сіл Закарпаття (фольклорист навмисно не зазначив, у якому саме). Згідно з почутою П. Світликом оповіддю, сам дводушник перед смертю розповів свою таємницю сусідові й попросив виконати декілька ритуалів після його смерті. Односельці згодом так і зробили: «приготували всі потрібні речі для ворожіння: сокиру, осиновий колик, ожинову тернину, сильну колодицю, кусок олова, дев'ять ляльок, свяченого маку, що при свяченню води святився, потовченого скла і заперли двері, щоб хтось не зайшов до хати, бо тоді могли б втратити їх діяння чародійної сили <…>. Головним ворожником був сусід, котрому дана ця влада прямо від померлого дводушника» (Світлик, 1931, с. 54). Сам ритуал виглядав моторошно, його етапи «різнобічно» мали нейтралізувати силу мертвого дводушника, символічно унеможливлювали ймовірну здатність рухатися, говорити, пити кров: «Найперше взяли тіло мертвого і положили у труну. Потім осиковим коликом пробили серце, значить сокирою забили сей маленький колик у серце мертвого, щоби ніколи не ожило так, як осиковий кіл у нім не ожиє <…>, до рота вложили кусок олова, щоби собі спокійно ссав і забавлявся оловом. Далі колодицею замкнули рот, аби ніколи не міг отворити. Примовка при тім така: «Тогди би сь рот отворив, коли і ся колодиця отвориться». У руки положили йому дев'ять ляльок, зроблених із дерева і примовили: «Тогди би мав моци на сись світ устати, коли сих дев'ять кукол убавить». Під ноги насипали потовченого скла, щоб встаючи порізав собі ноги. Ноги і руки зав'язали ожиновим терням <…>. Тепер ціле тіло обсипали маком, аби тоді встав, коли той

мак позбирає. На цьому закінчувалося ворожіння, і тіло відразу прикривали кришкою, щоб його лице ніхто більше не видів» (Світлик, 1931, с. 54–55). Отже, згідно з народними віруваннями, після здійснення такого ритуалу тіло дводушника назавжди мало залишитися у труні, він не міг перетворитися на упиря – його демонічна душа втрачала зв'язок із тілом.

Народні уявлення про специфіку поховання дводушника записав П. Богатирьов: «Якщо покійник був босуркуном, то йому на дорогу кидали мак, штоби тот босуркун маў роботу збирати, аби ся займал» (Нижній Синевир); «Упир і босоркун – то єдно. У труну упиреві кладуть стружку, папір, осику, цвяхи; коли дуже лютий був за життя, його прив'язують за ногу ожиною. Біля могили тричі розсипають мак; при чому вибирають «сліпий»» (Присліп)» (Богатирьов, 2009, с. 324).

Подібним до образу упиря є болгарський міфологічний персонаж «устріл» – «дитина, яка померла нехрещеною. Устріл слабкий, але із часом, випивши досить крові тварин, стає сильнішим. Звичайно виривається із гробу (на 9 день), прибивається до якоїсь череди і до того часу її пустошить (випиває кров), доки всю не вигубить. Випивши достатньо крови, уже до гроба не повертає. Потім може і до людей братися. Перебуваючи між чередою, сидить між рогами у тварини, яку собі вибрав. По формі незначний, боїться вовків, глогу і под. Проганяють його живим вогнем, через який женуть тварин вовчою стежкою» (Потушняк, 1943, с. 80–81). Вогонь постає магічною межею між світом людей і «устрілом».

Прагнення упиря прилучитися до життя проявляється не тільки через висмоктування крові з людей і тварин, але й через періодичні зустрічі зі своєю колишньою жінкою: «він часто приходить і до своєї живої жінки, говорить з нею, вона вважається в нас відьмою» (Потушняк, 1938, с. 40). В одній із бувальщин, записаних у кінці XX ст. в селі Горяни (Ужгородський район), дводушник постає не упирем, а людиною, що продовжує життя після смерті, прилюдно виявивши свою містичну природу. Таким способом народна уява своєрідно переосмислює ідею воскресіння тіла й душі після смерті, але відбувається це у звичному для небіжчика просторі. «Казали, що коли помер старий Бидь, то як вийшли із труною за ворота, вун пуднявся і зазвідав: «Куди ви ня несете?» Люди перепудилися, одні розбіглися, а другі занесли його до хижі. По тому він жив десь рік» (Сенько, Бідзіля, 2000, с. 104). Згодом темна сутність дводушника змушує його покинути село, і він іде в ліс, але все ж прагне бути знайденим людьми: «А через рік пішов із хижі і не вернувся. Вночи являвся жоні, казав, оби його глядали в хащи. Пак його найшли» (Сенько, Бідзіля, 2000, с. 104). Закінчення бувальщини містить у собі традиційний «рецепт» боротьби із живими мерцями: коли хоронили дводушика, забили йому у груди кіл, зроблений з акації.

Бувальщини про зустріч людей з упирем, який постає у вигляді тварини, записав на Закарпатті П. Богатирьов. В одній із них упиря бачать вночі декілька чоловіків, які стережуть толоку: «Близько одинадцятої години вони почули біля огорожі тихий сміх і побачили, що там пройшов чоловік. Він підійшов до толоки, почав ганятися за кіньми і сам іржав, як кінь. Ми обидва побачили його, а четверо інших не бачили. Але потім і вони його побачили. Спочатку вони вирішили, що ми божевільні, а потім, коли самі побачили, визнали, що це правда. Упир може бути людиною, конем або собакою» (Богатирьов, 2009, с. 332). Із психологічного погляду, сюжет цієї бувальщини дуже подібний до колективної галюцинації, зумовленої міфологічним світосприйняттям та страхом чоловіків, які вірили в можливість появи демонічної істоти.

На Закарпатті існують уявлення про декілька різновидів упирів, залежно від того, де який із них перебуває. Наприклад, лісовий упир «живе в лісі й тут нападає на людей вночі і в полудень. Уявляють його як високого, сухого чоловіка, із червоними злими очима. У руках має кістку з людського стегна, яку гризе, аж лісом йде гомін. Вночі приходить до людських будинків і ту кістку кидає у вогонь, який розлітається на всі боки. Курить люльку, в якій світиться велика розжарена вуглина. Завдяки цьому вночі його можуть помітити мандрівники далеко в лісі. Хто його побачить, звичайно німіє» (Потушняк, 1938, с. 41). Лісовий упир асоціюється з вогнем (оскільки кидає кістки жертв у полум'я, курить люльку з великою вуглиною). А одним із символічних

значень вогню в міфології є трансформація, переродження, тому кістку, кинуту упирем у полум'я, можна інтерпретувати як метафоричне прагнення подолати межу життя і смерті, як персоніфіковану мрію потрапити в потойбіччя. На нашу думку, кістка, кинута у вогонь, є проєкцією самого упиря, його бажання покинути світ людей – бути спаленим (адже в перекладі з індоєвропейської мови упир означає «неспалений»). Ф. Потушняк окреслив ще декілька рис, притаманних образу лісового упиря: парування з босорканями, прагнення налякати людей своїми діями: вони «виють, кидають кістками або несуть разом із відьмами над будинком колоди і погрожують кинути їх удолину» (Потушняк, 1938, с. 41).

Згідно з народними віруваннями, якщо тіло лісового упиря «у гробі розрубати, воно буде свіже і з нього бризне кров. Та нечиста душа за допомогою випитої крові немов би зматеріалізувалася» (Потушняк, 1938, с. 41). Тому способом боротьби із цим демоном уважався не тільки осиковий кілок, забитий у серце, чи срібна куля, але й випускання крові. Упир позбувається своєї надприродної сили, його можна «перемогти в боротьбі, якщо хоч трішечки випустити з нього крові» (Потушняк, 1938, с. 41).

На Закарпатті в першій половині XX ст. ще існували міфологічні оповіді про водяних упирів, які вважалися найстрашнішими. Ними, згідно з народними віруваннями, ставали ті «дводушники, що утопилися» (Потушняк, 1938, с. 41). Водяний упир подібний за своєю сутністю до водяника та русалок: «Він тільки і чекає на людей, щоби їх схопити і затягнути до води. Навіть у самий полудень інколи пливе як труп вниз по воді. У темні ночі сидить над берегом річки або бігає берегом і виє страшним голосом. Його найбільше бояться, бо його сила незвичайна і проти нього нема, звичайно, допомоги, коли він хоче когось згубити. Потім, протягом кількох днів жертву з'їдає» (Потушняк, 1938, с. 41). Але якщо русалками стають звичайні утоплені дівчата, то водяними упирями – чоловіки-дводушники. На відміну від упиря лісового, водяний з'їдає труп людини, а не випиває її кров. Він не прагне увібрати в себе чуже життя через випиту кров, а навпаки, через поїдання мертвого тіла умовно прилучається до потойбіччя. За спостереженням А. Голана, персоніфікаціями Чорнобога, темного божества підземного світу, у фольклорі різних народів міг бути змій, багатоголовий дракон, який теж (як і водяний упир у народних віруваннях Закарпаття) міг поїдати трупи своїх жертв: «У литовських казках є образи змій, котрі поїдають трупи, а у слов'янських – образ всемогутнього змія, що вимагає людських жертв» (Голан, 1993, с. 190). Такі образи, на думку вченого, виникли за аналогією: оскільки «люди вбивали тварин, щоб з'їсти їх, а тому думали, що боги вбивають людей з тією ж метою» (Голан, 1993, с. 190).

Вірування у водяного упиря зафіксував П. Богатирьов: упир «живе біля води. Коли він зустрічає біля води людей, то мучить їх і вбиває» (Богатирьов, 2009, с. 332). Водночас магічним чином водяний упир нібито може сприяти успіху в риболовлі: «Коли ловлять рибу, то йому дають скуштувати. І після цього можна наловити віз риби. Але з ним не можна говорити. Він такий страшний, що з ним неможливо говорити» (Богатирьов, 2009, с. 332). Один із респондентів розповів П. Богатирьову бувальщину про зустріч чоловіка з упирем, який був цілком чорний (очевидною є асоціація чорного кольору зі смертю та світом темряви – уявним місцем перебування демонів). У селянина хтось викрадав дрова, «і він пішов з рушницею їх стерегти. Тільки-но він прийшов, то побачив, що у воді, у глибокому місці, стоїть чорний чоловік. А іншого разу, коли в'язали плоти і народ ще не спав, він побачив, що великий чорний чоловік іде сам. Коли він вийшов на берег, то став ще більшим. Дід пішов за товаришем, щоб показати йому цього величезного чоловіка. Щойно вони прийшли, той перетворився на лум (викривлений стовбур засохлого дерева, що навис над водою)» (Богатирьов, 2009, с. 333). Отже, галюцинація, якій піддався наляканий дід, розвіялася, не набула колективного характеру, замість чорного чоловіка селяни побачили стовбур дерева.

У кінці XX ст. І. Сенько записав дві бувальщини про водяного упиря, у яких, однак, цей демонічний образ уже втратив свою первісну смертоносну сутність. В одній із них водяний упир лякає жінку, яка ввечері

перепливає на човні річку, і показується їй у вигляді білої голови: «То таке страшне, біле, як лунь <…>. На воді лежить голова, як буйволиця» (Сенько, 2003, с. 191). В іншій бувальщині образ водяного упиря уподібнився до потопельника, який приходить до будинку рибалки просити свою частку риби, яку допоміг упіймати: «До хижі зайшов старий дідо. Зайшов мовчки, не уклонився. Баба відразу догадалася, що то упир. Вергла (кинула – *О. Т.*) йому у тайстру три риби, і він пішов собі з хижі» (Сенько, 2003, с. 191). Водяний упир у цій міфологічній оповіді вже задовольняється поїданням мертвої риби, а не тіла втопленої ним людини, – відбувається символічне заміщення.

Висновки. Отже, образ упиря асоціюється зі смертю, темним божеством, з уявленняи про можливість відокремлення праведної душі від демонічної в тілі людини-дводушника. Таким способом метафорично стверджується ідея спасіння навіть великого злочинця, оскільки за завдане ним зло відповідатиме його темне єство – Тінь (демонічна душа дворушника, упир). З іншого боку, уявлення про упиря могло виникнути внаслідок страху перед можливою безконечністю зла, яке нібито не зникало навіть після смерті дводушника і продовжувало втручатися в життя людей. Щоб нейтралізувати такий страх, народна уява створила антропоморфний образ упиря, а тоді окреслила способи його знищення. Бо, на відміну від абстрактного ворога, жахіття, видиме, персоніфіковане зло можна перемогти.

Перспективу подальших розвідок убачаємо в типологічному зіставленні образу упиря (а також інших міфологічних персонажів) в українському, угорському, словацькому та румунському фольклорі.

ЛІТЕРАТУРА

Богатырев П. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. *Вчені Росії про Закарпаття. Із карпатознавчої спадщини* / упор., підгот. текстів, передм. та прим. О. Мазурка, І. Мандрика. Ужгород : Ужгородська міська друкарня, 2009. С. 221–353.

Воллан де Г. Угро-русские народные песни. Очерк быта угорских русских. *Вчені Росії про Закарпаття. Із карпатознавчої спадщини*. Ужгород : Ужгородська міська друкарня, 2009. С. 184–200.

Голан А. Миф и символ. Москва : Русслит, 1993. 375 с.

Потушняк Ф. Душа в народнім повір'ю села Осій. *Науковий збірник товариства «Просвіта» за 1937–1938 рр*. Річник XIII–XIV. Ужгород : Друкарня оо. Василіян в Ужгороді, 1938. С. 33–44.

Світлик П. Дводушник (Народне повѣря – Боржавська долина). *Подкарпатська Русь*. Ужгородъ, 1931. Рочник VIII. Число 3. С. 52–56.

Сенько І. Перевертні. *Зелені Карпати*. Ужгород, 1994. № № 1–2. С. 130–137.

Сенько І. Як то давно було: Легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записах Івана Сенька. Ужгород : Закарпаття, 2003. 368 с.

Сенько І., Бідзіля Ю. Тлін тіла і безсмертя душі. *Карпатський край.* Ужгород, 2000. № № 1–4 (120). Річник 10. С. 103–104.

П. Ф. [Потушняк Федір]. Пострѣлъ-устрѣлъ (Про болгарськѣ впливы у насъ). *Литературна недѣля.* Ужгородъ, 1943. Річник III. Ч. 4. С. 80–81.

Франко И. Сожжение упырей в с. Нагуевичах в 1831 г. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія* / упор., прим. та біогр. нариси А. Пономарьова, Т. Косміної, О. Боряк ; вступ. ст. А. Пономарьова. Київ : Либідь, 1991. С. 512–526.

Ятченко В. Трансформація уявлень про смерть в карпатському фольклорі як показник екзистенційних прагнень людини. *Науковий вісник національного Університету біоресурсів і природокористування України*. 2009. № 137. С. 195–201.

REFERENCES

Bogatyrev, P. (2009). Magicheskie dejstviya, obryady i verovaniya Zakarpat'ya [Magical actions, rituals and beliefs of Transcarpathia]. *Vcheni Rosii pro Zakarpattia. Iz karpatoznavchoi spadshchyny – Russian scientists about Transcarpathia. From the Carpathian heritage* (pp. 221–353). Uzhhorod : Uzhhorodska miska drukarnia [in Russian].

Vollan, de G. (2009). Ugro-russkie narodny'e pesni. Ocherk by'ta ugorskikh russkikh [Ugro-Russian folk songs. Essay on the life of Hungarian Russians]. *Vcheni Rosii pro Zakarpattia. Iz karpatoznavchoi*

spadshchyny – Russian scientists about Transcarpathia. From the Carpathian heritage (pp. 184–200). Uzhhorod : Uzhhorodska miska drukarnia. [in Russian].

Golan, A. (1993). Mif i simvol [Myth and symbol]. Moskva : Russlit [in Russian].

Potushniak, F. (1938). Dusha v narodnim poviriu sela Osii [The soul in the folk belief in the village of Osiy]. *Naukovyi zbirnyk tovarystva "Prosvita" za 1937–1938 – Scientific collection of works of "Education" 1937–1938* (pp. 33–44). Richnyk XIII–XIV. Drukarnia oo. Vasyliian v Uzhhorodi [in Ukrainian].

Svitlyk, P. (1931). Dvodushnyk (Narodne poviria – Borzhavska dolyna) [Two-soul man (Folk Belief – Borzhavska Valley)]. *Podkarpatska Rus – Podkarpatska Rus.* Uzhhorod. Rochnyk VIII. Chyslo 3. (pp. 52–56) [in Ukrainian].

Senko, I. (1994) Perevertni [Werewolves]. *Zeleni Karpaty – Green Carpathians.* (Issue) 1–2 (pp. 130–137). Uzhhorod [in Ukrainian].

Senko, I. (2003). Iak to davno bulo: Lehendy, perekazy, buvalshchyny, bylytsi ta prytchi Zakarpattia u zapysakh Ivana Senka [How it was a long time ago: Legends, retellings, stories, tales and parables of Transcarpathia in the records of Ivan Senko]. Uzhhorod : Zakarpattia. [in Ukrainian].

Senko, I.; Bidzilia, Yu. (2000). Tlin tila i bezsmertia dushi [Dust of a body and immortality of a soul]. *Karpatskyi krai – Carpathian region* Uzhhorod. Richnyk 10. (Issue 1–4 (120)), (pp. 103–104) [in Ukrainian].

F. P. [Fedir Potushniak] (1943). Postril-ustril (Pro bolharski vplyvy u nas) [Postril-ustril (About Bulgarian influences in our country)]. *Lyteraturna nedilia – Literary Sunday.* Richnyk III. Ch. 4. Uzhhorod (pp. 80–81) [in Ukrainian].

Franko, I. (1991). Sozhzhenie upyrej v s. Naguevichah v 1831 g. [Burning of ghouls in Nahuevichi in 1831]. *Ukraintsi: narodni viruvannia, poviria, demonolohiia – Ukrainians: folk beliefs, superstitions, demonology* (pp. 512–526). Kyiv : Lybid [in Russian].

Iatchenko, V. (2009). Transformatsiia uiavlen pro smert v karpatskomu folklori yak pokaznyk ekzystentsiinykh prahnen liudyny [Transformation of the idea of death in Carpathian folklore as a demonstration of human existential aspirations]. *Naukovyi visnyk natsionalnoho Universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy – Scientific Bulletin of the National University of Life*. 137. P. 195–201 [in Ukrainian].

УДК 811.1612-(07)

ТОВСТЕНКО Вікторія – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-лінгвістики, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03057, Україна (tovstenko.vika@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2971-4931

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.29

Бібліографічний опис статті: Товстенко, В. (2021). Специфічні особливості термінологічного номінування економічних понять. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філологія», *47,* 215–223. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.29

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО НОМІНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПОНЯТЬ

Анотація. *У статті досліджено одну з найактуальніших і найскладніших проблем українського мовознавства XXI століття – формування економічної термінології на національній основі. Термінологічна лексика є показником рівня розвитку наукової мови в суспільстві й науки загалом. Це барометр, який визначає рівень професійної освіти, позаяк багата термінологія є одним із показників високого рівня професійної освіти у країні. Стандартизація економічної термінології, визначення її ролі у формуванні лінгвістичної та професійної компетентності фахівців у будь-якій галузі знань є головною проблемою сьогодення. У статті проаналізовано типи лексичних запозичень, досліджено загальні риси, що визначають суть будь-якого терміна; зосереджено увагу на термінах-стандартах. Використано діалектичний, емпіричний, емпірично-теоретичний і теоретичний методи дослідження. З'ясовано загальні та специфічні особливості термінологічної номінації економічних понять, що сприятиме уніфікації, стандартизації та кодифікації цієї термінології; досліджено проблему асиміляції іншомовних елементів. Наголошено на тому, що стандартизація термінологічних систем на національному та міжнародному рівнях є необхідною й актуальною, оскільки вона спрямована на вибір термінологічного стандарту та затвердження його як обов'язкового варіанта. У статті проаналізовано історію української економічної термінології від часів Київської Русі, з'ясовано специфічні особливості термінологічного номінування економічних понять, досліджено проблему засвоєння та передавання іншомовних елементів, визначено типи лексичної інтерференції, наведено спільні ознаки, які визначають суть терміна як лексичної одиниці обмеженого функціонування; проаналізовано чужомовні терміни з повним структурним збігом та терміни із частковою заміною компонентів, оформлені словотвірними засобами мови-реципієнта; визначено позамовні та внутрішньомовні причини запозичень. Наголошено, що важливим аспектом класифікації термінологічних одиниць економічної сфери є їхні словотвірні особливості.*

Ключові слова: *лексична інтерференція, міжнародний термін, мовна картина світу, стандартизація, транслітерація, транспозиція, трансфонація.*

TOVSTENKO Viktoria – *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Business Linguistics, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, 54, Peremogy ave., Kyiv, 03057, Ukraine (tovstenko.vika@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2971-4931

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.29

To cite this article: Tovstenko, V. (2021) Spetsyfichni osoblyvosti terminolohichnoho nominuvannya ekonomichnykh ponyat' [Specific features of terminological nomination of economic concepts.]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 215–223. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.29 [in Ukrainian].

© Товстенко Вікторія, 2021

SPECIFIC FEATURES OF TERMINOLOGICAL NOMINATION OF ECONOMIC CONCEPTS

Summary. *The article examines one of the most pressing and complex problems of Ukrainian linguistics of the XXI century – the formation of economic terminology on a national basis. The terminological vocabulary is an indicator of the level of development of scientific language in society and, therefore, of science in general. Terminological vocabulary is the kind of barometer that determines the level of vocational education, as rich and extensive terminology is one of the important indicators of the level of vocational education in the country. Standardization of economic terminology, defining its role in the formation of linguistic and professional competence of specialists in any field of knowledge is the main problem today. The purpose of this article is to try to find out the types of lexical interference, to explore the common features that define the essence of any term; to analyze terms with complete structural coincidence and terms with partial replacement of components, designed by word-forming means of the recipient language; make terms-standards, terms-samples, normalize the terminology; identify linguistic and linguistic reasons for borrowing. The dialectical method is used, empirical, empirical-theoretical and theoretical methods. The article analyzes the history of Ukrainian economic terminology since the times of Kievan Rus, explains general and specific features of terminological nomination of economic concepts, investigates the problem of mastering and transmitting foreign language elements, identifies types of lexical interference, gives common features that define the essence of any terminology units of special, limited functioning; terms with complete structural coincidence and terms with partial replacement of components, designed by word-forming means of the recipient language are analyzed; Linguistic and linguistic reasons for borrowing have been identified. The general and specific features of terminological nomination of economic concepts have been found out, which will facilitate the unification, standardization and codification of this terminology; the problem of assimilation and transfer of foreign language elements is investigated. Conclusion. Standardization of terminological systems at national and international levels is necessary and relevant, since it aims at the choice of the terminological standard and its approval as a mandatory option. It is emphasized that an important aspect of the classification of terminological units of the economic sphere is their word-forming features.*

Key words: *lexical interference, standardization, international term, transliteration, transposition, linguistic picture of world, borrowing, internationalisms, metaphorization, communicative obstacles, transphonation.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати спільне й відмінне у способах термінологічного номінування економічних понять, що, серед іншого, забезпечить успішну уніфікацію, стандартизацію та кодифікацію цієї термінології, допоможе спрогнозувати тенденції її розвитку, а також дослідити проблему передавання й засвоєння іншомовних елементів, оскільки новітні запозичення не завжди відповідають фонетичним законам і орфографічним правилам мов-отримувачів. Проблема гармонізації, скоординованості власної термінології з термінологіями найбільш розвинутих країн світу вкрай актуальна. Терміносистема сучасної української мови є потужною базою, на основі якої постають і функціонують усі сфери науково-професійної діяльності. Унормування економічної термінології, визначення її ролі у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців будь-якої галузі знань належить нині до кола провідних мовознавчих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні велику увагу приділяють вивченню спеціальних економічних термінологій, передусім визначенню їхніх структурно-семантичних параметрів і способів номінації понять, також питанням стандартизації та кодифікації економічних термінів (Грицьків, 2004; Дуда, 2001; Козловська & Товстенко, 2009; Лотка, 2000; Панько та ін., 1994; Чорновол, 2004; Шундікова, 2021). Одні вчені, наприклад Т.І. Панько, зазначають, що економічні терміни, у яких сконцентровано величезний досвід господарської діяльності, неоднорідні за своїм складом і походженням (Панько та ін., 1994, с. 124); інші наголошують на засиллі в українській мові англоамериканізмів (Козловець, 1997, с. 70). Ґрунтовну структурно-семантичну диференціацію економічної термінології здійснила у своїх наукових працях

Т.П. Кравченко. Дослідниця визначила такі шляхи номінації, як: термінологізація загальновживаних слів для позначення певного наукового поняття; ретермінологізація готового терміна економіки; використання наявних у мові словотвірних типів або іншомовних компонентів для утворення нових назв (Шарата & Кравченко, 2019, с. 130).

Метою статті є спроба з'ясувати типи лексичної інтерференції, проаналізувати терміни з повним структурним збігом та терміни із частковою заміною компонентів, оформлені словотвірними засобами мови-реципієнта; дослідити спільні ознаки, які визначають суть будь-якого терміна як лексичної одиниці обмеженого функціонування; визначити позамовні та внутрішньомовні причини запозичень. Завдання полягає в тому, щоб виробити терміни-еталони, терміни-зразки; стандартизувати термінологічну систему на національних та інтернаціональних рівнях.

Предмет і об'єкт дослідження. У статті з'ясовано специфічні особливості термінологічного номінування економічних понять, описано процеси засвоєння та передавання іншомовних елементів. Об'єктом дослідження є економічна терміносистема сучасної української мови.

Виклад матеріалу. Формування української економічної терміносистеми починається від часів Київської Русі. В основному це назви повинностей і зборів (спочатку натуральних, а потім грошових), сформовані на основі загальновживаних слів. В українських пам'ятках XIV–XV ст. спеціальні поняття сфери фінансових відносин передано словами, використовуваними як у загальновживаному, так і у спеціальному значенні. Згодом такі слова набули властивостей терміна в сучасному розумінні цього поняття. Наприклад: *выраховувати, длжъникъ, заплата, полтына, личба, мыто, мытник, гривня, деньга, накладъ, позычити, розходъ, отмънити (компенсувати), приход (прибуток, доход), пожиток (користь, вигода, зиск)* тощо. Окрему мікросистему у складі соціально-економічної лексики становили назви податків і повинностей, які нині належать до розряду історизмів, наприклад: *осадне* – плата за поселення на новій землі, *побережне* – плата за користування узбережжями річок, *шляхове* – плата за привласнення приблудного коня або вола, *помірне* – плата за викочену з воза бочку для продажу, *гребельне* – плата за переїзд греблі, *колодне* – плата від колоди меду, *ярмаркове* – торгове мито на ярмарку тощо.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. розвивається торгівля, поширюється грошовий обіг. Зміцнення внутрішнього ринку й розширення торгівлі в Україні другої половини XVII ст. сприяло встановленню єдиного / рублевого мита замість численних дрібних зборів, чинних у період феодальної роздробленості. Ці позамовні реалії відбилися у спеціальних словах, частина з яких зафіксовані в «Лексиконі словенороському» Памва Беринди, в «Актовій книзі Житомирського міського уряду кінця XVI ст.», у збірнику актових документів «Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.»: *обмитити, копъйка, подужне, поколодне, спашне, рубль, кредиторъ, вьритель, шаг, цъна* й інші. Соціально-економічні процеси XVIII–XIX ст. відбиті в українській суспільно-економічній лексиці цього періоду. Суттєву внутрішню еволюцію, зумовлену новими соціально-економічними відносинами, можна простежити у значенні багатьох сучасних економічних термінів: *гроші, кредит, фінанси, акція, вексель, податок, біржа, ваучер* тощо. Розширення міжнародних контактів сприяє інтенсифікації запозичень в економічній сфері. У зв'язку з цим виникає поняття міжнародної термінології та міжнародного терміна. У європейських мовах набула активності тенденція до розширення інтернаціональності, спричинена тим, що новітні запозичення не завжди підпорядковані фонетичним законам і орфографічним правилам мов-отримувачів: *паблік рилейшнз, бойент, неттинг, уош, алонж* тощо. Кожну мову характеризують проблеми, пов'язані з засвоєнням та передаванням іншомовних елементів. Тож чужомовні терміни відповідно до графічного їх оформлення поділяють на: 1) іншомовні терміни, що повністю підпорядкувалися правилам національної орфографії; 2) іншомовні терміни, що частково підпорядкувалися правилам національної орфографії; 3) іншомовні терміни, що не підпорядкувалися правилам національної орфографії та повністю зберегли своє оригінальне написання. У мовознавстві послуговуються

також поняттям «міжмовна інтерференція» у значенні «взаємодія мовних систем в умовах міжмовних контактів або під час індивідуального засвоєння нерідної мови». Буває фонетична, граматична й лексична інтерференції.

Формально всі запозичені терміни можна поділити на дві великі групи: 1) терміни з повним структурним збігом: *маркетинг* – англ. *marketing, лізинг* – англ. *leasing*, *каса* – нім. *die Kasse*; 2) терміни із частковою заміною компонентів, оформлені словотвірними засобами мови-реципієнта (*рентабельність* – нім. *die Rentabilitat*). У кінці XIX – на початку XX ст. в економічній термінології переважали словотвірні кальки з німецької мови (*Selbstkosten – собівартість*, *Kostenanschlag – кошторис*), у сучасній – кальки, основним джерелом яких є англійська мова, до того ж переважно в її американському варіанті: *shadow economy, shadow business, shadow cabinet, shadow capital – тіньова економіка, тіньовий бізнес, тіньовий кабінет, тіньовий капітал.* Деякі групи лексики особливо активні у формуванні стійких кальок-словосполучень. Значну групу в економічних терміносполуках такого типу формують прикметники на позначення кольору. Практично всі кольори в системах спеціальної лексики мають переносне значення. Частина таких значень – це результат впливу іншомовних одиниць. Так, *чорний ринок* є калькою нім. *Schwarzmarkt*, *сірі дилери* – калька англ. *grey dilers*, *сірий ринок* – англ. *grey market* (поєднання із прикметником *сірий* функціонують на позначення напівлегальних осіб, операцій та структур в економіці), *зелені* у знач. «долари» – англ. *greens.*

Щодо адаптації терміноодиниць, то існує кілька її способів, серед яких розрізняють транслітерацію, трансфонацію та транспозицію. ***Транслітерація*** (від лат. *trans* – «через», *lit(t) era* – «літера») – літерне передавання слів і текстів однієї графічної системи засобами іншої графічної системи. Наприклад, *карт-бланш* (фр. *carte blanche*) – 1) чистий бланк, підписаний особою, яка надає можливість іншій особі заповнити цей бланк текстом; 2) необмежені повноваження; *де-юре* (лат. *de jure*) – юридично, по праву, формально. Памво Беринда в «Лексиконі словенороському» (1627 р.), не маючи точного українського відповідника для слова *заимодаве(ц)*, тлумачить його описово й наводить латинізм *creditor*, пізніше засвоєний українською мовою (пор. *кредитор*) як назва організації, установи або окремої особи, що позичає гроші в борг, надає кредит. **Калька** (фр. *Calque* – «копія»), або калькування – вид мовного запозичення, що знаменує появу нового фразеологізму, слова або нового значення слова шляхом буквального перекладу відповідного іншомовного елемента. Кальки становлять найчисленнішу групу серед термінів-запозичень, напр.: *довгостроковий кредит* (англ. *long-term credit*), *короткостроковий кредит* (англ. *chort-term credit*). Уживання ж термінів-варваризмів неприпустиме, пор.: *cash flow (кеш-фло)*, український нормативний варіант *грошові потоки*. Сучасні фахівці намагаються залучати одиниці питомого українського термінологічного фонду, знаходячи відповідники іншомовним термінам галузі: *квазігроші – регіональні гроші, сертифікат депозитний – ощадний, ремітент – перший векселетримач, перевірка камеральна – попередня, індосамент – передавальний (передатний) напис, неустойка – забезпека, недоїмка – недоплата, надбавка – надвишок, підвишка, дорогоцінне каміння – коштовне каміння* тощо. Терміни іншомовного походження – це насамперед ознака власне наукового стилю (напр.: *ембарго, емісія, реалізація, конкуренція, конвенція, координація, репарація* тощо), тоді як питомо українські – науково-навчального й науково-популярного його різновидів (напр.: *заборона, випуск, збут, суперництво, угода, погодження, відшкодування* тощо).

За етимологічною ознакою синоніми економічної терміносистеми формують такі основні типи: один термін власне український, другий – інтернаціональний або іншомовний (*зниження – дисконт, заборона – ембарго, випуск – емісія, угода – конвенція, відшкодування – репарація, порука – бюргшафт, зниження – гіваи, винагорода – диспач, вивіз – експорт, ввіз – імпорт*); обидва терміни – запозичення з різних мов (*акцептант* (лат.) – *тросант* (нім.), *ревальвація* (лат.) – *ревалоризація* (фр.), *жиро* (італ.) – *індосамент* (нім.), *комісіонер* (фр.) – *фактор* (лат.)); обидва члени синонімічної пари – питомо українські одиниці (*набувач – набувальник, зношеність – зношення – зношування*); еквівалентами іншомовних термінів

є дво-, три-, чотирикомпонентні словосполучення (*ріелтер* (англ.) – торговець нерухомістю, *тратта* (італ.) – переказний вексель, *іпотека* (гр.) – позика під нерухомість); терміни-дублети з епонімами у своєму складі (*гайдаризм* – руйнування попередньої економічної системи, *крива Лаффера* – зв'язок між оподаткуванням та надходженням до бюджету).

Трансфонація – це звукове передавання слів, наприклад: *лізинг* (англ. *leasing*), *франко* (італ. *franco*), *моніторинг* (англ. *monitoring*) тощо. ***Транспозиція*** (середньолат. *transpositio* – «перестановка», від лат. *transponere* – «переставляти») – використання однієї мовної форми у функції іншої: *вальвація, інкасо, реінвестування* тощо.

На українському мовному ґрунті повного граматичного освоєння зазнають деякі терміни-запозичення внаслідок субстантивації, тобто слова, які належали в мові-джерелі до різних частин мови, в українській мові стають іменниками. Це явище характеризує насамперед давні запозичення з латинської мови, що нині набули статусу інтернаціоналізмів, напр.: *імпорт, експорт, дотація, кредо, оренда* (лат. *importo* – «довожу, ввожу»; лат. *exporto* – «вивожу»; лат. *doto* – «наділяю»; лат. *credo* – «вірю»; лат. *arendo* – «здаю в найми, наймаю»); *кредит, дефіцит* (лат. *credit* – «він вірить», лат. *deficit* – «не вистачає»); *ліквідність* (лат. *liquidus* – «рідкий»). Окремі терміни-іменники, що сприймаються як одне слово, походять від словосполучень, напр.: *диверсифікація* (лат. *diversus* – «різний», *facere* – «робити»). Низка слів-термінів змінила в українській мові свій рід із середнього на жіночий (*субсидія* – лат. *subsidium*), частина іменників чоловічого роду засвоєні з усіченням фіналі (*дивіденд* – лат. *dividendum*). У результаті транслітерації фахівці отримують однозначне та стандартизоване «інтернаціональне» написання лексичних одиниць, засвоєних із мов із нелатинськими системами письма, а головне її призначення – гарантоване стовідсоткове відтворення транслітерованої лексичної одиниці в оригінальному написанні, без будь-яких спотворень: англ. *holding*, нім. *das Holding*, укр. *холдинг* – «підприємство, фірма, акціонерне товариство, що є власником частини або всіх акцій іншого підприємства та здійснює контроль над його діяльністю»; англ. *leasing*, нім. *das Leasing*, укр. *лізинг* – «довгострокова оренда обладнання, машини, споруд виробничого призначення»; англ. *royalty*, нім. *das Royalty*, укр. *роялті* – «вид ліцензійної винагороди, що є щорічними відсотками або поточними відрахуваннями, які встановлено у вигляді фіксованих ставок (у відсотках) на основі підрахунку фактичного економічного результату від використання ліцензії й виплачено покупцем ліцензії через певний проміжок часу».

У сучасному глобалізованому світі особливо важливою є стандартизація термінології, тобто вироблення термінів-еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це національний стандарт) або в межах групи країн (якщо це міжнародний стандарт). Тенденція до гармонізації, скоординованості власної термінології з термінологіями найбільш розвинутих країн світу сьогодні надзвичайно актуальна. Наприклад: укр. *аваль*, нім. *der Aval*, англ. *aval*, франц. *aval*; укр. *брокер*, нім. *der Broker*, англ. *broker*, франц. *broker*; укр. *вальвація*, нім. *die Valvation*, англ. *valution*, франц. *valuation*; укр. *стагфляція*, нім. *die Stagflation*, англ. *stagflation*, франц. *stagflation* тощо. Стандартизована термінологія є обов'язковою для вживання в офіційних наукових, ділових, виробничих текстах. Важливою в цьому аспекті є діяльність Міжнародної організації стандартів (ISO), яка розробила чіткі та однозначні системи транслітерації.

Найбільшими за кількісним виявом є запозичення із грецької та латинської (*криза, економія, економіка, монополія, акція, дивіденд, дотація, оренда, пролонгація*), французької (*аванс, акциз*), італійської (*банк, валюта, нетто, брутто, банкрут*), англійської (*бізнес, лізинг, дилер, консалтинг, чек, траст, офшор*) та інших мов. Показниками засвоєння запозиченого терміна є фонетико-графічне передавання іншомовного слова засобами української мови; входження іншомовного слова до певного граматичного класу слів української мови й набуття у зв'язку із цим відповідних морфологічних і синтаксичних ознак; словотворча активність, яка полягає у здатності запозиченого терміна бути основою для творення нових слів тощо. Поповнення термінолексики запозиченнями – це історично

неминучий процес, необхідний для того, щоб на кожному етапі свого розвитку мова відповідала потребам суспільства у спілкуванні, у закріпленні результатів пізнання дійсності, розвитку і збагачення культури народу.

Вагомим критерієм класифікації термінологічних одиниць економічної сфери є їхні словотвірні особливості (способи творення, однокомпонентність / багатокомпонентність). Найбільш продуктивним для економічної терміносистеми є суфіксальний словотвір (Безпояско та ін., 1993, с. 243). Приклади суфіксального словотворення – українська мова: *-нн'-* (опредметнена дія; специфічний тривалий виробничий процес): *дисконтування, кредитування, фрахтування, оподаткування*; *-ацій-(а)* (опредметнена дія або її наслідок): *консервація, парцеляція, контрактація*; *-ість* (абстрактна лексика зі значенням узагальненої ознаки): *прибутковість, рентабельність, оборотність* тощо; англійська мова: *-ing* (торгові операції, розрахунки, платежі): *mrading* – «продаж товарів, торгівля»; *advertising* – «рекламування, рекламна справа»; *-y* (економічні реалії): *currency* – «грошовий обіг», *accountancy* – «бухгалтерія»; *-ive* (для прикметників): *active* – «активний, пожвавлений»; *aggregative* – «збірний (показник)» та інші.

Словотвірну префіксацію реалізують питомі та запозичені префікси і префіксоїди *мікро-, макро-, над-, анти-, де-, пере-* тощо (Вихованець & Городенська, 1993, с. 367). Наприклад, українська мова: *де-, контр-* (зворотний процес; протилежна, зворотна спрямованість): *кредитування – декредитування, агент – контрагент; ре-* (повторність дії): *монополізація – ремонополізація, інвестування – реінвестування*; *суб-* (підпорядкованість, вторинність): *оренда – суборенда, лізинг – сублізинг* тощо; англійська мова: *under-* (недостатність, недовершеність дії): *underestimate* – «недооцінка», *underemployment* – «неповна зайнятість»; *un-* (заперечення властивості чи якості): *unbalance* – «нерівновага», *unacceptable* – «неприйнятний»; *re-*(повторюваність дії): *rebate* – «повернення переплати», *reapprisal* – «перерахунок» тощо.

Значна кількість термінів економічної галузі утворена шляхом поєднання інтернаціональних та питомих основ за допомогою сполучної голосної *-о-: капіталоутворення, ціноутворення, кредитоздатність, фондомісткість, платоспроможність* тощо. Потрібно звернути увагу на те, що зв'язок між компонентами складених терміноодиниць може бути як сурядним (*банк-боржник, держава-кредитор*), так і підрядним. Більшість складених терміносполук становлять двослівні конструкції: *дійсні гроші, основний капітал, банківський прибуток, засіб платежу*; значну – трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатокомпонентні (*плата за фонди, повна відновна вартість основних фондів* тощо). На сучасному етапі формування кредитно-економічної термінології до продуктивних способів її творення можна віднести основоскладання (*єврокредит, самоокупність*) та словоскладання (*банк-кредитор, банк-фактор*).

Активні процеси в сучасній українській економічній терміносистемі, тобто динамічні процеси різних мовних рівнів та різної якості, мають яскравий вияв у фонетиці, лексиці, морфології, синтаксисі. Економічна наука оперує поняттями, яким властива контрастність, що знаходить специфічне вираження в ***антонімії*** (напр.: *позитивне сальдо – негативне сальдо, абсолютна додаткова вартість – відносна додаткова вартість, плановий характер економічного розвитку – стихійний характер економічного розвитку, макрокредитування – мікрокредитування, готівковий – безготівковий* тощо). Потрібно звернути увагу на антонімію як на одну із суттєвих ознак системності економічної термінології. Антонімічні пари можна розподілити за трьома основними групами: лексичні (різнокореневі), словотвірні (граматичні, спільнокореневі) і антоніми, представлені аналітичними формами. В економічній терміносистемі функціонують лексичні антоніми, утворені на власне українському ґрунті, та інтернаціоналізми як готові одиниці, напр.: *надходження – видатки, прибутки – збитки, дохід – витрати, виробництво – споживання, попит – пропозиція, актив – пасив*. Регулярними засобами вираження антонімічних відношень є суфікси та префікси. Наприклад, за допомогою міжнародних терміноелементів у ролі суфікса (*-ат, -ант, -бот, -солд*) утворено такі терміни-антоніми: *жират – жирант, індосат – індосант, трасат – трансант,*

овербот – оверсолд, а за допомогою міжнародних терміноелементів у ролі префікса *(анти-, де-, дис-, контр-, дез-, диз-, ре-*) такі: *інвестиція – антиінвестиція, доларизація – дедоларизація, кредитування – декредитування, лістинг – делістинг, баланс – дисбаланс, витрати – контрвитрати, інфляція – дезінфляція, девальвація – ревальвація.* Деякі терміни-антоніми мають аналітичну природу. Їх можна поділити на двокомпонентні (напр.: *низькодохідна операція – високодохідна операція, позитивне сальдо – негативне сальдо, витрати постійні – витрати змінні*); трикомпонентні (*абсолютна додаткова вартість – відносна додаткова вартість*); багатокомпонентні (*плановий характер економічного розвитку – стихійний характер економічного розвитку, грошова форма капіталу – товарна форма капіталу*).

У загальнонародній мові ***синоніми*** вважають однією з найважливіших категорій, проте в термінологічних системах їхня роль є значно меншою. Терміни, які виражають певне поняття, здебільшого не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли в термінологічну систему внаслідок різного роду мовних контактів і різноспрямованих тенденцій її формування. Так, терміни *прибуток, відсоток, рента* об'єднані родовим значенням «додаткова вартість». У термінології економічної науки можна спостерегти диференціацію синонімів за оцінними характеристиками, ступенем уживання, сполучуваністю та сферою використання. Варто звернути увагу на три основні види синонімів: абсолютні (*жирант – індосант, жират – індосат, бартер – товарообмін, інновація – нововведення*); ідеографічні (*інвестиція – капіталовкладення, санкція – пеня, профіцит – прибуток – зиск – вигода*); стилістичні (*спекулянт – перекупник – гендляр – баришник*).

Аналіз використання ***паронімів*** в економічній терміносистемі засвідчує, що їхня звукова близькість призводить до помилкового слововживання та порушує однозначність як одну з основних ознак наукової мови (*ліцензія* – «дозвіл на право торговельного обміну, використання чогось тощо» – *ліценція* – «зниження тарифного мита»; *ліквідант* – «кредитор, який пред'являє права чи вимоги до підприємства-боржника в разі його ліквідації» – *ліквідат* – «юридична особа-боржник, до якої пред'явлено фінансові вимоги в разі її ліквідації»; *гонорант* – «особа, яка гарантує оплату векселя, зробивши на ньому поручницький напис» – *гонорат* – «векселедавець, за оплату якого поручився гонорант»; *індосант* – «особа, яка робить передавальний напис на звороті чеків, векселів та інших цінних паперів» – *індосат* – «особа, якій передаються цінні папери за передавальним написом»).

Головним джерелом формування термінології була і є загальновживана лексика як основа української літературної мови. На сучасному етапі термінологізація загальновживаних одиниць є одним із продуктивних способів термінотворення, наприклад: *інвестиційний портфель* – «сукупність різних інвестиційних інструментів для досягнення конкретної мети вкладника». У науковій мові цікавими є терміни, що виникли шляхом метафоризації слів загальнонародної мови, однак ці метафори стерті, їх використовують не як засіб створення образності, а як джерело виникнення нових лексичних значень. Варто зазначити, що більшість значень термінів утворені внаслідок двох процесів – метафоризації (напр.: *грошовий голод, біржова паніка, інфляційне очікування, невпевнений ринок, акції з обмеженим правом голосу, замкнута валюта, податкові сховища, парасолька цін*) та метонімізації (напр.: *вексельний портфель* – загальновживане слово *портфель* у цій сполуці замінює позначення кількості векселів, які лежать чи мали б лежати у портфелі; а також *грошова одиниця, раунд Кеннеді, закон Еджа, застереження Джейсона, угода купівлі-продажу* (як процес і як документ)). Можна визначити декілька основних груп метафоричного вживання економічних термінів, хоч ця класифікація досить умовна. Виділені групи пов'язані з різними діями, процесами, професійною спрямованістю:

1) антропометричний напрям метафоризації: *Хоч як не дивно, а людина, яка по праву носила титул «батько гривні», не вітала свою «дитину» із днем народження*;

2) метафоризація економічного терміна, зумовлена поєднанням з лексикою архітек-

тури та будівництва: *Гривню не випустять із валютного коридору*;

3) військова лексика як джерело метафоризації: *НБУ за потреби готовий підтримати гривню своїми інтервенціями*;

4) поєднання понять медицини й економіки під час метафоризації: *Наступним якісним стрибком у розвитку підприємств має стати грошова ін'єкція від інвестора*;

5) метафоризація економічних термінів у поєднанні з лексикою побуту: *Великий банк може стати справжнім фінансовим супермаркетом для своїх клієнтів, надаючи їм широкий спектр послуг*;

6) метафоризація економічних термінів у поєднанні зі спортивною лексикою: *Однак безальтернативність НБУ як основного гравця і твердість його курсової політики примусили ринок заспокоїтися*;

7) науково-технічна лексика як джерело метафоризації економічної термінології: *Двигуном емісії нових карток в Україні, як і раніше, залишається укладання договорів на зарплатне обслуговування з корпоративними клієнтами*.

Висновки. Отже, стандартизація термінологічних систем на національних та інтернаціональних рівнях необхідна й актуальна, оскільки спрямована на вибір термінологічної норми, її затвердження як обов'язкового варіанта. Кількісне зростання термінів-інтернаціоналізмів – прикметна тенденція сьогодення; вона покращує взаєморозуміння галузевих фахівців, знижує ймовірність комунікативних перешкод на шляху обміну інформацією та технологіями. Українська термінологія має формуватися з урахуванням таких чинників, як: 1) досвід мов розвинутих країн світу; 2) досвід українського термінотворення за останні сто років у різних регіонах України та за кордоном.

Перспективою подальших досліджень є розроблення рекомендацій щодо вироблення стандартних термінів-еталонів, які гармонійно співіснують з термінами найбільш розвинутих країн світу.

ЛІТЕРАТУРА

Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. Київ : Наукова думка, 1993. 336 с.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.

Грицьків А.В. Міжсистемна взаємодія як чинник термінотворення (на прикладі англомовних фінансових термінів) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2004. 20 с.

Дуда О.І. Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури із кредитно-банківської справи) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2001. 19 с.

Козловець І. До питання формування української фінансово-кредитної термінології (кінець XIX – поч. XX ст.) *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 1997. С. 69–72.

Козловська Л.С., Товстенко В.Р. Культура наукової мови : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни для студентів кредитно-економічного факультету. Київ : КНЕУ, 2009. 83 с.

Лотка О.М. Англомовна термінологія фінансово-економічних взаємин : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2000. 20 с.

Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.

Чорновол Г.В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2004. 23 с.

Шарата Н.Г., Кравченко Т.П. Термінологічна номінація понять аграрного сектора економіки. *Молодий вчений.* 2019. № 3 (67). С. 128–132.

Шундікова І.І. Роль позамовних чинників у формуванні і функціонуванні термінів (на матеріалі англійських термінів косметології та естетичної медицини). *Нова філологія :* збірник наукових праць. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 81. Т. ІІ. С. 222–227.

REFERENCES

Bezpoyasko, O.K., Horodens'ka, K.H., Rusanivs'kyy, V.M. (1993). *Hramatyka ukrayins'koyi movy. Morfolohiya [Grammar of the Ukrainian language. Morphology]*. Kyiv : Naukova Dumka [in Ukrainian].

Vykhovanets', I.R., Horodens'ka, K.H. (2004). *Teoretychna morfolohiya ukrayins'koyi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language]*. Kyiv : Pulsary [in Ukrainian].

Hryts'kiv, A.V. (2004). *Mizhsystemna vzayemodiya yak chynnyk terminotvorennya (na prykladi anhlomovnykh finansovykh terminiv) [Intersystem interaction as a factor of term formation (on the example of English financial terms)].* (PhD thesis synopsis). Lviv [in Ukrainian].

Duda, O.I. (2001). *Protsesy terminolohizatsiyi v suchasniy anhliys'kiy movi (na materiali literatury z kredytno-bankivs'koyi spravy) [Processes of terminologisation in modern English (on the material of the literature on credit and banking)]* (Extended abstract of Doctors thesis). Kyiv [in Ukrainian].

Kozlovets, I. (1997). Do pytannya formuvannya ukrayins'koyi finansovo-kredytnoyi terminolohiyi (kinets' XIX – pochatok XX st.) [On the formation of Ukrainian financial and credit terminology (late XIX – early XX centuries)]. *Ukrayins'ka terminolohiya i suchasnist' – Ukrainian terminology and modernity*, pp. 69–72. Kyiv [in Ukrainian].

Kozlovs'ka, L.S., Tovstenko, V.R. (2009). *Kul'tura naukovoyi movy : navch. metod. posib. dlya samost. vyvch. dysts. dlya studentiv kredyt.-ekon. f-tu [Culture of scientific language: teaching method. way. for self. studied dist. for students of credit.-econ. f-tu]*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].

Lotka, O.M. (2000). *Anhlomovna terminolohiya finansovo-ekonomichnykh vzayemyn [English terminology of financial and economic relations]*. (Extended abstract of Doctors thesis). Kyiv [in Ukrainian].

Pan'ko, T.I. & Kochan, I.M., Matsyuk H.P. (1994). *Ukrayins'ke terminoznavstvo : pidruchnyk [Ukrainian terminology: a textbook]*. Lviv : Svit [in Ukrainian].

Ukrayins'ka terminolohiya i suchasnist': Materialy II Vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi (1997) [Ukrainian terminology and modernity: Proceedings of the II All-Ukrainian Scientific Conference]. Kyiv : Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Chornovol, H.V. (2004). *Novitna ekonomichna terminolohiya ta yiyi stylistychne vzhyvannya v suchasniy ukrayins'kiy movi (na materiali periodychnykh vydan') [The latest economic terminology and its stylistic use in the modern Ukrainian language (on the material of periodicals)].* (Extended abstract of Doctors thesis). Kyiv [in Ukrainian].

Sharata, N.H., Kravchenko, T.P. (2019). Terminolohichna nominatsiya ponyat' ahrarnoho sektora ekonomiky [Terminological nomination of concepts of the agricultural sector of the economy]. *Young scientist*. № 3 (67). P. 128–132 [in Ukrainian].

Shundikova, I.I. (2021). Rol' pozamovnykh chynnykiv u formuvanni i funktsionuvanni terminiv (na meteriali anhliys'kykh terminiv kosmetolohiyi ta estetychnoyi medytsyny) [The role of extralinguistic factors in the formation and functioning of terms (based on English terms of cosmetology and aesthetic medicine)]. *Nova filolohiya – New philology.* № 81. Vol. II. P. 222–227) [in Ukrainian].

УДК 821.161.2.09’06 (092)

ТОКАРСЬКА Іванна *– аспірантка кафедри української літератури та теорії літератури, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна (yanka_shem@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6237-9982

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.30

Бібліографічний опис статті: Токарська, І. (2021). Образ-символ Євхаристії у творі «Жовтий князь» Василя Барки. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 224–230. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.30

ОБРАЗ-СИМВОЛ ЄВХАРИСТІЇ У ТВОРІ «ЖОВТИЙ КНЯЗЬ» ВАСИЛЯ БАРКИ

Анотація. *У статті досліджено вплив християнської віри на життя людини, її вчинки навіть у найважчих обставинах життя, значення Євхаристії в житті героїв твору та спосіб її засвідчення в текстах української літератури. Твір Василя Барки «Жовтий князь» зацікавлення яким помітно активізувалося в нинішній постколоніальний період, вивчено в релігійному аспекті. За допомогою порівняльного аналізу пояснено значення Євхаристії в богослов’ї та українській літературі, показано її значущість у житті людей, їхніх учинках, словах, думках, настановах. З’ясовано, що символ чаші у творі виконує функцію об’єднання людей для спільної мети – збереження та захисту святині від тогочасної панівної верхівки, її загарбницької діяльності. У статті схарактеризовано образи-символи Євхаристії, чаші, церкви, хліба, української хати, місяця. Також розкрито конотативне значення жовтого кольору-символу. Проаналізовано символ любові в контексті почуттів переживання, турботи й опіки. З’ясовано, що герої вірять у воскресіння людини й переконані, що після смерті людини душа переходить до вічного кращого життя. У статті наведено уривок із проповіді священника, яка є причастям словом, щоб показати, наскільки важливими для людей були церква та Євхаристія. Проповідь є своєрідним посланням від Бога, заспокоєнням для людей і сприйняттям ситуації з усіма її наслідками. Автор чітко показав ставлення людей до тогочасної влади, розкрив її лихі наміри. У статті проаналізовано стан людини в ситуації голоду, смерті та неможливості протидіяти насильству. Значущість релігійного аспекту цього твору дає можливість стверджувати, що герої померли для земного життя, але живуть у вічності.*

Ключові слова: *Василь Барка, Святе Письмо, Євхаристія, художній образ, образ-символ.*

TOKARSKA Ivanna *– Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine (yanka_shem@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6237-9982

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.30

To cite this article: Tokarska, I. (2021). Obraz-symvol Yevkharystii u tvori «Zhovtyi kniaz» Vasylia Barky [The character-symbol of the Eucharist in Vasil Barka’s work “Zhovtyy Knyaz” (“Yellow Prince”)]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 224–230. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.30 [in Ukrainian].

© Токарська Іванна, 2021

THE CHARACTER-SYMBOL OF THE EUCHARIST IN VASIL BARKA'S WORK "ZHOVTYY KNYAZ" ("YELLOW PRINCE")

Summary. *The article examines the influence of the Christian faith on human life, actions even in the most difficult circumstances of life, the meaning of the Eucharist and its manifestation in Ukrainian literature, in the lives of the heroes of the work. Vasyl Barka's work "Yellow Prince" is studied from the point of view of the religious aspect, the appeal to which was noticeably intensified in the postcolonial period in fiction. With the help of comparative analysis we explain the meaning of the Eucharist in theology and Ukrainian literature, show the essence and depth of this meaning in people's life, their actions, words, thoughts, instructions. We find out that the symbol of the bowl in the work performs the function of uniting people for a common goal – to preserve and protect the holy from the then ruling elite, its aggressive activities. In the article we analyze the following characters-symbols: the Eucharist, the bowl, the church, the bread, the Ukrainian house, the moon. We also give the connotative meaning of the yellow color-symbol. We characterize the symbol of love in the work, in terms of experience, worry and care for each other, the use of every opportunity to get food for relatives. In the article we find out that the heroes believe in the resurrection of man and are convinced that the dying soul passes to eternal better life, which is also a religious aspect of the study of the work. The article contains an excerpt from the priest's sermon, which is the communion of the word, in order to show how important the church and the Eucharist were to the people. The sermon is a kind of message from God, reassurance for people and perception of the situation with all its consequences, the main of which is death – the destruction of the Ukrainian nation, genocide. The author clearly showed the attitude of the people to the then government and its evil intentions. The article analyzes the human condition in a situation of hunger, death and inability to combat violence. The significance of the religious aspect of this work makes it possible to claim that the heroes died for earthly life, but live in eternity.*

Key words: *Vasyl Barka, Holy Scripture, Eucharist, artistic image, character-symbol.*

Постановка проблеми. Василь Барка своєю творчістю щедро збагатив українську літературу, по-новому поглянувши на події, які до того часу вважались недостатньо висвітленими або які зображувано так, як це було вигідно тогочасній владі. Своїми спостереженнями та реальним описом подій письменник уводить читача в жахливу реальність тогочасного життя, а саме в 1932−33 рр. Важко переоцінити вклад твору письменника «Жовтий князь» в українську літературу, бо в ньому правдиво зображено часи, коли порушувано не лише морально-етичні, суспільні, соціальні норми, але також духовні.

Релігійний аспект вивчення твору в літературознавстві дуже актуальний на сучасному етапі дослідження літератури, адже ще не до кінця висвітлено художні образи, символи, засоби, за допомогою яких автори прагнули передати всю його глибину та продемонструвати його значущість для життя людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий доробок Василя Барки, неординарного представника українського діаспорного письменства, натепер ще не досить вивчений. Тема голодомору довгий час замовчувалася, а в романі В. Барки «Жовтий князь» ідеться саме про нього.

Над вивченням твору «Жовтий князь» працювало вже багато дослідників: Б. Бойчук, М. Жулинський, О. Русанова, В. Пушко, І. Набитович, Л. Плющ, Р. Мовчан, Н. Овсієнко й інші. Літературознавець І. Набитович у своїй монографії «Універсум sacrum'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму)» розкриває сакральний і профанний світ твору (Набитович, 2008, с. 340). М. Жулинський «У світлі віри» досліджує кольори-символи твору (Жулинський, 1991, с. 25). В. Пушко досліджує характер представлення в ньому архетипів (Пушко, 2001, с. 24). Н. Овсієнко трактує цей твір як «чорну сповідь» нашої Вітчизни (Овсієнко, 2008, с. 10). Проте натепер ще не розкрито його євхаристійні образи-символи.

Метою статті є дослідження образу-символу Євхаристії у творі Василя Барки «Жовтий князь», показ значущості релігійного аспекту у творі та житті людини, збагачення української літератури євхаристійними образами-символами.

Досягнення мети передбачало виконання таких *завдань:*

– здійснити порівняльний аналіз образу-символу Євхаристії у творі Василя Барки «Жовтий князь» та в богослов'ї;

– висвітлити художні образи, символи, засоби, за допомогою яких автор прагнув передати всю глибину релігійного аспекту у творі;

– показати його значущість для життя людини.

Наукова новизна полягає в характеристиці та порівняльному аналізі образу-символу Євхаристії у творі Василя Барки «Жовтий князь» та богослов'ї.

Виклад матеріалу. Євхаристія у християнстві – це прийняття людиною Тіла та Крові Ісуса Христа під видами хліба й вина. Та коли йдеться про Євхаристію в літературі – це не тільки пряме значення цього поняття, як його подає Церква, але й символічне, коли йдеться про хліб як поживу для нашого тіла, про проповідь, бо це причастя словом, про чашу як символ духовності.

Твір «Жовтий князь» написано на основі реальних подій із життя однієї сім'ї. Над темою голодомору Василь Барка працював 25 років, записуючи спогади та свідчення очевидців. Коли письменник видавав його, то не сподівався на успіх чи славу. Проте твір став помітним явищем в українській літературі, адже показує всю жорсткість тогочасної влади, а найбільше те, що голод був штучним, а отже, що це був геноцид української нації.

В основу сюжету твору покладено події від часу лихоліття до 1958 р., тобто до початку написання тексту. Голодні муки зображено крізь призму відчуття їх героями твору. Такий тип оповіді допомагає повірити в достовірність описуваних подій, адже подані не від автора, а від персонажа. Читач у такому разі постає співучасником, який щиро співчуває героям і із жахом усвідомлює ницість і підлість радянської влади стосовно українського народу, зокрема селянства.

У творі через зображення духовного прочитуємо надію на воскресіння людини після смерті, а також української нації. Л. Плющ зазначає: «Барці вдалося в якійсь мірі заперечити цинічно-істинну правду Сталіна про нетрагічність смерти мільйонів. Перший великий, вершинний твір української прози, можливо, є першим твором, що художньо усвідомлює Мегатруп і Мегавбивцю» (Плющ, 1987, с. 13).

І. Набитович підкреслює, що «герої твору живуть на межі двох світів – сакрального та профанного» (Набитович, 2008, с. 343). Сакральний світ співвіднесено з селянами, священниками, ченцями, а профанний – з партійними виконавцями, які служать беззаконню, інакше кажучи, це світ, приречений на загибель духовну.

Для яскравішого й переконливішого змалювання картин голодомору письменник послуговується низкою образів-символів.

Образ – це специфічна для літератури й мистецтва конкретно-чуттєва форма відображення дійсності; тип, узагальнений характер, створений письменником, митцем (Білодід та ін., 1974, с. 560).

Символ (із грец. «знак») – умовне позначення якого-небудь предмета, поняття або явища; художній образ, що умовно відтворює усталену думку, ідею, почуття. В українських піснях наявні традиційні уснопоетичні народні символи: сонце, місяць, зіроньки, човен, терен, верба, весна тощо. Символ дає митцеві можливість сконцентрувати в образі широке коло життєвих явищ, дає змогу гранично «згущати» і перебільшувати зображуване. У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» подано таке лінгвостилістичне тлумачення символу: «Слово, що має усталені асоціативні зв'язки з відповідним поняттям» (Єрмоленко та ін., 2001, с. 153).

Образ-символ – складний семіотичний (знаковий) конструкт, який виникає внаслідок поєднання символу та різноманітних образних засобів: метафор, порівнянь, персоніфікацій, алюзій тощо. Образ-символ багатозначний, тобто в одержувача інформації можуть виникнути асоціації, неочікувані для самого автора.

Тож проінтерпретуємо найбільш знакові християнські символи у творі «Жовтий князь» Василя Барки.

Визначальним є той факт, що руйнація духовності пов'язана з фізичним знищенням людей. Найпереконливішим прикладом і доказом цього є руйнування сільської церкви. Партія зробила все, щоб знищити працьовитий український люд. Проте не все їй було під силу, вони не змогли знищити священну

чашу – її врятували селяни, бо розуміли, наскільки важливо зберегти цю святу річ.

Образ-символ чаші в цьому творі тотожний образу-символу Євхаристії, яка починається із приготування Святих Дарів у чаші, де хліб і вино перетворюються на Тіло і Кров Ісуса Христа, і саме із чаші відбувається святе Причастя.

Важливість цієї святині добре відома селянам, і вони благоговіють перед нею. Українці добре знають, як каже Дарія Олександрівна дочці Оленці, що «зло щезне, а правда – ніколи <…> І буде з людьми, що живуть скрізь. А повмирають – буде з ними на небі. І якщо бути достойними, то теж будемо на небі. Ось як твоя душа – безвинна і всім прощає – так живуть щасливі» (Барка, 2008, с. 2).

За допомогою символічного образу церковної чаші автор розв'язує одну з головних проблем роману – проблему духовності, людяності, гуманізму. Церковна чаша символізує світло, незнищенність душі людської, вічність життя, єдність і наступність усіх поколінь українців (бо не одне покоління причащалося з неї), а отже, й України, яка відродиться. Партійці грабували вівтар саме в розпал операції з викачування хліба. Це символічно, адже церковна чаша була для селянства «вмістилищем огню і світла небесного», «найдорожчою коштовністю у світі». Тож, ризикуючи життям, люди врятували її від грабіжників-руйнівників, заховали в надійному місці, яке відоме лише наймолодшому з вимерлої родини Катранників – Андрійкові, якому судилося продовжити рід, народити нове покоління Катранників.

Церкву у творі ототожнено із брамою до життя вічного. Це споконвічно святе місце для селян. У романі вона – символ єднання, оберіг духовності. Навіть перетворена на звальний пункт, вона не втрачає своєї святості. Люди, як тільки можуть, намагаються допомогти один одному, бо прагнуть отримати «небесний вінець», яким після відходу буде нагороджена душа. Письменник не піддає сумніву існування «душі» як потойбічної безсмертної субстанції. Василь Барка вважає її «незримим деревом з різноманітними формами гілля, квіту, плоду», адже саме через душу людина зближається із Творцем, молитвою просячи порятунку. Та найвідчутнішим є те зближення в Євхаристії. Саме тому душа в романі В. Барки світла, чиста, незаплямована. Душа – жива, цю істину автор засвідчує висловами «душа скрикнула», «душа приголомшена», «душа втішилась», «душею болітиме», «вирішила душа», «душа скована». Такий символ душі вибудовується з урахуванням двох культурно-релігійних традицій: уявлень про зв'язок душі й тіла у стародавніх слов'ян та християнської моделі «душа – тіло».

Церква у творі «біла, як празниковий хліб», можливо, тому, що церква – образ Царства Божого − білого, чистого, правдивого й вічного. Проте, як стверджує Олександр Шмеман, церква не тільки є образом Царства Небесного – вона щоразу на Службі Божій єднає небо і землю, Творця з Його творінням. На Літургії людина причащається не тільки Тілом і Кров'ю Господа, а й Божим Словом − слуханням Святого Письма та проповіддю священника, яка немовби пояснює суть двох найважливіших заповідей любові: 1) люби Бога всією душею, усім серцем своїм, думками, словами, ділами; 2) люби ближнього свого, як самого себе. І ці заповіді скеровують людину до Євхаристії, бо на Літургії люди моляться за спільні блага, тобто дарують любов один одному. Саме в цьому справжня суть Церкви як інституції.

У свідомості багатьох поколінь українців білий хліб асоціювався зі святом, його випікали з особливою любов'ю, турботою та трепетом, ставилися до нього з величезною шаною. У творі простежуємо ототожнення церкви із хлібом, паралель із Царством Небесним, а також із тим хлібом, який ламається й роздроблюється для Святого Причастя.

Олександр Шмеман пояснює, що «зібрання в Церкву – це образ Христового Тіла», а образом Глави Тіла виступає священник (Шмеман, 2015, с. 23). У творі «Жовтий князь» саме священник допомагає людям морально сприйняти все, що відбувається, не впасти у відчай, а зрозуміти, що на все Божа воля. Він закликає до виконання однієї з головних заповідей любові – любити ближнього свого та все пробачати: «Пам'ятаймо завжди, що Бог любить нас! Як покаємося, простить Господь і помилує. Сам Христос єсть любов божественна. Ті з нас – учні Його, котрі виконують заповідь. А хто ні – не належить до церкви, хоч нехай тут вистоює дні і ночі. Оглянь-мось на своє серце! Гризня, огнем дихаєм чи

байдужістю. Заздрим і осміюєм, лаєм чорно і шкодим ближньому, як змії: без каяття, ніби так і треба. Хочем упертістю пересилити Бога. Вийдем із церкви, і знов живем, як погани: в ненависті. А свята любов – від серця Божого; чи живем любов'ю? Ні! Колись гебреї сорок літ по камінню і піску в пустині мандрували, обношені і змучені; хоч грішили, так каялись. І скінію несли, як святиню найбільшу. А ми? – чи в серцях несем ковчег, що дав Христос: заповідь Його? Покинули! І понесли злобу. Без молитов, згорділи, що в нас родюча земля. От, відібрана. Без молитов згорділи, що багато хліба було. Віднявся. Бо з пирогами забули скінію духовну. Одумаймося! Сокира при дереві і огонь: пожерти, коли духовного плоду нема. Ми кажем, чого любити сусідів, коли кривдять? Так тоді ж любов справжня! Бо чого варта, якщо – на обмін для рівної плати, мов гроші. Згадаймо розбійників, розп'ятих коло Ісуса. Один насміявся з істини. Другий благав Господа про милування, і двері раю відкрилися – тому, хто кривдив інших. Можливо, скривджені оскаржать: «Чого він, Господи, тут? Ненавидим його!». Чи будуть гідні жити в Царстві такі непрощаючі, що вносять злобу і роздор? Ні! Ніяк і ніколи! Бо в небі – тільки згода і мир, тільки любов і прощення, тільки радість блаженних. Ні відгуку сварок з помстою; благоугодно Всемилосердному простити розкаяного розбійника, і ніхто не думай допитувати суди Божі <…> Кожен знай одно: чи власні гріхи прощені? – бо кожен осквернився. Забудьмо, хто кому винен. Обмиймо душі від злоби і станьмо, як одна сім'я, в імені Спасителя, що кров'ю і смертю викупив нас. Звернім очі до Нього в день іспиту, бо вже приходить. Будьмо тверді, як перші мученики перед звірами, що з ревом близилися терзати. Душі наші в руці Христовій. Амінь» (Барка, 2008, с. 13–14).

Образ-символ української хати – невід'ємна частина теми духовності у творі. Бабуся Харитина Григорівна болісно реагує на обшук домівки. Її вражає те, що «знечещено їхню хату, хату-святиню, де ікони споконвіку осяювали хліб на столі» (Барка, 2008, с. 63). Хата для українського селянина завжди була святинею, яка об'єднувала родину, творила домашню церкву. Але в умовах голоду хата ототожнена з могилою. Катранник згадує, що раніше хатки були «світлі, мов скарбнички, серед вишневого цвіту; з яскравими грядками чорнобривців і соняшниками коло вікон» (Барка, 2008, с. 207); «з-між дерев виглядали хатки, як білі горлиці, що зложили крильця, такі чисті хатки і гарні: раділи до блакиті вікнами, ніби очима» (Барка, 2008, с. 207). Занурення в минуле допомагає зрозуміти, наскільки важливими для людей є духовні цінності і ставлення до них. Нелюдське ставлення до їхньої хати – це нівеляція духовних цінностей українців. Вони біля домівки працюють, вкладають душу, вирощують хліб, щоб був на столі, а вкінці знищили те й те.

Важливим у творі є й образ-символ місяця. Місяць – мов карб, місяць – мов крейдяна печатка на блакитний папір, місяць – як нагайка проти каїнства. Ці порівняння нагадують нам історію про Каїна й Авеля, переростаючи в символ біблійної кари за зло.

Неможливо оминути увагою жовтий колір-символ, який набуває у творі й конотативно-негативного значення, що залежить від відтінку. Наприклад, сонце теж має жовтий колір, але яскраво-жовтий, який асоціюється із жовтим стиглим колоссям хліба, він символізує тепло, а тому добро. Добро, як і сонце, завжди є й перемагає зло.

У творі відбувається своєрідна «гра» із жовтим кольором, у якому негативного багато, але не все. Жовтий у митця – це колір голоду, смерті, колір мертвої природи, колір тривоги, лихого передчуття. Жовтий князь, який уособлює зло, оточує себе жовтим кольором: жовтолиций виконавець партійних вказівок Отроходін; жовтий звір на малюнку; у місті жовті установи; жовті двері райвиконкому; жовта трава; «жовтіє хата»; жовті очі в голодних; рудий звір, що вилазить з багна; Дарія Олександрівна пояснює із святої книги про звіра, що виходить з моря; жовто в очах селян з потьмареною від голоду свідомістю; жовті бур'яни, де колись звучали веселі голоси дітей; жовтий колір мертвих тіл; жовті стіни – атрибут правлячої системи, «що пожирає своїх дітей»; Сталін – жовтий князь, антихрист у людській подобі. Зло ніби розпливається жовтою рікою, жовта трава – символ смерті. Жовкнуть люди від тривалого недоїдання, жовкнуть стіни будівель, коли в них ніхто не живе. Сама назва твору «Жовтий князь» містить виразний кольоровий акцент. З іншого боку, жовтий

колір – теплий, веселий, символізує світло, радість, повагу. Жовтий колір – колір золота, дозрілого колосся пшениці, жита, ячменю, зів'ялого листя. Жовта барва породжує надію, віру у відродження життя, духовності. Але жовтий – це ще й колір хвороби, смерті, потойбічного світу (Жулинський, 1991, с. 22).

Вагомим є символ любові у творі, що втілює прагнення людей зберегтись, вижити, врятуватись. Це відбувається по-різному. Батько всю знайдену поживу віддає рідним, сам помирає: «Якраз тоді з хати вийшла родина, бо крізь вікна повиділося, що хтось прибув і в дворі ліг. Діти дивляться: то їхній тато лежить і вже видно – неживий» (Барка, 2008, с. 548), мати любить доньку, хоч ніколи й не каже про це, дає добрі настанови, намагаючись вберегти від усього лиха: «Наряджає доню: здається, то власне серце, вибране з грудей, окремо радіє <…> Причісує Оленку, пильнуючи кожного пасмочка; заквітчує, ніби коронує зірками, зверх блідого лобика. Нічого не каже їй, але невимовлені слова тремтять, подібні до сполохів, насередині грудей: «Квітко моя!» – і неозначиме почуття обкинулося, ніби передвістя з болями; не знати, що, крім них, прийде. Не хоче піддатися їм душа. Втіха коло доні не гасне, як місяць – любим серпиком» (Барка, 2008, с. 1).

Ще одним прикладом є любов між чоловіком і жінкою: хвилювання одне за одного, постійний духовний зв'язок, турбота за долю сім'ї, за життя кожного її члена. З останніх сил батько, Мирон Данилович, шукає хоч якусь поживу для рідних, щоб врятувати їх.

Як довідуємося зі змісту твору, голод жорстоко позначився на сім'ї Катраників. Першою іде до Господа бабуся, яка була земним ангелом для своєї родини. Далі один за одним відходять інші члени сім'ї: первісток Микола, лагідний і тихий, донечка Оленка, чиста й безвинна. Трошки довше вдається протриматися годувальникові, Миронові Даниловичу, але й він не витримує страшної, штучно влаштованої голодної погибелі люду України. З останніх сил тримаються Дарія Олександрівна й молодший син Андрій, якому вдалося вижити і продовжити батьків рід.

В умовах голоду наступають так звані «межові» ситуації, які, за словами К. Ясперса, змушують людину вийти за межі прийнятих у суспільстві правил і норм, що може призвести до непоправних наслідків, як у тому епізоді твору, де тато смажить власну дитину. Філософ уважає, що ці «межові» ситуації незмінні, до них відносять голод, страждання, хворобу, смерть. У межових ситуаціях або актуалізується ніщо, або увиразнюється те, що є справжнім (Ясперс, 2000, с. 25). Щоб зберегти самоідентичність, потрібно орієнтуватися на трансцендентне, тотожне абсолютному буттю. Саме до цього закликав священник своїх парафіян.

У творі варто виділити ще один момент, який розкриває роль Бога: коли людина розчаровується в житті й не знає, як їй бути, тоді Бог через іншу людину посилає їй вихід із ситуації, порятунок. Наприклад, коли Мирон Катранник не знав, де знайти їжу, сусід повідомив про місце, де можна роздобути її. Хоч це було вкрай важко та майже неможливо, батько використовував кожну нагоду, щоб урятувати сім'ю.

Висновки. Отже, тема Євхаристії в українській літературі – важливе питання, адже привертає увагу до духовних потреб людини, її цінностей, поведінки, навіть у час голоду та смерті. Причастя – це не тільки прийняття Тіла і Крові Ісуса Христа, це ще слухання Божого Слова, воно спонукає християн збиратися разом у церкві і творити Царство Боже вже тут, на землі. Євхаристія у творі «Жовтий князь» – це також символ хліба, необхідного для життя. Хоч герої твору відчували гострий брак тілесної поживи, проте завдяки духовній вони змогли перенести жах голодної смерті. Подальші наші дослідження будуть присвячені темі Євхаристії в українській літературі, вивченню твору в релігійному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

Барка В. Жовтий князь : документальний роман. Нью-Йорк ; Харків, 2008. Т. 1, 2. 772 с.

Білодід І., Винник В., Юрчук Л. Словник української мови : в 11-и т. / за ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 5. 840 с.

Жулинський М. У світлі віри. Василь Барка. Жовтий князь. Київ : Дніпро, 1991. С. 21–22.

Єрмоленко С., Бибик С., Тодор О. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

Набитович І. Універсум sacrum'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) : монографія. Дрогобич ; Люблін : Посвіт, 2008. 600 с.

Овсієнко Н. Чорна сповідь моєї Вітчизни. Урок психологічного дослідження роману. Василь Барка. Жовтий князь. *Дивослово*. 2008. № 7. С. 9–13.

Плющ Л. Заразар-заказар. *Сучасність*. 1987. № 10. С. 13–25.

Пушко В. Архетипи в романі. Василь Барка. Жовтий князь. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Літературознавство»*. 2001. № 10. С. 23–25.

Шмеман О. Євхаристія. Таїнство Царства. Львів : Свічадо, 2015. 271 с.

Ясперс К. Введение в философию. Минск : Пропилеи, 2000. 192 с.

Ясперс К. Смысл и назначение истории. Минск : Политиздат, 1991. 527 с.

REFERENCES

Barka, V. (2008). Zhovtyi knyaz: documentalnyi roman. Tom I ta II [Yellow prince: documentary novel. Books I and II]. New York – Kharkiv [in Ukrainian].

Bilodid., I, Vynnyk, V., Yurchuk, L. (1974). Slovnik ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (Volumes 1–11. Vol. 5). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

Zhulynskyi, M. (1991). U svitli viry [In the light of faith]. Kyiv : Dnipro [in Ukrainian]

Yermolenko, S., Bibik, S., Todor, O. (2001). Korotkyi tlumachnyi slovnyk lingvistychnyh terminiv [Short explanatory dictionary of linguistic terms]. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].

Nabitovich, I. (2008). Universum sacrum'y v hudozhnii prozi (vid Modernizmy do Postmodernizmy) [The universe of the sacrum in fiction (from Modernism to Postmodernism)]. Drohobych – Lyublin : Posvit [in Ukrainian].

Ovsiyenko, N. (2008). Chorna spovid moyeyi Vitchyzny. Urok psykholohichnoho doslidzhennya romanu [Black confession of my Motherland. The lesson of psychological research of the novel]. *Dyvoslovo – Divoslovo.* № 7. P. 9–13. Kyiv [in Ukrainian].

Plyushch, L. (1987). Zarazar-zakazar [Zarazar-zakazar]. *Suchasnist –Modernity.* № 10. P. 13–25 [in Ukrainian].

Pyshko, V. (2001). Arhetypy v romani [The archetypes in the novel]. *Visnyk KNU : literaturoznavstvo – Bulletin of the Kyiv National University: Literary Studies.* № 10. P. 23–25 [in Ukrainian].

Shmeman, O. (2015). Yevharystia. Tainstvo tsarstva [Eucharist. The sacrament of the kingdom]. Lviv : Svichado [in Ukrainian].

Yaspers, K. (2000). Vvedennya v filosofiyu [Introduction to philosophy]. Minsk : Propileyi [in Russian].

Yaspers, K. (1991). Smysl i naznachenie istorii [Sense and purpose of history]. Minsk : Propileyi [in Russian].

УДК 811.161.2’23’38:316

ТРУБА Ганна *– кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, Одеса, 65025, Україна (3182009060@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9944-0476

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.31

Бібліографічний опис статті: Труба, Г. (2021). Розмежування понять освітнього і освітянського дискурсу. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 231–236, doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.31

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ОСВІТНЬОГО Й ОСВІТЯНСЬКОГО ДИСКУРСУ

Анотація. *Актуальність розмежування наукового (освітнього) й освітянського дискурсів пов’язана з вагомістю в суспільстві освіти й освітніх програм, із зародженням нових освітянських традицій. Мета статті – окреслити межі освітянського дискурсу. Об’єкт дослідження – різні рівні функціонування української мови; предмет – чітке окреслення теоретичних і практичних засад синтезу в освітянському дискурсі класичних підходів і сучасних напрацювань у ділянці нейролінгвістики, сугестології, нейролінгвістичного програмування, також результатів використання сучасних технічних засобів (телефон, комп’ютер), мережі Інтернет у процесі навчання. На відміну від наукового дискурсу, у межах лінгвоперсонологічної спрямованості нашого дослідження визначаємо освітянський дискурс як особливий тип інституційного спілкування, соціокультурний та когнітивно-комунікативний феномен, у центрі якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової громадськості, спрямована на втілення їхніх інтенцій стосовно передачі фахових знань і досягнення перлокутивного ефекту, тобто здійснення інтелектуального й емоційного впливу на адресанта / адресантів. Виокремлено, на тлі зіставлення з науковим, такі ознаки освітянського дискурсу: статусно некваліфіковані учасники (у науковому дискурсі – статусно кваліфіковані учасники), нелокалізований хронотоп (у науковому дискурсі – чітко локалізований хронотоп), визначена в межах певного соціального інституту мета (тут не простежуємо різниці між аналізованими різновидами дискурсів), ритуально зафіксовані цінності (вони суттєво відрізняються від тих, що властиві науковому дискурсу), інтенційно закріплені стратегії (вони теж відмінні від тих, що характеризують науковий дискурс, оскільки продиктовані форматом нових платформ освіти), необмежена номенклатура жанрів (під впливом сучасних освітніх платформ формуються нові жанри й видозмінюються традиційні), наявний арсенал прецедентних феноменів (він не збігається з арсеналом наукового дискурсу).*

Ключові слова: *дискурс, освітній дискурс, освітянський дискурс.*

TRUBA Hanna *– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Applied Linguistics, Odesa I.I. Mechnikov National University, 2, Dvoryanska str., Odesa, 65025, Ukraine (3182009060@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9944-0476

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.31

To cite this article: Truba, H. (2021). Rozmezhuvannia poniat osvitnoho i osvitianskoho dyskursu [The concepts difference of educational and teachers’ discourse]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 231–236. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.31 [in Ukrainian].

© Труба Ганна, 2021

THE CONCEPTS DIFFERENCE OF EDUCATIONAL AND TEACHERS' DISCOURSE

Summary. *The relevance of the topic, namely the distinction between teachers' (educational) and educational discourse, is the popularization of educational programs and education, which led to the development of new educational traditions. The purpose of the article is to outline the boundaries of a new discourse, educational. The object of research – different levels of functioning of the Ukrainian language, and the subject – a clear outline of theoretical and practical principles of synthesis of classical approaches in educational discourse with modern developments in neurolinguistics, suggestology, neurolinguistic programming and modern hardware (phone, computer) and network Internet in the learning process. In contrast to the scientific discourse within the linguo-personal orientation of our study is defined as a special type of institutional communication, socio-cultural and cognitive-communicative phenomenon, which focuses on the discursive activities of the scientific community, ensuring the implementation of their intentions for intellectual and emotional influence on the addressee / addressees. There are such features of teachers' (educational) discourse in comparison with scientific as status unqualified participants (in scientific discourse - status qualified participants), non-localized chronotope (in scientific discourse – clearly localized chronotope), defined within a certain social institution goal (joint with scientific) ritually fixed values (these values differ significantly from scientific discourse), intentionally fixed strategies (these strategies differ from classical scientific discourse and dictated by the format of new educational platforms), unlimited range of genres (under the influence of modern educational platforms new genres or forms are formed). due to the arsenal of precedent phenomena (this arsenal is significantly different from the classical ones).*

Key words: *discourse, educational discourse, teachers' discourse.*

Постановка проблеми. Коріння вивчення наукового дискурсу як складника загальної культури сягає класичних трактатів Демокрита, Аристотеля, Р. Декарта, І. Ньютона, І. Канта й інших. Сучасні вчені, які розробляють цю проблему, – це О. Галицька, М. Глушко, Г. Дедюра, К. Жук, Н. Зелінська, О. Ільченко, І. Лівіцька, В. Карасик, І. Колегаєва, І. Колесникова, С. Мойсеєнко, Т. Монахова, О. Морозова, А. Нікітіна, Н. Разінкіна, А. Романченко, О. Петровська, І. Скрипак, С. Соколовська, С. Шепітько, І. Фролова.

Освіта в Україні нині розвивається в умовах гуманізації, гуманітаризації та стрімкого розвитку полікультурного суспільства, що вимагає переосмислення культурно-ціннісних орієнтирів й актуалізує потребу у фахівцях, здатних до крос-культурної та педагогічної комунікації засобами іноземної мови у зміненому інноваційно-технологічному просторі, тобто до здійснення ефективної професійно-педагогічної діяльності.

Викладач – основне джерело відомостей про державну політику у сфері національно-мовного будівництва, про зміни в системі мови, про культурні особливості країни виучуваної мови. Із цього погляду науковий і освітянський дискурс (як частина наукового) перебувають в авангарді змін, а проблема підготовки відповідних фахівців із навичками фасилітативної діяльності стає наріжною. Це зумовлює пошук нових освітніх парадигм і концепцій, принципів та підходів до організації освітнього процесу, а також методів, форм і засобів навчання, упровадження технологічних інновацій, які разом сприятимуть підвищенню якості іншомовної філологічної освіти, формуванню базових компетентностей її здобувачів, їхньої готовності до застосування технологічних інновацій у майбутній професійно-педагогічній діяльності, забезпечать розвиток у них універсальних соціальних навичок ("soft skills") європейського рівня.

Магістральні напрями реформування сучасної вищої освіти України окреслено в таких нормативно-правових документах, як: Закон України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.), Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2003 р.), нормативно-правові акти ЮНЕСКО (2003 р.), Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, ратифіковані на території України, Закон України «Про засади державної мовної політики» (2012 р.), Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), Закон України «Про освіту» (2017 р.), Програмний документ «Біла книга національної освіти України» (2009 р.), Концепція мовної освіти (2011 р.),

Національна рамка кваліфікації (2011 р.), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» (2016 р.), Закон України «Про мову» (2019 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальний аналіз наявних підходів до поняття *дискурс* подано у працях Ф. Бацевича, М. Бисималиева, С. Макарова, О. Морозової, В. Карасика, О. Кравченка, О. Сахарової, В. Чернявскої, М. Сушко-Безденежних. Питання, пов'язані з науковим і освітянським дискурсом, стали предметом вивчення дослідників, які працюють у різних галузях гуманітарного знання – філософії (Е. Паніткова), психології (Л. Засєкіна, О. Лавриненко, О. Леонтьєв, Г. Мерфі, Т. Слотіна, О. Уланович), соціології (Є. Боринштейн) тощо. У межах лінгвістичної парадигми цією проблематикою опікуються вітчизняні та зарубіжні дослідники (Л. Азарова, І. Голубовська, Ю. Горицька, С. Заостровська й О. Заостровський, С. Єрьоменко, М. Іваницька, І. Малиновська, С. Потапенко; А. Ашева, Е. Берн, Г. Богін, С. Воркачов, О. Залогіна, К. Іванцова, О. Кабановська, В. Карасик, Ю. Караулов, Л. Клобукова, Т. Кочеткова, М. Ляпон, О. Михалевич, М. Мозер, В. Нерознак, М. Цуциєва, Дж. Ягер та інші).

Цими загальними тенденціями вмотивовуємо актуальність запропонованої до розгляду теми.

Метою статті є окреслення меж нового дискурсу – освітянського. Її об'єкт – дослідження різних рівнів функціонування української мови, а предмет – чітке окреслення теоретичних і практичних засад синтезу в освітянському дискурсі класичних підходів і сучасних напрацювань у сфері нейролінгвістики, сугестології, нейролінгвістичного програмування, також результатів використання у процесі навчання сучасних технічних засобів (телефон, комп'ютер), мережі Інтернет.

Завдання статті – відмежування освітянського дискурсу від наукового, виокремлення його характерних ознак.

Виклад матеріалу. Дослідники трактують науковий дискурс як мовленнєво-мисленнєву діяльність, реґламентовану соціокультурними кодами науки як суспільної практики, її правилами, традиціями, цінностями (Кротков, 2015, с. 4). Іноді його тлумачать як науковий текст, що є результатом цілеспрямованої соціальної дії, фокусом дії мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних чинників (Кицак, 2011, с. 151). Науковий дискурс на тлі інших інституційних типів дискурсу характеризується такими ознаками, як статусно кваліфіковані учасники, локалізований хронотоп, визначена в межах певного соціального інституту мета, ритуально зафіксовані цінності, інтенційно закріплені стратегії, обмежена номенклатура жанрів, усталений арсенал прецедентних феноменів (Габидуллина, 2009, с. 34).

Зважаючи на суть ***наукового дискурсу,*** в межах лінгвоперсонологічної спрямованості нашого дослідження визначаємо його *як особливий тип інституційного спілкування, соціокультурний та когнітивно-комунікативний феномен, у центрі якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової громадськості, що забезпечує втілення їхніх інтенцій і досягнення перлокутивного ефекту з метою передачі фахових знань та для інтелектуального й емоційного впливу на адресанта / адресантів.*

Виокремлення ядерних і периферійних ознак наукового дискурсу оперте на запропонований В. Карасиком перелік параметрів, притаманних інституційному дискурсу як такому: це ознаки конститутивні, інституційності, типу інституційного дискурсу та нейтральні. До конститутивних ознак інституційного дискурсу він уналежнює мету, учасників комунікації, умови, стиль і жанри спілкування. Ознаками інституційності є, на його думку, рольові характеристики партнерів із комунікації, хронотоп, мовні кліше й дискурсивні формули. Ознаки інституційного дискурсу охоплюють тип суспільного інституту, функції учасників спілкування, їхні поведінкові стереотипи та створювані ними тексти.

До нейтральних ознак зараховано типові для будь-якого спілкування характеристики, особистісно зорієнтовані та транспоновані з інших дискурсів (Карасик, 2000, с. 11). Нижче схарактеризуємо нейтральні дискурсивні ознаки досліджуваного типу інституційного спілкування, до яких уналежнюємо й ті, що притаманні іншим дискурсам. Такими є *об'єктивність, логічність, лінеарність, обґрунтованість.*

Професор І. Колегаєва стверджує, що метою кожного наукового дослідження є встановлення істини, яка існує об'єктивно, поза конкретною творчою свідомістю, оскільки таке дослідження вже на початковому його етапі набуває позаособистісного, об'єктивного характеру (Колегаева, 1991, с. 32).

Метою наукового дискурсу є здобуття й передача нових фахових знань про об'єкт та предмет дослідження, його властивості; висвітлення певної наукової проблеми й обґрунтування власної позиції щодо неї, ознайомлення з результатами дослідницької діяльності.

Сучасний світ і нові реалії ставлять нові вимоги перед освітнім процесом. Цифровізація освіти та розвиток нових способів навчання, серед яких LMS-курси, телефонні додатки (Busuu, Doulingvo, Memrise, Drops, LinGo і подібні), авторські блоги в соціальних мережах "Facebook", "Instagram", "TikTok" і "Youtube", такі блогери, як @shymanovski, @olexandavramenko, @unext_uamaslly.a, @zno_natali, @bo_zno, @.ukrainelowe, @mova_zno. Вони відчутно форматували традиційний формат наукового дискурсу. З'явилися нові формати навчання: сьогодні можливо записати лекційний / урочний матеріал, скористатися автоматичними тестами, викласти свої робочі матеріли і форматувати їх таким чином, щоб привернути увагу, керуючись водночас не тільки критеріями науковості й педагогічності, але й маркетологічними та рекламними чинниками. Отже, варто говорити про набуття освітянським дискурсом відмінних від наукового дискурсу питомих ознак.

Для подальшого розмежування термінів *освітній дискурс – освітянський дискурс* доцільно зважити на трактування цих слів у «Тлумачному академічному словнику», пор.: *науковий* – «той, що стосується науки», *освітній* – «той, що стосується освіти», *освітянський* – «той, що стосується освітян». Отже, під освітянським дискурсом варто розуміти лише дискурс, що стосується освітян. Його метою є передача інформації, знань, необхідних для здобуття освіти; учасниками цього дискурсу є лектор, викладач, студент; типовими жанрами – лекція, дискусія, колоквіум, консультація, порада, презентація, семінарське, лабораторне, практичне заняття, нові відео у мережах, семінари, курси. У найзагальнішому вигляді мету освітянського дискурсу формулюють так: розв'язання наукових проблем теоретичного чи прикладного характеру.

Якщо порівняти освітянський дискурс із науковим, то можна зазначити такі його знаки: статусно некваліфіковані учасники (у науковому дискурсі – статусно кваліфіковані учасники), нелокалізований хронотоп (у науковому дискурсі – чітко локалізований хронотоп), визначена в межах певного соціального інституту мета (спільна ознака наукового й освітянського дискурсів), ритуально зафіксовані цінності (вони відмінні від тих, що характеризують науковий дискурс), інтенційно закріплені стратегії (із класичним науковим дискурсом не збігаються і продиктовані форматом нових платформ освіти), необмежена номенклатура жанрів (під впливом сучасних освітніх платформ формуються нові жанри чи видозмінюються), є певний арсенал прецедентних феноменів (він не збігається з арсеналом феноменів класичного дискурсу).

Висновки. Отже, необхідно зазначити таке: освітянський дискурс – це дискурс, який стосується безпосередньо освітян і має такі ознаки:

Ознаки наукового дискурс у	Ознаки освітянського дискурсу
статусно кваліфіковані учасники	статусно некваліфіковані учасники
локалізований хронотоп	нелокалізований хронотоп
визначена мета в межах певного соціального інституту	визначена мета в межах певного соціального інституту
ритуально зафіксовані цінності	ритуально зафіксовані цінності (ці цінності суттєво різняться від цінностей наукового дискурсу)
інтенційно закріплені стратегії	інтенційно закріплені стратегії (ці стратегії відмінні від стратегій класичного наукового дискурсу та продиктовані форматом нових платформ освіти)
обмежена номенклатура жанрів	необмежена номенклатура жанрів (під впливом сучасних освітніх платформ формуються нові жанри чи форматуються традиційні)
наявний арсенал прецедентних феноменів	наявний арсенал прецедентних феноменів (він не збігається з арсеналом феноменів класичного дискурсу)

Останнім часом усе більшої популяризації набувають блоги викладачів, що, безперечно, змінило загальну форму усталеного наукового дискурсу та спричинило потребу виокремити освітянський дискурс в незалежну одиницю. Перспективи подальших розвідок убачаємо в розробленні засад і методологічної бази, ознак, характеристик освітянського дискурсу. А узагальнення актуальних ознак освітянського дискурсу українського вченого чи вчителя чітко вимальовує його загальний портрет, національні цінності, виховує у слухачів високу повагу до рідної мови як фундаментального показника національної ідентичності, ба більше, наскрізна кооперативність інтерактивних виявів формує нову, неповторну форму навчання.

ЛІТЕРАТУРА

Карасик В. Дискурсивная персонология. *Язык, коммуникация и социальная среда.* Воронеж : ВГУ, 2007. Вып. 7. С. 78–86.

Карасик В. О категориях дискурса. *Языковая личность: социолингвистический и эмотивный аспекты.* Волгоград : Перемена, 1998. С. 185–196.

Карасик В. О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс.* Волгоград : Перемена, 2000. С. 5–20.

Карасик В. Языковая личность: аспекты изучения. *Язык и культура :* материалы II Международной научной конференции. Москва, 2003. С. 362–363.

Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

Кицак Г. Характерні риси наукового дискурсу. *Лінгвістичні студії.* Донецьк : ДонНУ, 2011. Вип. 23. С. 148–152.

Кротков Е. Научный дискурс. *Современный дискурс-анализ.* 2010. Вып. 2. Т. 1. С. 4–18.

Кротков Е. Научный дискурс: философско-методологический анализ. *Credo new.* 2014. № 3 (79). URL: http://www.intelros.ru/ readroom/credo_new/k3-2014/25369-nauchnyydiskurs-fiosofsko-metodologicheskiy-analiz.html (дата звернення: 20.03.2018).

Кротков Е. Философско-методологический анализ научного дискурса. *Современный дискурс-анализ.* 2015. Вып. 13. С. 4–16.

Колегаева И. Текст как единица научной и художественной коммуникации : монография. Одесса : Редакционно-издательский отдел областного управления по печати, 1991. 121 с.

Романченко А. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти : монографія. Одеса, 2019. 542 с.

REFERENCES

Karasik, V.I. (2007). Dyskursyvnaia personolohyia [Discursive personology]. *Yazyk. kommunikatsiya i sotsialnaya sred – Language, communication and social environment* (Issue 7)], (pp. 78–86). Voronezh : VSU [in Russian].

Karasik, V.I. (1998). O katehoryiakh dyskursa [On the categories of discourse]. *Yazykovaya lichnost : sotsiolingvisticheskiy i emotivnyy aspekty –Linguistic personality: sociolinguistic and emotional aspects*. Volgograd : Peremen, (pp. 185–196) [in Russian].

Karasik, V.I. (2000). O typakh dyskursa [On the types of discourse]. *Yazykovaya lichnost: institutsionalnyy i personalnyy diskurs – Linguistic personality: institutional and personal discourse*. Volgograd : Peremen, (pp. 5–20) [in Russian].

Karasik, V.I. (2003). Yazykovaia lychnost: aspekty yzuchenyia [Linguistic personality: aspects of study]. *II Mezhdunarod. nauch. konf. "Yazyk i kultura" – "Language and Culture"* (pp. 362–363). Moscow [in Russian].

Karasik, V.I. (2002). Yazykovoi kruh: lychnost, kontsepty, dyskurs: monohrafyia [Language circle: personality, concepts, discourse : monograph]. Volgograd : Peremen [in Russian].

Kitsak, G. (2011). Kharakterni rysy naukovoho dyskursu [Characteristic features of scientific discourse. Linguistic studies]. (Issue 23), (pp. 148–152). Donetsk : DonNU [in Ukrainian].

Krotkov, E. (2010). Nauchnyi dyskurs [Scientific discourse]. *Sovremennyy diskurs-analiz – Modern discourse analysis* (Issue 2. T. 1), (pp. 4–18) [in Russian].

Krotkov, E. (2014). Nauchnyi dyskurs: fylosofsko-metodolohycheskyi analyz [Scientific discourse: philosophical and methodological analysis]. *Credo new.* № 3 (79). Retrieved October 09, 2021. URL:

http: // www. intelros.ru/ readroom / credo_new / k3-2014 / 25369-nauchnyydiskurs-fiosofsko-metodologicheskiy-analiz.html [in Russian].

Krotkov, E. (2015). Fylosofsko-metodolohycheskyi analyz nauchnoho dyskursa [Philosophical and methodological analysis of scientific discourse]. *Sovremennyy diskurs-analiz – Modern discourse analysis* (Issue 13), (pp. 4–16) [in Russian].

Kolegaeva, I.M. (1991). Tekst kak edynytsa nauchnoi y khudozhestvennoi kommunykatsyy : monohrafyia [Text as a unit of scientific and artistic communication : a monograph]. Odessa : Editorial and publishing department of the regional press department [in Ukrainian].

Romanchenko, A.P. (2019). Elitarna movna osobystist u prostori naukovoho dyskursu: komunikatyvni aspekty : monohrafiia [Elite linguistic personality in the space of scientific discourse: communicative aspects : monograph]. (Extended abstract of Doctors thesis). Odessa : Odeskyi natsionalnyi universytet im. I.I. Mehnikova [in Ukrainian].

УДК 821.161.2:811.133.1. Метерлінк

ЧИСТЯК Дмитро *– доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри романської філології, Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, бул. Шевченка, 14, 01601, Київ, Україна (dmytro.tchystiak@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0081-7806

Scopus-Author ID: 57217080507

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.32

Бібліографічний опис статті: Чистяк, Д. (2021). Міфопоетична концептуалізація у драмі М. Метерлінка «Сліпі». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 237–243. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.32

МІФОПОЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ У ДРАМІ МОРІСА МЕТЕРЛІНКА «СЛІПІ»

Анотація. *У розвідці здійснено реконструкцію міфопоетичної картини світу в ранній драматургії видатного бельгійського франкомовного драматурга символістського спрямування Моріса Метерлінка, реформатора «нової драми» межі XIX і XX соліть, який істотно вплинув на розвиток європейського й українського театрів. Аналіз проведено на базі знакового метерлінківського твору, драми «Сліпі» (1890 рік). Після виявлення ступеня розроблення теми в наявних філологічних розвідках, після лінгвоміфопоетичного інтертекстуального аналізу виділено міфопоетичні тотожності СМЕРТЬ = ТЕМРЯВА, СТАРЕ, МІСЯЦЬ, ХОЛОДНЕ (образи «пале листя», «перелітні птахи», «мороз»), ВОЛОГЕ («море», «ріка», «болота», «плач»), ПІДЗЕМНЕ («печера»). Установлено також тотожності ЖИТТЯ = СВІТЛО (актанти Дитя, Юна Сліпа). У драмі змодельовано три міфопоетично конотовані метаобразні ізотопії: позитивно маркована «ЖИТТЯ (+)», негативно маркована «ЖИТТЯ (−)» та позитивно маркована «СМЕРТЬ (+)». Це імплікує невизначеність фіналу й можливе прозріння завдяки актантам Немовля чи Юна Сліпа, увиразнених маркуванням ЖИТТЯ як СВІТЛА (зокрема, в ідеї колообігу Душ у Платона й Вергілія та символі «схід сонця» у М. Метерлінка), створює альтернативу катастрофічній розв'язці людської – небесної драми. Міфічно конотовану дієсхему між ізотопіями сформульовано так: перехід із негативно маркованої ізотопії «ЖИТТЯ – СМЕРТЬ» у позитивно марковану «СМЕРТЬ», органічну для метерлінківської концепції «трагічного оптимізму». Перспективним визначено подальше студіювання міфопоетичних закономірностей авторської картини світу в інших драматичних творах М. Метерлінка для виділення загальної міфопоетичної картини світу драматургії видатного бельгійського франкомовного письменника.*

Ключові слова: *міф, інтертекст, символізм, концептосистема, концепт, образ, картина світу.*

CHYSTIAK Dmytro *– Doctor of Philological Sciences, Associated Professor, Professor at the Department of Romanic Philology, Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 14, Shevchenko Boulevard, Kyiv, 01601, Ukraine (dmytro.tchystiak@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0081-7806

Scopus-Author ID: 57217080507

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.32

To cite the article: Chystiak, D. (2021). Mifopoetychna konceptualizaciya u drami M. Meterlincka «Slipi» [Mythological conceptualization in the play "The Blind" by Maurice Maeterlinck]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 237–243. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.32 [in Ukrainian].

© Чистяк Дмитро, 2021

MYTHOLOGICAL CONCEPTUALIZATION IN THE PLAY "THE BLIND" BY MAURICE MAETERLINCK

Summary. *The article deals with the reconstitution of the mythological worldview in the early playwright of the prominent Belgian French-speaking dramatist of Symbolist period Maurice Maeterlinck who reformed the "new drama" during the period of "Belle Epoque" that made a great impact on the European and Ukrainian theatre. The analysis is made based on the well-known play of the Symbolist period, "The Blind" (1890). After the examination of the contemporary philological works and the delimitation of the problems non investigated yet the mythological intertextual analysis have revealed the functioning of such mythic conceptual structures as DEATH = NIGHT, OLD, MOON, COLD (images of fallen leaves, birds flying away, winter imagery), WET (images of sea, river, crying), UNDERGROUND (image of grotto). Besides, positive semantics is also found in the conceptualization LIFE = LIGHT (personages Child and Young Blind Girl). The drama shows the functioning of three mythological isotopes of imagery: LIFE positively marked, LIFE negatively marked and DEATH positively marked. The final polyvalence suggests the possible recovering of the view for the personages Child and Young Blind Girl that could be revealing the semantics of LIFE as LIGHT conforming to the idea of the Reintegration of Souls in Plato's and Vergil's works that makes an alternative to the catastrophic scenario of the play. The text is depicting the mythically connoted formula of the transcending the negatively marked isotope LIFE – DEATH to the positively marked concept DEATH that is relevant for the conception of "tragic optimism" developed by Maurice Maeterlinck. Therefore it seems perspective to continue the study of the mythological conceptualization in Maeterlinck's playwright to delimitate the mythological worldview of this prominent French-speaking writer.*

Key words: *myth, intertext, symbolism, conceptual system, concept, image, worldview.*

Постановка проблеми. Постструктуралістський поворот у сучасній гуманітаристиці перевів акценти на широкі семіотичні процеси, що становлять основу художньої концептуалізації. Розширення інтерпретаційної бази філологічної науки пов'язане з включенням текстотворення в інтертекстуальну й інтерсеміотичну взаємодію з іншими знаковими системами, зокрема міфом і міфопоетичним складником продукування літературного твору. Саме апеляція до цих компонентів космологічної концептуалізації дає змогу виявити структурно-семантичний інваріант, на якому ґрунтується художній семіозис, чому й присвячені наші розвідки. Розробка методики лінгвоміфопоетичного аналізу художнього тексту в інтертекстуальному (Чистяк, 2016) та лінгвокогнітивному аспектах (Чистяк, 2018) потребує детальнішої верифікації для виділення характерних рис міфопоетичної концептуалізації в художніх текстах символістського спрямування, що й здійснено в цій розвідці на матеріалі ранньої драматургії класика франкомовної бельгійської літератури Моріса Метерлінка, чий літературний доробок вплинув на формування європейської й української «нової драми» межі XIX і XX ст., а також на подальшу мистецьку традицію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що дослідження символістського семіозису в міфопоетичній перспективі, зокрема якщо йдеться про доробок Моріса Метерлінка, досі розробляли принагідно – у контексті інших підходів. Водночас такий розгляд міфічно-мовних зв'язків зазвичай обмежувано виявленням окремих структур, міфем, міфологем, актантів, без побудови єдиної міфопоетичної моделі – як-от у праці І. Шкунаєвої (Шкунаева, 1973). Винятком можна назвати літературознавче дослідження К. Люто, який намагається виявити «авторський міф» М. Метерлінка, інтегруючи різноманітні психологічні підходи (Ж. Дюрана, О. Ранка, Ґ. Башляра), що, певна річ, потребує детальної текстуальної верифікації. Адже констатацію несвідомого потягу автора віднайти первинну матерію «гармонії» (Lutaud, 1978, с. 87) не можна вважати системним підходом до моделювання міфопоетичної картини світу. Таким чином, брак системного підходу заохочує до проведення ґрунтовнішого аналізу міфопоетичної концептуалізації в інтертекстуальному аспекті, що може виявити структурно-семантичне ядро авторської картини світу.

Метою статті є розгляд міфопоетичної картини світу у драмі М. Метерлінка «Сліпі» (1890 р.) для виявлення особливостей функціонування субстрату авторської картини ранньої драматургії в контексті франкомовного бельгійського символістського знакоутворення.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: провести критичний аналіз наявних метерлінкознавчих досліджень міфопоетичної концептуалізації з виділенням відповідних перспектив; виявити структурно-семантичні маркери рудиментів давньогрецької міфологічної картини світу в художньому тексті на різних стадіях їхнього міфопоетичного реформулювання; визначити семантичне навантаження й ієрархічність вербалізованих мовних структур у формуванні основних образних парадигм у драмі М. Метерлінка «Сліпі» з подальшою реконструкцією міфопоетичної картини світу.

Виклад матеріалу. Драма «Сліпі» відкривається ремаркою, що фіксує “une forêt septentrionale, d’aspect éternel <...> des quartiers de roc <...> des ifs, des saules pleureurs, des cyprès <...> une touffe de longs asphodèles maladifs <...> le clair de lune” /правічний опівнічний ліс <...> уламки скелі <...> тиси, плакучі верби, кипариси <...> на високих пагонах квітнуть хворобливі асфоделі <...> місячне сяйво/ (Maeterlinck, 2009, с. 39–40). Непорушним актантом п’єси постає “un très vieux prêtre enveloppé d’un large manteau noir <...> le buste et la tête légèrement renversés et mortellement immobiles <...> [aux] cheveux d’une blancheur très grave <...> [appuyé] contre le tronc d’un chêne énorme et caverneux” /старезний священник у широкій чорній сутані <...> з мертвотно непорушним станом і закинутою головою <...> [із] сивиною волосся, що надає статечності <...> він [оперся] на стовбур широкого гіллястого дуба/ (Maeterlinck, 2009, с. 39). Праворуч від нього – “six vieillards aveugles assis sur des pierres, des souches et des feuilles mortes” /шестеро сліпих старців сидять на камінні, пнях і опалому листі/, ліворуч же – “six femmes, également aveugles, sont assises en face des vieillards” /шестеро жінок, також сліпих, сидять навпроти старців/, а також “un petit enfant endormi” /сонне немовля/. Додамо, що все товариство вбране у “d’amples vêtements, sombres et uniformes” /широку темну одноманітну одіж/ (Maeterlinck, 2009, с. 39–40).

Ці довгі цитати з ремарки містять низку міфічно конотованих образів. Дуб є «священним деревом найвищого небесного божества» (Dictionnaire, 1993, с. 221), а в давньогрецькій традиції символізує Зевса (так, Великий Дуб Зевса в Додоні мав провістити Одіссеєві шлях до Ітаки (Homère, 1893, с. 215)). Цифрова ж символіка пов’язує супутників мертвого Священника-Зевса з олімпійськими богами, яких, згідно із традицією, 12 – 6 чоловіків і 6 жінок (Гера, Афродіта, Афіна, Посейдон, Гефест, Аполлон, Арес, Гермес, Гестія, Артеміда, Деметра, Аїд). Однак алюзивний зв’язок із міфічним комплексом автор конструює у плані пародіювання, тож не збережено ані сталих епітетів богів, ані їхніх атрибутів чи пов’язаних із ними міфічних сценаріїв. Для М. Метерлінка важливо показати богів у перспективі: Зевс-священник “trop vieux <...> n’y voit plus <...> ne veut pas l’avouer de peur qu’un autre ne vienne prendre sa place parmi nous” /старий <...> майже не бачить <...> не хоче в цьому зізнаватися, щоб хтось інший не зайняв при нас його місце/ (Maeterlinck, 2009, с. 43), а перед смертю пророкує, що “le règne des vieillards allait finir” /царювання старців мало би скінчитись/ (Maeterlinck, 2009, с. 45).

Вочевидь, наратор проєктує «зміну поколінь» богів, смерть Зевса-провідника й падіння до Аїду осліплених чи таких, що втратили зір, «старих» богів Олімпу. Старці стають колективним актором-фармаком (Дж. Фрейзер) – очисною жертвою від темряви, що пойняла світ-пекло. Зауважимо також, що, окрім «зрячого» Священника-Зевса, у притулку для сліпих порядкують “les trois religieuses” /три черниці/ (Maeterlinck, 2009, с. 43), що їх у цьому інтерпретаційному контексті, згідно із числовим маркером, можна пов’язати з Мойрами.

Те, що сліпці-олімпійці перебувають в Аїді, позначено численними міфічними вербалізованими образами, які М. Метерлінк передусім запозичує з «Енеїди» Вергілія (Книга VI). “L’if au noir feuillage” /чорнолистий тис/ і “de lugubres cyprès” /темряві кипариси/ – атрибути “des bois sacrés de Hécate” /священних лісів Гекати/ (Virgile, 1825, с. 355), біля входу до пекла – печери в Аверно. “Les saules stériles” /неродючі верби/ постають у Гомеро-

вій «Одіссеї» атрибутами “des bois sacrés de Perséphonéia” /священних лісів Персефони/ (Homère, 1893, с. 157). Також атрибутом Гекати, “qui règne aux enfers” /володарки пекла/ (Virgile, 1825, с. 375), є місячний промінь (Мифы, 1980, с. 269). “Les prairies d’asphodèles” /долини асфоделей/ (Homère, 1893, с. 175) – символи Островів Блаженних (сам образ «острова» апелює до давньогрецького уявлення про потойбіччя як далекий острів серед океану (Евсюков, 1988, с. 43) – М. Метерлінк перекодовує в “les fleurs malades <...> des morts [à] tige molle” (Maeterlinck, 2009, с. 61) /хворобливі квіти <...> мерців [із] м’яким стеблом», що їх збирає Юна Сліпа собі на вінок, вінуючи себе на близьку офіру, адже квітчання, як відомо, було атрибутом дівочих жертв, актуалізуючи символіку квіту, що ховається і знову постає із землі, наприклад, в образі Іфігенії із трагедії «Іфігенія в Тавриді» Еврипіда (Euripide, 1884, с. 573).

Далі за текстом п’єси світ, згідно з бінарними опозиціями доби родового ладу на позначення Смерті, характеризують лексеми на подання станів сну (Перший Сліпий Зроду, П’ятий Сліпий Зроду, Найстарший Сліпий), відчуття холоду (Другий Сліпий Зроду), голоду (Перший Сліпий Зроду; Другий Сліпий Зроду), втоми (Найстарший Сліпий, Шостий Сліпий), страху (Найстарший Сліпий, Найстарша Сліпа, Юна Сліпа), а також хворобливості (Усі, окрім п’ятого Сліпого та Божевільної Сліпої). Відзначимо принагідно, що саме означення «Сліпий Зроду» пов’язане з епітетами Аїда й Надії (Голосовкер, 1987, с. 57). В «Енеїді» Вергілія під брамою Плутоса мешкають “les pâles Maladies” /бліді Хвороби/, “la triste vieillesse” /сумна Старість/, “la Peur” /Страх/, “la Faim” /Голод/, “l’Indigence” /Злидні/, “le Sommeil” /Сон/ (Virgile, 1825, с. 379).

Зрештою, інтертекстуальні зв’язки виявляємо і в іншій символіці: острів сліпих оточений морською водою, що загрожує його потопити (море, надто ж зимове, розбурхане, як у М. Метерлінка, – відомий у Давній Греції символ лиха та близької смерті (Euripide, 1884, с. 346; Eschyle, 1872, с. 130; Sophocle, 1877, с. 205), як Аїд – водою Ахеронту (Lyriques, 1842, с. 29]. Топос Печери в Аверно, входу до Аїду, можна зіставити з острівними “des grottes où nul n’a pénétré” /печерами, куди ніхто не заходив/ (Maeterlinck, 2009, с. 47) і трохи далі – “la voix résonne comme si nous étions dans une grotte” /голос відлунює так, наче ми в печері/ (Maeterlinck, 2009, с. 48). Кілька разів довкола сліпих пролітають і тріпочуть крильми “des oiseaux nocturnes” /нічні птахи/ (Maeterlinck, 2009, с. 49), що слушно пов’язати з уявленням про душі-тіні-птахи, що відлітають із тіла (Homère, 1893, с. 147; Aristophane, 1889, с. 283), а в Аїді “volent en criant” /літають із криком/ (Homère, 1893, с. 358). Притулок розташований поруч з “un grand fleuve” /великою рікою/ (Maeterlinck, 2009, с. 53), що апелює до Брами Аїду на березі Ахеронта (Virgile, 1825, с. 405).

Довкола притулку – “des marais” /болота/, що апелює до боліт Стікса, де борсаються непоховані мерці (Virgile, 1825, с. 383). У притулку (“un vieux château très sombre et très misérable” /старий дуже темний і дуже злиденний замок/ (Maeterlinck, 2009, с. 56) міститься “la tour où se trouve la chambre du prêtre” /вежа з кімнатою священника/, куди “les brebis rentrent d’elles-mêmes” /вівці вертаються самі/ (Maeterlinck, 2009, с. 57). Вежу Панотця можна співвіднести з мідною Вежею Тісіфони “qui semble menacer les cieux” /що ніби загрожує небесам/ (Virgile, 1825, с. 403). Відзначимо, що саме чорних овець віддавали в жертву Персефоні та Ночі (Homère, 1893, с. 161; Virgile, 1825, с. 357), але відома також міфічна тотожність ВІВЦІ = ЛЮДИ, яку часто виявляємо в метафоричних переносах (як-от Володар-Пастир, Демос-Отара в IV Книзі «Республіки» Платона (Platon, 1846, T. 9, с. 189) та яка закріплена у функціях Гермеса-Чабана і Поводиря Мертвих (Hymnes, 1893, с. 411). Важливою інтертекстемою є “le grand chien de l’hospice” /великий пес із притулку/ (Maeterlinck, 2009, с. 63), що “ne veut pas s’éloigner du mort [prêtre]” /не хоче відходити від мертвого [священника]/ (Maeterlinck, 2009, с. 69), що апелює до міфеми Цербера “hideux sentinelle toujours veillant” /страшного дозорця, що завжди на посту/ (Virgile, 1825, с. 391) або ж “des chiens précurseurs d’Hécate” /псів-передвісників Гекати/ (Virgile, 1825, с. 391).

Сліпі припливли на Острів “de l’autre сфтй de la mer” /з іншого боку моря/, а Перший Сліпий Зроду навіть “a cru mourir pendant la

traversée" /гадав, що помре під час подорожі/ (Maeterlinck, 2009, с. 54), але про тамтешнє життя ніхто, крім Юної Сліпої, яка, за словами Священника, "verra un jour et pourra quitter l'Île" /одного дня прозріє і зможе покинути Острів/ (Maeterlinck, 2009, с. 55), не мають спогадів.

Репліку Панотця щодо Юної Сліпої слушно потрактувати як ідею про колообіг душ (пор. у Платона: "les âmes gui ont payé à Proserpine la dette de leurs anciennes fautes, elle les rend au bout de neuf ans à la lumière du soleil" /душі, що заплатили Персефоні борг за скоєні гріхи, через дев'ять років з її волі віднаходять сонячне світло/ (Platon, 1846, T. 6, с. 172). Образ "une rafale fait tourbillonner les feuilles mortes" /порив вітру жене вихором опале листя/ (Maeterlinck, 2009, с. 71) і "oiseaux migrateurs" /перелітні птахи/ (Maeterlinck, 2009, с. 55), вочевидь, пов'язані з порівнянням у Вергілія мерців, що чекають переправи через Ахеронт із "les feuilles arrachées par les vents <…> [qui] traversant les airs, vont s'abattre aux lointains rivages les colonies du peuple ailé, quand la saison glaciale les chasse au-delà des mers, et les pousse vers des climats qu'échaufle un doux soleil" /листям, зірваним вітром <…>, [яке] летить у повітрі та зграями пернатого народу, що приземляється на терени колоній тоді, як морозна пора жене його понад моря до місцин, де пригріває лагідне сонце/ (Virgile, 1825, с. 381). Але ці образи розвинулись у М. Метерлінка в топоси пізньої осені та зими як метафори смерті.

Актант Дитя, основною дією якого є «плакати» й «дивитися», можна пов'язати з міфемою «мертвонародженої дитини». У Вергілія читаємо: "il entend des voix plaintives et des vagissemens confus. C'est un peuple d'enfan[t]s, dont les âmes pleurent dans cette première enceinte privées en naissant des douceurs de la vie, et qu'un sort barbare arrache du sein maternel, pour les plonger du berceau dans la tombe" /він чує незрозумілі плачі й голосіння. Це дитячий рід, душі немовлят, що плачуть у цій першій оселі, після втрати радощів життя за народження, адже зла доля відірвала їх від материнської груді й кинула з колиски в могилу/ (Virgile, 1825, с. 391). Водночас анімістична символіка «дитини» (і взагалі будь-якого «народження») як «нового світила» «вповні ідентична створенню нового світу» (Евсюков, 1988, с. 57). Міфема дитини, як бачимо, актуалізує міфічну тотожність ЖИТТЯ – СВІТЛО, що, проте, нейтралізує тотожність СМЕРТЬ – ВОЛОГЕ.

Висновки. Зафіксовані міфеми, згідно з міфологічними уявленнями доби родового ладу, ототожнюють СМЕРТЬ (метонімія Аїду) з ТЕМРЯВОЮ (сліпота богів-олімпійців, ліс кипарисів, верб і тисів, тіні, вівці, птахи, могила, Цербер, сон), СТАРИМ, МІСЯЦЕМ, ХОЛОДНИМ (опале листя, перелітні птахи як метонімія зими, мороз), ВОЛОГИМ (море, ріка, болота, плач), ПІДЗЕМНИМ (печера). Водночас наявні тотожності ЖИТТЯ – СВІТЛО (дитя, Юна Сліпа).

Отже, між інтертекстами міфічних комплексів «Аїд» і «Олімпійські боги» та «Сліпими» М. Метерлінка наявні спільні концептуальні відношення СМЕРТЬ – ТЕМРЯВА (спільні символи «темного лісу», «тіней», «птаства», «псів», семема «сліпота», а також трансформація образів «житло Аїда» в «замок-притулок»), СМЕРТЬ – СТАРІСТЬ (персоніфікація Старості у Вергілія переходить в актора 12 старців у «Сліпих»), СМЕРТЬ – МІСЯЦЬ (Геката –> образ «місячного сяйва»), СМЕРТЬ – ХОЛОД (спільні вербалізовані образи «опале листя», «перелітні птахи»), СМЕРТЬ – ВОЛОГА (спільні символи «море», «ріка», «болота», «плач»), СМЕРТЬ – ПІДЗЕМЕЛЛЯ (спільний символ «печера»), а також ЖИТТЯ – СВІТЛО (схід сонця, сема «здатність бачити»).

У «Сліпих» М. Метерлінка відбувається своєрідна концептуалізація різних шарів світобудови. Курсивом наведено основні вербалізовані міфічно конотовані образи. Це, по-перше, *старий світ людей – ліс*, де панує *могильна темрява*, а *сліпі люди* непорушно *чекають* на щось невідоме *тінями* серед мертвотного краєвиду – *кипарисів, тисів, плакучих верб, асфоделей, боліт* і *плачів.* Звідусіль проступають ознаки апокаліпсиса – *осінь*, *холод, опале листя*, *перелітні птахи*, загроза нового Потопу від довколишнього *моря*.

Водночас міфічна конотація актантів дає змогу виділити в авторській нарації *світ богів,* що перебувають у такому самому стані, як і люди, але на іншому рівні узагальнення – ідеальному; ідеться про *загибель*

верховного божества (*Зевса*) і повну безпорадність його *осліплої* родини, а відтак – старих людських вірувань у божественне, що призводить до маркування світів буття – людського й божого – як *сліпого Пекла*, де *душі-тіні* снують *темними птахами* або приносяться *вівцями* в жертву *Аїду* та *Гекаті*, а за всіма невідступно стежить *пес-Цербер*, довкіл же – *море*-Океан, буремна *ріка* Ахеронт і *болота* Стікса й Кокіту. Сліпі Боги приречені на загибель, бо навіть три *черниці-Мойри* не побачать їх із *Вежі* Замку (корелят гори Олімпу).

Винятком є людинобогиня *Юна Сліпа*, що має світлі спогади про минуле *зряче життя* (концепція платонівського анамнезису – життя як духовне спогадування минулого божого життя) і сподівається на *прозріння*, а також образ *Немовляти* (корелят Світла). Це імплікує невизначеність фіналу й можливе прозріння завдяки *Немовляті* чи *Юній Сліпій*, увиразнених маркуванням ЖИТТЯ як СВІТЛА (зокрема, в ідеї *колообігу Душ* у Платона й Вергілія та символі *сходу сонця* в М. Метерлінка) і створює, хай і слабку, але альтернативу катастрофічній розв'язці людської – небесної драми. Синтез позитивної й негативної семантики відбувається в основній міфічно конотованій дієсхемі М. Метерлінка – переходу з міфічно конотованих метаобразних ізотопій мегаконцепту ЖИТТЯ в позитивно марковані міфічно конотовані метаобразні ізотопії «СМЕРТЬ (+)» (завдяки актуалізації анімістичної семантики) мегаконцепту СМЕРТЬ, з характерними міфічно конотованими метаобразними ізотопіями СВІТЛО, НЕБО, БІЛЕ та ВЕСНА.

Виявлення структурно-семантичного ядра міфопоетичної картини світу у драмі М. Метерлінка «Сліпі» (1890 р.) обґрунтовує перспективність подальших студій міфопоетичного семіозису в системі авторської картини світу інших творів драматурга для виділення системної міфопоетичної картини світу видатного європейського митця, що справив визначний вплив на розвиток подальшої літературної традиції як у європейських країнах, так і в Україні (творчість Лесі Українки, Олександра Олеся, Миколи Куліша, Івана Кочерги тощо).

ЛІТЕРАТУРА

Голосовкер Я. Логика мифа. Москва : Наука, 1987. 218 с.

Евсюков В. Мифы о вселенной. Новосибирск : Наука, 1988.177 с.

Мифы народов мира : энциклопедия. Москва : Советская энциклопедия, 1980. Т. I. 672 с.

Тахо-Годи А. Мифологическое происхождение поэтического языка «Илиады» Гомера. *Античность и современность*. Москва : Наука, 1972. С. 196–215.

Чистяк Д. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі. Київ : Радуга, 2016. 272 с.

Чистяк Д. Мова міфопоетичного космосу в українській та бельгійській символістській поезії. Київ : Саміт-книга, 2019. 608 с.

Шкунаева И. Бельгийская драма от Метерлинка до наших дней. Москва : Искусство, 1973. 448 с.

Aristophane. Théâtre. Paris : Garnier freres, 1889. T. 2. 518 p.

Eschyle. Promètheus enchaîné. Les Suppliantes. Les Sept contre Thèba. Agamemnôn. Les Khoèphores. Les Euménides. Les Perses. Paris : Alphonse Lemerre, 1872. 380 p.

Euripide. Théâtre. Paris : Alphonse Lemerre, 1884. T. 1. 611 p.

Homère. L'Odyssée, Hymnes homériques et Batrakhomyomakhia. Paris : Alphonse Lemerre, 1893. 486 p.

Lutaud Ch. Le Mythe maeterlinckien de l'anneau d'or englouti. *Annales Fondation Maurice Maeterlinck*. 1978. T. XXIV. P. 57–119.

Maeterlinck Maurice. Petite trilogie de la mort: L'Intruse. Les Aveugles. Les Sept Princesses. Bruxelles : Luc Pire, 2009. 303 p.

Platon. Dialogues. Paris : Rey et Gravier, 1846. T. 6. 347 p.

Platon. La République. Livres 1–5. Paris : Rey et Gravier, 1846. 323 p.

Sophocle. Les Trakhiniennes. Oidipous-Roi. Oidipous à Kolônos. Antigonè. Philoktètès. Aias. Èlektra. Paris : Alphonse Lemerre, 1877. 503 p.

Virgile. L'Ènéide. Paris : Delalain, 1825. T. I. 435 p.

REFERENCES

Mify narodov mira (1980) [Myths of world's nations]. Moscow [in Russian].

Chystiak, D.O. (2016). *Mifologichna kartina svitu v belgiyskomu symvolizmi [Mythopoeic worldview in the Belgian symbolism]*. Kyiv : Raduga [in Ukrainian].

Chystiak, D.O. (2019). *Mova mifopoetychnoho kosmosu v ukrayinskyi I belgiyskiy symvolistskij poeziji [Language of mythopoeic cosmos in Ukrainian and Belgian Symbolist poetry]*. Kyiv : Samit-knyga [in Ukrainian].

Shkunayeva, I.D. (1973). *Belgiyskaya drama ot Meterlincka do nashih dney [Belgian Drama from Maeterlinck to our days]*. Moscow : Iskusstvo [in Russian].

Aristophane (1889). *Theatre.* Vol. 2. Paris : Garnier freres [in French].

Eschyle (1872). *Tragedies*. Paris : Alphonse Lemerre [in French].

Euripide (1884). *Theatre*. Vol. 1. Paris : Alphonse Lemerre [in French].

Homer (1893). *Odyssey*. H*omeric hymns. Batrakhomyomakhia*. Paris : Alphonse Lemerre [in French].

Lutaud, Ch. (1978). Le Myth maeterlinckien de l'anneau d'or englouti [Maeterlinck's myth about the drowned golden object]. *Annales Fondation Maurice Maeterlinck* (Vol. XXIV), (pp. 57–119) [in French].

Maeterlinck, M. (2009). *Petite trilogie de la mort : L'Intruse. Les Aveugles. Les Sept Princesses*. Bruxelles : Luc Pire [in French].

Platon (1846). *Dialogues*. Vol. 1. Paris : Rey et Gravier [in French].

Platon (1846). *Dialogues*. Vol. 6. Paris: Rey et Gravier [in French].

Platon (1846). *The Republic*. Books 1–5. Paris : Rey et Gravier [in French].

Sophocle (1877). Les Trakhiniennes. Oidipous-Roi. Oidipous à Kolônos. Antigonè. Philoktètès. Aias. Èlektra. Paris : Alphonse Lemerre [in French].

Virgile (1825). L'Ėnéide. Vol. I. Paris : Delalain [in French].

УДК 91’27:305:614.4

ЧУБАК Аїда *– магістрантка кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, Львів, 79000 (aida.chubak.mfl.2020@lpnu.ua)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7662-6814

КУЛИНА Ольга *– кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, Львів, 79000 (olha.v.kulyna@lpnu.ua)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2334-0660
DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.33
Бібліографічний опис статті: Чубак, А., Кулина, О. (2021). Особливості ґендерного відтворення емотивності щодо вакцинації в період COVID-19 у медіа. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 244–250. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.33

ОСОБЛИВОСТІ ҐЕНДЕРНОГО ВІДТВОРЕННЯ ЕМОТИВНОСТІ ЩОДО ВАКЦИНАЦІЇ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19 У МЕДІА

Анотація. *Сьогодні зростає інтерес до досліджень у сфері емоцій та ґендеру. Увесь комунікативний простір пронизаний емоціями, через які людина сприймає навколишній світ. Емоції є важливим складником мислення та мовної свідомості індивіда. Наявність ґендерних відмінностей у сфері емоційного інтелекту – факт очевидний, однак погляди фахівців на цю проблему істотно різняться. У нашому дослідженні ми розглянули особливості ґендерного відтворення в медіа категорії емотивності щодо вакцинації в період пандемії COVID-19. Останні два роки тема COVID-19 є однією з найбільш актуальних. Зі з’явою вакцини люди висловлюють різноманітні думки стосовно неї.*

Визначено особливості вербалізації емоцій чоловіками та жінками в постах. Ролі чоловіків і жінок у суспільстві змінюються. Визначено поняття емоційного інтелекту та ґендера. Виявлено, що на формування статі впливають різні чинники – біологічний, соціальний та ступінь суспільного розвитку. Проте найбільшу вагу має соціальний, бо саме суспільство створило, сформувало правила, яких мають дотримуватися чоловіки та жінки.

Встановлено, із застосуванням порівняльного й описового методів, відмінності мови жінок та чоловіків у прояві емоцій у коментарях, які стосуються COVID-19. Проаналізовано 202 коментарі з соціальної медіаплатформи “Twitter”. З них чоловічих – 91 коментар, а жіночих – 111. З’ясовано, що вербалізація емоцій чоловіками й жінками загалом не відрізняється. За результатами проведеного аналізу визначено, що жінки детальніше описують ситуації під впливом емоцій. Окрім того, вони виразніше висловлюють негативні та позитивні емоції. Жінки активніше проявляють емоції, особливо гнів, образу та ненависть. Чоловіки проявляють свої емоції, проте все ще в досить стриманому форматі. Коментарі, які мають нейтральне забарвлення, зазвичай належать чоловікам.

Актуальність роботи полягає в тому, що проблема ґендерної мовної репрезентації емоційного інтелекту вивчена мало, проте популярна. Окреслено подальші перспективи дослідження цієї теми.

Ключові слова: *ґендер, соціолінгвістика, лінгвістика, емоційний інтелект, ідентичність, ґендерні проблеми, емотивна мова, образна мова, ковід-19, коронавірус.*

CHUBAK Aida *– Master Student at the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, 12, S. Bandera str., Lviv, 79000 (aida.chubak.mfl.2020@lpnu.ua)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7662-6814

© Чубак Аїда, Кулина Ольга, 2021

KULYNA Olha *– PhD in Philological Science, Associate Professor at the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, 12, S. Bandera str., Lviv, 79000 (olha.kulyna@lpnu.ua)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2334-0660

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.33

To cite this article: Chubak, A., Kulyna, O. (2021). Osoblyvosti gendernoho vidtvorennia emotyvnosti shchodo vaktsynatsii u period COVID-19 u media [Features of gender reproduction of emotionality about vaccination during COVID-19 in media]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 244–250. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.33 [in Ukrainian]

FEATURES OF GENDER REPRODUCTION OF EMOTIONALITY ABOUT VACCINATION DURING COVID-19 PANDEMIC IN MEDIA

Summary. *At this time, there is a growing interest in research in the field of emotions and gender. Communication space is fulfilled with emotions. Emotions are the main part of mentality and the linguistic component of the consciousness of one`s individual. The presence of gender differences in the aspect of emotional intelligence is based on obvious factors, while reviewing experts on this issue differ significantly. In our study, we take into account the specifics of the gender transformation of emotions regarding vaccination during COVID-19 in the media. For the last two years, COVID-19 pandemic has been more relevant than other topics. With the advent of the vaccine, people express different opinions among themselves.*

The importance of studying the peculiarities of gender language in linguistics is determined. Especially in these times when the role of men and women in society is changing. The concepts of emotional intelligence and gender are defined. It was found that different aspects affect the formation of gender. Namely: biological, social constructivist and social development. But the biggest aspect that affects a person is social. After all, the society itself has formed a number of rules that must be followed by men and women.

It was established the differences between language in the expression of emotions in the comments related to COVID-19, by using comparative and descriptive methods. 202 comments from the social media platform Twitter were analyzed. Of these, 91 were male and 111 were female. It was found out that man and women expressions of emotions are not so different. According to the results of the analysis, it is clear that women describe situations in more detail under the influence of emotions. In addition, they express negative and positive emotions more obviously. Women are more active in expressing emotions, especially anger, resentment, and hatred. Men show their emotions but still in a rather restrained format. Comments that are neutral or vague are usually written by men.

The relevance of the work is that the gender linguistic representation of emotional intelligence is little studied, but a popular concern. Further prospects for the study of this topic are outlined.

The materials were extracted from the social media platform "Tweeter".

Key words: *gender, social linguistics, linguistics, emotional intelligence, identity, gender issues, emotive language, figurative language, COVID-19, coronavirus.*

Постановка проблеми. Сьогодні емоційний інтелект – досить нова й дуже популярна концепція у психології особистості. Усе більше вчених визнають існування цього типу інтелекту.

Наявність ґендерних відмінностей у сфері емоційного інтелекту – факт очевидний, однак погляди фахівців на цю проблему істотно розходяться. Традиційно вважається, що жінки та чоловіки виявляють розходження у способах вираження емпатії й емоційної експресії. Навіть більше, чоловіки й жінки по-різному здійснюють мовну репрезентацію емоційного інтелекту. Ґендерний, культурний, соціальний і психологічний чинники відіграють важливу роль у формуванні емоційного інтелекту.

Лінгвістам уже давно цікаво вивчати особливості мови чоловіків і жінок (ґендерна лінгвістика). Проте існують певні проблеми, пов'язані з вивченням цього питання. Наприклад, емоції як феномен людської психіки надзвичайно складні, тому важко дослідити їхню мовну репрезентацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки «емоційний інтелект», як і «ґендер», – досить нові поняття в науковій сфері, бракує також лінгвістичних досліджень, які сфокусовані водночас на обох аспектах. Виняток становлять статті «Ґендерні аспекти емотивності художнього тексту» (Марчишина, 2014) та «Ґендерна специфіка вербальної репрезентації емоційних станів» (Боговик, 2020), а також дисертація «Гендерная реализация описания отрицательных эмоциональных состояний в англоязычном художественном тексте» (Петрова, 2016).

Проте є немало фрагментарних досліджень із цієї проблеми. Наприклад, у сфері емоціології. Емоціологія в широкому сенсі – міждисциплінарна галузь науки, предметом вивчення якої є роль емоцій у діяльності людини. У вузькому сенсі емоціологію розуміють як лінгвістику емоцій. Це дисципліна, що постала на стику психології та мовознавства і вивчає зв'язок емоцій і мови. Особливий інтерес до цієї наукової галузі виявляють такі лінгвісти, як Е. Сепір, Ш. Баллі, М. Бреаль, Г. Гійом та інші. Сьогодні проблемами емоціології цікавляться такі вчені, як В.І. Шаховський, А. Вежбицька, В.І. Жельвіс, Е.В. Лукашевич, Н.А. Лук'янова, З.Є. Фоміна й інші.

Метою статті є дослідження особливостей вираження емоцій чоловіками та жінками у висловленнях на тему вакцинації в період пандемії COVID-19.

Об'єкт дослідження – емоційний інтелект людини.

Предмет дослідження – особливості емотивності щодо вакцинації в медіа.

Для досягнення поставленої мети необхідно було розв'язати такі завдання: проаналізувати стандарти у сфері емоційних висловлень чоловіків та жінок; з'ясувати, яким лексичним засобам в описі емоцій надають переваги чоловіки, а яким жінки.

Виклад матеріалу. Емоції людини – це невід'ємна частина нашого буття. Емоції – не нова сфера в пізнанні людини. Вони мають двояку форму вияву в мові. По-перше, викликають фізіологічні і психічні зміни, що впливають на мислення та поведінку індивіда. По-друге, емоції відбиваються мовними знаками, подібно до будь-яких інших позамовних реалій (Бабенко, 1989, с. 3).

Кожній людині властиво бути емоційною, різним є лише рівень експресії. На цей аспект впливає ґендер. Навіть не так ґендер, як стереотипи про те, як чоловіки та жінки мають поводитися в суспільстві. На формування ґендерної й емоційної ідентичності впливають такі фактори: біологічний, соціальний та ступінь суспільного розвитку.

Залежно від характеру переживань емоції бувають позитивними (захоплення, терпіння, вдячність, інтерес, радість, любов, лагідність), негативними (смуток, гнів, розчарування, презирство, нетерпіння, гнів, обурення, кривда, печаль, сором, лють, ненависть, помста, тривога, самотність, жах, страх, біль, заздрість), нейтральними (інтерес, зацікавлення), а також невизначеними (жодна із трьох попередніх).

У нашому випадку такий розподіл найкраще підходить для категоризації вибірки стосовно вакцинації, оскільки зазвичай люди або позитивно, або негативно налаштовані щодо неї. Також є люди, які нейтрально ставляться до вакцинації, для них головне, щоб ситуація з COVID-19 стабілізувалася. Нейтральна категорія потрібна, тому що визначення емотивного стану власника коментаря чи поста – суб'єктивна річ.

Найбільше коментарів мають позитивну чи негативну конотацію. В обох категоріях більше жіночих коментарів. Жіночих коментарів негативного характеру удвічі більше, ніж чоловічих. Відповідно до дослідження Броді (1985 р.), від жінок очікують більшої експресивності щодо вияву емоцій, особливо стосовно вияву щастя, суму, страху, заздрості, сорому та провини.

Чоловічі коментарі стосовно вакцинації спрямовані на когнітивно-раціональний вимір, а жіночі – на соціально-емоційний (Діденко & Кондратюк, 2016, с. 139).

Найбільше жіночих позитивних коментарів щодо вакцинації серед тих, у яких виражена радість за близьких.. Вони піднесено описують, як пишаються своїми рідними, що ті вакцинувалися. Наприклад, жінка пише про свою доньку, до того ж докладно, використовує «експліцитні лексичні засоби градації ознаки», як-от *very*, absolutely:

1. *Feeling very proud and happy with our Beth today, as she impulsively went and had her*

Covid jag at the Boots walk-in clinic. She was absolutely dreading having to have it at the hospital or the GP's. – Я відчуваю себе неймовірно гордою і завдяки Бет дуже щаслива сьогодні. Вона, імпульсивно, пішла й отримала вакцинацію в Boots, у поліклініці вільного відвідування. Вона страшенно боялася, що доведеться отримати її в лікарні чи в лікаря загальної практики (URL: https://twitter.com/Leic_RedRedRose, 18 серпня 2021 р.)

Варто зазначити, що люди розділилися на тих, хто хоче вакцинуватися, та тих, хто не хоче. Усі коментарі, що стосуються цього протистояння, мають негативне забарвлення. Людей, які проти вакцини, в англійській мові називають *antivaxxer*. У результаті проведеного аналізу коментарів доходимо висновку, що жінки, які підтримують вакцинацію, дуже різко налаштовані проти антивакцинаторів. У їхніх коментарях чітко простежуємо такі почуття, як сум, ненависть чи гнів. Вони вважають, що антивакцинатори негідні отримувати лікування через свою позицію і через те, що забирають шанси на одужання вакцинованих людей, у яких важкі супутні захворювання:

1. *Every #antivaxxer that takes up a hospital bed and needs the care of covid, takes away treatment opportunities of patients suffering from cancer, heart problems, disabilitating / life threathening conditions etc. Utterly selfish! – Кожен #антивакцинатор, що займає місце у лікарні через ковід, забирає шанси на лікування в людей, котрі страждають раком, мають проблеми із серцем, а також у тих, у кого життя під загрозою. Украй егоїстично!* (URL: https://twitter.com/schipbreuk, 21 серпня 2021 р.)

У наступному взірці негативного коментаря жінка агресивно висловлюється стосовно того, що люди не хочуть вакцинуватися. Вона пропонує застосовувати жорсткі заходи, щоб змусити людей вакцинуватися:

1. *#AntiVaxxer #GetVaccinated. Now maybe this will work? Force their head under water until they get the vaccine. – #Антиваксер #Вакцинуйся. Зараз може це спрацює? Занурте їхню голову у воду, поки вони не погодяться на вакцинацію* (URL: https://twitter.com/Cosmic_Dodo, 17 серпня 2021 р.).

Жінки намагаються викликати емоції в адресатів, наводять приклади з життя інших людей. Так, одна з дописувачок намагається викликати в антивакцинаторів відчуття провини, розповідаючи про лікарів, які докладають багато зусиль, щоб допомогти людям:

1. *Our hospital is overwhelmed with COVID, cancelling surgeries. Doctors and nurses are exhausted in hospitals across the country. Get Vaccinated!!! – Через те, що наша лікарня переповнена пацієнтами з КОВІД, скасовують операції. Лікарі та медсестри всіх лікарень країни виснажені. Вакцинуйтеся!!!* (URL: https://twitter.com/Roper_Lab, 19 серпня 2021 р.).

Жінки частіше намагаються викликати реакцію співрозмовника, скажімо, шляхом маніпулювання згадкою про дітей:

1. *It's unfortunate what #antivaxxers are doing to themselves. It's a tragedy what they're doing to their kids. – Прикро, що #antivaxxers роблять це із собою. Крім того, те що вони це роблять і зі своїми дітьми – це трагедія.* (URL: https://twitter.com/CopeVivi, 20 серпня 2021 р.).

Натомість у чоловіків позитивні коментарі були стосовно їхньої вакцинації. Вони скупо висловлювали свою радість. Знаємо, що жінки частіше використовують різноманітні прислівники та прикметники для опису своїх почуттів. Чоловіки підкреслюють свою радість шляхом використання прислівника "Finally" та знака оклику:

1. *Finally got the jab! – Нарешті вакцинувався!* (URL: https://twitter.com/Chickensalad001, 21 серпня 2021 р.).

Чоловіки не лише не деталізують історії, але й люблять пожартувати, щоб применшити серйозність ситуації. У деяких коментарях наявні вигуки (хоч уважають, що вони частіше трапляються в мовленні жінок) і обсценна лексика:

1. *Finally got my second dose of sadness chos vaccine eyyyy! – Нарешті отримав другу дозу смутку через вакцину, урааа!* (URL: https://twitter.com/DomAngeles2, 20 серпня 2021 р.).

2. *I've had my 2nd jab. I'm now fully vaccinated. From now on COVID-19, I'm gonna own you bitch!! – Отримав другу дозу вакцини. Зараз я повністю вакцинований. Відтепер, COVID-19, я буду володіти тобою, сучка!!* (URL: https://twitter.com/Mark_SW21, 19 серпня 2021 р.).

3. *Both doses done. So, I'm 5G enabled. Microsoft can take over my body Now. – Отримав обидві дози. Тепер я підтримую 5G. Microsoft може взяти моє тіло зараз* (URL: https://twitter.com/Namneesh, 16 серпня 2021 р.).

Згадуючи членів своєї родини, чоловіки не намагаються викликати емоцій в інших щодо них. Вони просто констатують факти:

1. *My daughter received the first dose of the COVID-19 #vaccine this past week; she appears to be much more confident after it. Her social life was suffering. She refused to go near many of her friends because she thought they were not taking proper precautions. – Моя дочка минулого тижня отримала першу дозу вакцини проти COVID-19; після цього вона виглядає набагато впевненіше. Її суспільне життя погіршувалося. Вона відмовлялася підходити до багатьох своїх друзів, оскільки вважала, що вони не вживають належних запобіжних заходів* (URL: https://twitter.com/Pbesso, 21 серпня 2021 р.).

Окрему категорію в негативних коментарях утворюють чоловіки, які прямо номінують емоцію, але не пропускають її через себе. Багато чоловіків у коментарях використовують схожу лінгвістичну конструкцію "It's sad", "sad stor", "so sad", "It's a sad state". Тобто вони підтверджують, що це невесела ситуація, але ніяк не висловлюють своїх почуттів стосовно цього:

1. *So sad we have to be bullied into these vaccines which are still on trial basis. – Так сумно, що нас примушують прививатися вакцинами, які все ще випробовують* (URL: https://twitter.com/SibusisoSkepile, 3 вересня 2021 р.).

2. *Very sad that we have what we have now when there has been a safe, effective vaccine available to the over 60's for many months. – Дуже прикро, що ми зараз маємо те, що маємо, коли протягом багатьох місяців була доступна тим, кому за 60-т, безпечна й ефективна вакцина* (URL: https://twitter.com/DarrenKilminst1, 3 вересня 2021 р.).

Більшість нейтральних коментарів належить чоловікам. У них вони не вживають емоційно забарвлених слів, сухо, раціонально констатують факт вакцинації:

1. *Just got my 2єnd dose. – Щойно отримав другу дозу вакцини* (URL: https://twitter.com/naeemtoronto, 15 серпня 2021 р.).

2. *Fully vaccinated. – Повністю вакцинований* (URL: https://twitter.com/RyanGTweetsTV, 15 серпня 2021 р.).

Загалом ми розглянули і сформували вибірку із 202 коментарів: жіночих коментарів 111, чоловічих – 91. З них нейтральних коментарів 44 (19 жіночих, 25 чоловічих), 15 невизначених (6 ж., 9 ч.), 68 негативних (45 ж., 23 ч.) та 75 позитивних (41 ж., 34 ч.).

Висновки. Отже, представникам обох ґендерів властиві схожі способи мовної репрезентації емоційного інтелекту. Усе ж спостерігаємо певну різницю у способах мовної репрезентації емоційного інтелекту, зумовлену

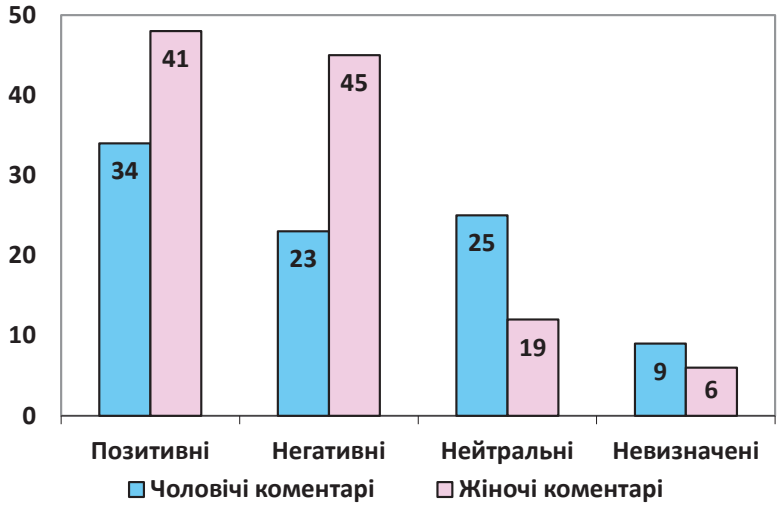

Рис. 1. Класифіковані коментарі

ґендерними стереотипами суспільства, рівнем розвитку людини та її соціальним оточенням. Проте в наш час поступово розмиваються межі «ґендерного образу людини» відповідно до статі. Це відображено й на лінгвістичному рівні.

Раніше вважалося, що тільки чоловіки вживають обсценну лексику, а жінки використовують вигуки, різноманітні прикметники та прислівники для підсилення емоцій. Проте зараз чоловіки також використовують різні лексичні засоби для опису своїх почуттів. Також можна помітити, що жінки емоційніше описують події, пов'язані з вакцинацією. Вони відвертіше висловлюють негативні та позитивні емоції. Коментарі жінок менш стримані за чоловічі. Жінки вільно висловлюють злість, обурення, радість та роздратування. Вони частіше розповідають про чуже життя та своїх родичів, також вони люблять деталізувати свої історії. Чоловіки теж описують ситуації щодо вакцинації у своїх сім'ях, але стриманіше.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в теоретичному аналізі особливостей емоційних станів та лексичних засобів для вираження емоцій у текстових публікаціях із соціальних мереж.

ЛІТЕРАТУРА

Бабенко Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. Свердловск : Издательство Уральского университета, 1989. 184 с.

Боговик О.А. Ґендерна специфіка вербальної репрезентації емоційних станів (на матеріалі роману Сідні Шелдона "Nothing lasts forever"). *Закарпатські філологічні студії.* 2020. Вип. 14. С. 196–200.

Діденко Є.О., Кондратюк С.М. Ґендерні особливості емоційного інтелекту особистості. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна».* 2016. Вип. 12. С. 137–140.

Марчишина А.А. Ґендерні аспекти емотивності художнього тексту. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка :* збірник наукових праць. 2014. Вип. 2. С. 90–93.

Петрова Е.С. Гендерная реализация описания отрицательных эмоциональных состояний в англоязычном художественном тексте : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2016. 174 с.

Brody L. R. Gender differences in emotional development: A review of theories and research. *Journal of Personality.* 1985. № 53 (2). P. 102–149.

Gender differences in emotional response: Inconsistency between experience and expressivity / Y. Deng et al. *PLoS ONE.* 2016. № 11 (6). Article e0158666. DOI: 10.1371/journal.pone.0158666.

REFERENCES

Babenko, L.H. (1989). Leksycheskye sredstva oboznachenyia emotsyi v russkom yazyke [Lexical means of recognizing emotions in the Russian language]. Sverdlovsk : Publishing House of the Ural University [in Russian].

Bohovyk, O.A. (2020). Henderna spetsyfika verbalnoi reprezentatsii emotsiinykh staniv (na materiali romanu Sidni Sheldona "Nothing lasts forever") [Gender Differences in Verbal Representation of Emotional States in the English Fiction (Based on the Material of Sidney Sheldon's Novel "Nothing Lasts Forever")]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies* (Issue 14), (pp. 196–200) [in Ukrainian].

Didenko, Ye.O., Kondratiuk, S.M. (2016). Henderni osoblyvosti yemotsiinoho intelektu osobystosti [Gender features of the emotional intelligence of the individual]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu "Ukraina" – Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University "Ukraine". Khmelnytsk* (Issue 12), (pp. 137–140) [in Ukrainian].

Marchyshyna, A.A. (2014). Henderni aspekty emotyvnosti khudozhnoho tekstu [Gender aspects of emotionality of an artistic text]. *Scientific Journal of Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych.* Series: Philology (Linguistics). Drohobych [in Ukrainian]

Petrova, E.S. (2016). Gendernaia realyzatsyia opysanyia otrytsatelnykh emotsyonalnykh sostoianyi v anhloiazychnom khudozhestvennom tekste [Gender realization of the description of negative emotional states in an English-language literary text]. (Extended abstract of Doctors thesis) [in Russian].

Brody, R. (1985). Gender differences in emotional development: A review of theories and research. Journal of Personality. № 53 (2), pp. 102–149 [in English].

Deng, Y., Chang, L., Yang, M., Huo, M., & Zhou, R. (2016). Gender differences in emotional response: Inconsistency between experience and expressivity. *PLoS ONE*. № 11 (6), Article e0158666. DOI: 10.1371/journal.pone.0158666 [in English].

УДК 81-115 (111=161.2) (07S.8)

ШКВОРЧЕНКО Наталія *– кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов, Міжнародний гуманітарний університет, вул. Фонтанська дорога, 33, Одеса, 65000, Україна (nmshkvorchenko@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7146-7244

Scopus-Author ID: 57218895861

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.34

Бібліографічний опис статті: Шкворченко, Н. (2021). Дискурсивне портретування токсичних політиків Сполучених Штатів Аамерики, Великої Британії й України (аудіовізуальний аналіз). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 251–259. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.34

ДИСКУРСИВНЕ ПОРТРЕТУВАННЯ ТОКСИЧНИХ ПОЛІТИКІВ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ, ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ Й УКРАЇНИ (АУДІОВІЗУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Анотація. *Статтю присвячено визначенню культурно-специфічних маркерів токсичності в дискурс-портретах сучасних політиків Сполучених Штатів Америки, Великої Британії й України. Об'єкт дослідження – політичні дискурси Сполучених Штатів Америки, Великої Британії й України, предмет – культурно-специфічні (вербальні та невербальні) маркери токсичності як компоненти дискурс-портретів Дональда Трампа (Сполучені Штати Америки), Найжела Фаража (Велика Британія), Олега Ляшка (Україна). Під дискурс-портретом токсичної мовної особистості розуміємо таке дискурсивне утворення, що містить сукупність смислових, стилістичних, жанрових та комунікативних засобів, які характеризують мовленнєву манеру такої мовної особистості, поведінці якої властивий високий ступінь агресії та яка скерована на завдання моральної шкоди або дискримінацію опонента. До вербальних маркерів токсичності відносимо ідеологічні, національні, ґендерні оцінні висловлення, що принижують особистість іншої (не обов'язково присутньої) людини й завдають їй психологічної або іміджевої шкоди. Невербальні маркери токсичності поділяють на просодичні (принизливо-заступницький, істеричний, пафосний тон мовлення), жестові (розмахування руками й указівка на співрозмовника вказівним пальцем, заступницькі обійми, поплескування, дотики до рук або плечей співрозмовника) та мімічні (пихатий вираз обличчя, погляд зверху вниз, скривлений рот, розширені зіниці, надмірні кривляння) засоби оформлення вербальних експлікатів токсичності. Культурно-специфічні маркери токсичності в дискурс-портретах трьох політиків визначені актуальними для кожної із країн інформаційними контентами, як-от: расова й ґендрна дискримінація (Сполучені Штати Америки), євроскептицизм (Велика Британія), боротьба з корупцією (Україна), агресивно-емоційним типом мовців, виступам яких властива тенденція до завдання психологічної шкоди опоненту через вербальну маніпуляцію і фейкові звинувачення, а також використання агресивної невербаліки – істеричної манери говоріння, імпульсивних рухів рук, голови, тіла й надмірно активної міміки.*

Ключові слова: *дискурс-портрет, токсичний, вербальний, невербальний, США, Велика Британія, Україна, культурно-специфічний, контраст.*

SHKVORCHENKO Nataliia *– Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Romance Germanic Philology and Foreign Language Teaching Methods, International Humanitarian University (Odesa, Ukraine), 33, Fontanska Doroha str., Odesa, 65000, Ukraine (nmshkvorchenko@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7146-7244

Scopus-Author ID: 57218895861

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.34

© Шкворченко Наталія, 2021

To cite this article: Shkvorchenko, N. (2021). Dyskursyvne portretuvannia toksychnykh politykiv SShA, Velykoi Brytanii y Ukrainy (audiovizualnyi analiz) [Discourse Portraits of Toxic Politicians in the USA, Great Britain and Ukraine (audiovisual analysis)]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47,* 251–259. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.34 [in Ukrainian].

DISCURSIVE PORTRAITS OF TOXIC POLITICIANS IN THE USA, GREAT BRITAIN AND UKRAINE (AUDIOVISUAL ANALYSIS)

Summary. *The article analyses culturally specific markers of toxicity in the discourse portraits of contemporary politicians in the United States, Great Britain and Ukraine. The object of the research are the political discourses of the United States, Britain and Ukraine; the subject matter of analysis are culturally specific (verbal and nonverbal) markers of toxicity as components of the discourse portraits of Donald Trump (the USA), Nigel Farage (the UK), Oleh Liashko (Ukraine). A discourse portrait of a toxic linguistic personality is understood as a discursive formation containing a set of semantic, stylistic, genre-related and communicative means that distinguish the speech style of such a linguistic personality whose behavior is characterized by a high degree of aggression aimed at causing emotional harm to or discrimination of the opponent. Verbal markers of toxicity include ideological, ethnic, gender-related evaluative statements that demean the personality of another person (not necessarily present) and cause him or her psychological harm or taint their image. Nonverbal markers of toxicity are divided into prosodic (derogatory-patronizing, hysterical, condescending tone of speech), gestural (waving hands and pointing at the interlocutor with the index finger, protective hugs, patting, touching the arms or shoulders of the interlocutor) and mimic (imperious facial expression, crooked mouth, dilated eyes, exaggerated grimaces) means of forming verbal explicates of toxicity. Culturally specific markers of toxicity in the discourse portraits of the three politicians are expressed by both the public agenda that is relevant to each country, e.g. racial and gender discrimination (the USA), Euroscepticism (the UK), anti-corruption efforts (Ukraine), and the aggressive-emotional type of the speakers whose speeches are characterized by a tendency to inflict emotional harm on the opponent through verbal manipulation and fake accusations, as well as the use of nonverbal aggression – hysterical manner of speech, impulsive movements of the arms and hands, head, body and exaggerated facial expressions.*

Key words: *discourse portrait, toxic, verbal, nonverbal, USA, Great Britain, Ukraine, culturally specific, contrast.*

Постановка проблеми. Публічну токсичність сучасних політиків формують власне вербальні інформаційні контенти, які публічні особи експлікують у медійному просторі й експлуатують для поляризації електорату (Шкворченко, 2021; Coleman, 2021). Руйнівний вплив таких контентів на опонента і його електорат посилюють такі візуальні засоби, як плакатна агітація, пропагандистська фотографія, ідеологізований кінематограф (Москвін, 2012, с. 82). Вони беруть участь у формуванні цілісного іміджу політика, висловлення й поведінка якого сприймаються як токсичні. Токсичною вважають надзвичайно різку поведінку, зловмисну, що виявляє себе в неприємних особистих нападах і в адресованих партнерові з комунікації різких зауваженнях, які завдають йому психологічної шкоди (*Toxicity*).

Токсичність у медіа призводить до викривлення картини світу, поляризує дискурс і радикалізує читачів, незалежно від їхньої політичної орієнтації. Швидкість та кількість новин створюють відчуття терміновості, яке посилює тривожність (Pavlíková et al., 2021). Оскільки токсичність є сумою проєкцій здебільшого протилежної соціально-політичної групи чи партії, то політик і його висловлення будуть токсичними тільки для його опонентів (Shkvorchenko et al., 2021). Визначення дискурсивних механізмів токсичності публічних політиків є *актуальним* як для розуміння взаємодії комунікантів з урахуванням спільних і етноспецифічних чинників у різних мовах / лінгвокультурах, так і для розробktyyz методів комунікативногу захисту від різних видів патогенного впливу в період виборчої кампанії (Ковалевська, 2020).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поява в медійному просторі токсичних інформаційних контентів негативно впливає на світосприйняття громадян і, як наслідок, призводить до руйнування сформованої громадської думки та соціально-політичної поведінкової моделі всіх учасників передвиборчого процесу (Шкворченко, 2021). Токсичну дію будь-якого інформаційного контенту формують чинники різного плану – візуальний, вербальний, асоціативний, водночас вербальна токсичність, на відміну від візуальної, впливає насамперед на слухове сприйняття, яке далі може породжувати деструктивну реакцію у формі образ, інвективної лексики тощо (Еременко, 2013, с. 76). Візуальні репрезенетації токсичного іміджу політика в медійному просторі транслюють через канали комунікації, диференційовані на статичні (фотографії, карикатури/шаржі, передвиборчий плакат, графіті, стріт-арт, політична реклама) та динамічні (передвиборчі інтернет-ролики, онлайн-трансляції виступів на дебатах, мітингах, форумах) (Сальникова 2012; Dorrian, 2019).

Ефективними в електоральній боротьбі є передвиборчі інтернет-ролики, оскільки вплив неформального, позбавленого журналістського супроводу ролика, поширеного із соціальних мереж, є сильнішим, ніж ефект від телевізійної трансляції пафосних виступів на партійних з'їздах. Політичні рекламні плакати та відеоролики – це джерела візуальної інформації, на яких представлений певний обсяг політично значущих суджень політика в поєднанні з паравербальними засобами (жести, поза, міміка, проксеміка), ефект використання яких може бути патогенним, якщо агітація містить приховані образи, погрози, маніпуляцію (Steffan, 2021).

Метою статті є зіставлення дискурс-портретів сучасних політиків США, Великої Британії й України, яких у медійному просторі визначають як токсичні, та виявлення в цих портретах культурно-специфічних маркерів токсичності.

Об'єкт аналізу – політичні дискурси США, Великої Британії й України, а предмет – культурно-специфічні вербальні та невербальні маркери токсичності як компоненти дискурс-портретів Дональда Трампа (США), Найжела Фаража (Велека Британія), Олега Ляшка (Україна).

Для досягнення поставленої мети виконано такі *завдання:* 1) визначення поняття дискурс-портрету та його компонентів; 2) класифікація вербальних і невербальних маркерів токсичності в публічному дискурсі американських, британських і українських політиків; 3) встановлення за допомогою аудіовізуального аналізу культурно-специфічних маркерів токсичності в дискурс-портретах сучасних політиків США, Великої Британії й України з урахуванням стратегій і тактик лінгвального вираження токсичності, а також жестового та мімічного їх супроводу.

Мовний корпус дослідження становлять відеозаписи політичних виступів сучасних американських (Donald Trump, Sarah Palin, Hillary Clinton, Nancy Pelosi, Alexandria Ocasio-Cortez, Andrew Cuomo), британських (Nigel Farage, John Bercow, Theresa May, David Cameron, Jeremy Corbyn, Priti Patel) і українських (Петро Порошенко, Олег Ляшко, Ірина Фаріон, Олексій Гончаренко, Ілля Кива) політиків (загальний обсяг відеозапису – 20 годин), висловлення або вчинки яких медіа визначають як токсичні. У роботі використано аудіовізуальний аналіз, який включає опис як просодичних, так і жестово-мімічних засобів, що супроводжують вербальні експлікати токсичності й увиразнюють їх.

Виклад матеріалу. *Мовленнєвий портрет*, або *дискурс-портрет,* мовної особистості – сукупність смислових, стилістичних, жанрових та комунікативних засобів, які відрізняють її мовленнєву манеру від мовленнєвої манери інших мовних особистостей того самого типу. Застосування методу дискурс-портретування почалося з вивчення мовленнєвої діяльності представників російської політичної еліти, у процесі якого було визначено й описано 24 дискурсивні типи мовленнєвої особистості, поєднані в характеристиці одного політичного лідера залежно від домінування в його мовленнєвій діяльності адресант-, адресат-, кортеж- та код-ідентифікувальних дискурс-категорій (Методология исследований политического дискурса, 2002). Також на біографічному матеріалі політичних лідерів Німеччини й України в історичній ретроспективі (1930– 2000 рр.) встановлено

40 індексів дискурсивного портрету харизматичної мовної особистості політичного лідера, з виокремленням біологічного, соціального, психологічного, індивідуального компонентів, де останній містить вербальні й паравербальні характеристики усного мовлення політика (Петлюченко, 2009, с. 161).

Для дослідження засобів вираження токсичності в публічному дискурсі американських, британських і українських політиків ми класифікували їх на вербальні та невербальні маркери. До *вербальних* маркерів токсичності відносимо використання політиком ідеологічних (расистські, націоналістські), національних (антисемітські, ксенофобські), ґендерних (сексистські, гомофобські) та інших оцінних висловлень, які принижують особистість іншої (не обов'язково присутньої) людини й завдають їй психологічної або іміджевої шкоди. *Невербальні* маркери токсичності поділяємо на три підгрупи: просодичні (принизливо-заступницький, істеричний, пафосний тон мовлення), жестові (розмахування руками і вказівка на співрозмовника вказівним пальцем, заступницькі обійми, поплескування, дотики до рук або плечей співрозмовника) і мімічні (пихатий вираз обличчя, погляд зверху вниз, викривлений рот, розширені зіниці, кривляння, особливо надмірні) (Шкворченко, 2021, с. 123).

На першому етапі аудіовізуального аналізу відібрано відеозаписи виступів політиків США (Дональд Трамп, "Trump Encourages Those At His Rally To March To The Capitol", 6 січня 2021 р.), Великобританії (Найджел Фарадж, "Nigel Farage's last words to the European Parliament", 29 січня 2020 р.) і України (Олег Ляшко, «Я не буду вибачатись за те, що захищаю українців», 17 січня 2017 р.), які медіа визнають токсичними. Другий етап аудіовізуального аналізу пов'язаний зі складанням транскриптів відібраних виступів, у яких зафіксовано всі особливості просодики (паузи, емфаза, рух мелодійного контуру, темп проголошення) і кінесики (рухи рук, тіла, голови, міміка) на тих їхніх ділянках, що містять вербальні експлікати токсичності.

Виконаний аудіовізуальний аналіз дав змогу визначити культурно-специфічні маркери токсичності в дискурс-портретах трьох згаданих політичних фігур, зробити контрастні спостереження щодо публічної токсичності політиків США, Великої Британії й України загалом.

Дискурсивне портретування токсичних політиків США. Публічна токсичність таких американських політиків, як Дональд Трамп, Сара Пейлін, Хілларі Клінтон, Ненсі Пелосі, Олександрія Окасіо-Кортес, Ендрю Куомо, вербалізована в тих їхніх висловленнях, які дискримінують адресата за ознакою раси або ґендеру і які концептуально пов'язані з рухами за расову та ґендерну рівність (#BlackLivesMatter, #MeToo). Соціологічні опитування у США свідчать про те, що Дональд Трамп був і є одним з основних токсичних чинників, що впливає на погляди людей і на стан політичного дискурсу у країні: більшість кажуть, що Д. Трамп змінив тон і характер політичної дискусії на гірше, і менше половини вважають, що він змінив їх на краще (*Americans say the nation's political debate has grown more toxic and "heated" rhetoric could lead to violence*).

Так, Дональд Трамп у своєму виступі 6 січня 2021 р. поширював фейкові твердження про фальсифікацію виборів 2020 р. і надихнув розлючений натовп на штурм Капітолія. Водночас він спирався в основному на токсичні контенти, що закликали до конфлікту або протесту, наприклад: "Now it is up to Congress to confront *this egregious assault on our democracy*. And *after this*, we're going to walk down and I'll be there with you we're going to walk down we're going to walk down. Anyone you want, but I think right here, we're going to walk down to the Capitol, and *we're going to cheer on our brave senators and congressmen and women.* You have to show strength and you have to be strong" (*Trump's Full Speech at D.C. Rally on Jan. 6*). Токсичність зверненню Д. Трампа до учасників мітингу забезпечує насамперед демагогічне висловлення "egregious assault on our democracy". До того ж такі вербальні експлікати токсичних імпліцитних смислів, як "after *this*" («після того, як вкрали мою перемогу»), "we're going to *cheer on our brave senators and congressmen*" («ми змусимо сенаторів переглянути результати виборів»), підсилено різкими рухами обох рук із долонями у формі кулака (бойова стійка боксера) і широкою амплітудою гучності голосу (Рис. 1).

Рис. 1. Кадр із промови Дональда Трампа на мітингу у Вашінгтоні 6 січня 2019 р. (Trump's Full Speech at D.C. Rally on Jan. 6, URL: https://www.wsj.com/video/trump-full-speech-at-dc-rally-on-jan-6/E4E7BBBF-23B1-4401-ADCE-7D4432D07030.html)

Отже, дискурс-портрет Дональда Трампа визначаємо як «**токсик-демагог»**, який «під прикриттям надуманого популізму, спекулює на неприйнятті «інших», обирає плутократичний курс, зраджуючи тих людей, яких він обманом змусив голосувати проти самих себе» (*Donald Trump Is Not a Populist*). Підкреслимо, що імідж Дональда Трампа як токсичного політика формують в американських ЗМІ переважно ліберальні (демократичні) канали, водночас його послідовники позитивно оцінюють демагогічні здібності свого лідера використовувати расистську мову, щоб апелювати до прихильників переваги білих, згуртовувати їх і висловлювати власну думку, не піклуючись про те, можуть або не можуть інші політики завжди діяти відповідно до того, що вони говорять.

Дискурсивне портретування токсичних політиків Великої Британії. Вербальну токсичність у публічній адженді таких британських політиків, як Найджел Фарадж, Джон Беркоу, Тереза Мей, Девід Кемерон, Джеремі Корбін, Пріті Патель, спричинюють в основному теми міграції та євроскептицизму (Brexit), англійського націоналізму (Scotxit, NI-xit), також відмова британського принца Гаррі та його дружини Меган Маркл від виконання королівських обов'язків (Megxit) і постання у зв'язку із цим нового для британського пабліку дискурсу расизму (*How Britain's political conversation turned toxic*).

Так, британський політик Найджел Фараж, якого медіа визначають як "the most dangerous man in Britain" (*Nigel Farage is not "controversial" – he is toxic. Why do we keep giving him airtime?*), скандальна поведінка якого детермінувала значною мірою токсичність публічного дискурсу Європи й Великобританії, у своїй заключній промові в Європейському парламенті 29 січня 2020 р. відкрито образив як окремих політиків, так і всю європейську політику загалом, див., наприклад: *"No more* financial contributions, *no more* European court of justice, *no more* common fisheries policy, *no more* being talked down to, no more being bullied, *no more* Guy Verhofstadt <…> we *love* Europe, we just *hate* the European Union – it's a simple as that!" (*Nigel Farage's last words to the European Parliament*). Н. Фараж використав прямі експлікати ненависті до Євросоюзу ("we *love* Europe, we just *hate* the European Union") та образи на адресу присутнього на засіданні представника Європейського парламенту з питань брекзиту Гі Вергофстадта, активно розмахував водночас руками із британським прапорцем в одній із них, енергійно жестикулював головою та всім тулубом (Рис. 2).

Пафосні твердження Н. Фаража про любовь до Європи неправдиві, що слугує підставою для визначення його дискурс-портрета як **«токсик-брехун»**. Слушність нашого висновку підтверджують оцінки публічної риторики Н. Фаража Європейським комісаром з питань охорони здоров'я Витенісом Андрюкайтісом: "Toxic untruths spread by Farage and others, such as claims money Britain contributes to the EU budget would be used for investments in health care, have now been revealed as lies" / «Отруйна брехня, поширювана Фараджем та іншими, наприклад, заяви про те, що гроші, які Великобританія вносить до бюджету ЄС,

будуть використані для інвестицій в охорону здоров'я, тепер викрита» (*Andriukaitis blasts Farage "toxic untruths" and "lies"*).

Дискурсивне портретування токсичних політиків України. Токсичний імідж таких українських політиків, як Петро Порошенко, Олег Ляшко, Ірина Фаріон, Олексій Гончаренко, Ілля Кива, визначений їхньою участю в експлікації таких контентів, як незалежність України від Росії, мовне питання, взаємини із США та корупція, переважно популістського характеру. У 2017 р. тижневик «Новое время» визначив топ-10 українських політиків-популістів, здатних довести країну до межі заради прихильності електорату; вони взяли за моду лаяти опонентів, навіть не намагаючись водночас запропонувати дієві альтернативні рішення (*Популізм. Лідери тренду – Олег Ляшко і Юлія Тимошенко (огляд преси)*).

Лідером цього тренду визнано Олега Ляшка, публічну токсичність якого характеризує популістський стиль боротьби з корумпованими чиновниками. Це дає нам підстави визначити його дискурс-портрет як **«токсик-популіст»**. Сильний токсичний ефект у медіа викликав, наприклад, його виступ у Раді 17 січня 2017 р., коли він обізвав депутатів «урядовими даунами», порадив їм «іти на смітник». У кулуарах після виступу О. Ляшко відкинув будь-яку ймовірність вибачень і зазначив: «Ніяких вибачень! Хай вони вибачаються перед мільонами українців, якім не має за що годувати своїх дітей <…> я ще раз повторюю: ті, хто позбавляє українців роботи, ті, хто перетворив Україну на сировинний придаток, – це урядові дауни, це слабоумні люди, які працюють проти України і є ворогами України» (*Ляшко: Я не буду вибачатись за те, що захищаю українців*). Оцінні токсичні висловлення «слабоумні люди» й «вороги України» Олег Ляшко супроводжує різкими, імпульсивними рухами рук, водночас тон його мовлення, жести й міміка були агресивними (Рис. 3).

Таким порівнянням депутатів з особами із синдромом Дауна Олег Ляшко не тільки принижує їх, але й опосередковано ображає неприсутніх третіх осіб – батьків «сонячних дітей» та благодійну організацію «Даун Синдром» (*Відкритий лист Олегу Ляшко*).

Висновки. Дискурс-портрет токсичної мовної особистості є сукупністю смислових, стилістичних, жанрових та комунікативних засобів, спрямованих на завдання моральної шкоди опонентові, його дискримінацію за расою, національністю або ґендером. Виконаний аудіовізуальний аналіз показав, що культурно-специфічні контрасти токсичної публічної риторики трьох політиків визначають актуальні для кожної із країн і їхніх політичних дискурсів інформаційні контенти, як-от: расова і ґендерна дискримінація (США), євроскептицизм (Великобританія), боротьба з корупцією (Україна).

Важливим у дослідженні *вербальної токсичності* політиків уважаємо розмежування понять «вербальна токсичність» і «вербальна агресія». Вербальна агресія пов'язана

Рис. 2. Кадр із промови Найджела Фаража в Європарламенті 29 січня 2020 р. (Nigel Farage is not "controversial" – he is toxic. Why do we keep giving him airtime? URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/11/nigel-farage-not-controversial-toxic-why-give-airtime-question-time)

Рис. 3. Кадр із промови Олега Ляшка «Я не буду вибачатись за те, що захищаю українців» (17 липня 2017 р.)

із прямою експлікацією негативних почуттів через прокльони, погрози тощо, тоді як вербальна токсичність імпліцитно впливає на настрої, переконання та вчинки співрозмовника, руйнує його особистість. Також токсичність висловлювань або вчинків публічних осіб, на відміну від агресивності, може в майбутньому негативно впливати на третіх, неприсутніх осіб, як засвідчує наведений вище приклад виступу українського політика Олега Ляшка. Аналіз *візуальної токсичності* має враховувати контекст культури, до якого належить політик. Якщо токсичний політик належить до культури з високим контекстом (японська, арабська, китайська, слов'янська), то він використовує велику кількість невербальних засобів. Токсичний політик, представник вузькоконтекстної культури (англійська, американська, німецька), вимагає прямого вербального спілкування, його токсичність значною мірою буде трансльована через експліцитні вербальні канали; невербальній комунікації в ній належить другорядна роль.

Перспективним уважаємо подальше експериментальне студіювання візуальних репрезенетацій токсичного іміджу політика в медійному просторі США, Великої Британії й України з урахуванням статичних (фотографії, карикатури/шаржі, передвиборчі плакати, графіті, стріт-арт, політична реклама) та динамічних (передвиборчі інтернет-ролики, онлайн-трансляції виступів на дебатах, мітингах, форумах) візуальних форм.

ЛІТЕРАТУРА

Еременко Е. Порно как токсичный контент. *Studia Culturae*. 2013. № 15. С. 75–81.

Ковалевська А. Нейтралізація патогенних дискурсів : стратегія спростування. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Філологія»*. 2020. Вип. 31. С. 132–141. DOI: 10.24919/2308-4863/34-2-24.

Методология исследований политического дискурса: актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов / под ред. И. Ухвановой-Шмыговой. Минск : БГУ, 2002. Вып. 3. 358 с.

Москвин Д. Визуальные репрезентации в политике и перспективы визуальных методов исследований в политической науке. *Символическая политика*. 2012. № 1. С. 81–84.

Петлюченко Н. Харизматика: Мовна особистість і дискурс. Одеса : Астропринт, 2009. 464 с.

Сальникова Е. Феномен визуальности и эволюция визуальной культуры : дис. ... докт. культур. наук : 24.00.01. Москва, 2012. 675 с.

Шкворченко Н. Токсичные информационные контенты в политической коммуникации США, Великобритании и Украины. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 3 (39) 2. P. 121–126.

Шкворченко Н. Токсичний політичний дискурс у США й Україні : когнітивно-дискурсивні контрасти. *Записки з романо-германської філології*. 2021. Вип. 1 (46). С. 127–134.

Шкворченко Н. Токсичные вербальные контенты в политических дискурсах США, Великобритании и Украины. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. Toronto, Canada : Perfect Publishing, 2021. P. 436–440.

Coleman P. The Way Out: How to Overcome Toxic Polarization. New York : Columbia University Press, 2021. 296 p.

Dorrian M. Writing on the image: architecture, the city and the politics of representation. London, England : I.B. Tauris, 2019. 266 p.

Pavlíková M., Šenkýřová B., Drmola J. Propaganda and Disinformation Go Online. Challenging Online Propaganda and Disinformation in the 21'st Century. Cham : Springer International Publishing, 2021. 273 p.

Linguistic approaches and modern communication technologies in political discourses in Europe and the USA (contrastive aspect) / N. Shkvorchenko et al. *Cuestiones Políticas.* 2021. № 39 (70). P. 821–837. DOI: 10.46398/cuestpol.3970.49.

Steffan D. Visual politics: investigating the visual communication strategies of political parties and candidates from a longitudinal and comparative perspective. Baden-Baden : Nomos, 2021. 116 p.

REFERENCES

Eremenko, E.D. (2013). Porno kak toksichnyj kontent [Porn as toxic content]. *Studia Culturae*. № 15. P. 75–81 [in Russian].

Kovalevs'ka, A.V. (2020) Nejtralizacija patogennih diskursiv: strategija sprostuvannja [Neutralization of pathogenic discourses: a strategy of refutation]. *Naukovi zapiski Vinnic'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocjubins'kogo. Serija "Filologija" – Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Series "Philology".* (Issue 37), (pp. 132–141) [in Ukrainian].

Uhvanova-Shmygova, I.F. (Ed.). (2002). *Metodologija issledovanij politicheskogo diskursa: aktual'nye problemy soderzhatel'nogo analiza obshhestvenno-politicheskih tekstov [Methodology of political discourse research: current issues of substantive analysis of socio-political texts].* (Issue 3). Minsk : BGU [in Russian].

Moskvin, D. (2012). Vizual'nye reprezentacii v politike i perspektivy vizual'nyh metodov issledovanij v politicheskoj nauke [Visual representations in politics and perspectives of visual research methods in political science]. *Simvolicheskaja politika – Symbolic politics* (pp. 81–84) [in Russian].

Petljuchenko, N.V. (2009). *Harizmatika: Movna osobistist' i diskurs [Charisma: Linguistic personality and discourse]*. Odesa : Astroprint [in Ukrainian].

Sal'nikova, E.V. (2012). *Fenomen vizual'nosti i jevoljucija vizual'noj kul'tury [The phenomenon of visuality and the evolution of visual culture]*. (PhD thesis). Moscow [in Russian].

Shkvorchenko, N.M. (2021). Toksichnye informacionnye kontenty v politicheskoj kommunikacii SShA, Velikobritanii i Ukrainy [Toxic information content in the political communication of the United States, Britain and Ukraine]. *Knowledge, Education, Law, Management.* № 3 (39) 2. P. 121–126 [in Russian].

Shkvorchenko, N.M. (2021). Toksichnij politichnij diskurs u SShA j Ukrayins: kognitivno-diskursivni kontrasti [Toxic political discourse in the United States and Ukraine: cognitive-discursive contrasts]. *Zapysky z romano-hermanskoi filolohii – Notes from the Romano-Germanic Philology* (Issue 1 (46)), (pp. 127–134) [in Ukrainian].

Shkvorchenko, N.N. (2021). Toksichnye verbal'nye kontenty v politicheskih diskursah SShA, Velikobritanii i Ukrainy [Toxic verbal content in the political discourses of the United States, Britain and Ukraine]. *Proceedings of the 11'th International scientific and practical conference* (pp. 436–440). Toronto, Canada : Perfect Publishing [in Russian].

Polarization. New York : Columbia University Press [in English].

Dorrian, M. (2019). *Writing on the image: architecture, the city and the politics of representation*. London, England : I.B. Tauris [in English].

Pavlíková, M., Šenkýřová, B., Drmola, J. (2021). *Propaganda and Disinformation Go Online. Challenging Online Propaganda and Disinformation in the 21'st Century*. Cham : Springer International Publishing [in English].

Shkvorchenko, N., Cherniaieva, I., & Petlyuchenko, N. (2021). Linguistic approaches and modern communication technologies in political discourses in Europe and the USA (contrastive aspect). *Cuestiones Políticas.* № 39 (70). P. 821–837) [in English].

Steffan, D. (2021). Visual politics: investigating the visual communication strategies of political parties and candidates from a longitudinal and comparative perspective. Baden-Baden : Nomos [in English].

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

Відкритий лист Олегу Ляшко. URL: http://downsyndrome.org.ua/otkrytoe-pismo-olegu-lyashko (дата звернення: 14.10.2021).

Ляшко: Я не буду вибачатись за те, що захищаю українців. URL: https://www.youtube.com/watch?v=a-1HOeD6v87M (дата звернення: 10.10.2021).
Популізм. Лідери тренду – Олег Ляшко і Юлія Тимошенко (огляд преси). URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28390322.html (дата звернення: 10.10.2021).
Americans say the nation's political debate has grown more toxic and "heated" rhetoric could lead to violence. URL: https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/07/18/americans-say-the-nations-political-debate-has-grown-more-toxic-and-heated-rhetoric-could-lead-to-violence/ (дата звернення: 12.10.2021).
Andriukaitis blasts Farage "toxic untruths" and "lies". URL: https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/andriukaitis-blasts-farage-toxic-untruths-and-lies (дата звернення: 13.10.2021).
Donald Trump Is Not a Populist. URL: https://www.politico.com/ magazine/story/2017/08/29/donald-trump-not-a-populist-215552/ (дата звернення: 13.10.2021).
How Britain's political conversation turned toxic: From Brexit rage to Labour in-fighting, we are seeing the effect of distrust, disrespect – and the polarising power of the internet. URL: https://www.newstatesman.com/uncategorized/2018/08/how-britain-political-conversation-turned-toxic (дата звернення: 10.10.2021).
Nigel Farage is not "controversial" – he is toxic. Why do we keep giving him airtime? URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/11/nigel-farage-not-controversial-toxic-why-give-airtime-question-time (дата звернення: 10.10.2021).
Nigel Farage's last words to the European Parliament. URL: https://www.bbc.com/news/av/uk-51294356 (дата звернення: 13.10.2021).
Toxicity. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/toxicity (дата звернення: 13.10.2021).
Trump's Full Speech at D.C. Rally on Jan. 6. URL: https://www.wsj.com/video/trump-full-speech-at-dc-rally-on-jan-6/E4E7BBBF-23B1-4401-ADCE-7D4432D07030.html (дата звернення: 13.10.2021).

ILLUSTRATIVE MATERIAL

Vidkrytyi lyst Olehu Liashko [An open letter to Oleg Lyashko]. URL: http://downsyndrome.org.ua/otkrytoe-pismo-olegu-lyashko (дата звернення: 14.10.2021).
Liashko: Ya ne budu vybachatys za te, shcho zakhyshchaiu ukraintsiv Liashko: Ya ne budu vybachatys za te, shcho zakhyshchaiu ukraintsiv [Lyashko: I will not apologize for defending Ukrainians]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=a1HOeD6v87M (дата звернення: 10.10.2021).
Populizm. Lidery trendu – Oleh Liashko i Yuliia Tymoshenko (ohliad presy) [Populism. Trend leaders – Oleg Lyashko and Yulia Tymoshenko (press review)]. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28390322.html (дата звернення: 10.10.2021).
Americans say the nation's political debate has grown more toxic and "heated" rhetoric could lead to violence. URL: https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/07/18/americans-say-the-nations-political-debate-has-grown-more-toxic-and-heated-rhetoric-could-lead-to-violence/ (дата звернення: 12.10.2021).
Andriukaitis blasts Farage "toxic untruths" and "lies". URL: https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/andriukaitis-blasts-farage-toxic-untruths-and-lies (дата звернення: 13.10.2021).
Donald Trump Is Not a Populist. URL: https://www.politico.com/ magazine/story/2017/08/29/donald-trump-not-a-populist-215552/ (дата звернення: 13.10.2021).
How Britain's political conversation turned toxic: From Brexit rage to Labour in-fighting, we are seeing the effect of distrust, disrespect – and the polarising power of the internet. URL: https://www.newstatesman.com/uncategorized/2018/08/how-britain-political-conversation-turned-toxic (дата звернення: 10.10.2021).
Nigel Farage is not "controversial" – he is toxic. Why do we keep giving him airtime? URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/11/nigel-farage-not-controversial-toxic-why-give-airtime-question-time (дата звернення: 10.10.2021).
Nigel Farage's last words to the European Parliament. URL: https://www.bbc.com/news/av/uk-51294356 (дата звернення: 13.10.2021).
Toxicity. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/toxicity (дата звернення: 13.10.2021).
Trump's Full Speech at D.C. Rally on Jan. 6. URL: https://www.wsj.com/video/trump-full-speech-at-dc-rally-on-jan-6/E4E7BBBF-23B1-4401-ADCE-7D4432D07030.html (дата звернення: 13.10.2021).

УДК 811.161.2’22/’23

ЩЕРБАК Олена *– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, пр. Героїв України, 9, Миколаїв, 54025, Україна (shcherbak.olena2410@gmail.com)*

ORCID: orcid.org/0000–0003–3097–7878

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.35

Бібліографічний опис статті: Щербак, О. (2021). Типи та види комунікативного впливу в публіцистичному кінодискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 260–267. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.35

ТИПИ ТА ВИДИ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ КІНОДИСКУРСІ

Анотація. *Статтю присвячено проблемі розрізнення типів і видів комунікативного впливу з опертям на тексти публіцистичного кінодискурсу.*

Розглянуто витоки та сучасний стан наукового пояснення комунікативного впливу, окреслено дискусійні положення в його студіюваннях; запропоновано дефінувати його як дію адресанта комунікації, учинену з одночасним використанням інструментів лінгвістичної та низки нелінгвістичних семіотичних систем із метою змінити чи фундаменталізувати наявні локальні та глобальні раціо- й емоціопрограми адресата.

З огляду на наявність чималої кількості класифікацій та розбіжностей у них, у встановленні різновидів комунікативного впливу рекомендовано спиратися на принцип біологічної систематики К. Ліннея й розмежовувати типи (переконування, навіювання (сугестія), маніпулювання) та види (пряме переконування, прихована сугестія, вербальне маніпулювання тощо) комунікативного впливу залежно від широти репрезентації механізму його дії.

У межах статті деталізовано такі види комунікативного впливу, як вербальне та невербальне переконування, вербальна та невербальна сугестія, вербальне та невербальне маніпулювання. Помічено, що вербальне переконування в текстах публіцистичного кінодискурсу актуалізують за допомогою числівників на позначення дати історичних подій, а також різних онімів, насамперед антропонімів і топонімів. Невербальне переконування характерне для відеофрагментів документальної хроніки, що унаочнюють вербальний ряд. Вербальну сугестію виражають за допомогою різного роду лексем і тропів, співвідносних з інструментами нейролінгвістичних процесів упущення, узагальнення та викривлення. Невербальна сугестія має місце в кадрах, де невербальна поведінка їх учасників семантично збігається з емоційним навантаженням вербального ряду. Для вербальної маніпуляції найчастіше в публіцистичному кінодискурсі використовують оцінні лексеми, а для невербальної – кадри та сцени за участю героїв, невербальна поведінка яких не збігається з вербальними коментарями.

Ключові слова: *комунікативний вплив, тип комунікативного впливу, вид комунікативного впливу, переконування, сугестія, маніпулювання.*

SHCHERBAK Olena *– Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Applied Linguistics, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, 9, Heroes of Ukraine ave., Mykolaiv, 54025, Ukraine (shcherbak.olena2410@gmail.com)*

ORCID: orcid.org/0000–0003–3097–7878

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.35

To cite this article: Shcherbak, O. (2021). Typy ta vydy komunikatyvnoho vplyvu v publitsystychnomu kinodyskursi [Types and kinds of communicative influence in journalistic film discourse]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection*

© Щербак Олена, 2021

of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47, 260–267. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.35 [in Ukrainian].

TYPES AND KINDS OF COMMUNICATIVE INFLUENCE IN JOURNALISTIC FILM DISCOURSE

Summary. *The article is devoted to the problem of distinguishing types and kinds of communicative influence, based on the texts of journalistic film discourse.*

The origin and the current status of the scientific explanation of the communicative influence are considered and a number of vague discussion views are especially indicated. It is proposed to define it as the action of the addressee of communication with the simultaneous use of tools of linguistic and non-linguistic semiotic systems in order to change or fundamentalize the existing local and global rational and emotional programs of the addressee.

As there is some disagreement in establishing the varieties of communicative influence, it is proposed to rely on the principle of C. Linneus' biological systematics and to distinguish between types (persuasion, suggestion, manipulation) and subtypes (direct persuasion, hidden suggestion, verbal manipulation, etc.) of communicative influence in dependence from the breadth of the representation of its mechanism.

The article details such types of communicative influence as verbal and nonverbal persuasion, verbal and nonverbal suggestion, verbal and nonverbal manipulation. It is noticed that verbal persuasion in the texts of journalistic film discourse is actualized with the help of numerals denoting the dates of historical events, various onyms, first of all anthroponyms and toponyms. Nonverbal persuasion is characteristic of documentary chronicles that illustrate the verbal series. Verbal suggestion is expressed by various words and tropes, correlated with the neurolinguistic processes of omission, generalization and distortion. Nonverbal suggestion takes place in frames, where the non-verbal behavior of their participants semantically coincides with the emotional load of the verbal series. For verbal manipulation, evaluation tokens are most often used in journalistic film discourse. The scenes with the characters whose nonverbal behavior does not coincide with verbal comments are used for nonverbal manipulation.

Key words: *communicative influence, type of communicative influence, kind of communicative influence, persuasion, suggestion, manipulation.*

Постановка проблеми. Феномен комунікативного впливу (далі – КВ) здавна становив інтерес для парадигм різних гуманітарних наук, серед яких риторика, психологія, соціологія, політологія тощо. Однак утвердження в науковій думці максими, згідно з якою «впливовий потенціал мають сама мова, учасники спілкування, паравербаліка комунікативної взаємодії, різноманітні ознаки та сугестивні властивості спрямованого на адресата повідомлення» (Селіванова, 2010, с. 198), активізувало увагу й лінгвістів. У результаті проблеми КВ стали центральною точкою в колі пріоритетів лінгвістичних пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження КВ відзначаються поліфонічністю через широку варіативність застосовуваних підходів, що більшою мірою залежить від обраного для обстеження матеріалу підходу. Є лінгвістичні розвідки відповідної проблематики, виконані на ґрунті художніх (Н. Василенко, І. Гарбар, О. Денисюк, М.-М. Рибалко), рекламних (Т. Ковалевська, Н. Кутуза, Т. Безугла, О. Макєдонова, О. Оленюк), публіцистичних (І. Богданова, І. Лакомська), політичних (А. Ковалевська-Славова, І. Беляєва, Л. Завальська), юридичних (А. Просяна), наукових (І. Козубська), медичних (С. Болтаєва, О. Шаніна), телевізійних (А. Кісельова, О. Чайковська), мережевих (Л. Швелідзе) дискурсів. З огляду на те, що кінодискурс «перетинається з низкою суміжних типів дискурсу» (Корячкина, 2017, с. 26) і вважається досить складною джерельною базою, до скрупульозного студіювання його впливової генези вчені звертаються рідше (див. лише дисертації Н. Горбачової та Т. Крисанової). Загалом же лінгвістичні праці згаданих науковців не охоплюють усієї видової амплітуди КВ, бо вони обмежились детальною обсервацією лише кількох його різновидів, здебільшого з фокусом на суто

мовній організації дискурсів. Це й указує на актуальність пропонованої статті, умотивовану необхідністю сформувати цілісне уявлення про поліманітні вияви КВ з опертям якраз на зразки кінодискурсу на підставі його малодослідженості й наявності в ньому, як уже зазначенося, симбіозу різних дискурсних практик. Її увиразнює і спроба зробити стрункішою класифікацію різновидів КВ, бо поки що в лінгвістичній парадигмі не представлена однозначна та вичерпна їх типологія, попри її злободенність як для уникнення дискусій між лінгвістичними школами, так і для розв'язання низки практичних завдань новітньої гуманітаристики, пов'язаних насамперед із створенням екологічно впливових контентів.

Метою статті є виявлення типів і видів КВ, актуальних для публіцистичного кінодискурсу. Вона внеобхіднює розв'язання таких *завдань:* 1) пояснити зміст поняття «комунікативний вплив»; 2) здійснити аналітичний огляд наявних класифікацій КВ; 3) обґрунтувати авторський підхід до виокремлення типів і видів КВ; 4) проілюструвати механізм реалізації типів і видів КВ у текстових продуктах публіцистичного кінодискурсу.

Об'єктом дослідження обрано різновиди КВ, а предметом – його типи та види, об'єктивовані в публіцистичному кінодискурсі.

Джерельною базою обрано 60-хвилинний публіцистичний фільм «Ваш Василь», присвячений поетові В. Стусу (ТРК «Україна», 2020 р.), як автономний продукт відповідного дискурсу з огляду на наявність у ньому маркерів різних виявів КВ. Фактичним матеріалом для виконання практичних завдань роботи послугували понад 300 лексем і речень, 250 кадрів та 80 інтертитрів.

Виклад матеріалу. В основу визначення КВ покладено два поняття – «комунікація» та «вплив», зв'язок між якими виглядає як «процес / мета». Це підтверджують, зокрема, дослідження науковців Сент-Луїського університету (США) Д. Хва-Фройліх та Д. Віджил, які встановили, що будь-яка комунікація ґрунтується на трьох теоріях – на теорії обробки інформації, прагматичній теорії та теорії соціальної взаємодії, об'єднаних спільною орієнтацією на вплив (Hwa-Froelich & Vigil, 2004, с. 107).

Поняття «комунікативний вплив» у науковому вжитку лінгвістів позначене двовекторністю дефінування. Одні вчені (О. Селіванова, Н. Кутуза, О. Беляєва, В. Козлова) трактують його передусім як «мовленнєву дію адресанта <…>, спрямовану на зміну мислення, психоемоційних станів адресата, оцінки ним певного явища тощо незалежно від типу комунікативної взаємодії» (Селіванова, 2010, с. 198), визнають водночас пріоритетність лінгвістичних компонентів (Kutuza & Kravets, 2020, с. 52). Інші ж (Ф. Бацевич, Т. Ковалевська, А. Ковалевська-Славова, О. Горячев, О. Олексюк, В. Чернявська) наполягають на рівнозначності лінгвістичних і нелінгвістичних компонентів у здійсненні КВ, керуючись тим фактом, що «дефінування поняття впливу не може відбуватися поза усвідомленням його гетерогенної природи, його глибинних зв'язків із комплексом особистісно-колективної комунікативності» (Ковалевська, 2018, с. 174), бо навіть «незаплановане спілкування може відбуватися за допомогою тону, темпу, гучності чи висоти тону мовлення, а також невербальних знаків, серед яких постава, зоровий контакт, міміка та жести» (Ali, 2018, с. 46). Ми теж поділяємо другий підхід і, зважаючи на думку Г. Почепцова, який трактує комунікацію як «процес перекодування вербальної в невербальну та невербальної у вербальну сфери» (Почепцов, 2001, с. 15), під КВ пропонуємо розуміти дію адресанта комунікації, учинену з одночасним використанням інструментів лінгвістичної та низки нелінгвістичних семіотичних систем для зміни чи фундаменталізації наявних локальних і глобальних раціо- й емоціопрограм адресата.

Якщо у спробах пояснити зміст КВ простежуємо певну обґрунтованість, то питання виокремлення різновидів КВ усе ще становить лакунарний сегмент лінгвістичної парадигми через відсутність чіткої систематики, оскільки критеріями для класифікації часто виступають не пов'язані одна з одною ознаки чи, навпаки, пов'язані ознаки, за якими, проте, не здійснено вичерпної таксономії. У зв'язку із цим у наукових студіях фіксуємо численні різновиди КВ, зокрема такі: 1) індивідуальний і груповий; 2) прямий та опосередкований; 3) адекватний та неадекватний; 4) контактний і дистантний; 5) з наміром і

без наміру; 6) у стані бадьорості, у стані гіпнотичного сну, у стані наркотичного сну; 7) вербальний і невербальний; 8) навіювання і самонавіювання (Ковалевська, 2017, с. 242); а також 9) доведення, переконання, вмовляння, канючення, навіювання, наказ, прохання, примус (Й. Стернін); 10) прямий і опосередкований; 11) відкритий та прихований (Г. Соколова, А. Аккурт) (Ковалевська, 2021, с. 58–62) тощо. Однак зауваження Т. Ковалевської, яка вказала на нерозрізнення операційних понять класифікацій, некоректні критерії ідентифікації впливу, неврахування нейрофізіологічної специфіки низки виокремлених різновидів впливу (Ковалевська, 2018, с. 176), мотивують нас у типології КВ застосовувати принцип біологічної систематики К. Ліннея з огляду на те, що людина як суб'єкт КВ є біологічною істотою, а сама механіка впливу має, як відомо, нейропсихофізіологічне підґрунтя. Відповідно до цього рекомендуємо розрізняти типи та види впливу й уважати перше поняття ширшим за друге.

Типом КВ варто називати модель, що репрезентує загальний механізм здійснення впливу, тобто без будь-якої конкретизації інструментів його вчинення. Також наполягаємо, що тип КВ має за можливості бути виражений уніномінальною формою, у зв'язку із чим до значеннєвого поля цього терміна вводимо насамперед такі поняття, як *переконування, сугестія (навіювання)* та *маніпулювання*. Акцент саме на цих різновидах як наскрізних типах КВ зроблено з урахуванням того, що саме між цими формами впливу, як їх називає І. Гарбар, «існує тісний зв'язок» (Гарбар, 2019, с. 44), а решта форм за своїми провідними ознаками найчастіше збігаються якраз із переконуванням, сугестією та маніпулюванням, що репрезентовано, зокрема, у їхніх словникових дефініціях. Наприклад: значення слова «переконувати» такі: «1) доводити що-небудь комусь, змушувати кого-небудь повірити у щось, погодитися з ким-, чим-небудь; 2) умовляти зробити що-небудь; схиляти до якогось рішення» (Словник, Т. 6, 1975, с. 201), отже, доведення, змушування, умовляння є варіаціями переконування. Слово «навіювати» можемо вживати у значеннях «1) викликати в когось який-небудь настрій, стан; впливати на кого-небудь якимось способом; 2) примушувати засвоїти чиї-небудь думки» (Словник, Т. 5, 1974, с. 32), через що варіацією сугестії цілком логічно вважати примус, щоправда, апельований до емоцій. Маніпулювання пов'язане з «несумлінним, нечесним способом, витівкою, хитрістю для досягнення чого-небудь; шахрайством» (Словник, Т. 4, 1973, с. 655), що якраз кардинально відрізняє його від переконування та сугестії за цільовим параметром.

Вид КВ кваліфікуємо як модель механізму впливу, що вказує на засоби, форми, характер тощо його реалізації, зважаючи водночас на різновиди, представлені на схемі 1. Закцентуємо й на тому, що відповідний термін може мати як загальну біномінальну (*вербальний* вплив), тобто без уточнення типу впливу, так і конкретну біномінальну (*вербальна маніпуляція, пряма сугестія*) структуру, у якій зазначено тип впливу, його інструмент чи інші ознаки.

Проілюструємо механізм реалізації виокремлених типів КВ на матеріалах публіцистичного кінодискурсу. У межах статті зосередимо увагу на таких його видах, як вербальний і невербальний, беручи до уваги той факт, що будь-який кінодискурс у своїй тектоніці поєднує два сегменти – вербальний і невербальний (Chepinchikja &Thompsonb, 2016, с. 40). Зазначене стосується і публіцистичного (або документального) дискурсу, у якому представлено авторський та / або колективний погляд на реальні факти й події шляхом комбінування лінгвістичних інструментів та інструментів інших семіотичних систем із презентаціями закадрових публіцистичних текстів.

1. ***Переконування*** – це «процес цілеспрямованого КВ, що апелює до раціональної сфери реципієнта за допомогою системи аргументації» (цит. за: Ковалевська, 2021, с. 60). Праці В. Бехтерєва, Е. Никифорової, І. Гарбар, Н. Кутузи та інших доводять, що «переконання апелює до логіки, його основними вербальними засобами є відбір, логічне впорядкування фактів і висновків, логічний доказ, покликаний забезпечити свідоме сприйняття реципієнтом системи оцінок і суджень іншого погляду» (Гарбар, 2019, с. 45). На підставі цього вважаємо, що ***вербальне переконування*** може мати місце в текстових фрагментах, що

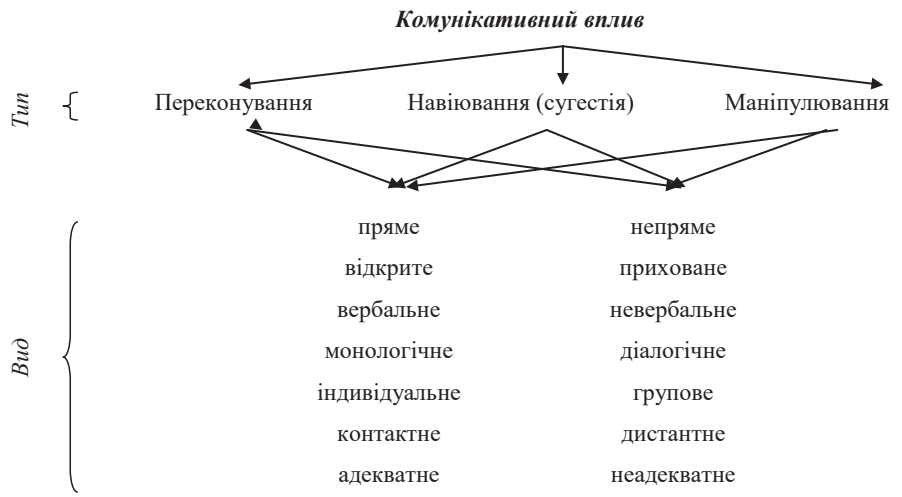

Схема 1. Типи та види КВ

являють собою короткі перекази історичних фактів автором фільму чи згадування свідків про них. У таких фрагментах зазвичай містяться числівники, що позначають дати історичних подій: *Чорна сотня культовиків відновила свої погроми ще із середини **1965** року*; оніми – найменування історичних персонажів (антропоніми), та / або місць, де події, зображувані у фільмі, відбувалися (топоніми): ***Чорновіл** перший кинувся, як мені здається, бо Чорновіл ніколи нікого посеред себе не пускав <…> І **Стус** тоді був*. Унаслідження саме цих мовних засобів до інструментів вербального переконування вмотивовано тим фактом, що в людському мозку «запам'ятовує факти, імена, дати» ліва півкуля, «основна сфера спеціалізації якої – логічне мислення» (Кочерга, 2014, с. 11). Одним із прийомів ***невербального переконування***, до якого найчастіше вдаються кінематографи, є введення до фільму фрагментів документальної хроніки, що якраз мають на меті підтвердити істинність фактів і доказів, представлених у вербальному ряді. Наприклад, у репліці І. Драча як свідка (*А Параджанов був дуже задоволений найбільше, бо йому шо-небудь таке, шоб проти, шоб він крутився у центрі, шоб проти влади, і шоб доказувати, шо от дивіться, шо поруч* (особливості вимови свідка збережено – *О. Щ.*)) на 5 хвилині 49 секунді фільму на екрані з'являються чорно-білі кадри за участю С. Параджанова, на яких він усміхається, що прямо корелює з наведеним вербальним супроводом (мімічний знак «усмішка» семантично рівносильний лексемі «задоволений»).

2. ***Сугестія (навіювання)*** – це синонімічні (у нашому розумінні) поняття, що являють собою один тип КВ, скерований на «запуск позасвідомих програм, через що психіка та / або фізіологія людини повинні підпорядкуватися, знаходячи в зовнішньому середовищі шляхи для виконання навіяних завдань» (Шелестюк, 2014, с. 51–52). Цілком слушно вважають, що «метою сугестії є вплинути на емоції, почуття, викликати певні стани, реакції та настрої, їй притаманні «конвергенція в одному контексті тропів, стилістичних фігур, використання емоційно забарвлених слів, метафоричність»» (Гарбар, 2019, с. 45–46). У зв'язку із цим ***вербальна сугестія*** реалізована переважно в суто авторських репліках, а також, як показує наш фактичний матеріал, у текстових блоках, що написано героєм, якому присвячено фільм, проте прочитано автором фільму. Наприклад: у репліці *Були засуджені з політичних мотивів **десятки** людей, обшукано **сотні** квартир представників творчої інтелігенції, звільнено з посад **багатьох** вчених, кваліфікованих редакторів, виключено з вузів студентів, зарізано не одну талановиту книгу, травмовано **тисячі** душ* виділені числівники на позначення кількості, певною мірою функційно пов'язані з нейролінгвістичним процесом узагальнення, «у якому всі елементи чи частини моделі того чи того індивідуума відриваються від вихідного досвіду, що і породив ці моделі, і починають репрезентувати загалом категорію» (Ковалевська, 2018, с. 177). За їх допомогою, до того ж із висхідним розташуванням у межах

контекстуального відрізка, автори моделюють серйозність катастрофи і таким способом активують емоційні домінанти адресатів, насамперед пов'язані зі страхом. Окрім того, відповідну емоційну орієнтацію суттєво впотужнюють дієслівні форми на *-но, -то* (*обшукано, звільнено, зарізано*), що є інструментами іншого нейролінгвістичного процесу – узагальнення, у межах якого вони «не актуалізують принципового елемента – суб'єкта дії» (Ковалевська, 2018, с. 177). Словосполучення *зарізано не одну талановиту книгу* вказує, що в обстежуваній нами репліці генерується й нейролінгвістичний процес викривлення, що «полягає у вербалізації гіпотетично змодельованого довкілля з неідентифікованими в попередньому досвіді складниками» (Ковалевська, 2018, с. 178–179), оскільки дієслово «зарізати» у своєму первинному значенні «убити ножем або взагалі чим-небудь гострим» (Словник, Т. 3, 1972, с. 292) може зумовлювати подальше розуміння іменника «книга» як асоціата до іменників «поет» або «письменник», натякати на вчинені кримінальні злочини стосовно живих істот, а в переносному значенні, тобто «не прийняти, дати негативну оцінку чому-небудь» (Словник, Т. 3, 1972, с. 292), воно, хоч і негативізує семантику фрази, проте вже меншою мірою. Доведено, що «метафори та результати роботи чужої уяви» (Кочерга, 2014, с. 12), якими є розглянуті вище фрагменти репліки, розуміє права півкуля головного мозку людини, яка також відповідає й за оброблення невербальної інформації, «вираженої не у словах, а в символах та образах» (Кочерга, 2014, с. 11). Тому до знаків ***невербальної сугестії*** можемо зарахувати, наприклад, кадри, зроблені на кладовищі (перші хвилини фільму), де одні чоловіки знімають головні убори, а інші – витирають сльози, що, зрештою, семантично збігається з емоційним ореолом закадрового тексту: *Коли ми приїхали у 89 році, щоб забрати Стуса, Литвина і Тихого, то на кладовищі знаків ніяких не було*. Додамо, що вербальну й невербальну сугестії в аналізованому нами фільмі можуть увиразнювати також і власне-нелінгвістичні інструменти, наприклад дизайнерські (див. кадри з монологами слідчого Володимира Федька, зняті в інтер'єрах минувшини, на що вказує, зокрема, котушковий транзисторний магнітофон «Сатурн-201», що стоїть на полиці шафи та поданий глядачеві крупним планом).

3. ***Маніпулювання*** – це тип КВ, що «має на меті програмування поведінки, її передбачення, прогнозування психічного стану окремої людини і спільноти загалом, оволодіння процесуальністю поведінки, її покроковістю» (Загнітко, 2019, с. 205). Цілком логічно, що ***вербальне маніпулювання*** може виражатися за допомогою різних лексем і синтаксичних сполук, проте в певних контекстах, передусім тих, що мають маркери «підтвердження власної позиції з її відповідними слотами впевненості, невідворотності, зорієнтування на результат» (Загнітко, 2019, с. 205), а також містять «заклик до чесності, образи, несприйняття звинувачення, звинувачення різного рівня <…>» (Загнітко, 2019, с. 205). Як приклад розглянемо репліки автора фільму, що являють собою аудіальні цитати з рецензій: *Книжка Стуса –* ***шкідлива*** *всім своїм ідейним спрямуванням, всією своєю суттю. Збірка Стуса «Веселий цвинтар» – це якась* ***маячня***. Вони містять оцінні лексеми з негативною семантикою: прикметник «шкідливий» актуалізує насамперед своє переносне значення «небезпечний, згубний» (Словник, Т. 11, 1980, с. 474), а іменник «маячня» треба розуміти як «гарячковий стан хворої людини, що звичайно супроводжується незв'язною, невиразною, беззмістовною мовою» (Словник, Т. 4, 1973, с. 660). Категоричність контекстів, у які поміщено ці одиниці, уможливлює зарахування їх до маніпулятем з огляду на те, що за їх допомогою реалізовано операцію навішування ярликів. Відзначимо, що випадки вербального маніпулювання фіксуємо лиш у фрагментах фільму, пов'язаних із зачитуванням автором архівних документів. Своєю чергою, ознаки ***невербального маніпулювання*** помічаємо в кадрах і сценах, де невербальна поведінка їх учасників семантично не відповідає закадровим коментарям. Наприклад, на 9 хвилині 43 секунді фільм демонструє архівну зйомку параду, де усміхнені люди несуть червоні стяги, портрет В. Леніна, а закадровий голос адресує глядачам фразу, взяту з листувань В. Стуса: *Ця* ***гангрена болю*** *видається за патріотизм*. Для відстеження логіки зв'язку між невербальним (позитивним) і вербальним (подвійно негативним, бо *гангрена болю* – це

метафора, до складу якої входять два слова з негативною семантикою) знаками цього кінокадру глядачеві необхідно здійснити низку допоміжних когнітивних операцій із метою уникнути викривлення смислу повідомлення, адже невербальне спершу «спозитивізувало» глядача, бо, «викликавши відповідний емоційний стан, можливо вкарбовувати в підсвідомість потрібну для сугестора інформацію» (Кутуза, 2018, с. 161), хоч виділена метафора у проєкції на відеоряд може мати абсолютно різний асоціативний контент у кожного адресата.

Висновки. Еволюція феномену КВ у лінгвістиці засвідчує його гетерогенну природу і водночас наявність суперечностей і розбіжностей у встановленні його різновидів. У зв'язку із цим у роботі наголошено на доречності застосування принципу біологічної систематики К. Ліннея для розрізнення типів і видів КВ, де перше поняття охоплює переконування, сугестію, маніпулювання, що є субстратними за своєю генезою, а друге вказує на засоби, форми, характер реалізації зазначених типів. Огляд механізму реалізації вербальних і невербальних видів переконування, сугестії, маніпулювання в межах публіцистичного кінодискурсу вможливлює констатацію, що їхня відмінність виявляється також і в обсязі вербальних об'єктиваторів (найбільше їх у маніпулятивних контекстах), а також у нетотожному характері зв'язків останніх із невербальними засобами та відеорядом загалом.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в деталізації відкритих і прихованих типів КВ у текстах публіцистичного кінодискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

Гарбар І. Вербальні маркери сугестії в сучасному американському юридичному трилері : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ ; Запоріжжя, 2019. 346 с.

Загнітко А. Комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій: Час Ведмедика Волдо. *Записки з українського мовознавства* : у 2-х т. : збірник наукових праць / гол. ред. Т. Ковалевська. Одеса : ПолиПринт, 2019. Вип. 26. Т. 2. С. 203–214.

Ковалевська А. Політичний патогенний мегадискурс: алгоритм нейтралізації : дис. … докт. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2021. 515 с.

Ковалевська А. Сугестія та сугестивні тексти: витоки і специфіка. *Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретацій :* колективна монографія / за заг. ред. Т. Ковалевської. Одеса : ПолиПринт, 2017. С. 239–247.

Ковалевська Т. Психолінгвальна тектоніка комунікативного впливу. *Записки з українського мовознавства :* збірник наукових праць / гол. ред. Т. Ковалевська. Одеса : ПолиПринт, 2018. Вип. 25. С. 173–183.

Корячкина А. Англоязычный художественный кинодискурс и потенциал его интерпретативно-коммуникативного перевода : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2017. 312 с.

Кочерга О. Навчання дитини в контексті психофізіологічної діяльності мозку. *Іноземні мови в школах України*. 2014. № 2. С. 10–13.

Кутуза Н. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.

Почепцов Г. Теория коммуникации. Москва ; Киев : Рефл-бук ; Ваклер, 2001. 656 с.

Селіванова О. Проблема комунікативного впливу в сучасному мовознавстві. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 11. С. 195–199.

Словник української мови : в 11-и т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

Шелестюк Е. Речевое воздействие : онтология и методология исследования : монография. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Флинта ; Наука, 2014. 344 с.

Ali M. Communication 4: the influence of appearance and environment. *Nursing Times*. 2018. Vol. 114: 3. P. 46–47.

Chepinchikja N., Thompsonb C. Analysing cinematic discourse using conversation analysis. *Discourse, Context & Media*, 2016. Dec. Vol. 14. P. 40–53.

Hwa-Froelich D., Vigil D. Three aspects of cultural influence on communication: a literature review. *Communication Disorders Quarterly*. 2004. Vol. 25 (3). P. 107.

Kutuza N., Kravets I. Linguophilosophical Aspect of Communicative Influence: Theoretical Basis. *WISDOM.* 2020. № 1 (14). P. 45–55.

REFERENCES

Garbar, I.O. (2019). *Verbal'ni markery suhestiyi v suchasnomu amerykans'komu yurydychnomu tryleri* [*Verbal markers of suggestion in the modern American legal thriller*] (Author's thesis). Kyiv – Zaporizhia [in Ukrainian].

Zahnitko, A.P. (2019). Komunikatyvno-stratehichni typy movlennyevo-myslennyevykh manipulyatsiy: Chas Vedmedyka Voldo [Communicative and strategic types of linguistic and mental manipulations: The Waldo Moment]. *Zapysky z ukrayinskoho movoznavstva – Notes on Ukrainian linguistics* (Issue 26 (2)), (pp. 203–214). Odesa : PolyPrint [in Ukrainian].

Kovalevska, A.V. (2021). *Political pathogenic megadiscourse: neutralization algorithm* [*Pathogenic political megadiscourse: neutralization algorithm*] (Doctoral dissertation). Odesa, Odesa National I.I. Mechnikov University [in Ukrainian].

Kovalevska, A.V. (2017). Suhestiya ta suhestyvni teksty: vytoky i spetsyfika [Suggestion and suggestive texts: origins and specifics]. In Kovalevska T.Yu. (Ed.), *Odeska linhvistychna shkola: u prostorakh interpretatsiy – Odesa Linguistic School: in the Spaces of Interpretations* (pp. 239–247). Odesa : PolyPrint [in Ukrainian].

Kovalevska, T.Yu. (2018). Psykholinhval′na tektonika komunikatyvnoho vplyvu [Psycholinguistic tectonics of communicative influence]. *Zapysky z ukrayinskoho movoznavstva – Notes on Ukrainian linguistics* (Issue 25), (pp. 173–183). Odesa : PolyPrint [in Ukrainian].

Koryachkina, A.V. (2017). *Angloyazychnyy khudozhestvennyy kinodiskurs i potentsial yego interpretativno-kommunikativnogo perevoda* [*English-language art film discourse and the potential of its interpretive and communicative translation*] (Author's thesis). St. Petersburg [in Russian].

Kocherga, O. (2014). Navchannya dytyny v konteksti psykhofiziolohichnoyi diya'nosti mozku [Teaching a child in the context of psychophysiological activity of the brain]. *Inozemni movy v shkolakh Ukrayiny – Foreign languages in schools of Ukraine.* № 2. P. 10–13 [in Ukrainian].

Kutuza, N.V. (2018). *Komunikatyvna suhestiya v reklamnomu dyskursi: psykholinhvistychnyy aspect* [*Communicative suggestion in advertising discourse: psycholinguistic aspect*]. Kyiv : Dmytro Burago Publishing House [in Ukrainian].

Pocheptsov, G.G. (2001). *Teoriya kommunikatsii* [*Theory of communication*]. Moscow : Refl-book, Kyiv : Vakler [in Russian].

Selivanova, O. (2010). Problema komunikatyvnoho vplyvu v suchasnomu movoznavstvi [The problem of communicative influence in modern linguistics]. *Movoznavchyy visnyk – Linguistic Bulletin* (Issue 11), (pp. 195–199) [in Ukrainian].

Bilodid, I.K. (1970–1980). *Slovnyk ukrayins'koyi movy : v 11 t.* [*Dictionary of the Ukrainian language : in 11 volumes*]. Kyiv, Naukova dumka [in Ukrainian].

Shelestyuk, E.V. (2014). *Rechevoye vozdeystviye: ontologiya i metodologiya issledovaniya* [*Speech influence: ontology and research methodology*]. Moscow : Flinta : Nauka [in Russian].

Slovnyk ukrajinsjkoji movy [Slovnyk ukrainskoi movy]. (1970–1980). (Vol. 1–11). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

Ali, M. (2018). Communication 4: the influence of appearance and environment. *Nursing Times* [online]. (Vol. 114: 3), (pp. 46–47) [in English].

Chepinchikja, N., Thompsonb, C. (2016). Analysing cinematic discourse using conversation analysis. *Discourse, Context & Media* (Vol. 14), (pp. 40–53) [in English].

Hwa-Froelich, D.A., Vigil, D.C. (2004). Three aspects of cultural influence on communication: a literature review. *Communication Disorders Quarterly* (Vol. 25 (3)), (p. 107) [in English].

Kutuza, N., Kravets, I. (2020). Linguophilosophical Aspect of Communicative Influence: Theoretical Basis. *WISDOM.* № 1 (14). P. 45–55 [in English].

УДК 165 + 82-311.6 + 821.161.2

ЯРЕМЧУК Наталія *– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 34, Одеса, 65020, Україна (Nataliaya050@gmail.com)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7394-6890

ПАВЛЮК Надія *– кандидат філологічних наук, викладач кафедри української та зарубіжної літератур, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 34, Одеса, 65020, Україна (pavlyuknadya@gmail.com)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7170-5743
DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.36
Бібліографічний опис статті: Яремчук, Н., Павлюк, Н. (2021). Історична проза Ю. Мушкетика: філософія гуманізму. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47,* 268–275. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.36

ІСТОРИЧНА ПРОЗА Ю. МУШКЕТИКА: ФІЛОСОФІЯ ГУМАНІЗМУ

Анотація. *Філософське осмислення дійсності – специфічна ознака історичної прози Ю. Мушкетика. Стаття розкриває на матеріалі історичної прози головні домінанти та критерії художньо-філософської концепції Ю. Мушкетика, детерміновані посиленням філософського підґрунтя зображуваних подій у творах автора. Методологія дослідження зумовлена міждисциплінарним підходом, який передбачає поєднання системно-аналітичного, культурологічного, історико-генетичного, історико-функціонального та діалектичного методів. Центром зацікавлень письменника постає особистість, тож у художньо-філософській парадигмі Ю. Мушкетика переважають питання сократівського характеру (добро / зло, життя / смерть, свобода / відповідальність тощо). У статті вперше досліджено особливості художньо-філософської парадигми кожного твору автора, в основі якої – специфіка світобудови відтворюваних історичних періодів і світосприйняття персонажів, що має за підмурок філософію античності, Києво-Могилянської академії та філософські переконання науковців епохи Відродження та Просвітництва. Дослідження специфіки філософсько-історичної основи історичної прози Ю. Мушкетика показали, що письменник здійснює художнє та філософське осягнення історичних тем, змальовує екзистенцію особистості та її світосприйняття крізь призму осмислення проблеми світу й людини в ньому на засадах гуманізму. Історична проза Ю. Мушкетика – яскравий приклад майстерного поєднання складного і простого, безсмертного і тлінного в тісній взаємодії з минулим, теперішнім і майбутнім. Для творів митця характерне розширення смислового поля історичних подій, історія в них слугує своєрідним ключем до осмислення провідних засад онтології та гносеологічного процесу, заснованих на оригінальній художньо-філософській концепції автора.*
Ключові слова: *історична проза, антропологія, художньо-філософська парадигма, гуманізм, Києво-Могилянська академія, філософія античності.*

YAREMCHUK Natalia *– Candidate of Philological Sciences (Ph. D.), Assistant Professor at the Department of Ukrainian and World Literatures, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky", 34, Staroportofrankivska str., Odesa, 65020, Ukraine (Nataliaya050@gmail.com)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7394-6890

PAVLIUK Nadiya *– Candidate of Philological Sciences (Ph. D.), Lecturer at the Department of Ukrainian and World Literatures, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky", 34, Staroportofrankivska str., Odesa, 65020, Ukraine (pavlyuknadya@gmail.com)*
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7170-5743
DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.36
© Яремчук Наталія, Павлюк Надія, 2021

To cite this article: Yaremchuk, N., Pavliuk, N. (2021). Istorychna proza Yu. Mushketyka: filosofiia humanizmu [Ju. Mushketyk's historical prose: the philosophy of humanism]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, *47,* 268–275. doi: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.36 [in Ukrainian].

JU. MUSHKETYK'S HISTORICAL PROSE: THE PHILOSOPHY OF HUMANISM

Summary. *Philosophical understanding of reality is a specific feature of the historical prose of Ju. Mushketyk's prose. The article reveals the main features and criteria of Ju. Mushketyk's artistic and philosophical concept on the material of historical prose; it's due to the strengthening of the philosophical basis of the depicted events in the author's writings. The methodology of the research is conditioned by the interdisciplinary approach, which involves a combination of systemic-analytical, culturological, historical-genetic, historical-functional and dialectical methods. The center of the writer's interest is a personality, therefore, the issues of the Socratic character (good and evil, life and death, freedom and responsibility, etc.) dominate in Ju. Mushketyk's artistic and philosophical paradigm. The peculiarities of the artistic and philosophical paradigm of each author's work are first analyzed in the article. They are based on the specifics of the universe of the reproduced historical periods and the characters' world perception, which is grounded on the philosophy of antiquity, the period of the Kyiv-Mohyla Academy and the philosophical beliefs of the Renaissance and Enlightenment scholars. The investigating of the specifics of philosophical and historical basis of Ju. Mushketyk's historical prose showed that the writer carries out the artistic and philosophical comprehension of the historical themes. The image of the human existence and his worldview is realized through the prism of the comprehension of the problem of world and a man in it on the basis of humanism. In the works of the artist there is an expansion of the semantic field of historical events, history in them acts as a kind of catalyst, through which the key principles of ontology and epistemological process are understood, and they are based on the original artistic and philosophical concept of the author.*

Key words: *historical prose, anthropology, artistic-philosophical paradigm, humanism, Kyiv-Mohyla Academy, philosophy of antiquity.*

Постановка проблеми. Основною тенденцією розвитку творів на історичну тему XX–XXI ст. є посилення в них філософського звучання зображуваних подій. «Філософський підхід до осягнення історії дає можливість і підставу по-новому осягнути здобутки, які не вкладаються у <…> реґламентаційні рамки жанрових класифікацій за принципом реконструкції, достовірності фактів та героїв» (Ільницький, 1969, с. 7–8). Такої ж думки дотримується С. Андрусів і наголошує на зближенні історичного роману «<…> з концептуальним, філософським романом <…>» та більш вільному ставленні до документа (Андрусів, 1990, с. 126). Змальовуючи минувшину, письменники здійснюють художнє і філософське осягнення історичних тем, насичують твори складними філософськими проблемами.

На важливості філософського підтексту та принципів гуманізму в осягненні закономірностей людського буття в контексті історичного минулого наголошували Л. Баранович, Л. Зизаній, К. Транквіліон-Ставровецький, Н. Хамітов та С. Андрусів, Н. Бернадська, М. Богданова, М. Ільницький.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософське підґрунтя творчості Ю. Мушкетика частково було об'єктом вивчення Т. Конончук В. П'янова, Л. Ромас, Л. Ромащенко. Однак поглиблення філософського начала, властивого історичній прозі українського письменника Ю. Мушкетика, вимагає глибшого дослідження.

Метою статті є осмислення домінант і критеріїв художньо-філософської концепції Ю. Мушкетика на матеріалі історичних творів. Завдання: проаналізувати історичну романістику М. Мушкетика в контексті філософії гуманізму; дослідити художньо-філософську парадигму творів прозаїка, з'ясувати її ключові складники.

Виклад матеріалу. У формуванні світогляду Ю. Мушкетика велике значення мали родина, освіта, самоосвіта, природа, громад-

ська діяльність: «<…> горизонти його інтересів не обмежувалися улюбленими українською мовою та літературою, а обіймали здобутки філософії, психології, етики, культури греків і римлян, мислителів, творчих геніїв мало не всіх країн Європи, Китаю, Індії й Японії, народів Америки» (Кононенко, 2009, с. 28). «Рід дав Ю. Мушкетику знання реального життя і природи та витворені віками оцінні категорії як основу народності» (Кононенко, 1980, с. 131), а скарбниця досвіду попередників, до якої неодноразово звертався митець, свідчить про продовження письменником найкращих традицій минулого.

Художньо-філософська концепція автора формувалася у творах на інонаціональну тематику («Смерть Сократа», «Суд над Сенекою», «Селена»), де головними персонажами є відомі античні мудреці, погляди яких на важливі проблеми деякою мірою вплинули на розвиток світової та національної філософії (Pavlyuk, 2014, с. 29). Лада Федоровська у творчій спадщині Ю. Мушкетика помітила таку рису, як схильність до художніх узагальнень: у повісті «Смерть Сократа» відчутний «<…> інтерес письменника до художніх узагальнень, що торкаються сенсу й мети людського існування, можливостей впливу людей на хід суспільно-історичних подій, прогресу й духовного вивільнення індивідуума» (Федоровська, 1982, с. 93). Отже, центральні питання, які письменник порушує у своїх творах, зокрема в історичній прозі, – сократівського характеру: «<…> моральні якості людини, проблеми добра і зла, життя і смерті, права й обов'язку, свободи і відповідальності» (Горбач, 1999, с. 33).

Для кожного тексту Ю. Мушкетика характерна особлива філософська парадигма, яка, поєднуючись з іншою, системно організовує творчість письменника. В аналізованій прозі чітко проступають погляди провідних філософів Києво-Могилянської академії, які не втратили актуальності й сьогодні. Так, Л. Баранович свого часу «<…> висловлював віру в силу людського розуму, просвітництво, моральне самовдосконалення суспільства, що випливало з його віри в людину» (Огородник, 1999, с. 221). Вірить в особистість і Ю. Мушкетик, адже творчий імператив письменника – людина: «Вона є «ниткою Аріадни», що єднає рід, націю і все людство, віки й покоління, уявлення і дійсність, а відтак – справжність або ілюзорність життя (почуттів, мислення, діяння, ідеалу, волі)» (Кононенко, 2004, с. 135).

Авторське розуміння ролі, призначення та сутності людини подано опосередковано, через психологічні портрети, зокрема через внутрішнє та зовнішнє мовлення персонажів. Так, в історичному романі «Яса» воно безпосередньо пов'язане з ім'ям персонажа Дорофія Ружі, у постаті якого Л. Ромащенко простежує риси мандрівного філософа, наголошуючи, що в сучасній історичній прозі, «позначеній зрослою увагою до філософських, ідеологічних, психологічних аспектів відтворюваного минулого <…>, однією з формальних новацій є осмислення минулого не лише автором, але й (за його допомогою) самими героями, точніше, інтелектуальним цвітом нації, найчутливішим до історичних драм і трагедій» (Ромащенко, 2003, с. 290). Зазначимо, що провідні філософи XVI–XVII ст. К. Острозький, І. Вишенський, Л. Зизаній, І. Копинський, І. Гізель, Л. Баранович «звеличували людину в дусі Ренесансу, розглядали її як мікрокосм, що втілює в собі весь світ, і пов'язували розвиток і самовдосконалення з розвитком індивідуальної самосвідомості. Філософи XVI–XVIII ст. Стефан Яворський, Теофан Прокопович, Григорій Кониський, Данило Велланський, Григорій Сковорода розглядали людину як особистість, керовану розумом, здатну до цілеспрямованої діяльності, а шлях до щастя вбачали в самопізнанні <…>» (Слободян, 2002, с. 35).

Логічно вмотивованою є зміна життєвих принципів героя роману «Яса». Дорофій дванадцять років навчався в київській школі, потім переписував духовні та світські книги, вплив яких закономірно позначився на його світогляді. Однак ані герметичність теософії, ані внутрішня замкненість не зробили з нього відлюдника, навпаки, надали впевненості та рішучості, а також розумної відповідальності за свої дії: «Дехто каже: розум веде до сатани. Вір – і все. Я вірю інакше: розумом і серцем. Я хочу у вірі знайти правду світу сього, і тоді вона стане правдою моєї душі. Я хочу розмірковувати не для того, щоб розвіяти сумніви, – я вірю й так, і віра моя міцна, – а щоб розуміти» (Мушкетик, 2006, с. 120). Пізнаючи

світ, шукаючи сенс та істину життєву, юнак відмовляється від пасивного спостерігання: він йде добровольцем у Запорізьке військо. Гине заради України – з вірою в її щасливе майбутнє.

Для відтворення в романі «Гетьманський скарб» подій початку XVIII ст. (від часів гетьманування І. Скоропадського) автор головним героєм обирає оповідача Івана Сулиму, спудея Києво-Могилянської академії. Перед письменником стояло надважке завдання, з яким він майстерно впорався: точно відтворити психологію, філософію, особливості світосприйняття тогочасної людини. Твір насичений розлогими філософськими роздумами, які письменник подає через образ протагоніста. Філософічність поглядів Івана Сулими ґрунтується на церковно-теологічній позиції викладачів Києво-Могилянської академії: «Світоглядною формою тут була релігія, основним змістом – людина, а в людині – мораль <…> Через ставлення до Бога людина центрує все в собі, бо для неї завжди найбільш цікаве й суттєве – це вона сама. Бог же – дзеркало, в якому вона себе пізнає» (Ємець, 2011, с. 184). У «Гетьманському скарбові» згадуються імена провідних філософів того часу – Стефана Яворського та Феофана Прокоповича, останній з яких є епізодичним персонажем роману. Упродовж усього життя Іван Сулима намагається дотримуватися філософсько-релігійних ідей, проте життя поза стінами навчального закладу виявилося складнішим: «– <…> це не Плутарх з Тацітом» (Мушкетик, 2011, с. 56), – повчав Івана чернігівський полковник Павло Полуботок; згодом Сулима в цьому зміг переконатися.

Ідейно-філософська основа повісті «Ніч без світання», порівняно з іншими творами автора, сприймається багаторівнево, містить різночасові нашарування. Головний герой – Юрій Хмельниченко – людина освічена, схильна до інтелектуальної діяльності, цікава до знання: «<…> сидів біля відчиненого вікна в світлиці й читав Гомера, Цицерона, Юлія Цезаря, – знав- бо й грецьку, і латинську, і старослов'янську мови <…>, а ще перечитував праці свого києво-могилянського вчителя: «Лебідь», «Алькоран», «Ключ розумєнія», в яких Галятовський обстоював необхідність захищати свої права мечем» (Мушкетик, 2011, І, с. 86–87). Погляди українських філософів XVII–XVIII ст., згаданих у тексті, переконують в актуальності ідеї гуманізму: «У ренесансній культурі були високо значимі ідеали «громадянського гуманізму» – служіння суспільству, політичної свободи, патріотизму» (Матюхіна, 2013). Занурення у світ книг, захоплення філософією, літературою породило критичність мислення, а тому син Богдана Хмельницького вже «<…> не знаходив розради в мудрих книжках, в того ж Бекона, який прорік торжество розуму. Де те торжество? Дика жага, звірячі хіть і лютість володіють людиною, й не може вона помислити, зупинити себе» (Мушкетик, 2013, І, с. 118). В аналізованому творі простежуємо протиставлення книжних ідеалів та реальності. Ставши гетьманом, потрапивши у вир запеклої боротьби за владу, Юрій гірко переконався, що владна людина керується не громадською доцільністю, не суспільною мораллю, а бажаннями прагматичним, суєтним. В образі Юрася Хмельницького чимало контроверсійного, на відміну від героя твору В. Малика, який в окремих епізодах тетралогії «Таємний посол» зображує Богданового сина жорстоким, безвольним, винуватцем усіх трагічних подій другої половини XVII ст. Ю. Мушкетик, розкриваючи внутрішній світ Юрія, намагається пояснити той злам, до якого ще юнак жив світлою мрією об'єднання рідного краю під однією булавою, намагався продовжити справу свого батька, а потім – «<…> поламав цього зеленого клена життєвий вихор, розвіяв, як билину в полі, стоптав, як молоде жито» (Мушкетик, 2013, ІІ, с. 87).

У романах «На брата брат» та «Гетьманський скарб» невипадково згадуються погляди нідерландського філософа епохи Відродження Еразма Роттердамського, якого вважають основоположником християнського гуманізму. Так, Іван Виговський погоджується з думками філософа, що немає на світі «воістину речі згубнішої, злочиннішої, небезпечнішої», ніж війна (Мушкетик, 2007, с. 147). Філософ слушно стверджує, що «война – первопричина всех бед и зол, бездонный океан, поглощающий все без различия. Из-за войны все цветущее загнивает, все здоровое гибнет, все прочное рушится, все прекрасное и полезное уничтожается, все сладкое стано-

вится горьким» (Трактаты о вечном мире, 1963, с. 39). Гріх проливати людську кров, братерську кров, проте у складний момент політичної діяльності – у боротьбі з повстанцями під проводом Мартина Пушкаря – іншого виходу не було.

У тексті роману «Гетьманський скарб» відчутний вплив філософських поглядів Г. Сковороди стосовно спорідненості праці, яка, на думку філософа, дарує щастя та робить буття значущим: «Сто сродностей, сто званий, а все почтенные, яко законне» (Сковорода, 1973, с. 421); «<…> не пяльcя к тому, что не дано от природы» (Сковорода, 1973, с. 436). Г. Сковорода, який був надвимогливий до самого себе, «ставив високі вимоги до тих, що хотіли відігравати провідну роль у суспільстві, і суворо засуджував усіх, хто діяв усупереч своєму життєвому покликанню» (Дячок, 2003). Таким основним принципом філософії Г. Сковороди керується в житті й Сулима: «<…> кожна людина повинна знайти своє місце, свою роботу, з якої їсти хліб, я ж досі не знав, до якого берега приплисти. Яка ти людина – це вирішує Бог, а як тобі жити в світі – ти сам» (Мушкетик, 2007, с. 72). Наголошуючи на важливості покликання людини, Г. Сковорода зазначав, що найбільше щастя вона має тоді, коли виконує обов'язок перед Батьківщиною. Цю життєву істину усвідомив не лише Іван Сулима, але й персонажі інших історичних творів Ю. Мушкетика, які присвятили власне життя захистові рідного краю.

Варто зауважити, що ключовим складником епохи Просвітництва є гармонійне поєднання людини і природи. Такого принципу дотримується Мокій Сироватка, персонаж роману «Яса», оскільки під час служби у степу перебуває у повній гармонії із природою: «Життя безконечне в оцих ковилах і квітах, вони народжені Богом і чомусь полишені на власну волю, й підкоряються якомусь одному великому законові, в який входить і він (Сироватка – *Н. П., Н. Я.*), бо залежить від оцих злив і трав, звірів і риб, а вони від нього» (Мушкетик, 2006, с. 200). В епізодах, пов'язаних з описом життя у степу, відчувається відгомін філософських поглядів Ж.-Ж. Руссо про виховання природної людини. Так, Мокій Сироватка у степу «знайшов для себе щось значне, немарне. Тут він, маленький і сіренький, як горобчик, переборов страх і набрався відваги, тут зрозумів себе і світ» (Мушкетик, 2006, с. 201). Тобто природа допомогла персонажеві знайти гармонію із собою, бути цілісним.

У романі «На брата брат» відчутні впливи епохи Бароко. «Складна символіка християнського мислення українського бароко була свого роду відображенням реалій українського життя другої половини XVII ст., віддзеркаленням бурхливих і трагічних подій в українській історії, страшних часів розбрату і ворожнечі в період Руїни» (Петрук, 2012, с. 441). У другій половині XVII ст. боротьба за владу загострилася, руйнівні процеси поглибилися, розкололася українська політична еліта, братерська кров лилася. У цій жахливій круговерті ренесансна «ідеалізація людини <…> поступово змінилася уявленням про те, що людська природа не така вже й досконала, у ній сфокусовані протилежні начала – добро і зло; у своїх вчинках і діяннях вона керується не лише розумом, а й пристрастями, емоціями тощо» (Петрук, 2012, с. 441). В аналізованому творі гострими є протистояння добра і зла, на крайніх полюсах якого – Виговський і Пушкар, Матвій і Супрун, Матвій і Сидір. Оптимістично впродовж роману звучить провідна для культури українського бароко ідея єдності: для всякого співіснування – міжособистісного чи національного – актуальні засади злагоди та примирення.

У романі «Погоня» змальовано життя простих людей, світоглядними принципами яких «є традиційна обрядовість та циклічність, а звідси – фольклоризм та міфологізм: забобони, віщування, відьмацтво, метаморфози (Pavlyuk, 2014, с. 29). Саме тому героїню твору Мальву вважають відьмою, і цей факт спричинює здійснення односельчанами суду над нею. Семена Білокобилку називають характерником, тому що він може впливати на погоду, водиться з нечистою силою й розмірковує про життя:

«Все наше життя – розтрачання сили, себе самого до висохлої шкіри, до жовтих кісток. Приходимо молоді, дужі <…>

– А ти – Сократ.

– Не знаю такого. Життя – це ковила по плечі, кінь розрива її грудьми, й тиква з скаженою, і тютюн, – викуриш люльку, а той дух

тютюновий стоїть у степу цілий рік <…>» (Мушкетик, 2011, с. 198). Семенові байдуже до поглядів відомого філософа, бо має власний досвід, у нього – своє життя, своя мудрість, із книжок не позичена.

Історичним романам і повістям Ю. Мушкетика притаманне філософське осмислення дійсності, яке ґрунтується на взаємозв'язку історичних подій, життєвого досвіду персонажів, узагальнень деяких аспектів філософії античності, учених Києво-Могилянської академії, епох Відродження, Просвітництва та світоглядної позиції письменника.

Помітно, що філософська антропологія характеризує творчу манеру митця загалом. Автор створює узагальнений ідеальний образ людини, особистості гуманної, освіченої та справедливої, яка керується розумом і зважає на те, що підказує серце. Філософський складник різних творів митця нерівнозначний. Художньо-філософська основа романів та повістей або їхніх окремих сюжетних ліній визначається шляхом звернення письменника до імен визначних філософів (зазначений спосіб переважає) або опосередковано (їхні погляди вгадуються в деяких епізодах творів). Серед історичного доробку Ю. Мушкетика помітно вирізняються роман «Погоня», якому властива міфопоетична спрямованість зображуваних подій, та повість «Ніч без світання», у якій простежуємо поглиблення філософської основи шляхом звернення до поглядів цілої низки видатних філософів та письменників, їхніх книг, поданих через сприйняття головного героя. Основним предметом вивчення письменника є особистість, дослідження якої передбачає домінування художнього антропоцентризму й україноцентризму в історичній прозі романіста.

Висновки. Отже, Ю. Мушкетик, створюючи в текстах історичну панораму, здійснює художнє і філософське осмислення минувшини, насичує твори складними філософськими проблемами, змальовує екзистенцію особистості та її світосприйняття через образне відображення буття. Основою художньо-філософської концепції Ю. Мушкетика є людина, що дає підстави вести мову про гуманістичну спрямованість в історичній прозі романіста. Перспективу подальшого дослідження становитиме аналіз аспектів художнього втілення системи загальнолюдських цінностей, інтерпретованих в історичній романістиці Ю. Мушкетика.

ЛІТЕРАТУРА

Андрусів С. Вогонь нашої пам'яті: історична проза в контексті сьогодення. Київ, 1990. № 1. С. 125–127.

Горбач Н. Сократ – герой літературного твору. *Вісник Запорізького державного університету*. 1999. № 1. С. 33–36.

Дячок О. Модус ідеї «сродної праці» у філософсько-художньому дискурсі. *Григорій Сковорода. Інтерпретації :* збірник наукових праць : у 2-х кн. Черкаси : Вид-во Черкас. держ. ун-ту, 2003. Кн. 2. URL: http://uk.xlibx.com/4istoriya/1281067-1-grigoriy-skovoroda-interpretacii-zbirnik-naukovih-prac-dvoh-knigah-kniga-druga-literaturoznavstvo-cherkasi-v.php.

Ємець Н. Парадигма «Бог – світ – людина» як основа антропософських ідей Києво-Могилянської академії. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. 2011. Вип. 95. С. 184–186.

Ільницький М. Людина в історії: сучасний український історичний роман. Київ : Дніпро, 1989. 356 с.

Кононенко П. Гей, літа орел! Гей, літає сизий (До 80-ліття із дня народження Юрія Мушкетика). *Українознавство*. 2009. № 1. С. 28–33.

Кононенко П. Світ і світло творчості Юрія Мушкетика. *Українознавство*. 2004. № № 1–2. С. 128–138.

Кононенко П. Стиль прози Ю. Мушкетика. *Проблеми. Жанри. Майстерність*. Київ : Рад. письм., 1980. Вип. V. С. 116–135.

Матюхіна О. Львів – центр ренесансної культури України. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2013. № 1. С. 120–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2013_1_32.

Мушкетик Ю. Гетьманський скарб. Харків : Фоліо, 2007. 415 с.

Мушкетик Ю. На брата брат. Харків : Фоліо, 2007. 317 с.

Мушкетик Ю. Ніч без світання : у 2-х ч. Київ, 2011. № № 6–8.

Мушкетик Ю. Останній гетьман. Погоня. Харків : Фоліо, 2011. 373 с.

Мушкетик Ю. Семен Палій. *Твори :* у 2-х т. / Ю. Мушкетик. Київ : Дніпро, 1979. Т. 2 : Жорстоке милосердя. Семен Палій. С. 223–519.

Мушкетик Ю. Яса. Розд. 1–17. Харків : Фоліо, 2006. 415 с.

Огородник І. Історія філософської думки в Україні : Курс лекцій. Київ : Вища школа ; Т-во «Знання» ; КОО, 1999. 543 с.

Петрук Н. Ідеал духовної спільноти в культурі українського бароко. *Гілея :* збірник наукових праць. Київ, 2012. Вип. 57 (2). С. 441–446.

Ромащенко Л. Жанрово-стильовий розвиток сучасної історичної прози: Основні напрями художнього руху. Черкаси : Вид-во Черкаського держ. унів. ім. Б. Хмельницького, 2003. 388 с.

Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2-х т. Київ : Дніпро, 1973. Т. 1. 532 с.

Слободян О. Методологічні аспекти творчого саморозвитку особистості. *Філософські дослідження* / Східноукраїнський національний університет імені В. Даля. Луганськ, 2002. Вип. 3. С. 30–42.

Трактаты о вечном мире / сост. сб. И. Андреева, А. Гулыга. Москва : Соцэкгиз, 1963. 279 с.

Федоровська Л. Романи Юрія Мушкетика. Київ : Рад. письм., 1982. 203 с.

Pavlyuk N. Mushketyk's historical heritage: the specific of the ontological paradigm. *Philology and literature :* Scientific & Practical Journal. Москва : ООО «Международный научно-инновационный центр», 2014. № 3 (30). С. 29–35.

REFERENCES

Andrusiv, S. (1990). Vohon nashoi pamiati: Istorychna proza v konteksti sohodennia [The Fire of Our Memory: Historical Prose in the Context of the Present]. Kyiv. № 1. P. 125–127 [in Ukranian].

Horbach, N. (1999). Sokrat – heroi literaturnoho tvoru [Socrates is the hero of a literary work]. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu – Bulletin of Zaporizhia State University.* № 1. P. 33–36 [in Ukranian].

Diachok, O. (2003). Modus idei "srodnoi pratsi" u filosofsko-khudozhnomu dyskursi [Modus of the idea of "related work" in philosophical and artistic discourse]. *Hryhorii Skovoroda. Interpretatsii – Gregory Skovoroda. Interpretations :* u 2 kn. Cherkasy : Vyd-vo Cherkas. derzh. un-tu, kn. 2. Retrieved September 14, 2021. URL: http://uk.xlibx.com/4istoriya/1281067-1-grigoriy-skovoroda-interpretacii-zbirnik-naukovih-prac-dvoh-knigah-kniga-druga-literaturoznavstvo-cherkasi-v.php [in Ukranian].

Yemets, N. (2011). Paradyhma "Boh – svit – liudyna" yak osnova antroposofskykh idei Kyievo-Mohylianskoi akademii [The "God – world – man" paradigm as the basis of anthroposophical ideas of the Kyiv-Mohyla Academy]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National Pedagogical University.* Issue 95. P. 184–186 [in Ukranian].

Ilnytskyi, M. (1989). Liudyna v istorii: suchasnyi ukrainskyi istorychnyi roman [Man in history: a modern Ukrainian historical novel]. Kyiv : Dnipro [in Ukranian].

Kononenko, P. (2009). Ghej, lita orel! Ghej, litaje syzyj (Do 80-littja z dnja narodzhennja Jurija Mushketyka) [Hey, the eagle is flying! (To the 80'th anniversary of the birth of Yuri Mushketyk)]. *Ukrajinoznavstvo – Ukrainian Studies*. № 1. P. 28–33 [in Ukranian].

Kononenko, P. (2004). Svit i svitlo tvorchosti Jurija Mushketyka [The world and light of Yuri Mushketyk's work]. *Ukrajinoznavstvo – Ukrainian Studies*. № № 1–2. P. 128–138 [in Ukranian].

Kononenko, P. (1980). Styl prozy Yu. Mushketyka [The style of prose of Yu. Mushketyk]. *Problemy. Zhanry. Maisternist – Problems. Genres. Skill.* Issue V. P. 116–135 [in Ukranian].

Matiukhina, O. (2013). Lviv – tsentr renesansnoi kultury Ukrainy [Lviv is the center of Renaissance culture of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu – Bulletin of the National Aviation University.* № 1. P. 120–124. Retrieved September 20, 2021. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2013_1_32 [in Ukranian].

Mushketyk, Ju. (2007a). Ghetjmansjkyj skarb [Hetman's treasure]. Kharkiv : Folio [in Ukranian].

Mushketyk, Ju. (2007b). Na brata brat [Brother against brother]. Kharkiv : Folio [in Ukranian].

Mushketyk, Ju. (2011a). Nich bez svitannja [Night without dawn]. Kyjiv. № № 6–8 [in Ukranian].

Mushketyk, Ju. (2011b). Ostannij ghetjman. Poghonja [The last hetman. Pursuit]. Kharkiv : Folio [in Ukranian].

Mushketyk, Ju. (1979). Semen Palij. *Tvory – Writings.* Vol. 2. Pp. 223–519. Kyiv : Dnipro [in Ukranian].

Mushketyk, Ju. (2006). Jasa [Yasa]. Rozd. 1–17 Kharkiv : Folio [in Ukranian].

Ohorodnyk I. (1999). Istoriia filosofskoi dumky v Ukraini [History of philosophical thought in Ukraine]. Kyiv : Vyshcha shk. [in Ukranian].

Petruk, N. (2012). Ideal dukhovnoji spiljnoty v kuljturi ukrajinsjkogho baroko [The ideal of spiritual community in the culture of the Ukrainian Baroque]. *Ghileja – Gilea.* Kyiv. № 57 (2). P. 441–446 [in Ukranian].

Romashchenko, L. (2003). Zhanrovo-stylovyi rozvytok suchasnoi istorychnoi prozy : Osnovni napriamy khudozhnoho rukhu [Genre and style development of modern historical prose: The main directions of the artistic movement]. Cherkasy : Vyd-vo Cherkaskoho derzh. un-tu im. B. Khmelnytskoho [in Ukranian].

Skovoroda, H. (1973). Povne zibrannia tvoriv [Complete collection of works]. Vols. 1–2. Kyiv : Dnipro [in Ukranian].

Slobodian, O. (2002). Metodolohichni aspekty tvorchoho samorozvytku osobystosti [Methodological aspects of creative self-development of personality]. *Filosofski doslidzhennia – [Philosophical research]*. Luhansk. Issue 3. P. 30–42. [in Ukranian].

Traktaty o vechnom mire [Treatises on eternal peace] (1963) / Sost. sb. I. Andreyeva, A. Gulyga. Moscow : Sotsekgiz [in Russian].

Fedorovska, L. (1982). Romany Yuriia Mushketyka [Novels by Yuri Mushketyk]. Kyiv : Rad. Pysm. [in Ukranian].

Pavlyuk, N. (2014). Yu. Mushketyk's historical heritage: the specific of the ontological paradigm. *Philology and literature.* № 3 (30), P. 29–35. Moscow : OOO "Mezhdunarodnyj nauchno-innovacionnyj centr" [in English].

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія «Філологія»

Випуск 47

Головний редактор ***Марія Федурко***
Технічний редактор ***Андрій Філатов***
Коректор ***Ірина Чудеснова***

Підписано до друку: 29.12.2021.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 32,32.
Замов. № 0122/003. Наклад 100 прим.

Видавництво та друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

«Philology» Series

Issue 47

Editor-in-chief ***Mariya Fedurko***
Technical Editor ***Andrii Filatov***
Corrector ***Iryna Chudesnova***

Signed for publication 29.12.2021.
Format 60x84/8. Typeface Times New Roman.
Offset paper. Digital printing. Probation print sheet 32,32.
Order No. 0122/003. Print run of 100.

Printing House – Publishing House "Helvetica"
6/1 Inglezi, Odessa, 65101
Phone +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of the subject of publishing business
DK No. 6424 dated October 04, 2018